

FOLYÓIRAT A SAJTÓSZABADSÁGRÓL ÉS A MÉDIASZABÁLYOZÁSRÓL

In Medias Res

KOLTAY ANDRÁS

A social media platformok jogi státusa
a szólásszabadság nézőpontjából

KLESTENITZ TIBOR

Az egyházpolitika mint propaganda – az iszlám
vallás elismertté nyilvánításának tükrében

SMUK PÉTER

A parlamenti tudósítások alkotmányos keretei
és egyes közép-európai esetei

SORBÁN KINGA

Az internetes közvetítő szolgáltatók kettős
szerepe a kiberbűncselekmények nyomozásába

MARCO VENTURA

Jog és vallás tárgyú ügyek Strasbourgban
és Luxemburgban: Az európai bíróságok erényei

2019/1

In Medias Res

FOLYÓIRAT A SAJTÓSZABADSÁGRÓL ÉS A MÉDIASZABÁLYOZÁSRÓL

VIII. évfolyam, 1. szám

2019

Felelős szerkesztő

KOLTAY ANDRÁS (Nemzeti Közszolgálati Egyetem)

Főszerkesztő

NYAKAS LEVENTE (Médiatudományi Intézet)

A szerkesztőbizottság tagjai

GELLÉN KLÁRA (Szegedi Tudományegyetem)

LAPSÁNSZKY ANDRÁS (Széchenyi István Egyetem)

PÁZMÁNDI KINGA (Neumann János Egyetem)

SZÉKELY LÁSZLÓ (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

TÓTH ANDRÁS (Károli Gáspár Református Egyetem)

Tanácsadó testület

BAKA ANDRÁS (Kúria)

BARNA ATTILA (Széchenyi István Egyetem)

BIHARI MIHÁLY (Széchenyi István Egyetem)

CSEHI ZOLTÁN (Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

HORVÁTH ATTILA

(Nemzeti Közszolgálati Egyetem)

KARÁCSONY ANDRÁS (ELTE)

KECSKÉS LÁSZLÓ (Pécsi Tudományegyetem)

KUKORELLI ISTVÁN (ELTE)

LÁBADY TAMÁS

(Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

LENKOVICS BARNABÁS

(Széchenyi István Egyetem)

POKOL BÉLA

(Szegedi Tudományegyetem)

RÉVÉSZ T. MIHÁLY (ELTE)

SCHANDA BALÁZS

(Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

SZALAY PÉTER (Alkotmánybíróság)

TAKÁCS PÉTER (Széchenyi István Egyetem)

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

(Szegedi Tudományegyetem)

VARGA ZS. ANDRÁS

(Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

ZLINSZKY JÁNOS

(Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

Kiadja a
Wolters Kluwer Hungary Kft.
Budapest, 2019
1117 Budapest, Budafoki út 187–189., A épület, III. emelet
Telefon: +36 (1) 464-5656
Fax: +36 (1) 464-5657
e-mail: info-hu@wolterskluwer.com
www.wolterskluwer.hu
www.media-tudomany.hu

A folyóirat tartalma anonim módon lektorált.

Szakmai partner: Az NMHH Médiatechnológiai Intézetének
Médiatudományi Intézete

Felelős vezető: Kézdi Katalin, a Wolters Kluwer Hungary Kft. ügyvezetője

Kiadásért felelős: Varga Katalin

A kiadványok szerkesztéséért felelős: Varga Katalin

Felelős szerkesztők: Dúll Kata, Horváth Krisztina

Műszaki szerkesztő: Wolters Kluwer Hungary Kft.

Grafikai előkészítés: Wolters Kluwer Hungary Kft.

Tördelés: Korinfo Hungary Kft.

Nyomdai munkálatok: AK Nyomda Kft.

Felelős vezető: Káldor Gábor

ISSN 2063-6253

Termékkód: YOV1782

Kiadványaink megtekinthetők és megvásárolhatóak a shop.wolterskluwer.hu portálon.

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás és a mű bővített, illetve rövidített változatának kiadási jogát is.

A Kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül sem a teljes mű, sem annak bármely része semmiféle formában (fotokópia, mikrofilm vagy más hordozó) nem sokszorosítható.

TARTALOM

Tanulmányok

KOLTAY ANDRÁS	
A <i>social media</i> platformok jogi státusa a szólásszabadság nézőpontjából	1
KLESTENITZ TIBOR	
Az egyházpolitika mint propaganda – az iszlám vallás elismertté nyilvánításának tükrében	57
SMUK PÉTER	
A parlamenti tudósítások alkotmányos keretei és egyes közép-európai esetei	72
SORBÁN KINGA	
Az internetes közvetítő szolgáltatók kettős szerepe a kiberbűncselekmények nyomozásában	84
MARCO VENTURA	
Jog és vallás tárgyú ügyek Strasbourgban és Luxemburgban: Az európai bíróságok erényei	102

Fórum

SZIKORA TAMÁS	
Az aktív választójog gyakorlására, illetve a távolmaradásra buzdító üzenetek megítélése	117
TÓFALVY TAMÁS	
„Van egy összefüggés, amit nehéz számszerűsíteni, de nem lehet tagadni a létét” – üzleti modellek a magyar online média korai szakaszában	130
VARGA ÁRPÁD	
Az informatikai bűnözés fogalmi meghatározása, csoportosítása és helye a hazai jogfejlődésben	145

TANULMÁNYOK

A *social media* platformok jogi státusa a szólásszabadság nézőpontjából

KOLTAY ANDRÁS*

1. Bevezetés

A *social media* platformok az online nyilvánosság első számú terepeivé váltak az elmúlt években. E platformoknak – vagy más néven *social network*öknek – nincs közmegegyezésre számot tartó definíciójuk. Jelen tanulmány vonatkozásában idetartozónak tekintjük a videómegosztó portálokat, amelyekre a felhasználók bárki által megtekinthető tartalmakat tölthetnek fel, és azon platformokat, amelyeken a felhasználói tartalom – nemcsak videó, hanem szöveg, kép, linkek, egyéb tartalmak is – alapvetően a felhasználó választotta nyilvánosságához jut el, ahol aztán továbbterjedhet. Hogy pontosan értsük: e helyütt azonos megítélés alá helyezzük a YouTube-ot, a Facebookot és a Twittert. Ennek fő oka, hogy tevékenységük szólásszabadsággal összefüggő része hasonló, és hasonlóan is ítéltető meg. E szolgáltatások mindegyike képes a felhasználói tartalmak korlátozására, és időnként erre a jogi szabályozás kötelezi is. Az Európai Unió új AVMS irányelve¹ is közös szabályokat alkot e két eltérő szolgáltatásra: az irányelv hatálya alá tartozó audiovizuális tartalmak mind a videómegosztó, mind a *social media* platformokon megjelennek.²

Az Európai Bizottság közleménye alapján az online platformok a következőképpen csoportosíthatók: online hirdetési platformok, piacterek, keresőmotorok, *social mediát* és kreatív tartalmat nyújtó médiacsatornák, alkalmazásforgalmazó platformok, kommunikációs szolgál-

* Egyetemi tanár, Nemzeti Közszerzői Egyetem és Pázmány Péter Katolikus Egyetem. E-mail: koltay.andras@uni-nke.hu. A szerző köszöni Paul Bernal, Peter Coe, Robert Kahn, David Mangan, Szikora Tamás, Udvari Erzsébet Xénia és Paul Wragg szakértő megjegyzéseit és kritikáit, amelyeket a kézirat első változatához fűztek, továbbá hálásan gondol Reményi Édua szerkesztői segítségére.

¹ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/1808 irányelve (2018. november 14.) a tagállamok audiovizuális médiaszolgáltatások nyújtására vonatkozó egyes törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseinek összehangolásáról szóló 2010/13/EU irányelvnek (audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelv, AVMS irányelv) a változó piaci körülményekre tekintettel való módosításáról (új AVMS irányelv).

² Francisco J. C. BLÁZQUEZ et alii: The Legal Framework for Video-Sharing Platforms. *Iris Plus*, 2018-01, <https://rm.coe.int/the-legal-framework-for-video-sharing-platforms/16808b05ec>

tatások, fizetőrendszerek és az együttműködésen alapuló gazdaság platformjai.³ A *social media* platformok maguk is sokfélék, teljesen egységes megközelítésük emiatt nem lehetséges; nevük ellenére 'médiának' hagyományos értelemben nem tekinthetők, a szabályozás több tekintetben mégis akként igyekszik viszonyulni hozzájuk – a tevékenységük során felmerülő, szólásszabadság-relevanciájú problémák pedig alkalmassá teszik őket az együttes áttekintésre. Az államok előtt a platformok vonatkozásában tornyosuló feladat nem csekély: egyszerre kell biztosítani a felhasználók védelmét a beszéd által okozott sérelmekkel szemben, és biztosítani a szólásszabadság védelmét⁴ – e két szempont pedig, mint látni fogjuk, sokszor nehezen egyeztethető össze. Ráadásul e feladatot különösen nehézíti teszi az a körülmény, hogy a tartalmak, a felhasználói beszéd megítélésének ügyében az állam átengedi a döntőbíró szerepét maguknak a platformoknak.

2. A *social media* platformok és a demokratikus nyilvánosság

2.1. A beszéd új formái és a nyilvánosság kiszélesedése

A *social media* platformok vitathatatlanul alapjaiban rendezték át a nyilvánosság szerkezetét. Ezeken a weboldalakon keresztül tömegek tudják véleményüket közzétenni, mások véleményét megismerni, egymással megosztani, kommentálni. A platformokon közzétett tartalmak nyilvánosságának mértéke több változótól függ: egyebek között a platform méretétől (felhasználói számától), a felhasználó ismerősei számától, illetve az adott tartalom mások általi továbbításának (megosztásának) volumenétől is.

Nemcsak a nyilvánossághoz való hozzáférés módja és a nyilvánosság kategóriája változott meg, hanem a közzétett vélemény formája is. Ennek legkézenfekvőbb példája a Facebook *like* gombja általi véleménynyilvánítás. A platformon bármely felhasználó véleményezheti az elé kerülő tartalmakat a *like* gombra kattintással vagy annak megérintésével. 2016-ig ez a szolgáltatás egyetlen érzelmi állapot kifejezését tette lehetővé, nevezetesen hogy az adott tartalom tetszik a felhasználónak; azóta a vélemény árnyalható (szereti, viccesnek tartja, csodálkozik rajta, szomorú vagy mérges miatta). Mivel a Facebook nem kívánja magára haragítani hirdetőit, 'nem szeretem' ikont nem kínál fel az egyes tartalmakhoz.⁵

³ A bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságának és a Régiók Bizottságának. Online platformok és a digitális egységes piac – Lehetőség és kihívás Európa számára, COM(2016) 288 végleges, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016DC0288&from=HU>

⁴ Recommendation CM/Rec(2012)4 of the Committee of Ministers to member States on the protection of human rights with regard to social networking services (Adopted by the Committee of Ministers on 4 April 2012 at the 1139th meeting of the Ministers' Deputies), https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805caa9b, 6. pont.

⁵ Kevin WHIPPS: Facebook is Changing Your Like Button into a Range of Emotions. *Creative Market*, 2016. május 2., <https://creativemarket.com/blog/facebook-is-changing-your-like-button-into-a-range-of-emotions>

De a *like* gomb öskorában az is vitatott volt, hogy alkalmazása egyáltalán véleménynyilvánításnak minősül-e. A *Bland v. Roberts* ügyben az egyik szövetségi kerületi bíróság azt állapította meg, hogy egy tartalom iránti tetszésnyilvánítás (a *'like'*) nem minősül védett beszédnek, mert nincs olyan lényegi tartalma, amely alkotmányos védelemben lenne részesíthető.⁶ Azaz lényegében hiányzik a vélemény tartalma, a *like* gomb megnyomása nem jelent azonosulást az érintett tartalommal. Az ügyben a Hampton város seriffjének megválasztását megelőző kampány idején (a hivatalt közvetlen választás útján töltötték be) a később újraválasztott seriff ellenében indult egy másik jelölt. Ez utóbbi Facebookon elérhető kampányoldalán a seriff hivatalában dolgozó munkatársak egy része tetszésnyilvánítását fejezte ki a *like* gomb megnyomásával. Amikor az újraválasztott seriff ezen dolgozókat nem nevezte ki újból korábbi pozíciójukra, ők pert indítottak egyesülési joguk és szólásszabadságuk megsértésére hivatkozva. A kerületi bíróság elutasította a keresetet, elutasítva a szimbolikus beszéd doktrínájának alkalmazását, ami a *social media* platformok működését értő szakmai közösségben éles kritikát váltott ki.⁷

A kerületi bíróság döntésével szembeni fellebbezés után a Fourth Circuit megállapította a szólásszabadság megsértését.⁸ A bíróság szerint a *like* gomb használata szimbolikus beszéd, szavak nélkül is érzékelhető véleményt hordoz, ami hasonló ahhoz, amikor egy választási kampány során az egyik jelölt tábláját az őt támogató polgár kitűzi az előkertjébe (ahogyan az Egyesült Államokban szokás). A munkavállalók érdeke véleményük kinyilvánításában megelőzi a seriff azon érdekét, amely a közösség zavartalan szolgálatához fűződik.

A *like* gomb alkalmazása valóban értékelhető véleményt hordoz, és ezt a fellebbviteli bíróság helyesen ismerte fel. Még akkor is el kell fogadnunk ezt, ha egy – adott esetben hosszú, sokrétű, számos állítást vagy véleményt magába foglaló – tartalomhoz annyit hozzáfűzni, hogy 'tetszik' (vagy: mérgessé, esetleg szomorúvá tesz), nem tekinthető árnyalt állásfoglalásnak, és aki a tetszésnyilvánítást érzékeli, könnyen elképzelhető, hogy félreérti a felhasználó érzelmi állapotát, vagy jelzéséből téves következtetést von le. Ez azonban nem változtat azon, hogy azt 'véleményként' érzékeli, leírt szavak nélkül is; a vélemény megfelelő értelmezése nem lehet feltétele alkotmányos védelmének.

A *like* gomb véleményjellegének kérdése más módon is megközelíthető. Kérdéses, hogy egy adott tartalom linkjének másokkal való megosztása és az azzal kapcsolatos tetszés kinyilvánítása a(z adott esetben jogsértő) tartalom újbóli közzétételének számít-e. Egy amerikai ügyben a bíróság ezt elutasította, arra alapozva, hogy a cikk linkjének közzététele nem módosítja a más által közzétett tartalmat, a *like* pedig szintén nem azonos az újraközléssel.⁹ Más lehet a helyzet, ha nemcsak a jogsértő tartalom linkjét teszi közzé a felhasználó, hanem a tartalmat magát osztja meg, továbbítja mások felé; ez esetben, mint az angol *McAlpine*-ügy mutatja,¹⁰ maga is közzétételévé válik.

⁶ *Bland v. Roberts* 857 F.Supp. 2d 599 (ED Va., 2012).

⁷ Ira P. ROBBINS: What Is the Meaning of Like: The First Amendment Implications of Social-Media Expression. 7(1) *The Federal Courts Law Review* (2013) 127.; Leigh E. GRAY: Thumb War: The Facebook „Like” Button and Free Speech in the Era of Social Networking. 7 *Charleston Law Review* (2013) 447.

⁸ *Bland v. Roberts*, No. 12-1671 (4th Cir. 2013).

⁹ Court: Facebook link, 'Like' not defamation. *Pittsburgh Post-Gazette*, 2015. december 1., www.post-gazette.com/business/legal/2015/12/01/Court-Facebook-link-Like-not-defamation/stories/201512010001.

¹⁰ *The Lord McAlpine of West Green v. Sally Bercow* [2013] EWHC 1342 (QB).

De ha a *like* gomb használata vélemény, akkor a szólásszabadság általános korlátai is megfelelően alkalmazandók vele kapcsolatban. Az Első Alkotmánykiegészítés hatályán kívül pedig az amerikaitól eltérő jogrendszerek e kérdés megítélésakor hangsúlyosabban kezelhetik a személyiségi jogok védelmének szempontját. A rágalmozó állítással kapcsolatos *like* – ami tehát a valótlan és sértő állításokkal való egyetértést fejezi ki – maga is rágalmozónak minősülhet.¹¹

Miközben a jogalkalmazás a beszéd új formáit azonosítja a nyilvánosság új platformjai hatására, evidensnek vesszük, hogy e fórumok kizárólag pozitív hatást gyakorolnak a közösségi viták körének bővülésére, és a gondolatok piacán megmérettető vélemények mennyiségének növeléséhez járulnak hozzá. Egyes kutatások azonban arra következtetnek, hogy a *social media*, a jellegénél fogva, a felhasználók véleményének elhallgatását is elősegítheti. A Pew Research tanulmánya ezt a „csend spiráljának” nevezi, és a Snowden-botrány példáján keresztül azt állítja, hogy a felhasználók kevésbé szívesen tárgyalták az ügyet a *social mediában*, mint személyes beszélgetésekkor, a platformok pedig nem jelentettek valós alternatív lehetőséget azok számára, akik nem szerettek volna személyesen szót váltani az ügyről (aki nem beszélt róla ismerőseivel, az nem is posztolt róla a *social mediában*). A kutatás szerint azok, akiknek a véleménye nem azonos a többségével, a családi vacsoraasztalnál éppúgy csöndben maradnak, mint a Facebookon.¹² A példa arra hívja fel a figyelmet, hogy ugyan az új platformok valóban sokkal több és intenzívebb véleménycserét tesznek lehetővé, mint a technológia korábbi vívmányai, nem feltétlenül képesek megszüntetni a véleményformálás korábbi, 'hagyományos' akadályait.

Homályos marad, hogy ez a probléma kezelhető lett volna-e a korábbi kanadai szabályozás szerint. Kanada Legfelső Bíróságának döntése a *Crookes v. Newton* ügyben¹³ (ahol a bíróság úgy ítélte, hogy egy cikkben a hiperhivatkozások önmagukban nem képeznek közzétételt) felveti a kérdést, hogy meddig terjed a véleménynyilvánítás, az újraközlés és a helyeslés határa. A *like*-olás, a *retweetelés* vagy az *emoji* használata tekinthető a véleménynyilvánítás olyan formájának is, amely pozitív cselekvés – nem úgy, mint a hiperhivatkozások –, már amennyiben véleménynyilvánítás. Nyilvánvaló, hogy a kommunikáció e formái közül a *retweetelés* állhat a legközelebb a hiperhivatkozás felhasználásához (a *Crookes*-döntés szerint), és ezért különbséget kell tenni a véleménynyilvánítások e formái között.

2.2. A buborék és a platformok használatának más pszichés következményei

A szűrőbuborék-elmélet szerint az internetes kapuőrök a társadalmi kohézió gyengülését idézik elő azzal, hogy a felhasználóiknak tetsző, az ő egyetértésükkel találkozó tartalmakat teszik leginkább láthatóvá. Ezen tartalmak kiválasztása az egyes felhasználókról gyűjtött adatok értékelése nyomán történik, azaz minél több időt tölt valaki egy adott platformon (vagy minél inkább

¹¹ Gill GRASSIE: The traps of social media: to 'like' or not to 'like'. *Oxford University Press blog*, 2017. szeptember 18., <https://blog.oup.com/2017/09/traps-of-social-media/>; Man fined by Swiss court for 'liking' defamatory comments on Facebook. *The Guardian*, 2017. május 30., <https://www.theguardian.com/technology/2017/may/30/man-fined-swiss-court-liking-defamatory-comments-facebook>

¹² Keith HAMPTON et alii: Social Media and the 'Spiral of Silence'. *Pew Research Center*, 2014. augusztus 26., www.pewinternet.org/2014/08/26/social-media-and-the-spiral-of-silence/

¹³ *Crookes v. Newton* 2011 SCC 47.

képes az adott platform rögzíteni az illető egyéb online aktivitását), az annál pontosabban lesz képes meghatározni az egyén érdeklődési körébe tartozó tartalmakat, számára pontosan célzott hirdetéseket kínálni, a Facebook esetében pedig összeállítani hírfolyamát (*news feed*). Az emberi psziché jobban fogadja azon tartalmakat, amelyek a saját véleményét tükrözik vissza, amelyekkel egyetért, a platformok logikája szerint pedig minél inkább ezeket keresi, annál inkább lesz minden más – a véleményét vitató, eltérő álláspont – számára láthatatlanná; ez a Sunstein-féle *Daily Me (Napi Én)*, amelynek legfontosabb támogatói a *social media* platformok.¹⁴

A népszerű elmélet következtetése szerint a *social media* a társadalom kötőszövetét sorvasztja, elnehezítve az eltérő véleménnyel bíró emberek közötti párbeszédet, zárt online 'enkklávék' létrehozva, felelősítve a szélsőséges vélemények hatását.¹⁵ Miközben az internet éppen a médiából korábban kiszoruló polgárok közötti párbeszéd, ezáltal a demokratikus döntéshozatal erősítését ígérte, ma, a végtelen mennyiségű és könnyen elérhető információ világában a társadalmi csoportok által használt közös „információs szféra” vagy „digitális agora” hiánya veszélyezteti a demokráciát, ezek helyett ideológiailag szegregált és egymással konfliktusban lévő véleményközösségek alakulnak ki.¹⁶

A szűrőbuborék-elméletet elvetők szerint az egyéni felhasználói szokások alapvetően cáfolják a teória feltevéseit, ugyanis az interneten számos hírforrás érhető el, egyetlen platform nem képes enklávéba zárni felhasználóit, akik általában többféle, egymástól független forrásból tájékozódnak.¹⁷ A technológia nem képes csorbítani a demokrácia működését, amíg a felhasználók diverzifikált forrásokból szerzik értesüléseiket. A Facebook által megrendelt kutatás szerint a hírfolyamot összeállító algoritmus csak minimális mértékben rostálja ki a felhasználó egyetértésével feltehetően nem találkozó hírforrásokat, amihez hozzájárulnak a felhasználók más szűrési lehetőségei is, további forrásokat eltávolítva a hírfolyamból, ezzel együtt mindenki jelentős mennyiségű „ideológiailag sokszínű” hírhez jut a szolgáltatáson keresztül.¹⁸ A kutatás metodikáját, így következtetését több szakmai kritika is érte, amely azzal vádolta a Facebookot, hogy a demokrácia iránti felelősségének következményei előli meneküléssel manipulálja a közvéleményt.¹⁹

¹⁴ Cass R. SUNSTEIN: *#Republic. Divided Democracy in the Age of Social Media*. Princeton, NJ, Princeton University Press, 2017. L. még Peter COE: (Re)embracing social responsibility theory as a basis for media speech: shifting the normative paradigm for a modern media. 69(4) *Northern Ireland Legal Quarterly* (2018) 403., 415–416.

¹⁵ Nathan HELLER: The failure of Facebook democracy. *The New Yorker*, 2016. november 18., <https://www.newyorker.com/culture/cultural-comment/the-failure-of-facebook-democracy>

¹⁶ Vyacheslav POLONSKI: The biggest threat to democracy? Your social media feed. *World Economic Forum*, 2016. augusztus 4., <https://www.weforum.org/agenda/2016/08/the-biggest-threat-to-democracy-your-social-media-feed/>

¹⁷ William H. DUTTON et alii: *Social Shaping of the Politics of Internet Search and Networking: Moving Beyond Filter Bubbles, Echo Chambers, and Fake News*. Quello Center Working Paper No. 2944191.

¹⁸ Eytan BAKSHY – Solomon MESSING – Lada A. ADAMIC: Exposure to ideologically diverse news and opinion on Facebook. *Science*, 2015. június 5., science.sciencemag.org/content/348/6239/1130.

¹⁹ Christian SANDVIG: The Facebook „It's Not Our Fault” Study. *Social Media Collective*, 2015. május 7., <https://socialmediacollective.org/2015/05/07/the-facebook-its-not-our-fault-study/>; Eszter HARGITTAI: Why doesn't Science publish important methods info prominently? *Crooked Timber*, 2015. május 7., <http://crookedtimber.org/2015/05/07/why-doesnt-science-publish-important-methods-info-prominently/>

A nyilvánosság számára kívánatos lenne, hogy a felhasználók többféle forrásból tájékozódjanak. Persze kérdéses, hogy melyek ezek a források. A felhasználók jó része egyszerre több platformon is aktív, de ezek sokszor hasonló üzleti modell és tartalomrendezési elvek szerint működnek, azaz nem szüntetik meg, sőt inkább kumulálják a buborékhatást. Kérdés továbbá, hogy nem gyengíti-e a több forrásból való tájékozódás lehetőségét az, ha egy platform akkorára nő, hogy az már önmagában kétséggé teszi a sokszínű tájékozódás reális megvalósulását. 2017-ben az Egyesült Államok felnőtt lakosságának kétharmada tájékozódott közéleti kérdésekben (is) a Facebookon,²⁰ ami nem jelenti azt, hogy máshonnan nem szereztek információt, de a platformon az egyes felhasználók által naponta eltöltött idő mennyisége (a valóságos pszichés függés, amelyet a platform felhasználóiban kialakít) és a Facebook médiapiacra gyakorolt negatív hatása (a független hírforrások számának csökkenése) miatt kétséges, hogy egy átlagos polgár számára marad-e idő és lehetőség kellő alapossággal máshonnan is tájékozódni. Ha pedig ehhez hozzátesszük, hogy a Facebooknak 2018 második negyedévében 2,23 milliárd aktív (havi) felhasználója volt,²¹ akkor a problémát könnyen globális szintre emelhetjük.

A Facebook üzleti modellje arra épül, hogy a felhasználók minél több személyes adatot, tartalmat osszanak meg, és minél intenzívebb interakciót folytassanak egymással, ehhez pedig bizalom szükséges, amit a szolgáltatás manipulatív módon igyekszik kialakítani a felhasználókban.²² A platform próbál pszichés függést is létrehozni, hogy minél gyakrabban és hosszabb ideig használják. Ennek egyik eszköze a már említett *like* gomb, ami a felhasználók emberi gyengeségeit használja ki, és saját tartalmaik vonatkozásában a mások általi elfogadás, szeretet mértékegysége lett – az elfogadás mértékét pedig rendszeresen ellenőrizni kell, és ha nő, akkor az „kis dopaminbombaként” hat.²³

Valójában még nehéz megmondani, hogy hosszabb távon milyen módon befolyásolhatja egy platform az emberi agy működését, de az már kiderült, hogy alkalmas az emberek manipulálására, és ez már önmagában is kellően rémisztő. Egy, a Facebook által átadott adatok alapján végzett kutatás szerint ez nem is különösebben nehéz. Az érzelmi hatásokat vizsgáló kísérletben 700 ezer Facebook-felhasználó vett részt anélkül, hogy tudott volna róla.²⁴ A felhasználók hírfolyamát egy héten át manipulálták: az egyik csoport tagjainak főleg negatív érzelmi töltetű tartalmakat mutattak, a másik csoport tagjai több pozitív tartalommal találkoztak. A több ne-

²⁰ Elisa SHEARER – Jeffrey GOTTFRIED: *News Use Across Social Media Platforms 2017*. Pew Research Center, (2017), http://assets.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/13/2017/09/13163032/PJ_17.08.23_socialMediaUpdate_FINAL.pdf

²¹ Number of monthly active Facebook users worldwide as of 2nd Quarter 2018 (in Millions). *Statista*, <https://www.statista.com/statistics/264810/number-of-monthly-active-facebook-users-worldwide/>

²² Ari E. WALDMAN: Manipulating Trust on Facebook. 29 *Loyola Consumer Law Review* (2016) 175.

²³ Olivia SOLON: Ex-Facebook president Sean Parker: site made to exploit human ‘vulnerability’. *The Guardian*, 2017. november 9., <https://www.theguardian.com/technology/2017/nov/09/facebook-sean-parker-vulnerability-brain-psychology>

²⁴ Robinson MEYER: Everything We Know About Facebook’s Secret Mood Manipulation Experiment. *The Atlantic*, 2014. június 28., <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2014/06/everything-we-know-about-facebooks-secret-mood-manipulation-experiment/373648/>

gatív, szomorú, dühítő tartalommal szembesülő felhasználók maguk is szomorúbbak és dühösebbek lettek (közöttett tartalmaik tanúsága szerint), a vidámabb tartalmat fogyasztók pedig jókedvűbbek.²⁵

Ha az agyműködés hosszú távú átalakulása a *social media* hatására még nehezen mérhető is – bár egyes értelmezések szerint a Facebook-függőség már önálló pszichiátriai betegségként jelenik meg²⁶ –, a szolgáltatás kialakításában részt vevők közül ma már többen amellet érvelnek, hogy a Facebook az általa létrehozott buborékokkal, érzelmi függőséggel, a platformon töltött idő más hasznos tevékenységektől való elvonásával és a platformon zajló kommunikáció jellegének képtelenségével arra, hogy a közügyek kitérőjének fóruma legyen, szétszakítja a társadalmat.²⁷

2.3. A *social media* mint közforum

A *social media* platformok minden negatív jelenség ellenére a nyilvános kommunikáció színterei. Ez a kommunikáció osztozik a szólásszabadság általános korlátaiban,²⁸ illetve támogatja, előmozdítja a hasonlóan gondolkodók egyesülési jogának és gyülekezési jogának gyakorlását.²⁹ A *social media* extrém helyzetekben akár jelentős politikai változások segítőtje is lehet, ahogyan a 2011-es arab tavasz során láthatóvá vált, ahol a kormányellenes fiatal tüntetők a *social medián* keresztül (is) szervezték az utcai eseményeket.³⁰ (Később, párhuzamosan az események ígéreteinek szertefoszlásával, erőteljesen megkérdőjelezték az internet és főként a *social media* arab tavaszban játszott szerepét.)³¹ A *social mediára* értelemszerűen kiterjedő internetszabadság-doktrína az amerikai külpolitika hatékony eszköze az autoriter rendszerek fellazításában.³² Az internetszabadság vonzó hívószava a politikai beavatkozás szándékát leplezi az amerikai katonai és gazdasági hegemonia fenntartása érdekében.³³

A *social media* platformok széles tömegek számára biztosítanak lehetőséget a kommunikációra, sokak számára nélkülözhetetlen eszközök a napi életvitelhez, amelyek azonban bűncse-

²⁵ Adam D. I. KRAMER – Jamie E. GUILLORY – Jeffrey T. HANCOCK: *Experimental evidence of massive-scale emotional contagion through social networks* (2014), <http://www.pnas.org/content/pnas/111/24/8788.full.pdf>

²⁶ Michael FENICHEL: *Facebook Addiction Disorder (FAD)*, <http://www.fenichel.com/facebook/>

²⁷ Julia C. WONG: Former Facebook executive: social media is ripping society apart. *The Guardian*, 2017. december 12., <https://www.theguardian.com/technology/2017/dec/11/facebook-former-executive-ripping-society-apart>

²⁸ Benjamin F. JACKSON: Censorship and Freedom of Expression in the Age of Facebook. 44 *New Mexico Law Review* (2014) 121., 136.

²⁹ Uo., 137.

³⁰ Russell L. WEAVER: *From Gutenberg to the Internet: Free Speech, Advancing Technology, and the Implications for Democracy*. Durham, NC, Carolina Academic Press, 2013. 74–84.

³¹ Paul BERNAL: Publication Review. Clive WALKER, Russell L. WEAVER (szerk): *Free Speech in an Internet Era: Papers from the Free Speech Discussion Forum*. *Public Law* (2015) 192., 195.

³² Sarah JOSEPH: Social Media, Political Change, and Human Rights. 35 *Boston College International and Comparative Law Review* (2012) 145., 171.; Evgeny MOROZOV: *The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom*. New York, PublicAffairs, 2011. 231–234.

³³ Yasha LEVINE: *Surveillance Valley: The Secret Military History of the Internet*. New York, PublicAffairs, 2018. 234–236., 247.

lekmények elkövetését is elősegíthetik. Ezzel összefüggésben merül fel a kérdés, hogy ki lehet-e tiltatni e platformokról egyes felhasználókat bűnmegelőzési megfontolásokból. Kiemelten fontos kérdés ez a szexuális bűnözőkkel kapcsolatban, akik könnyedén kerülhetnek kapcsolatba kiskorúakkal a platformokon keresztül. John Hitz amellet érvel, hogy az ilyen bűncselekmények miatt elítéltek – a büntetés végrehajtását követő – általános kitiltása nem fér össze a szólásszabadság védelmével.³⁴ A szexuális bűnözők rehabilitációjuk után teljes joggal gyakorolhatják e jogukat;³⁵ kitiltásuk az általánosan – azaz nem csak kiskorúak által – használt platformokról az amerikai doktrína szerint tartalomsemleges szóláskorlátozás, amely azonban nincs kellően szűkre szabva.³⁶

Éppen ez a kérdés került terítékre a szövetségi Legfelső Bíróság előtt a *Packingham v. North Carolina* ügyben,³⁷ a második jelentős olyan döntésében, amely a szólásszabadság internetes érvényesülésével foglalkozott, húsz évvel a *Reno v. ACLU* ügyet követően.³⁸ A többségi véleményt fogalmazó Anthony Kennedy bíró az internetet a „modern köztérnek” nevezte, ahol a közösségi véleménycsere zajlik.³⁹ Bár az alsóbb fokú bíróság az észak-karolinai törvényt a cselekvés, és nem a beszéd korlátozásának ítélte, így enyhébb mércét alkalmazott rá, a Legfelső Bíróság ennek ellenkezőjét gondolta, és a beszéd korlátozásának nem kellően szűkre szabott jellege miatt megváltoztatta a döntést.⁴⁰

Azzal, hogy Kennedy bíró az internetet egy fizikai térhez hasonlította, felvethetővé vált a közfórumdoktrína internetre való alkalmazhatóságának kérdése. Az amerikai joggyakorlat háromféle közfórumot különböztet meg, amelyeken a szóláskorlátozás megítélése eltérően alakul. Az első a hagyományos közfórum (közterek, utcák, parkok), ahol a szólásszabadság gyakorlása is bevett hagyomány, a második a kijelölt vagy korlátozott közfórum, amely a szólásszabadság gyakorlásának nem hagyományos, de erre a célra használható helye (például előadótermek, amelyek igénybevétele a tulajdonos vagy kezelő hozzájárulásához van kötve), a harmadik pedig a nem nyilvános fórum, amely nem arra szolgál, hogy ott valaki beszélhessen, de erre mégis sor kerülhet (kórház, börtön, katonai bázis).⁴¹

Ahogy a fenti sorrendben előrehaladunk, úgy nő a szóláskorlátozás lehetősége. Samuel Alito bíró a *Packingham*-döntéshez fűzött párhuzamos indokolásában vitatta is annak jogosságát, hogy a Bíróság az internet egészét utcákhoz és közparkokhoz hasonlítja.⁴² Miközben a hivatalos állami vagy kormányzati szervek által használt *social media* platformokkal kapcsolatban ez joggal merülhet fel, a platformokon zajló kommunikáció és véleménycsere jelentős részben magánjellegű abban az értelemben,⁴³ hogy a közfórumdoktrína nem alkalmazható rájuk,

³⁴ John HITZ: Removing Disfavored Faces from Facebook: The Freedom of Speech Implications of Banning Sex Offenders from Social Media. 89(3) *Indiana Law Journal* (2014) 1327.

³⁵ Uo., 1341.

³⁶ Uo., 1349–1356.

³⁷ *Packingham v. North Carolina* 137 S. Ct. 1730 (2017).

³⁸ *Reno v. ACLU* 521 US 844 (1997).

³⁹ *Packingham* (37. lj.) 1737.

⁴⁰ Uo., 1736–1738.

⁴¹ Lyrissa LIDSKY: Public Forum 2.0. 91 *Boston University Law Review* (2011) 1975., 1980–1992.

⁴² *Packingham* (37. lj.) 1743.

⁴³ Uo., Case Note 238.

azaz a platform egészében véve, felhasználója pedig saját profilja tekintetében szabadon alakíthatja a megszólalás szabályait. A platformokhoz való felhasználói hozzáférést e felfogás szerint az állam jogi eszközökkel nem tilthatja meg, de a szolgáltató igen, és legfeljebb a diszkriminációellenes szabályok korlátozzák ebben. E felfogással szemben pedig az hozható fel, hogy a platform ezzel lényegében maga is 'államként' viselkedik, ezért a szólásszabadság védelmét annak korlátozó tevékenységével szemben is alkalmazni lehetne;⁴⁴ mindez azonban már a platformokkal kapcsolatos tulajdonjog korlátozásának kérdését feszegeti. A szólásszabadság tradicionális felfogása szerint a *social media* platform egy magántulajdonú bevásárlóközpont-hasonlítható, ahonnan a tulajdonos vagy üzemeltető bárkit eltávolíthat, ha megsérti a házirendet, illetve a közösségi együttélés általa meghatározott szabályait.⁴⁵ Ebből az a visszás helyzet is előállhat, hogy az egyébként az egyéni szabadság kiteljesedését ígérő szolgáltatások az üzletszerzés reményében hajlandók lehetnek elnyomó rezsimekkel is alkut kötni.⁴⁶

A *social media* platformokat hivatalos intézmények, köztisztviselők is használják, tájékoztatás, vélemények gyűjtése és más hasonló célokból, egy politikus vagy egy önkormányzat hivatalos fiókja pedig más megítélés alá eshet, mint azoké, akik magánszemélyként használják a platformot. Élén jár például a Twitter-használatban Donald Trump amerikai elnök, aki vélelmezhetően már többször megsértette a szolgáltatás beszéddel kapcsolatos szabályait, mégsem tiltották ki a platformról, hiszen amit ott mond, még ha gyalázkodó vagy rágalmazó is, hírértékkel bír⁴⁷ (és persze reklámértékkel a szolgáltatás számára). A kérdés azonban nemcsak az, hogy ő kitiltható-e a Twiterről, hanem az is, hogy ő (illetve fiókja kezelője) eltilthat-e másokat fiókjának, üzeneteinek figyelemmel kísérésétől („követésétől”), ahogyan ez több amerikai polgárral megtörtént. A Twitter és felhasználója viszonyában az uralkodó felfogás értelmében a közfórumdoktrína nem alkalmazható, de felhasználó és felhasználó között, ha az egyik egy választott politikus, akkor már igen. Vagyis az a felület, amelyet nyilvános politikai kommunikációra használnak egy *social media* platformon, lehet közfórum.⁴⁸

Ezt erősítette meg Trump ügyében az egyik kerületi bíróság.⁴⁹ Az elnökkel és az elnöki Twitter-fiók kezelését végző fehér házi alkalmazottal szemben többen pert indítottak, miután kitiltották őket a fiókról, aminek következtében nem jutottak közvetlenül hozzá az elnöki bejegyzésekhez, nem kommentálhatták őket, nem olvashatták a hozzájuk fűződő kommentfolyamot, így az elnöki kommunikációról csak más ismerőseik kommentjein keresztül szerezhettek tudomást. A bíróság részletesen elemezte a közfórumdoktrína alkalmazhatóságának kérdését, majd megállapította, hogy az elnöki fiók kijelölt vagy korlátozott fórum, amelyről nem lehet

⁴⁴ Kate KLONICK: The New Governors: The People, Rules, and Processes Governing Online Speech. 131 *Harvard Law Review* (2018) 1599., 1609.

⁴⁵ Facebook Is Not the Public Square. *The New York Times*, 2014. december 25., <https://www.nytimes.com/2014/12/26/opinion/facebook-is-not-the-public-square.html>

⁴⁶ Mike ISAAC: Facebook Said to Create Censorship Tool to Get Back Into China. *The New York Times*, 2016. november 22., <https://www.nytimes.com/2016/11/22/technology/facebook-censorship-tool-china.html>

⁴⁷ Jason MURDOCK: Twitter: Why the Social Network Still Won't Ban President Donald Trump. *Newsweek*, 2018. április 11., <https://www.newsweek.com/twitter-why-social-network-still-wont-ban-president-trump-881455>

⁴⁸ LIDSKY i. m. (41. lj.) 1994–2002.

⁴⁹ *Knight First Amendment Institute at Columbia University v. Trump* no. 17 Civ. 5205 (NRB) (SDNY, 2018. május 23.).

kitiltani azokat, akiknek véleménye nem sérti meg a szólásszabadság határait (a kitiltás oka az ügyben érintettek kommentjei voltak, amelyek vitába szálltak az elnöki *tweet*ekben foglaltakkal).⁵⁰ A Fehér Ház nem tulajdonosa a szolgáltatásnak, még az egyetlen Trump-fiók vonatkozásában sem, de az a befolyása, irányítása alatt működik, ez pedig elég a fórumjelleg megállapításához.⁵¹ A politikai vélemények korlátozása e fórumokon megengedhetetlen⁵² (ami *a contrario* azt is jelenti, hogy ha valaki túllépi a szólásszabadság határait, akkor még politikai szereplő által is kitiltható a felületről).

2.4. Az „olcsó beszéd” és a hagyományos média

Eugene Volokh 1995-ben tett közzé egy tanulmányt, amelyben az internetes nyilvánosság átalakulásának irányait kívánta megjósolni.⁵³ Az általa „olcsó beszédnek” hívott jelenséget üdvözlendő fejleménynek tekintette, amely ahhoz járul hozzá, hogy – a korábbi technológiai szűkösséget meghaladva – bárki olcsón (vagy akár ingyen) véleményt formálhasson a közélet kérdéseiről közvetítők (televízió, rádió, sajtó) hiányában is, szélesebb és közvetlenebb alapokra helyezve a demokratikus döntéshozatalt.⁵⁴

Ez az „olcsó beszéd” ma, több mint két évtized elteltével, nem érzékelhető feltétlenül pozitív jelenségként. A tömeges online véleményközlés lehetősége és a *social media* platformok felvirágzása kikezdte a hagyományos újságírás üzleti modelljét és szakmai követelményeinek érvényesülését. A tényfeltáró újságírás – a reklámbevételek zuhanásával, így a sajtó anyagi megrendülésével – visszaszorult, helyébe pedig a gyors impulzusokra építő, szenzációhajhász tartalom-előállítás lépett. A közönség szokásai átalakultak, és a terjedelmes, alapos cikkeknek (ha megszületnek) nem akad (elég) sok olvasója. Ez a jelenség kedvez a hamis hírek (*fake news*) terjedésének, a lokális hírszolgáltatás visszaszorulása pedig a helyi szintű korrupció növekedésének, a politikai közbeszéd romlásának, a választási kampányok vásári komédiává zuhlásának és a szélsőségek erősödésének.⁵⁵ Egyes kutatások azt mutatják, hogy az értelmes közbeszédet számos fórumon kikezdő névtelen trollok a felhasználók szerint nem fegyelmezhetők, nem távolíthatók el, kezelésükre nincs jó megoldás. A trollok pedig provokálnak, gyalázkodnak és ellehetetlenítik az előremutató vitát, ráadásul a *social media* platformoknak ez nem is baj, sőt előnyükre válik: a minél hevültebb, aktívabb interakció szolgálja a gazdasági érdekeiket, nem pedig a higgadt, nyugodt beszélgetés.⁵⁶

⁵⁰ Uo., 59–62.

⁵¹ Uo., 41–50.

⁵² Uo., 67–68.

⁵³ Eugene VOLOKH: Cheap Speech and What It Will Do. 104 *The Yale Law Journal* (1995) 1805.

⁵⁴ Uo., 1849.

⁵⁵ Richard L. HASEN: *Cheap Speech and What It Has Done (to American Democracy)*. School of Law, University of California, Irvine, Legal Studies Research Paper Series No. 2017-38. 202–216.

⁵⁶ Lee RAINIE – Janna ANDERSON – Jonathan ALBRIGHT: *The Future of Free Speech, Trolls, Anonymity and Fake News Online*. Pew Research Center (2017), http://assets.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/14/2017/03/28162208/PI_2017.03.29_Social-Climate_FINAL.pdf

A *social media* mint a hírfogyasztás új eszköze valóban nem kedvez az igazság feltárásának.⁵⁷ A Facebook hírfolyamában minden hír, származzék hiteles vagy megbízhatatlan forrásból, ugyanúgy jelenik meg, a pletyka, a botrány, a bombasztikus címek és beszámolók pedig kelendőbbek, mint a mobilkészülökön eleve nehezen is olvasható valódi újságrészlet, amelynek még meglévő produktumai elvesznek a beláthatatlanul tömeges és percnként gyarapodó információs áradatban. A hírfolyam személyre szabott jellege és az ingyenes és tömegesen elérhető *junk news* elveszi a hagyományos média piacát.⁵⁸ A *social media* bekebelezte a hírek előállítását és fogyasztását; a társadalom tagjait összekötő közös alapok, az 'igazság' mibenléte felőli egyetértés gyengül, illetve nem érhető el, ha mindenkinek, de legalábbis minden társadalmi csoportnak megvan a maga igazsága az interneten.⁵⁹ Az intézményesült sajtó visszaszorulásának a helyébe lépő tartalmak precizitása, a tényellenőrzés szakmai követelményei is áldozatul esnek.⁶⁰ A megváltozott piaci környezetben a korábbi közönségigényeknek való megfelelés kényszere is elmúlik, a jogi felelősség érvényesítése pedig elnehezül, amelyek korábban a sajtó egyfajta olvasók általi vagy azok érdekében való elszámoltathatóságát biztosította. A Facebook ráadásul nemcsak a híreket és a hagyományos újságrészletet bekebelezte, hanem mindent – a politikai kampányok, a bankrendszer, a szórakoztatóipar, a kereskedelem, de még a kormányzat és a nemzetbiztonság sem úgy működnek már, mint a nagy *social media* platformok előtti időben.⁶¹ A demokráciát szolgáló tartalom- és hírelőállítás támogatása, az információkhoz való egyenlő hozzáférés biztosítása állami (támogatói és szabályozói) feladatként jelentkezik ebben a médiakörnyezetben.

A *social media* platformok a hamis hírek terjedésének, azaz a valótlán információk szándékos terjesztésének tág teret adnak.⁶² Ez azonban a látszat ellenére nem diszfunkció, amely megfelelő beavatkozással kezelhető, hanem a platformok lényegéből fakadó, szinte elkerülhetetlen következmény.⁶³ A felhasználókról tömegesen gyűjtött adatok, információk nyomán lehetővé vált az alapos profilozás, ennek felhasználásával pedig az egyén elé tárt tartalmak algoritmus általi meghatározása és a célzott reklámok elhelyezése – ebben a platformra való minél gyakoribb visszatérés pszichés kényszerének előidézése az egyik döntő faktor. Egy másik a platformok architektúrája, valamint a rajtuk zajló kommunikáció jellege, ami a szenzációhajtás, gyors, rövid ideig érdekes tartalmak terjedését támogatja. Hamis hírek mindig is voltak, a média kora előtt és a technológiai fejlettség korábbi szakaszaiban is – ami ma más, az a tömegesség és a terjedés sebessége, illetve az a jelenség, hogy az új információs platformok nem véletlenül terjesz-

⁵⁷ L. Peter COE: Redefining 'media' using a 'media-as-a-constitutional-component' concept: an evaluation of the need for the European Court of Human Rights to alter its understanding of 'media' within a new media landscape. 37(1) *Legal Studies* (2017) 25., 42–44.

⁵⁸ Matt TAIBBI: Can We Be Saved From Facebook? *Rolling Stone*, 2018. április 3., <https://www.rollingstone.com/politics/politics-features/can-we-be-saved-from-facebook-629567/>

⁵⁹ Katharine VINER: How technology disrupted the truth. *The Guardian*, 2016. július 12., <https://www.theguardian.com/media/2016/jul/12/how-technology-disrupted-the-truth>

⁶⁰ Lili LEVI: Social Media and the Press. 90 *North Carolina Law Review* (2012) 1531., 1555–1572.

⁶¹ Emily BELL: Facebook is eating the world. *Columbia Journalism Review*, 2016. március 7., https://www.cjr.org/analysis/facebook_and_media.php

⁶² Lili LEVI: Real 'Fake News' And Fake 'Fake News'. 16 *First Amendment Law Review* (2018) 232.

⁶³ Paul BERNAL: Facebook: why Facebook makes the fake news problem inevitable. 69(4) *Northern Ireland Legal Quarterly* (2018) 497.

tenek hamis híreket, hanem ideális terepet biztosítanak a tényészetükhöz.⁶⁴ A hagyományos média hírforrásként általában a civil újságírókat és a *social mediát* használja, vagyis ahogyan a bloggerek például a hagyományos médiából vagy más bloggerekől szerzett téves vagy megtévesztő információkat adják vissza, úgy a hagyományos média is közölheti a *social mediából* vett értesüléseket.⁶⁵

A *social media* platformok működésének szintén rendkívül aggasztó mellékterméke a brutális bűncselekmények nyilvános elkövetésére ösztönző jelleg. Előfordul, hogy egy gyilkos élőben közvetíti a Facebookon, ahogy lelő egy embert, és így szerez közönséget magának, amelyhez a platform hiányában nem jutna hozzá.⁶⁶ Más felhasználók a mások által elkövetett erőszakos cselekményekről, bűncselekményekről számolnak be, ami bírhat hírértékkel, de az áldozatok méltóságát jobbra figyelmen kívül hagyja.⁶⁷ Egyesek dühe éppen a platformszolgáltatók ellen fordul, amikor általuk háttérbe szorítva érzik magukat, mint az a nő, aki a YouTube központjában lövöldözött, mert úgy érezte, hogy a szolgáltató megfosztja őt az általa feltöltött videók után elérhető reklámbevételről.⁶⁸ A platformok arra is kiválóan alkalmasak, hogy rajtuk alaptalanul lejárassanak embereket, kihasználva a rágalmak gyors terjedését és a cáfolat hatékonyságának gyengeségét.⁶⁹ A valós véleménycsere és a vita mindazonáltal még mindig nem lehetetlen a *social mediában*, de nem evidensen könnyű e lehetőség kihasználása, és a pletykák, valótlanságok, „virális tartalmak”, célzott reklámok, algoritmusok által hozott szerkesztői döntések⁷⁰ özőnében finoman szólva sem ez a platformok első számú funkciója. A platformok alapvetően alakították át a nyilvános teret; nem csupán lehetőséget adnak a tartalmak megjelenítésére, hanem aktívan formálják őket, és kiválogatják a felhasználók elé kerülő információáradatot. Marshall McLuhan igazsága itt is érvényesül, de már nem a médium, hanem maga „a platform az üzenet”⁷¹

2.5. Technológiai vagy médiavállalatok?

Vélhetjük úgy is, hogy McLuhan *bon mot*-ja változatlan formában igaz, mert platform = média, igaz, maguk a platformszolgáltatók sokáig ezt egészen máshogy gondolták. A Facebook szinte vallásos dogmaként hirdette magáról, hogy amit szolgáltatásként nyújt, az egy semleges plat-

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ COE i. m. (14. lj.) 414–415.

⁶⁶ Daniel KREPS: Alleged Facebook Killer: What We Know So Far. *Rolling Stone*, 2017. április 18., <https://www.rollingstone.com/culture/culture-news/alleged-facebook-killer-what-we-know-so-far-121260/>

⁶⁷ Mike ISAAC – Sydney EMBER: Live Footage of Shootings Forces Facebook to Confront New Role. *The New York Times*, 2016. július 8., <https://www.nytimes.com/2016/07/09/technology/facebook-dallas-live-video-breaking-news.html>

⁶⁸ Nick ALLEN: Gun Attacker Compared YouTube to Adolf Hitler, Accusing it of Censorship. *The Daily Telegraph*, 2018. április 5., 14.

⁶⁹ Vegan YouTube 'drama': 'I was falsely accused of offering online sex'. *BBC*, 2018. június 11., <https://www.bbc.co.uk/news/blogs-trending-44387678>

⁷⁰ Timothy B. LEE: Mark Zuckerberg is in denial about how Facebook is harming our politics. *Vox*, 2016. november 10., <https://www.vox.com/new-money/2016/11/6/13509854/facebook-politics-news-bad>

⁷¹ James GRIMMELMANN: The Platform is the Message. 2 *Georgetown Law Technology Review* (2018) 217.

form, és nincs köze ahhoz, hogy a felhasználói mire és hogyan használják.⁷² A platformon folyó beszélgetések növelhetik például a részvételi arányt egy választáson, de a szolgáltatás maga nem befolyásolja a választás eredményét.⁷³ Olyan, mint egy hirdetőtábla, amelyre bárki bármit felírhat vagy kitűzhet. Az elmúlt évek eseményei miatt ez az álláspontja tovább nem tartható. 2016 tavaszán kiderült, hogy a Facebook politikai alapon eltorzítja egyes hírek jelentőségét az úgynevezett Trending Topics szolgáltatásában, hogy felhasználói számára jelentősebbnek vagy éppen kevésbé fontosnak tűnjön némely tartalom, ráadásul ezt tudatosan, manuális eszközökkel, tehát nem egy esetlegesen rosszul beállított algoritmus által idézte elő.⁷⁴ A 2016. év végi amerikai elnökválasztás után sokan rótták fel a platformnak, hogy nem tett semmit a valótlan hírek terjedésének megakadályozására, és részben ennek tudták be Trump győzelmét és Clinton vereségét.⁷⁵ Ekkortájt fedezték fel a Macedóniában működő „fake news gyárat”,⁷⁶ majd ezt követték az orosz titkosszolgálati beavatkozásról szóló hírek és a mai napig tartó hivatalos vizsgálatok.⁷⁷

E vádakát – nem is beszélve a 2018-ban kirobbanó Cambridge Analytica-ügyről, amely a felhasználók személyes adatainak védelméről folytatott vitát is érintette⁷⁸ – a Facebook már nem háríthatta el azzal, hogy a felhasználóiért nem felelős, és nem maradhatott semleges. A platform 2018-ra eljutott odáig, hogy felelősséggel tartozik a nyilvánosságunk például a demokráciáért is, hasonlóan a médiához, illetve a kiadókhöz.⁷⁹ Más kérdés, hogy ha egyáltalán lehetséges, miként oldható meg az ilyen jellegű problémák sora, ha egyszer a platform úgy van tervezve, hogy széles és gyorsan kialakuló nyilvánosságot biztosítson a valótlanságoknak.

De ne felejtjük el azt se, hogy a Facebook már 2016 előtt sem volt semleges platform. Algoritmusai által minden felhasználója számára személyre szabott hírfolyamot állít elő, amelynek beállításai ugyan függenek a felhasználótól is, teljes egészében nem uralható. A hírfolyam beállításai természetesen a platform gazdasági érdekeit szolgálják, ami legitim érdek, de semleges

⁷² Nicholas THOMPSON – Fred VOGELSTEIN: Inside the Two Years That Shook Facebook – And the World. *Wired*, 2018. február 12., <https://www.wired.com/story/inside-facebook-mark-zuckerberg-2-years-of-hell/>

⁷³ Alexis C. MADRIGAL: The False Dream of a Neutral Facebook. *The Atlantic*, 2017. szeptember 28., <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2017/09/the-false-dream-of-a-neutral-facebook/541404/>

⁷⁴ Sam THIELMAN: Facebook news selection is in hands of editors not algorithms, documents show. *The Guardian*, 2016. május 12., <https://www.theguardian.com/technology/2016/may/12/facebook-trending-news-leaked-documents-editor-guidelines>

⁷⁵ Antonio G. MARTÍNEZ: How Trump Conquered Facebook – Without Russian Ads. *Wires*, 2018. február 18., <https://www.wired.com/story/how-trump-conquered-facebook-without-russian-ads/>

⁷⁶ Samantha SUBRAMANIAN: Welcome to Veles, Macedonia, Fake News Factory to the World. *Wires*, 2017. február 15., <https://www.wired.com/2017/02/veles-macedonia-fake-news/>

⁷⁷ Sheera FRENKEL – Katie BENNER: To Stir Discord in 2016, Russians Turned Most Often to Facebook. *The New York Times*, 2018. február 17., <https://www.nytimes.com/2018/02/17/technology/indictment-russian-tech-facebook.html>

⁷⁸ „A Donald Trump választási stábjának és a sikeres brexitkampányon is dolgozó adatelemző cég amerikai választók millióinak Facebook-profilját gyűjtötte le – a technikai óriással kapcsolatos eddigi legnagyobb adatvédelmi visszaélés során –, hogy hatékony szoftvert készíthessen annak előrejelzéséhez és befolyásolásához, hogy mi történik a szavazóurnáknál. Egy *whistleblower* elmondta a *The Observer*-nek, hogy a Cambridge Analytica felhatalmazás nélkül használ fel személyes információkat 2014 elején az amerikai szavazók profilozására szolgáló rendszere felépítéséhez azért, hogy személyre szabott politikai hirdetésekkel lehessen őket megcélzni.” L. Cambridge Analytica Files, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/news/series/cambridge-analytica-files>

⁷⁹ THOMPSON–VOGELSTEIN i. m. (72. l.).

magatartásnak aligha tekinthető. Ráadásul, mint a Trending Topics-ügyből kiderült, e beállításokat akár politikai manipuláció érdekében is meg lehet változtatni. A *social media* platformok anélkül váltak a hírszolgáltatás legfontosabb helyszínévé, hogy maguk akár egyetlen hírt is gyűjtenének, egyúttal uralják az online médiaterjesztési piacot is.⁸⁰ Ezenkívül a Facebook tudatosan szelektál a tartalmak között – egyeseket azért töröl, mert a törvény erre kötelezi, másikat azért, mert a saját maga által meghatározott szabályzatot sértik. Csak 2018 első negyedében 583 millió hamis Facebook-fiókot zártak be.⁸¹ Ahogy Timothy Berners-Lee fogalmazott, a Facebook milliárdnyi szerkesztői döntést hoz nap mint nap.⁸² (Más platformok, mint például a Twitter, inkább a felhasználóra bízzák a hírfolyam összeállítását, de a szerkesztői döntések – a sérelmes tartalom eltávolításáról – azokon is elkerülhetetlenül jelen vannak.)

Mára nehezen megkérdőjelezhetővé vált, hogy a platformszolgáltatók a tartalmak felőli döntéshozatal kérdésében hasonlatosak a hagyományos médiához, ennek következtében pedig a szelekcióban manifesztálódó szólásszabadságuk is védelemre érdemes. Ha úgy tetszik, a hírfolyam a Facebook 'véleménye' arról, hogy mi érdekelheti leginkább az egyéni felhasználót, és mi szolgálja ezzel összefüggésben leghatékonyabban a platform gazdasági érdekeit. Ha a platformnak véleménye van, akkor az alkotmányos védelmet kap, de a jogi doktrínák megfelelő alkalmazásával korlátozható is.

3. A platformok szabályozása a jog eszközeivel

3.1. Bevezetés

A *social media* platformok működése nem mentes az állami szabályozástól. A szólásszabadság érvényesülésének és korlátai megfelelő alkalmazásának kérdései a platformokon zajló nyilvános kommunikációval kapcsolatban is felmerülnek; az Egyesült Államok és Európa szabályozása között e tekintetben is jelentős eltérés figyelhető meg. Amikor állami szabályozásról beszélünk, két problémát érdemes elkülöníteni: az egyik a felhasználók egymás közötti vitáinak, illetve jogi felelősségének megítélése, a másik a platformok jogi felelősségének kérdése. A felhasználók egymást az offline világban megszokott módon perelhetik, például rágalmozásért vagy a magánélet megsértése miatt, illetve a bevett módon tehetnek feljelentést, ha bűncselekmény elkövetésére, például gyűlöletbeszédre vagy erőszakra uszításra gyanakszanak. A jogi eljárások ugyanazok, de a *social medián* keresztül történő véleménynyilvánítás módja, formája, hatása és az elért nyilvánosság (így az okozott kár vagy előidézett veszély) eltér az offline közlések hasonló paramétereitől, ezért a szólásszabadság határainak vizsgálatakor figyelemmel kell lenni a *social media* platformon zajló kommunikáció sajátosságaira.

⁸⁰ Frederic FILLOUX: How Facebook and Google Now Dominate Media Distribution. *Monday Note*, 2014. október 19., <https://mondaynote.com/how-facebook-and-google-now-dominate-media-distribution-6263365d141a>

⁸¹ Alex HERN: Facebook closed 583m fake accounts in first three months of 2018. *The Guardian*, 2018. május 15., <https://www.theguardian.com/technology/2018/may/15/facebook-closed-583m-fake-accounts-in-first-three-months-of-2018>

⁸² LEE i. m. (70. lj.).

A platformok felelőssége bonyolult kérdés; a platform maga nem a jogsértő vélemény elsődleges közlője, hanem csak lehetőséget biztosít mások számára a közlésre, maga pedig sorrendbe állítja, megjeleníti a különböző tartalmakat a többi felhasználó számára. Az európai jogi megközelítés szerint azonban részt kell vennie a jogsértő tartalmak eltávolításában, amit ha elmulaszt, felelőssé válik az adott tartalomért. Az állami szabályozás így bevonja a megsértett jogok orvoslásának rendszerébe a platformszolgáltatókat is, amelyeknek ezáltal döntést kell hozniuk az érintett tartalom jogszerűsége felől – ezzel a jogalkalmazás mintegy vegyesen állami (bírói) és magánkézbe kerül.⁸³ Jóval szűkebb terjedelemben, de ez a modell működik az Egyesült Államokban is, a Communications Decency Act (CDA) 230. szakasza által adott felhatalmazás keretei között. A platformszolgáltatók ezzel a tartalom elérhetősége felől döntő médiavállalatokká válnak, egyúttal a jogalkalmazás és jogérvényesítés fontos szereplőivé is.⁸⁴ Ugyan a bíróságok szerepe a *social mediában* zajló viták szólásszabadságjogi szempontú megítélésében természetesen nem elhanyagolható, a platformok moderátorai és jogászai jóval nagyobb befolyást gyakorolnak e viták és a platformokon zajló társalgás szabadságára, mint az e célból fenntartott állami szervezetrendszer.⁸⁵

3.2 Alkalmazandó jogszabályok

A *social media* platformok az EU közös joga szerint tárhelyszolgáltatóknak minősülnek, tekintettel arra, hogy e szolgáltatások a felhasználói tartalmakat saját rendszerükben tárolják, rendezik, elérhetővé teszik, így az elektronikus kereskedelmi irányelv szabályai szerint el kell távolítaniuk azon jogsértő tartalmakat, amelyek ilyen jellegéről tudomást szereznek, de előzetes ellenőrzési vagy általános monitorozási kötelezettség nem írható elő számukra.⁸⁶ Egy osztrák ügyben, amely az Európai Unió Bíróságán még csak az előzetes döntéshozatali eljárás kezdeményezésénél tart, az eltávolítási kötelezettség terjedelmével összefüggő kérdés merült fel a Facebook tevékenységét illetően. A kérdés az, hogy az irányelv 14. cikke alapján lehet-e széles körű intézkedésre kötelezni a platformot nemcsak a konkrét, eltávolítandó tartalmat pontosan megjelölve, hanem az azonos tartalmak jövőbeni újbóli feltöltése esetére is, továbbá nemcsak a teljesen azonos, hanem a hasonló tartalmakra is kiterjesztve a szolgáltató eltávolítási kötelezettségét. Sérti-e ez a monitorozási kötelezettség tilalmára vonatkozóan az irányelvben foglaltakat?⁸⁷ Az osztrák bíróság felvetése ésszerű, mert ilyen kiterjesztés nélkül ha mindig csak a konkrétan megjelölt tartalmakat kell eltávolítani, akkor terjedési sebességük és könnyű sokszorozódásuk folytán a jogsértő állapot megszüntetésének ezen eszköze könnyen kiüresedhet.

⁸³ Jack BALKIN: Free Speech in the Algorithmic Society: Big Data, Private Governance, and New School Speech Regulation. 51 *University of California Davis Law Review* (2018) 1179.

⁸⁴ Uo., 1181.

⁸⁵ Marvin AMMORI: The „New” *New York Times*: Free Speech Lawyering In The Age Of Google And Twitter. 127 *Harvard Law Review* (2014) 2259., 2261–2263.

⁸⁶ Az Európai Parlament és a Tanács 2000/31/EK irányelve (2000. június 8.) a belső piacon az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások, különösen az elektronikus kereskedelem, egyes jogi vonatkozásairól (Elektronikus kereskedelemről szóló irányelv, Eker. irányelv), 14–15. cikk.

⁸⁷ OGH, 6Ob116/17b, 2017. október 25-ei döntés.

Az Eker. irányelven felül az általános hatályú jogszabályok szintén vonatkoznak a platformokon zajló kommunikációra, ideértve az adatvédelem, a szerzői jog, a személyiségi jog védelmének szabályait, a közrendvédelmi és büntetőjogi tilalmakat, amelyekkel kapcsolatban a tárhelyszolgáltatóknak sajátos kötelezettségek írhatók elő a sérelmes tartalmak eltávolítására.

A *social medián* keresztül zajló kommunikáció osztozik az offline világban érvényesülő szóláskorlátozásokban.⁸⁸ A *social mediában* gyakorta előforduló sértő magatartások szinte kivétel nélkül beilleszthetők valamely korábban – nem az online világra tekintettel – meghatározott bűncselekményi tényállás alá, tehát alapvetően nem szükséges új tilalmakat felállítani.⁸⁹ Ugyanakkor mivel e korlátok meghatározása az egyes államok szabályozásához van kötve (és a szólásszabadság határait még Európában is csak kisebb részben harmonizálta az EU joga), és mivel a *social media* jellegénél fogva globális, azaz nem törődik az államhatárokkal, e kettősségből számos probléma fakad. Ami például Európában a szólásszabadság által védett vélemény, az egy iszlám államban blaszfémia lehet, ami súlyos büntetésért kiált. Az egységes standard hiánya pedig – mivel egy vitatott tartalom bárhol elérhető, és a platformon gyorsan sokszorozódik és terjed – feszültséghez és erőszakhoz vezethet.⁹⁰ Jó megoldás nincs: sem a szólásszabadság visszaszorulása, sem pedig normáinak másokra kényszerítése nem tekinthető annak. Robert Kahn a holokauszttagadás példáján keresztül azt veti fel, hogy a szóláskorlátozások – részben az egységes standardok hiánya miatt – csak kevésbé hatékonyan tudnak megvalósulni, így egy sérelmes tartalom azon országokba is könnyen eljut, amelyekben egyébként tiltva van, és ezzel a Facebook vagy a YouTube korában nem is igen lehet mit kezdeni. (Lehet persze, földrajzi helyre szabott korlátozással: *geoblocking*gal, de egyedi, gyorsan terjedő tartalmak esetében ez kevésbé hatékony.)⁹¹ A megoldás szerinte nem a még szigorúbb tiltás, hanem a *social medián* keresztül zajló kommunikáció jellegzetességeinek elfogadása, és annak tudomásulvétele, hogy nem szabad bízni e platformok vonatkozásában a problémák teljesen megnyugtató jogi rendezésében.

Az AVMS irányelv 2007 óta vonja szabályozás alá a lekérhető médiaszolgáltatásokat, amelyek az interneten keresztül is elérhetők lehetnek, de ezek sorába a *social media* nem illeszthető be. Ennek fő oka az, hogy a lekérhető médiaszolgáltatást nyújtónak a közzétett tartalmakkal kapcsolatban szerkesztői felelőssége van, maga rendeli meg, vásárolja őket, mindenesetre dönt a tartalmak közzététele felől,⁹² a *social media* viszont csak platformot biztosít a kommunikációnak, a tartalommal kapcsolatban előzetes döntést általában nem hoz (hozhat, ha előzetes szűrést alkalmaz, de az a tartalmak egy adott körére terjed csak ki).

A platformok térnyerésével, csaknem egy évtizeddel az irányelv előző módosításának lezárulta után, világossá vált, hogy a médiaszabályozás ilyen szűk értelmezése nem tartható

⁸⁸ Jacob ROWBOTTOM: To Rant, Vent and Converse: Protecting Low Level Digital Speech. 71(2) *Cambridge Law Journal* (2012) 355., 357–366.

⁸⁹ *Social media and criminal offences*. House of Lords (2014), <https://publications.parliament.uk/pa/ld201415/ldselect/ldcomuni/37/3702.htm>

⁹⁰ Uta KOHL: Islamophobia, 'gross Offensiveness' and the internet. *Information & Communication Technology Law* (2017), <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13600834.2017.1393936>

⁹¹ Robert A. KAHN: *Denial, Memory Bans and Social Media*. Kézirat.

⁹² AVMS irányelv (1. lj.) 1. cikk.

fenn tovább. Az AVMS irányelv módosítására irányuló, 2016 májusában közzétett javaslat ennek megfelelően bevezette a videómegosztóplatform-szolgáltatás, valamint a videómegosztóplatform-szolgáltató fogalmát.⁹³ A 2018 novemberében végül elfogadott módosítás alapján e szolgáltatással bővült az irányelv tárgyi hatálya:

„»[V]ideómegosztóplatform-szolgáltatás«: az Európai Unió működéséről szóló szerződés 56. és 57. cikkében meghatározott olyan szolgáltatás, amelynek, vagy amely egy elkülöníthető részének vagy egy alapvető funkciójának elsődleges célja, hogy tájékoztatás, szórakoztatás vagy oktatás céljából a 2002/21/EK irányelv 2. cikkének a) pontja értelmében vett elektronikus hírközlő hálózaton keresztül olyan műsorszámokat, illetve felhasználói videókat juttasson el a közönséghez, amelyekért a videómegosztó platform szolgáltatója nem tartozik szerkesztői felelősséggel, és amelyeket a videómegosztó platform szolgáltatója rendszerez például automatikus eszközökkel vagy algoritmusokkal, különösen megjelenítés, címkézés és sorba rendezés révén.”⁹⁴

Bár az eredeti javaslat szerint a *social media* platformok általában véve (az oldalra feltöltött audiovizuális tartalom szempontjából) nem tartoztak volna az irányelv hatálya alá, a jogalkotás folyamatában hamar nyilvánvalóvá vált, hogy nem lehet kivonni őket a hatály alól, tisztán a valóban elsősorban videómegosztásra szolgáló portálokra fókuszálva (mint például a YouTube).⁹⁵ Az irányelv módosított preambuluma erről így nyilatkozik:

„A videómegosztóplatform-szolgáltatók olyan audiovizuális tartalmakat szolgáltatnak, amelyeket a közönség és különösen a fiatalok egyre nagyobb számban tekintenek meg. Ugyanez igaz a közösségi médiaszolgáltatásokra is, amelyek az információmegosztás, a szórakoztatás és az oktatás fontos médiumává váltak, többek közt azért, hogy műsorszámokhoz és felhasználói videókhoz biztosítsanak hozzáférést. A közösségi médiaszolgáltatásoknak a 2010/13/EU irányelv hatálya alá kell tartozniuk, mivel ugyanazért a közönségért és ugyanazon bevételekért versengenek, mint az audiovizuális médiaszolgáltatások. Ezenfelül ezek a szolgáltatások jelentős hatással bírnak annak okán is, hogy megkönnyítik a felhasználók számára más felhasználók véleményének alakítását és befolyásolását. Ennélfogva a kiskorúaknak a káros tartalomtól és az összes polgárnak a gyűlöletre, az erőszakra és a terrorizmusra való uszítástól való védelme érdekében ezeknek a szolgáltatásoknak – amennyiben megfelelnek a videómegosztóplatform-szolgáltatás fogalommeghatározásának – a 2010/13/EU irányelv hatálya alá kell tartozniuk.”⁹⁶

⁹³ Javaslat az Európai Parlament és a Tanács irányelve a tagállamok audiovizuális médiaszolgáltatások nyújtására vonatkozó egyes törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseinek összehangolásáról szóló 2010/13/EU irányelvnek a változó piaci körülményekre tekintettel való módosításáról. COM/2016/0287 végleges – 2016/0151 (COD) (AVMS javaslat), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52016PC0287&from=HU>

⁹⁴ Új AVMS irányelv (1. lj.) 1. cikk (1) bek. aa) alpont (a jogszabályhely megjelölése a 2010-es AVMS irányelvhez képest történik, az azon való módosítást jelzi).

⁹⁵ Duncan ROBINSON: Social networks face tougher EU oversight on video content. *Financial Times*, 2017. május 25., <https://www.ft.com/content/d5746c06-3fd7-11e7-82b6-896b95f30f58>

⁹⁶ Új AVMS irányelv (1. lj.) (4) preambulumbekkezdés.

A videómegosztó platform kategóriája tehát magában foglalja a *social medián* keresztül közzétett audiovizuális tartalmakat is, dacára a megtevesztő megnevezésnek. Fontos, hogy a bevezetett új fogalom szerint e tartalmakért a szolgáltató nem rendelkezik szerkesztői felelősséggel, tevékenysége során csupán rendszerezi, megjeleníti, címkézi, sorba rendezi őket, de ezzel nem válik médiaszolgáltatóvá.

A módosított irányelv 28b. cikke szerint az Eker. irányelv 12–15. cikke (különösen a tárhelyszolgáltatókra vonatkozó előírások és a monitorozási kötelezettség előírásának megtiltása) továbbra is irányadók. A tagállamoknak emellett biztosítaniuk kell, hogy a joghatóságuk alá tartozó videómegosztóplatform-szolgáltatók meghozzák a megfelelő intézkedéseket az alábbiak érdekében:

- a kiskorúak védelme az olyan műsorszámoktól, felhasználói videóktól és audiovizuális kereskedelmi közleményektől, amelyek károsíthatják a fizikai, szellemi vagy erkölcsi fejlődésüket;
- a közönség védelme az olyan műsorszámoktól, felhasználói videóktól és audiovizuális kereskedelmi közleményektől, amelyek személyek csoportjával vagy egy csoport valamely tagjával szemben erőszakra vagy gyűlöletre uszítanak;
- a közönség védelme az olyan tartalmakat hordozó műsorszámoktól, felhasználói videóktól és audiovizuális kereskedelmi közleményektől, amelyek terjesztése az uniós jog szerint bűncselekménynek minősülő tevékenység, így például terrorista bűncselekmény elkövetésére való nyilvános uszítás az (EU) 2017/541 irányelv 5. cikkében foglaltak szerint, gyermekpornográfiával kapcsolatos bűncselekmény a 2011/93/EU európai parlamenti és tanácsi irányelv 5. cikkének 4. bekezdésében foglaltak szerint, vagy rasszizmussal és idegengyűlölettel kapcsolatos bűncselekmény a 2008/913/IB keret-határozat 1. cikkében foglaltak szerint;
- megfelelés az AVMS irányelv 9. cikk 1. bekezdésében foglalt követelményeknek (általános és gyermekvédelmi célú korlátozások a kereskedelmi közleményekre vonatkozóan) az általuk forgalmazott, értékesített, illetve szervezett audiovizuális kereskedelmi közlemények tekintetében.

Azt, hogy mi minősül „megfelelő intézkedésnek”, az adott tartalom jellege, az általa potenciálisan okozott ártalom, a védendő személyek kategóriájának jellemzői, valamint a veszélyeztetett jogok és jogos érdekek – többek között a videómegosztóplatform-szolgáltatók és a tartalmat létrehozó, feltöltő, továbbító felhasználók érdekei és a közérdek – fényében kell meghatározni.⁹⁷

Az említett intézkedéseknek az irányelv szerint – többek között – az alábbiakra kell kiterjedniük:

- az említett követelmények rögzítése a videómegosztóplatform-szolgáltatások szerződési feltételeiben, valamint e követelmények alkalmazása;
- átlátható és felhasználóbarát mechanizmusok kialakítása és üzemeltetése, amelyek segítségével a videómegosztó platformok felhasználói bejelenthetik vagy megjelölhetik az érintett videómegosztóplatform-szolgáltató számára a kifogásolt jogsértő tartalmat;

⁹⁷ AVMS javaslat (93. lj.) 28b. cikk (3) bek.

- gyermekvédelmi célú életkor-ellenőrző rendszerek kialakítása és üzemeltetése a videó-megosztó platformok felhasználói számára azon tartalmak esetében, amelyek visszavethetik a kiskorúak fizikai, szellemi vagy erkölcsi fejlődését;
- szülői felügyeleti rendszerek biztosítása a gyermekekre káros tartalmak tekintetében;
- a felhasználók által könnyen kezelhető eszközök biztosítása a sérelmes tartalmak azonosítására;
- átlátható, könnyen kezelhető és hatékony eljárások kialakítása és alkalmazása a videó-megosztóplatform-szolgáltatók és a felhasználók közötti viták kezelésére és rendezésére;
- a védelmi mechanizmusokkal kapcsolatos felvilágosítás, tájékoztatás, magyarázat nyújtása a szolgáltatók részéről;
- a médiatudatosságot célzó hatékony intézkedések és eszközök, valamint a felhasználók tájékoztatása ezekről az intézkedésekről és eszközökről.⁹⁸

Az irányelv új szabályai terjedősnek és részletesnek tűnnek, valójában a nagy platform-szolgáltatók többé-kevésbé már korábban is igyekeztek megfelelni a most kötelezővé tett elvárásoknak. A szabályozás eleve a tartalmak egy szűkebb körére (audiovizuális tartalmak) terjed ki, és csak néhány, tartalommal kapcsolatos kérdés (gyermekvédelem, gyűlöletbeszéd, terrorizmus támogatása, gyermekpornográfia, népirtások tagadása) tekintetében biztosít állami kontrollt a platformszolgáltatók működése felett. Az efféle tartalmakat a platformok jórészt saját szabályzataik alapján amúgy is tiltják, illetve értesülés után eltávolítják őket. Az is igaz persze, hogy nem minden, Európában egyébként tiltott tartalom ütközik e szabályzatokba. Fontos, hogy az irányelv tagállami átültetésétől kezdve a fellépés a platformszolgáltatók számára előírt kötelezettség, és nemcsak az Eker., hanem az AVMS irányelv alapján is. (A két szabályozás részben párhuzamos vonalon halad: általában véve a jogsértő tartalmakat az előbbi szerint el kell távolítani, az utóbbi pedig meghatároz egyes jogsértő tartalmakat, és részletszabályokat is előír a követendő eljárás tekintetében.) Az új AVMS irányelv ezenkívül számos, a szabályok alkalmazhatóságát, illetve a megfelelő eljárás garanciáit megeremtő szabályt tartalmaz.

A 28a. cikk (2) bekezdése a joghatósági kérdéseket igyekszik rendezni, az uniós médiaszabályozásra általánosan irányadó letelepedési elvből kiindulva, de rögzítve, hogy:

- „Amennyiben egy videómosztóplatform-szolgáltató az 1. bekezdésben foglaltak szerint nem minősül egy adott tagállam területén letelepedettnek, ezen irányelv alkalmazásában mégis az adott tagállam területén letelepedettnek kell tekinteni, ha a videómosztóplatform-szolgáltató
- a) anyavállalkozása vagy leányvállalkozása az adott tagállam területén telepedett le, vagy
 - b) egy csoport része, és egy, ugyanahhoz a csoporthoz tartozó másik vállalkozás az adott tagállam területén telepedett le.”

Az, hogy a tagállamok milyen módon implementálják majd az új AVMS irányelv szabályait, és hogyan lehet majd megeremteni az állami rendelkezések közötti harmóniát a részletszabályok tekintetében, továbbá hogy miként lehet majd a nagy platformszolgáltatókat teljes együttműködésre bírni (ami a szabályozás által az államok számára előírt követelmény), a jövő kérdése.

⁹⁸ Uo.

Az Egyesült Államokban egyszerűbb a jogi helyzet: a CDA 230. szakasza a *social media* platformokat is védi az állami beavatkozással szemben. Amennyiben a platformok csak a kéréteket biztosítják a tartalmak feltöltéséhez, még ha bátorítják is felhasználóikat a beszédre, és elrendezik az általuk feltöltött tartalmakat, nem lesznek felelősek az esetleges jogsértő jelleg miatt;⁹⁹ amennyiben azonban már kontrollálják, generálják e tartalmakat, aktívan szerkesztik, módosítják, elveszítik immunitásukat.¹⁰⁰ De e szabály alóli kivételek köre bővíthető, mint azt a 2018 áprilisában kihirdetett új törvény példája is mutatja, ami lehetővé teszi a szexuális célú emberkereskedelmet támogató weboldalakkal – így a tárhelyszolgáltatókkal – szembeni fellépést.¹⁰¹

3.3. Joghatósági kérdések

Változatos joghatósági szabályok alapján lehet fellépni a *social media* platformokon megjelenő jogsértő tartalommal szemben, és az eljárást kezdeményező fél kiválaszthatja a perlés megfelelő helyét.

Ami a felhasználók egymás közötti jogvitáira vonatkozik, az EU-n belül rágalalmazási ügyekben a Brüsszel Ia. rendelet szerint kell megállapítani a joghatóságot; a felperes, ha ott kár érte, saját államának bírósága előtt is kezdeményezhet pert.¹⁰² A tagállamok ezen túlmenően rendelkezhetnek a harmadik (unió kívüli) országokban letelepedett felperesek és alperesek perindítási lehetőségeiről; az angol Defamation Act 2013 például szűkíteni kívánja e tekintetben a *forum shopping* jelenségét, és csak akkor teszi lehetővé a perlést, ha Anglia vagy Wales nyilvánvalóan a legmegfelelőbb hely a perindításra.¹⁰³

Ami a platformokkal szembeni fellépést illeti, a jogsértő tartalmak eltávolítására vonatkozó kötelezettségüknek az Eker. irányelvben foglalt joghatósági szabályoknak megfelelően szerzhető érvény.¹⁰⁴ Az irányelv a letelepedési elvet követi, vagyis letelepedettnek minősül az „olyan szolgáltató, amely állandó telephelyen, határozatlan ideig ténylegesen gazdasági tevé-

⁹⁹ Claire BALLENTINE: Yelp Can't Be Ordered to Remove Negative Posts, California Court Rules. *The New York Times*, 2018. július 3., <https://www.nytimes.com/2018/07/03/technology/yelp-negative-reviews-court-ruling.html>

¹⁰⁰ Tom JACKMAN – Jonathan O'CONNELL: Backpage has always claimed it doesn't control sex-related ads. New documents show otherwise. *The Washington Post*, 2017. július 11., https://www.washingtonpost.com/local/public-safety/backpage-has-always-claimed-it-doesnt-control-sex-related-ads-new-documents-show-otherwise/2017/07/10/b3158ef6-553c-11e7-b38e-35fd8e0c288f_story.html?utm_term=.d2d3064b22c8

¹⁰¹ Allow States and Victims to Fight Online Sex Trafficking Act of 2017 (FOSTA). L. Trump signs 'FOSTA' bill targeting online sex trafficking, enables states and victims to pursue websites. *The Washington Post*, 2018. április 11., https://www.washingtonpost.com/news/true-crime/wp/2018/04/11/trump-signs-fosta-bill-targeting-online-sex-trafficking-enables-states-and-victims-to-pursue-websites/?noredirect=on&utm_term=.facc88cf7174

¹⁰² Az Európai Parlament és a Tanács 1215/2012/EU rendelete (2012. december 12.) a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról.

¹⁰³ Defamation Act 2013, 9. szakasz. L. Alex MILLS: The law applicable to cross-border defamation on social media: whose law governs free speech in 'Facebookistan'? 7(1) *Journal of Media Law* (2015) 1.

¹⁰⁴ Anupam CHANDER: Facebookistan. 90 *North Carolina Law Review* (2012) 1807., 1836–1837.

kenységet végez”.¹⁰⁵ A tagállamok „nem korlátozhatják a szabályozott területtel kapcsolatos okokból az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások másik tagállamból történő nyújtásának szabadságát”.¹⁰⁶ Ugyanakkor ettől a szabálytól eltérhetnek, ha ez:

- a közrend védelme (ideértve a bűncselekmények megelőzését, felderítését és üldözését, a kiskorúak védelmét, és a faji, nemi, vallási vagy nemzeti alapú gyűlöletre uszítást és az egyének emberi méltóságának megsértése elleni harcot);
- a közegészség védelme (például egyes, egészséget veszélyeztető terméket népszerűsítő reklámok elleni fellépés);
- a közbiztonság (például a terrorizmus elleni küzdelem) vagy
- a fogyasztók védelme (megtévesztő hirdetések)

érdekében szükséges.¹⁰⁷

Az EU területén legalább telephellyel rendelkező platformszolgáltatók tehát az irányelv hatálya alá tartoznak, tárhelyszolgáltatónak minősülnek, így a feltételek megléte esetén eltávolítási kötelezettségük állhat fenn, ami a székhely vagy telephely szerinti állam bírósága előtt juttatható érvényre, de a tagállamok indokolt esetben és az irányelvben rögzített feltételek mellett maguk is korlátozhatják a platformok működését. Az EU-s jog nem terjed ki a harmadik országokban letelepedett szolgáltatókra, így velük szemben a fellépés feltételeit a tagállamok szabadon határozzák meg.

Az Eker. irányelven túl külön joghatósági szabályokat tartalmazhatnak egyes speciális tárgykorű normák. Így például az adatvédelem szabályainak megsértése esetén az adatvédelmi rendeletben foglaltak szerint kell megállapítani a joghatósággal bíró eljáró hatóságot,¹⁰⁸ és a sérelmet szenvedett fél lakóhelye is megalapozhatja a joghatóságot.¹⁰⁹ Fontos, hogy a platformszolgáltató nem vonhatja ki magát egyoldalúan meghatározott szerződési feltételei által a joghatóság alól.¹¹⁰ Hasonlóképpen, a fogyasztóvédelmi szabályok is széles lehetőséget biztosítanak a sérelmet szenvedett fogyasztóknak a számukra a lehető legkevésbé megterhelő jogérvényesítésre. A már említett Brüsszel Ia. rendelet a székhely, székhely hiányában pedig a fióktelep, képviselő, telephely alapján határozza meg a jogvita helyét, de azzal, hogy a fogyasztó nemcsak abban az államban, hanem a saját lakóhelye szerinti bíróságon is perelhet.¹¹¹

¹⁰⁵ Eker. irányelv (86. lj.) 2. cikk c) pont.

¹⁰⁶ Uo., 3. cikk (2) bek.

¹⁰⁷ Uo., 3. cikk (4) bek. a) pont.

¹⁰⁸ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679. rendelete (2016. április 27.) a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet) (GDPR) 55–56. cikk. Már a korábbi adatvédelmi irányelv is biztosított erre lehetőséget, l. pl. a *CG v. Facebook Ireland Ltd.* ügyet (Court of Appeal in Northern Ireland, MOR10142, 21/12/2016) az északír bíróságok előtt.

¹⁰⁹ GDPR (108. lj.) 56. cikk (2) bek. L. még *Facebook in Breach of German Data Protection Law. Verbraucherzentrale Bundesverband*, 2018. február 14., https://www.vzbv.de/sites/default/files/downloads/2018/02/14/18-02-12_vzbv_pm_facebook-urteil_en.pdf; és *Facebook loses Belgian privacy case, faces fine of up to \$125 million. Reuters*, 2016. február 16., <https://www.reuters.com/article/us-facebook-belgium/facebook-loses-belgian-privacy-case-faces-fine-of-up-to-125-million-idUSKCN1G01LG>

¹¹⁰ L. pl. a kanadai döntést: *Douez v. Facebook, Inc.* 2017 SCC 33, <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/16700/index.do>

¹¹¹ Brüsszel Ia. rendelet, 17. cikk (2) bek., 18. cikk (1) bek.

A fogyasztó fogalma is lényeges kérdés e tekintetben, hiszen egy platformon regisztrált vagy profilt, fiókot üzemeltető gazdasági vállalkozás nem tartozik a rendelet hatálya alá. Az Európai Unió Bírósága a *Schrems v. Facebook Ireland Ltd.* ügyben elemezte a fogyasztó mibenlétét,¹¹² arra jutva, hogy egy Facebook-felhasználó akkor is annak minősül, ha nem kizárólag magántermészetű kommunikációt folytat, hanem könyveket ad ki, előadásokat tart, honlapokat üzemeltet, ezeket a platformon népszerűsíti, ott beszámol róluk – addig, ameddig nem minősül gazdasági szereplőnek, tehát tevékenységeit nem profitszerzés céljából végzi. Az ismert osztrák adatvédelmi aktivista, Max Schrems így joggal perelte a *social media* platformot az osztrák bíróságok előtt, a fogyasztói szerződésből eredő igényeit érvényesítve.¹¹³

A platformok megkísérelhetik általános szerződési feltételeikben előírni a szerződésből eredő jogvitákra alkalmazandó jogot. A Facebook például egy időben azt szerette volna elérni, hogy az esetleges perek csak az Egyesült Államok észak-kaliforniai bíróságán vagy a San Mateo megyében lévő állami bíróságon legyenek indíthatók, az alkalmazandó jog pedig Kalifornia állam joga legyen. Ez nyilvánvalóan megfosztotta volna az európai felhasználókat a jogérvényesítés tényleges lehetőségétől. A platform által meghatározott felhasználási feltételek ma már úgy rendelkeznek, hogy az uniós polgárok – ha fogyasztónak minősülnek – saját államuk bírósága előtt indíthatnak pert, az EU-ban székelő gazdasági szereplők pedig Írországból tehetik ezt meg.¹¹⁴ Azonban nem szabad megfélemednünk arról, hogy ha valakire fogyasztóként utalnak, akkor azt a jogai korlátozására is használhatják, azt sugallva, hogy jogai csupán akkor állnak védelem alatt, ha 'csak' fogyasztónak minősül, nem pedig embernek, állampolgárnak stb. Csak-hogy mindezek egyszerre vagyunk, és rendelkezünk kellene az adott (fogyasztói, emberi, állampolgári) jogokkal, és élveznünk kellene a védelmüket.

3.4. Hírnévvédelem

A hírnévvédelem általános szabályai a *social media* platformokon is érvényesülnek. Értelemszerűen a közügyek megvitatása széles körű szabadságot élvez e fórumokon is.¹¹⁵ Ugyanakkor, mivel a hagyományos média szűkítő szerepe a *social mediában* nem érvényesül, így jóval többen formálhatnak véleményt, ám nincs szerkesztői kontroll a közlések felett, a rágalmazás veszélye is jócskán megnő.¹¹⁶ A *social mediában* használt és a platformok jellegzetességei által is formált nyelvezet, a kommunikáció új módjai (*like*, megosztás, *hashtaggel* való kontextusba helyezés stb.) pedig a hírnévvédelem szabályainak alkalmazását is megnehezítik, és szükségessé teszik megfelelő, a platformra adaptált újraértelmezését.

¹¹² C-498/16 sz. *Maximilian Schrems kontra Facebook Ireland Limited* ügyben 2018. január 25-én hozott ítélet.

¹¹³ Az ügy még a Brüsszel Ia. rendelet hatálybalépését megelőzően, a korábbi szabályozás [Tanács 44/2001/EK rendelete (2000. december 22.) a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról] alapján indult, amely azonban a fogyasztói jogvitákra vonatkozó joghatóság tekintetében a későbbi rendeletben szereplőkkel azonos rendelkezéseket tartalmazott.

¹¹⁴ <https://www.facebook.com/legal/terms>, 4.4. pont.

¹¹⁵ L. *New York Times Co. v. Sullivan* 376 US 254 (1964); *Reynolds v. Times Newspapers Ltd.* [2001] 2 AC 127; Defamation Act 2013, 4. szakasz; *Lingens v. Austria*, no. 9815/82, 1986. július 8-ai ítélet.

¹¹⁶ MILLS i. m. (103. l.) 26.

A tradicionális hírnévvédelem és a tárhelyszolgáltatók kötelezettségeire vonatkozó szabályok párhuzamosan érvényesülnek, és akár össze is ütközhetnek egymással. Jó példa erre az Ír Legfelső Bíróság által eldöntött *Muwema v. Facebook Ireland Ltd.* ügy.¹¹⁷ A felperesről rágalmazó állítások jelentek meg a Facebookon, ezért kérte a platformszolgáltatótól az eltávolításukat. Miután az megtagadta a kérés teljesítését, per indult. A bíróság a rágalmazási jog szabályait alkalmazva nem kötelezte a platformot a tartalom eltávolítására, mert passzív magatartása folytán megillette a „véetlen közzététel” (*innocent publication*) védelme.¹¹⁸ A szabály alapján az mentesül a felelősség alól, aki 1. nem szerzője, szerkesztője vagy kiadója a sérelmes állításnak; 2. megfelelő gondosságot (*reasonable care*) tanúsított a közléssel kapcsolatban, és 3. nem tudta és nem is kellett tudnia azt, hogy amit tett, az rágalmazó állítások közzétételéhez járult hozzá.¹¹⁹ A feltételek konjunktívák, együttesen kell teljesülniük a mentesüléshez. Mint Eoin O’Dell megjegyzi, erősen kétséges, hogy a Facebook értesítését követően a 2. és a 3. feltétel valóban teljesült.¹²⁰

A bíróság az ügyben kitért a tárhelyszolgáltatók eltávolítási kötelezettségére is, ami a rágalmazási joggal párhuzamosan érvényesül. Az alperes arra hivatkozott, hogy nem volt tényleges tudomása arról, hogy a vizsgált tartalom rágalmazó, így jogsértő lett volna,¹²¹ a bíróság pedig megállapította, hogy az eltávolítási kötelezettség feltételei sem álltak fenn, így a hasonló helyzetekben a sérelmet szenvedett fél szinte védtelenül marad.¹²² (Más kérdés, hogy a bíróság a rágalmazó felhasználó személyazonosságának a felperes irányába való felfedésére kötelezte a platformot, ami, ha sikeres, lehetőséget ad a perindításra vele szemben.) O’Dell vitatja e következtetés megalapozottságát,¹²³ de az bizonyos, hogy az ír bíróság a tárhelyszolgáltatókra vonatkozó felelősségi szabályok Achilles-sarkára tapintott: a kapuőr nem tudja egyértelműen megállapítani a jogsértő jelleget, ami a túlzott mértékű alkalmazásnak éppúgy teret ad, mint a személyiségi jogi sérelmek orvosolatlanul hagyásának (mint azt az ír eset példája mutatja).

Ami az amerikai jogot illeti, a CDA 230. szakasza a hírnévvédelem tekintetében is érvényesül. A bíróságok már meg is erősítették a Facebook immunitását e tekintetben: a platform nem válik tartalomszolgáltatóvá azáltal, hogy ellenőrzi a felhasználók által feltöltött tartalmat, és adott esetben ennek nyomán megtagadja a vizsgált tartalom törlését, azaz magatartása nem teljes egészében passzív a hivatkozott sérelem tekintetében.¹²⁴ Az immunitás nemcsak a platformra, hanem a felhasználókra is kiterjedhet, amennyiben nem maguk tesznek közzé rágalmazó tartalmat, hanem mások sérelmes véleményét továbbítják (a Twitteren *retweetelik* vagy a

¹¹⁷ *Muwema v. Facebook Ireland Ltd.* [2016] IEHC 519.

¹¹⁸ L. az ír Defamation Act 2009 27. szakaszát. Az angol jogban a védelem a „véetlen terjesztés” lenne, l. a Defamation Act 1996 1. szakasz 3. bekezdését.

¹¹⁹ Az angol szabály tartalma ugyanez. Megjegyzendő, hogy a kontinentális (civil) jogrendszerben a jogsértésért való felelősség megállapításának feltétele lehet objektív is, azaz a jogsértő közlés tényén alapul, és legfeljebb azzal menthetné ki magát a platformszolgáltató, hogy nem tekinthető közlőnek a sérelmes kijelentés vonatkozásában.

¹²⁰ Eoin O’DELL: Ireland: Reform of the law of defamation – the defence of innocent publication (*Muwema v. Facebook*, part 2). *Inform’s Blog*, 2016. szeptember 29., <https://inform.org/2016/09/29/ireland-reform-of-the-law-of-defamation-the-defence-of-innocent-publication-muwema-v-facebook-part-2-eoin-odell/>

¹²¹ *Muwema v. Facebook Ireland* (117. lj.) 40. bek.

¹²² Uo., 65. bek.

¹²³ O’DELL i. m. (120. lj.).

¹²⁴ L. pl. *Franco Caraccioli v. Facebook, Inc.* no. 16-15610 (9th Cir. 2017).

Facebookon megosztják). A szabály ugyanis a felhasználót is védi, nemcsak a platform szolgáltatóját. Bár egy zártkörű e-mail-listát üzemeltető felelősségének kérdését érintette, ezzel analóg a *Batzel v. Smith*-döntés,¹²⁵ amely szerint a rágalmozó állítást a listán szereplő tagoknak továbbító üzemeltető e cselekedete tekintetében felhasználónak minősül, és egyedül az eredeti e-mail szerzője vonható felelősségre.¹²⁶

A felhasználók egymás közti jogvitáira nem vonatkozik különös felelősségi szabály, de több szerző arra figyelmeztet, hogy a rágalmozási jog szabályai, doktrínái nem alkalmazhatók maradéktalanul a *social medián* keresztüli társalgásokra, vitákra. LyriSSa Lidsky és RonNell Jones a vélemény fogalmának képlékenységre figyelmeztet, és a *New York Times Co. v. Sullivan*-döntésből¹²⁷ eredő tényleges rosszhiszeműség (*actual malice*) megfelelő értelmezésére hív fel ebben az összefüggésben.¹²⁸ A véleménynek vagy tényállításnak minősítés a rágalmozási jog egyik kulcskérdése, az előbbi ugyanis – óhatatlan szubjektív jellege, illetve a bizonyítási eljárás alá vetés lehetetlensége miatt – jóval szélesebb körben kaphat védelmet.¹²⁹ A megfelelő értékelés nemcsak a közzétett szavak nyelvtani jelentése, hanem a kontextus által is formálódik; a *social medián* keresztüli kommunikáció ebből a szempontból is sajátos jegyekkel bír. Néhány példa a lehetséges problémákra:¹³⁰

- a Twitteren érvényesülő karakterlimit eleve kizárja a kifinomult, részletesen megindokolt állásfoglalások közzétételét;
- a linkelés platformokon érvényesülő ‘kultúrája’ nehezen teszi lehetővé, hogy a linkelt tartalom, amennyiben maga tényállítást tartalmaz, egyúttal a link elhelyezése általi tényállításának minősüljön;
- az üzenetben elhelyezett *hashtagek* kontextusba helyezik az üzenetet (pl. viccként megjelölve azt), ami adott esetben tompíthatja a sérelmet, így azokat a tényleges üzenettel együtt kell értelmezni;
- a *social media* nyelvezete informális, kötetlen és közönséges, durva, sértő is lehet, ami a platform kontextusában értelmezendő (lásd még: „*medium is the message*”).

Ami a tényleges rosszhiszeműség követelményét illeti a közéleti vitákban, Courtney Love, amikor saját korábbi ügyvédje perelte be a Twitteren közzétett rágalmozás miatt, a bíróság előtt arra hivatkozott, hogy *social media* függősége alakult ki, így pszichés állapota miatt nem lehet tényleges rosszhiszeműséggel vádolni. Lidsky és Jones azonban megjegyzik, hogy a rágalmozás joga nem ismeri az örültség (*insanity*) védelmét mint a felelősség alóli kivételt.¹³¹

¹²⁵ *Batzel v. Smith* 333 F.3d 1018, 1033 (9th Cir. 2003).

¹²⁶ A továbbítás és a CDA 230. szakasza szerinti immunitás összefüggéseiről l. Daxton R. C. STEWART: When Retweets Attack: Are Twitter Users Liable for Republishing the Defamatory Tweets of Others? 90(2) *Journalism & Mass Communication Quarterly* (2013) 233.

¹²⁷ *New York Times Co. v. Sullivan* (115. lj.).

¹²⁸ LyriSSa LIDSKY – RonNell ANDERSEN JONES: Of Reasonable Readers and Unreasonable Speakers: Libel Law in a Networked World. 23 *Virginia Journal of Social Policy and the Law* (2016) 155.

¹²⁹ L. pl. *Karsai v. Hungary*, no. 5380/07, 2009. december 1-jei ítélet.

¹³⁰ Uo., 161–173.

¹³¹ LIDSKY–ANDERSEN JONES i. m. (128. lj.) 177.

Megan Richardson a rágalmakkal szembeni 'jogon kívüli' megoldásokra hívja fel a figyelmet: a platformokon gyorsan terjedő rágalmakkal szembeni hasonlóan hatékony ellenkampány fontosságára, ami persze a jogi felelősségre vonással való fenyegetést is magában foglalja,¹³² Jacob Rowbottom pedig a professzionális és az amatőr tartalom-előállítók szimbiózisának következményeire figyelmeztet a rágalmazási jog kontextusában: máshogy tekintünk egy újságíró által írt cikkekre, tartalomra, mint a hozzá fűzött olvasói kommentekre vagy az újbóli megosztáskor tett megjegyzésekre.¹³³ A rágalmazási jog ennek ellenére egységes, egyelőre nincs tekintettel ezen újabb kommunikációs formákra és a nyilvános diskurzus nyomukban átalakuló stílusára, tartalmára, a közlés folyamatába beépülő szűrők hiányára és az információkhoz, sőt a valósághoz való eltérő felhasználói, olvasói hozzáállásra.

3.5. A magánszféra védelme

Az utóbbi időben az állami beavatkozástól ritkán fenyegetett gondolatszabadság egyértelműen veszélybe került az új platformok működése következtében. A gondolatszabadság lényege, hogy mindenki maga választhassa meg meggyőződését, szabadon alakíthassa ki véleményét a rendelkezésre álló információk alapján – így a jog a magánélet zavartalanságához, a vallásszabadsághoz és a szólásszabadsághoz is kötődik. A *social media* platformok azonban a magánszféra e vetületét kevésbé tartják tiszteletben. Üzleti modelljük a platformokon megjelenő hirdetések célzott terjesztésére épül, amihez ismerni kell a felhasználókat. Ez nemcsak az általuk megosztott, közölt információkra vonatkozik, amiből a célzott hirdetést lehetővé tevő profiljuk kirajzolódik, hanem a ki nem mondott vagy még meg sem születő gondolataikat is ismerni kell, legalábbis meg kell próbálni kitalálni. Így kerül a felhasználó elé a reklám, amely javaslatot tesz neki arra, hogy mit vegyen meg, melyik szállodában foglaljon szobát, vagy mely weboldalra látogasson el.

A gondolatok nemcsak kitalálhatók, hanem a figyelemfelkeltés által befolyásolhatók, irányíthatók is, amin a felhasználó saját akaratából részben úrrá lehet, de csorbul a teljes döntési szabadsága – minél több információ áll róla rendelkezésre, minél pontosabb a platform által ismert profilja és minél jobban célzott a neki szóló hirdetés, annál inkább.¹³⁴ Rendkívül aggályos, hogy az adatgyűjtés a nem közölt, gondolat formájában maradó véleményekre is kiterjedhet; ennek példája az el nem küldött, ki nem posztolt üzenetek, tartalmak elemzésének bevonása a felhasználó profiljának összeállításába.¹³⁵ Így az el nem küldött üzenet sem marad teljesen titokban, ami az offline világban pedig általában magától értetődő. A felhasználók túlnyomó többsé-

¹³² Megan RICHARDSON: Honour in a Time of Twitter. 5 *Journal of Media Law* (2013) 45. A példaként hozott Lord McAlpine azért egy pert is indított, l. *McAlpine v. Bercow* (10. lj.).

¹³³ Jacob ROWBOTTOM: In the Shadow of the Big Media: Freedom of Expression, Participation and the Production of Knowledge Online. *Public Law* (2014) 491.

¹³⁴ Susie ALEGRE: Rethinking Freedom of Thought for the 21st Century. 3 *European Human Rights Law Review* (2017) 221., 226–227.

¹³⁵ Sauvik DAS – Adam KRAMER: *Self-Censorship on Facebook*. Proceedings of the Seventh International AAAI Conference on Weblogs and Social Media (2013), <https://www.aaai.org/ocs/index.php/ICWSM/ICWSM13/paper/viewFile/6093/6350>

ge azonban különösebb aggály nélkül adja át személyes adatai kezelésének lehetőségét a platformok szolgáltatóinak, cserébe a személyre szabott, kiváló minőségű szolgáltatásért. Ez a jelenség alapjaiban kérdőjelezi meg a magánszféra-védelem jövőjét, főbb elveinek gyakorlati fenntarthatóságát.¹³⁶ Amint azt már láttuk, a platform nemcsak megtippelni képes a felhasználó gondolatait, hanem manipulálni is, amint az a Facebookon zajló hírhedtté vált kísérletből is kiderült.

A magánszférával kapcsolatos szokásos problémák kezelése – például bizalmas információk közzététele, képmással való visszaélés – a *social mediában* hasonlóan alakul, mint a hírnév-védelem esetében. A magánélet védelmét biztosító eszközök, kártérítési (*tort*) tényállások vagy polgári törvénykönyvbeli rendelkezések alkalmazandók a felhasználók egymás közötti jogvitáira. Ezek megfelelő, a szólásszabadság értékére is tekintettel lévő, a közügyek nyílt vitájának érdekét szem előtt tartó alkalmazása fontos, és nincs ez másként a *social medián* keresztül zajló diskurzusok esetében sem.¹³⁷

A magánülethez való jog platformok általi megsértését és az adatvédelmi problémákat nem tárgyaljuk itt, mivel csak közvetve érintenek szólásszabadságjogi problémákat. A platform a felhasználóiról gyűjtött adatokat nem teszi közzé, nem hozza nyilvánosságra, igaz, ezek az adatok alapozzák meg utána az érintett felhasználó számára nyújtott szolgáltatás tartalmát – például a Facebook hírfolyamát –, amelyet ha a platform véleményének tekintünk, akkor a szólásszabadságjogi kérdés szorosan összekapcsolhatóvá válik az adatvédelmi problémákkal.¹³⁸

A *social media* platformok nehezen tudnak megbirkózni az időközben elhunyt felhasználók által a platformra feltöltött adatok sorsának kérdéseivel. Az elhunyt fotói, üzenetei, egyéb tartalmi a magánülethez való jog szerint a rokonoktól is megvédendő, de ez a szempont sokszor ütközik a családtagok kegyeleti jogaival, az elhunyttal kapcsolatos emlékek megőrzésének érdekével; ez a konfliktus elvszerűen szinte feloldhatatlan.¹³⁹

Ahol a platformok felelőssége magánszférasértés tekintetében felmerülhet úgy, hogy annak közvetlen kihatása van a szólásszabadságra, az az Eker. irányelvben rögzített értesítési-elávolítási eljárás, amely hasonlóképpen alkalmazandó, mint bármely más jogsértő tartalom esetében, azaz ha a magánélet megsértésére hivatkozó értesítést kap, a platformnak kell döntenie az érintett tartalom jogszerűségéről.¹⁴⁰ Ezzel a platform egyszerre szerkesztői és bírói szerepbe is kényszerül, dönt a tartalom törlése vagy további elérhetősége ügyében, ezáltal dönt a jogszerűsége felől is. Ez a szabályozás nyilvánvalóan aggályokat vet fel. Ha a platform úgy dönt, hogy nem távolítja el a bepanaszolt tartalmat, maga is perelhetővé válik. A magánfelek közötti

¹³⁶ L. *The Future of Privacy*. Pew Research Center (2014), http://assets.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/14/2014/12/PI_FutureofPrivacy_1218141.pdf

¹³⁷ *Von Hannover v. Germany*, [2004] EMLR 379; *Campbell v. MGN Ltd.* [2004] UKHL 22.

¹³⁸ E tekintetben érdekes fejleményt hozott a C-10/16 sz. *Unabhängiges Landeszentrum für Datenschutz Schleswig-Holstein kontra Wirtschaftsakademie Schleswig-Holstein GmbH* ügy [2018. június 5-ei ítélet (GC)], amelyben az Európai Unió Bírósága megállapította, hogy egy Facebookon nyitott rajongói oldal adminisztrátorai által a felhasználókról kezelt adatokkal kapcsolatos, a Facebook által elkövetett adatvédelmi jogsértésért nemcsak a platform, hanem az oldal adminisztrátorai is felelősek.

¹³⁹ L. Damien MCCALLIG: Facebook after death: an evolving policy in a social network. 22 *International Journal of Law & Information Technology* (2014) 107.; Bo ZHAO: Posthumous Defamation and Posthumous Privacy Cases in the Digital Age. 3 *Savannah Law Review* (2016) 15.

¹⁴⁰ Eker. irányelv (86. lj.) 14. cikk.

jogvita platform és magánszemély közötti jogvitává alakulásának példája az északír *CG v. Facebook Ireland Ltd.* ügy.¹⁴¹ A Facebookon egy felhasználó létrehozott két olyan oldalt, amelyen pedofil – gyermekekkel szembeni szexuális – bűncselekmények miatt elítélt bűnelkövetők adatait tette közzé. Az egyiket a felperes (a perben anonimizálva, CG néven) fényképe is szerepelt egy beszélgetés mellett, amely a lakcímeire is kiterjedt. A felperest valóban elítélték pedofil bűncselekmények miatt, de büntetését kitöltötte, szabadlábon van, és a hatóságok szerint nem jelent veszélyt a társadalomra. A Facebook-oldalak nyomán azonban életveszélyes fenyegetések, zaklatások érték. A róla szóló közlés egyértelműen bizalmas információval való visszaélésnek számított, a Facebook azonban jelzése ellenére nem távolította el őket, arra hivatkozva, hogy nem a megfelelő formában kapta meg az értesítést, az ugyanis nem a saját rendszerén keresztül, hanem levélben érkezett meg hozzá. A bírósági ítélet rögzítette, hogy az értesítés formáját a platformszolgáltató nem szabhatja meg, csak maga az értesítés megtörténte számít, így a levél megérkezésétől a tartalom eltávolításáig terjedő időben (mert utóbb az mégiscsak megtörtént) a Facebook jogsértő volt.¹⁴²

A *social media* platformok nemcsak a felhasználók számára biztosítanak széles körű lehetőséget a véleménynyilvánításra, hanem a munkáltatók számára is a munkavállalók ellenőrzésére. Ha a munkáltató úgy véli, hogy a róla közzétett vélemény sérelmes volt az érdekeire nézve, szankcióval sújthatja a véleményt kinyilvánító munkavállalóját, ezt példázza a fentebb, a 2.1. alpontban már érintett *Bland v. Roberts* ügy is.¹⁴³ Az angol joggyakorlatból levonható következtetés szerint a munkavállaló szólásszabadsága széles körű védelmet élvez – a magántermészetű vagy közügyben kifejtett, a munkáltató érdekeit nem sértő vélemény nem szankcionálható. Ilyennek tekinthető, ha a vélemény a szólásszabadság védett határain belül marad, és egyenként sem tudható be a munkáltató véleményének, a nevében közzétett 'hivatalos' álláspontnak.¹⁴⁴ Az amerikai jogot fókuszba helyezve Cara Magatelli mellett érvel, hogy munkaidőn kívül a munkavállaló bármilyen tevékenységet végezhet, amely nem jogszerűtlen, és nem sérti a munkáltató legitim gazdasági érdekeit.¹⁴⁵ A munkaidőn belüli Facebook-használat természetesen más módon ítélhető meg, de ott az esetleges szankcionálás oka nem a közzétett üzenet, hanem a munkaidő helytelen felhasználása lesz. A strasbourgi bíróság nagytanácsa a *Bărbulescu v. Romania* ügyben megállapította,¹⁴⁶ hogy a munkavállaló e-mail-fiókjának figyelése sértette az Emberi

¹⁴¹ *CG v. Facebook Ireland Ltd.* (108. lj.).

¹⁴² Lorna WOODS: When is Facebook liable for illegal content under the E-commerce Directive? *CG v. Facebook* in the Northern Ireland courts. *EU Law Analysis*, 2017. január 19., <https://eulawanalysis.blogspot.com/2017/01/when-is-facebook-liable-for-illegal.html>

¹⁴³ L. c fejezet 2.1. alpontját.

¹⁴⁴ L. *Smith v. Trafford Housing Trust* [2012] EWHC 3221 (Ch). A joggyakorlatról bővebben I. Dominic MCGOLDRICK: The Limits of Freedom of Expression on Facebook and Social Networking Sites: A UK Perspective. 13(1) *Human Rights Law Review* (2013) 125., 139–149. De a munkahelyi szólásszabadsághoz való jog védelmének nehézségeit illetően I. Paul WRAGG: Free Speech Rights at Work: Resolving the Differences between Practice and Liberal Principle. 44(1) *Industrial Law Journal* (2015) 1. L. még David MANGAN: Online Speech and the Workplace: Public Right, Private Regulation. 39(2) *Comparative Labor Law and Policy Journal* (2018) 357.

¹⁴⁵ Cara MAGATELLI: Facebook is Not Your Friend: Protecting a Private Employee's Expectation of Privacy in Social Networking Content in the Twenty-First Century Workplace. 6 *Journal of Business, Entrepreneurship & the Law* (2012) 103.

¹⁴⁶ *Bărbulescu v. Romania*, no 61496/08, 2017. szeptember 5-ei ítélet.

Jogok Európai Egyezménye 8. cikkében foglalt, a magánélet tiszteletben tartásához és a levelezéshez való jogot. Noha ez nem a *social media* használatához kapcsolódó jogeset volt, a döntés fontos következményekkel jár általában a munkavállalók munkahelyi online magánszférájához való jogait illetően, emiatt bír jelentőséggel elemzésünk szempontjából is. A bíróság szerint a kérelmezőt nem tájékoztatták a munkaadó ellenőrző tevékenységének köréről és természetéről, illetve arról, hogy esetleg hozzáférhet a közlések tartalmához. A strasbourgi jogorvoslati fórum rámutatott, hogy a helyi bíróságok nem fordítottak kellő figyelmet sem az ellenőrzés körére és mélységére, sem pedig arra, hogy volt-e ehhez jogalap. Nem jelölték meg e szigorú ellenőrzés sajátos célját, és nem vizsgálták a kérelmezőt érintő következmények súlyosságát, ahogyan azt sem, hogy milyen más, kevésbé toladó eszközöket lehetett volna alkalmazni.

Mary-Rose Papandrea egy cikkében sajátos kérdést feszeget, mégpedig azt, hogy kommunikálhat-e a munkavállaló munkaügyben (mintegy munkája részeként) másokkal a *social medián* keresztül. E kérdés különösen érzékeny problémára tapint rá a tanár-diák viszonylatban. Ha a munkáltató megtiltja a tanár számára a diákokkal való kapcsolattartást (megelőzendő a helytelen kommunikációt és a viszonyok kialakulását), az a tanár szólásszabadságát korlátozza még akkor is, ha nem oktatási ügyben kíván diákjaival beszélni. A szólásszabadság indokolt esetben természetesen korlátozható, de csak a megfelelő tesztek alkalmazásával.¹⁴⁷ A *social media* használatának szabályozása egyébként nem idegen a munkahelyi közösségek számára, és nem is igen kifogásolható azon esetekben, amikor a munkáltató jogos érdeke a dolgozók tevékenységének szabályozása e tekintetben, amennyiben posztjaik, *tweet*jeik a munkáltató véleményeként jelennek meg. Ezen okból vezette be a *The New York Times* saját újságírói számára a *social media* használatára vonatkozó irányelveit; egyáltalán nem pikantéria nélkül való az, hogy a hagyományos média újságíróinak *social mediabeli* tevékenysége szabályozás alatt áll, de könnyen indokolható. Ahogy maguk az újságírók is mondják: amit ők tesznek közzé, még ha magánemberként is, az az újság véleményeként tűnik fel.¹⁴⁸

3.6. Fenyegetés, gyűlöletbeszéd és más erőszakos, a közrendet sértő tartalmak

Az online kommunikáció sajátosságai időnként új bűncselekményi tényállások bevezetését teszik szükségessé. A mobileszközök és az internet kora előtt – a VHS-kazetták és a hagyományos fényképezés idején – senki nem gondolta volna, hogy a *revenge porn* jelensége ennyire elterjedté válhat, ma pedig a korábbi partnerekről készült felvételek hozzájárulás nélküli közzététele, amely a *social media* platformokon is tömegesen fordul elő,¹⁴⁹ számos országban önálló bűncselekménynek minősül.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Mary-Rose PAPANDREA: *Social Media, Public School Teachers, and the First Amendment*. Boston College Law School, Legal Studies Research Paper Series No. 267 (2012).

¹⁴⁸ *The Times* Issues Social Media Guidelines for the Newsroom. *The New York Times*, 2017. október 13., <https://www.nytimes.com/2017/10/13/reader-center/social-media-guidelines.html>

¹⁴⁹ Nick HOPKINS – Olivia SOLON: Facebook flooded with 'sextortion' and 'revenge porn', files reveal. *The Guardian*, 2017. május 22., <https://www.theguardian.com/news/2017/may/22/facebook-flooded-with-sextortion-and-revenge-porn-files-reveal>

¹⁵⁰ L. pl. az angol törvényt: <https://www.gov.uk/government/publications/revenge-porn>

A *social media* platformokon közzétett fenyegetésekre, gyűlölködésre, zaklatásra, illetlen tartalmakra ezen túlmenően értelemszerűen éppúgy vonatkoznak az általánosan előírt tilalmak, mint ha e cselekményeket az offline világban vagy más technológia alkalmazásával követték volna el. A brit Communications Act 2003 például tiltja a közhasználatú elektronikus hírközlési hálózat „nem megfelelő használatát”.¹⁵¹ A tényállás szerint büntettet követ el az, aki „súlyosan sértő vagy illetlen, trágár vagy fenyegető üzenetet vagy más anyagot közhasználatú elektronikus hálózat segítségével küld el”. A „súlyosan sértő” magatartás pontos meghatározásában segít a *DPP v. Collins* ügyben hozott Lordok Háza-döntés.¹⁵² Az eset ugyan nem *social medián*, hanem a telefonhálózaton keresztül küldött rasszista üzeneteket érintett, de fontos, és más technológia hasonló használatára nézve is irányadó lehet Lord Bingham megközelítése: a szavak közzétételének kontextusa az ügy megítélésének fontos szempontja, az alkalmazandó teszt szerint pedig azt kell felmérni, hogy az üzenet súlyosan sértő-e azok számára, akikre vonatkozik.¹⁵³ A sértések számának növekedésével és terjedésének sebességével a *social media* platformokon tovább erősödik a feszültség e teszt alkalmazása és a szólásszabadság érvényesülése között. A *social media* a gyors, sokszor meggondolatlan, tömeges és kontroll vagy szűrő nélküli véleménynyilvánítás terepe.¹⁵⁴

Amikor 2012-ben egy walesi futballista, Daniel Thomas homofób üzenetet tett közzé Twitter-oldalán a brit olimpiai műugrócsapattal kapcsolatban,¹⁵⁵ a Director of Public Prosecutions (DPP) véleménye szerint az üzenet sértő volt, de nem „súlyosan sértő”, mert szerzője humorosnak szánta, és a saját követőinek küldte (főleg barátoknak és családtagoknak), nyilvánosságra kerülését követően gyorsan eltávolította, megbánást tanúsított, a futballcsapata is megbüntette, a megcélzott műugrók pedig nem szerepeltek a címettek között, csak a nyilvánosságra kerülést követően szereztek tudomást az üzenetről.¹⁵⁶ Ebből pedig az következik, hogy a *social mediabeli* beszéd kontextusa egészen tágan értelmezve fontos és vizsgálandó szempont a bűncselekménnyé minősítést megelőzően. Más esetekben azonban a viccnek szánt megjegyzések nyomán börtönbe került a szerzőjük, igaz, a pályán szívrohamot kapott fekete futballistán viccelődő szerző más felhasználókkal vitába keveredve további rasszista és sértő megjegyzést tett, magatartása tehát nem tekinthető egyszeri és a kontextus ismeretében bűncselekményként nem értékelendő 'hibának'.¹⁵⁷

A *Chambers v. DPP* ügyben a Communications Act 2003 127. szakasza 1. bekezdésének a) pontja szerinti másik tényállási elemet, az üzenet fenyegető jellegét kellett a bíróságnak meg-

¹⁵¹ Communications Act 2003, 127. szakasz (1) bek. a) pont.

¹⁵² *DPP v. Collins* [2006] UKHL 40.

¹⁵³ Uo., 9. bek.

¹⁵⁴ Peter COE: *The Social Media Paradox: An Intersection with Freedom of Expression and the Criminal Law*. 24(1) *Information & Communications Technology Law* (2015) 16., 32–33.

¹⁵⁵ „If there is any consolation for finishing fourth at least Daley and Waterfield can go and bum each other #teamHIV.”

¹⁵⁶ DPP statement on Tom Daley case and social media prosecutions. *Crown Prosecution Service Blog*, 2012. szeptember 20., <http://blog.cps.gov.uk/2012/09/dpp-statement-on-tom-daley-case-and-social-media-prosecutions.html>

¹⁵⁷ Steven MORRIS: Student jailed for racist Fabrice Muamba tweets. *The Guardian*, 2012. március 27., <https://www.theguardian.com/uk/2012/mar/27/student-jailed-fabrice-muamba-tweets>

ítélnie.¹⁵⁸ Paul Chamberst azért vádolták meg és ítélték el, mert a doncasteri Robin Hood rep-tér felrobbantásával ‘fenyegetőzött’, amikor azzal szembesült, hogy a kedvezőtlen időjárás miatt törölték a járatát. Az ügy Angliában „Twitter-joke trialként” híresült el, mert valójában soha nem állt fenn annak veszélye, hogy Chambers beváltja meggondolatlan fenyegetését.¹⁵⁹ Az, hogy az alsóbb fokú bíróságok elítélték, annak volt a következménye, hogy szerintük az üzenet önmagában fenyegető volt, egy átlagember annak tekinthette, és aggodalmat válthatott ki belőle.¹⁶⁰ A Legfelső Bíróság végül felmentette a vádlottat valós fenyegetés hiányában, tekintve, hogy az üzenet nem volt alkalmas félelem és nyugtalanság előidézésére azokban, akiknek küldték, vagy akik láthatták.¹⁶¹ Az embert, aki kutyáját náci ‘karlendítésre’ tanította, és erről a YouTube-on videót tett közzé, 800 angol fontra büntették az üzenet súlyosan sértő jellege miatt.¹⁶²

Más szabályok is érinthetik a *social mediában* megjelenő meggondolatlan üzeneteket, például a Malicious Communications Act 1988, amely a másoknak elektronikus hírközlési hálózaton keresztül küldött illetlen, súlyosan sértő, fenyegető üzenetek stb. küldését szankcionálja,¹⁶³ a Public Order Act 1986 pedig a fenyegető, zaklató vagy sértő szavak használatát vagy magatartás tanúsítását, illetve a rasszista és vallási alapú gyűlöletbeszédet is tiltja.¹⁶⁴ Az általános büntető- vagy más közrendvédelmi szabályok tehát a *social media* kontextusának és sajátos módon, egyedileg alakuló nyilvánosságának figyelembevételével, megfelelően alkalmazandók.¹⁶⁵

A fenyegetés megvalósulása volt a kérdés az Egyesült Államok Legfelső Bírósága által eldöntött *Elonis v. the United States* ügyben is.¹⁶⁶ Anthony Elonis a válása közepén volt, amikor több Facebook-posztot tett közzé feleségével, munkatársaival, a szövetségi bűnüldöző szervekkel és egy óvodai csoporttal kapcsolatban is, külön-külön meggyilkolásukkal, illetve óvodai lövöldözéssel fenyegetve. Az alsóbb fokú bíróságok a másoknak sérelemkózzással való fenyegetés közzétételének szövetségi bűncselekménye miatt ítélték el.¹⁶⁷ Elonis arra hivatkozott, hogy az üzeneteket rapszöveggként tette közzé, Eminem zenéje által inspirálva, így a szólásszabadság védelmét élvezik.¹⁶⁸ A Legfelső Bíróság végül nem foglalkozott az Első Alkotmánykiegészítést közvetlenül érintő kérdéssel, hanem azt vizsgálta, hogy a büntető tényállás alapján az elkövető megfelelő tudatállapota (a fenyegetés szubjektív szándékossága arra, hogy valakit megfenyegezen), a közzétett szavak fenyegető jellege vagy egy észszerűen gondolkodó személy általi fenye-

¹⁵⁸ *Chambers v. DPP* [2012] EWHC 2157.

¹⁵⁹ Martin BECKFORD: Twitter joke trial conviction quashed in High Court. *The Telegraph*, 2012. július 27., <https://www.telegraph.co.uk/technology/twitter/9431677/Twitter-joke-trial-conviction-quashed-in-High-Court.html>

¹⁶⁰ *Chambers v. DPP* (158. lj.) 17. bek.

¹⁶¹ Uo., 30. bek.

¹⁶² Man who filmed dog giving Nazi salutes fined £800. *The Guardian*, 2018. április 23., <https://www.theguardian.com/uk-news/2018/apr/23/man-who-filmed-dog-giving-nazi-salutes-fined>

¹⁶³ 1. szakasz (1) bek. a) pont.

¹⁶⁴ Racial Hatred Act 2006 által módosított Public Order Act 1986, 3A rész.

¹⁶⁵ L. COE i. m. (154. lj.) 21–39.; Ammar OZEER: Internet and social networks: freedom of expression in the digital age. 40(2) *Commonwealth Law Bulletin* (2014) 314., 351–356.; MCGOLDRICK i. m. (144. lj.) 125–138.

¹⁶⁶ *Elonis v. the United States* 575 US ____ (2015).

¹⁶⁷ USC 18. cím 875. § c) pont.

¹⁶⁸ *Elonis* (166. lj.) 14.

getésként értelmezés elegendő-e a bűncselekmény megvalósulásához.¹⁶⁹ Kívánta-e az elkövető a megcélzott személyek sérelmét, megvolt-e a „bűnös tudata” (*mens rea*)? A Legfelső Bíróság szerint a tényállást biztosan kimeríti az az eset, amikor az elkövető „azzal a céllal közöl valamit, hogy fenyegetessen, vagy annak tudatában teszi ezt, hogy a közleményt fenyegetésnek fogják tekinteni”.¹⁷⁰ Az elkövető szándékát az alsóbb fokú bíróságok nem vizsgálták, de mivel a szavak jelentéséből és az észszerűen gondolkodó címzettek általi megértéséből indult ki, a Legfelső Bíróság megváltoztatta a korábbi döntéseket, és felmentette a vádlottat.

Bár az *Elonis*-ügy is arra utalt, hogy a kontextus számít, a sértő üzenetet közzétevő szándékának vizsgálata nehéz helyzetbe hozza a *social media* platformokat. Nekik Európában tárhelyszolgáltatóként értelemszerűen kötelességük a fenyegető, gyűlölködő, közrendbe ütköző tartalmak eltávolítása, amint tudomást szereznek róluk. Szövetségi bűncselekmény esetén a CDA 230. szakasza sem biztosít mentesülést, és az Egyesült Államokban is a platform kötelessége az ilyen tartalmak eltávolítása. Ha azonban valóban csak a jogsértő tartalmakat kívánják törölni, akkor szükségessé válhat a teljes kontextus és a közlő szándékának vizsgálata is, amire a platformszolgáltatóknak egyébként nincsen – valamennyi lényeges körülményre kiterjedően – valós lehetőségük.¹⁷¹

A valós fenyegetés és a közvetlen veszély amerikai doktrínájának nehézkes alkalmazhatóságára mutat rá Daniel Harawa is.¹⁷² A platformokon használt közvetlen, informális és sokszor vulgáris nyelvezet sajátos módon kétségeket ébreszt egy-egy fenyegetés valós jellegét illetően, a veszély közvetlensége pedig nehezen értelmezhető akkor, ha fizikailag távol lévő emberek között zajlik a kommunikáció. Ez még a terrorizmust támogató tartalmakkal szembeni fellépést is megnehezíti,¹⁷³ miközben a terrorizmus támogatása mint szövetségi bűncselekmény szintén kivételt képez a CDA 230. szakasza alól, így a platformoknak kötelességük fellépni ezekkel szemben.¹⁷⁴ Egy-egy terrortámadás áldozatainak családtagjai pereket is indítottak már a platformokkal szemben a nem kellően erélyes fellépés miatt, összefüggést vélelmezve a gyilkosságok és a platformon keresztül zajló kommunikáció között.¹⁷⁵

A *social mediabeli* kommunikáció helyes megítélése céljából Rowbottom javasolja az alacsony szintű beszéd (*low level speech*) kategóriájának bevezetését a jogalkalmazást vezérlő doktrínák közé. A magas és alacsony értékű beszéd megkülönböztetése már ismert – például a közügyek vitái tartoznak az előbbi körbe, a pornográfia vagy a kereskedelmi beszéd pedig az utóbbiba. A doktrína szerint minél inkább egy közügy vitáját érinti a megszólalás, annál ‘érté-

¹⁶⁹ Uo., 13–17.

¹⁷⁰ A bíróság azonban nem foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy a szándékosságon túl büntethető-e a felelőtlen, a következményekkel nem törődő közlés (*recklessness*) is.

¹⁷¹ Emily LAIDLAW: What is a Joke? Mapping the Path of a Speech Complaint on Social Networks. In: David MANGAN – Lorna E. GILLIES: *The Legal Challenges of Social Media*. Cheltenham, Edward Elgar, 2017. 127., 140.

¹⁷² Daniel S. HARAWA: Social Media Thoughtcrimes. 35(1) *Pace Law Review* (2014) 366., 384–388.

¹⁷³ Alexander TESIS: Terrorist Speech on Social Media. 70 *Vanderbilt Law Review* (2017) 651.

¹⁷⁴ Alexander TESIS: Social Media Accountability For Terrorist Propaganda. 86 *Fordham Law Review* (2017) 605.

¹⁷⁵ Andrew BUNCOMBE: Orlando nightclub shooting victims’ families sue Facebook and Twitter For ‘providing support’ to Isis. *Independent*, 2016. december 20., <https://www.independent.co.uk/news/world/americas/orlando-nightclub-shooting-victims-families-sue-facebook-twitter-isis-material-support-provide-a7486906.html>

kesebb, annál szigorúbban védendő. Az új kategória nem a beszéd tartalmát, hanem közzétételének kontextusát érinti, így a *social mediában* zajló vitákat, veszekedéseket, fenyegetéseket, a gyűlölet kifejeződéseit a platformon keresztül zajló kommunikáció általános jellegzetességeit értékelve ‘alacsony szintűnek’ minősítené, és kevésbé szigorúan korlátozná, mint például a hagyományos médiában vagy a jelenlévők között elhangzó hasonló tartalmú beszédet.¹⁷⁶ Paul Bernal pedig a rágalmozó állítások alapjául szolgáló források erőteljesebb értékelésének kérdését veti fel: ha egy forrás okkal tekinthető megbízhatónak, a *social media* felhasználó pedig az onnan származó információt továbbította, akkor utóbb indokolatlan a felhasználót felelőssé tenni a rágalmozó információ továbbadásáért.¹⁷⁷

Egyes európai államok nem érik be a platformszolgáltatókat terhelő, az Eker. irányelv 14. cikkéből következő eltávolítási kötelezettséggel, hanem azzal párhuzamosan további terheket is rónak rájuk. A német törvény jár ebben elől, amely 2018. január 1-je óta hatályos.¹⁷⁸ A törvény szerint a hatálya alá tartozó (2 milliónál több németországi felhasználóval rendelkező) platformszolgáltatóknak egyes, a törvényben kifejezetten nevesített bűncselekményt megvalósító felhasználói tartalmakat el kell távolítaniuk a rendszerükből. Ilyennek minősülnek többek között a rágalmozó, gyűlöletet keltő, holokauszttagadó, rémhírterjesztést megvalósító tartalmak.¹⁷⁹ Ha az érintett tartalom „nyilvánvalóan jogsértő”, akkor az értesítéstől számított 24 órán belül, ha pedig ‘csak’ jogsértő, akkor 7 napon belül kell törölni.¹⁸⁰ Ha ezt a platform elmulasztja, bírságot kaphat, amelynek maximuma (elvben, sokszoros és súlyos mulasztás esetén) 50 millió euró.¹⁸¹ Egyes nézetek szerint a szabályozás ellentétes az Eker. irányelvvel, mert nem egyedi esetekben, hanem általánosan képez kivételt a szolgáltatások szabad áramlása alól. A kivétel tagálami hatóság általi alkalmazásához az irányelv ráadásul sürgős helyzetet vár el, a német törvény viszont nem konkrét tartalmakra vonatkozik, így nem is felelhet meg e kritériumnak.¹⁸² A német törvényt a szólásszabadságért aggódók súlyos kritikája fogadta,¹⁸³ bár valójában nem megy sokkal messzebb, mint az uniós irányelv, inkább csak pontosítja annak tartalmát, lefekteti a követendő eljárás szabályait, és persze súlyos szankciókkal fenyegeti a platformokat. A szabályozás mindenesetre a gyakorlatban érvényesül, a Facebook is engedelmesen eleget tesz a belőle fakadó kötelezettségeinek.¹⁸⁴ A német szabályozás példája is jól mutatja az általános hatályú törvények

¹⁷⁶ ROWBOTTOM i. m. (88. lj.) 370–376.

¹⁷⁷ Paul BERNAL: A Defence of Responsible Tweeting. 19(1) *Communications Law* (2014) 12.

¹⁷⁸ Act to Improve Enforcement of the Law in Social Networks (Network Enforcement Act, 2017), https://www.bmjv.de/SharedDocs/Gesetzgebungsverfahren/Dokumente/NetzDG_engl.pdf?__blob=publicationFile&v=2

¹⁷⁹ Gesetz zur Verbesserung der Rechtsdurchsetzung in sozialen Netzwerken (Netzwerkdurchsetzungsgesetz - NetzDG) Artikel 1 G. v. 01.09.2017 BGBl. I S. 3352 (Nr. 61), 1. szakasz.

¹⁸⁰ Uo., 3. szakasz.

¹⁸¹ Uo., 4. szakasz.

¹⁸² Gerald SPINDLER: Internet Intermediary Liability Reloaded: The New German Act on Responsibility of Social Networks and its (In-) Compatibility with European Law. 8 *Journal of Intellectual Property, Information Technology and E-Commerce Law* (2017) 166., 167–170.

¹⁸³ L. pl. Germany: Flawed Social Media Law. *Human Rights Watch*, 2018. február 14., <https://www.hrw.org/news/2018/02/14/germany-flawed-social-media-law>

¹⁸⁴ Facebook deletes hundreds of posts under German hate-speech law. *Reuters*, 2018. július 27., <https://uk.reuters.com/article/us-facebook-germany/facebook-deletes-hundreds-of-posts-under-german-hate-speech-law-idUKKBN1KH21L>

és a platformokra vonatkozó speciális szabályozás furcsa, nehezen elkerülhető együttélését és az állami törekvést arra, hogy a platformokat a felhasználói tartalmak jogszerűségének bírójává tegyék.

3.7. A hamis hírek

A „hamis hírek” 2016 óta vált széles körben használt kifejezéssé, az amerikai elnökválasztási kampányhoz kapcsolódóan – e kifejezést itt a propaganda azon fajtájára használjuk, amelyik a hagyományos hírcsatornákon vagy az online (*social*) média segítségével terjeszt széles körben tévinformációkat. Legismertebb példája talán az úgynevezett *pizzagate*, a demokrata elnökjelöltől, Hillary Clintonról terjesztett hír, miszerint egy washingtoni pizzériában gyermekkereskedő hálózatot működtet. Az étterem tulajdonosa és dolgozói halálos fenyegetéseket kaptak, egyvalaki pedig a gyermekek megsegítésére érkezett fegyverrel, amelyet el is süttött az étteremben.¹⁸⁵ A hamis hírek és a félrevezetés korában eszünkbe juthat egy 20. századi anekdota. Szilárd Leó, a fizikus és feltaláló 1933-ban rájött a nukleáris láncreakció nyitjára, szabadalmaztatta az atomreaktor ötletét, majd részt vett a Manhattan-tervben, amelynek során megépítették az atombombát. Hans Christian von Baeyer szerint „a fizikus Szilárd Leó azt mondta Hans Bethének, hogy azon gondolkodik, hogy naplót kellene vezetnie. »– Nem akarom megjeleníteni. Pusztán csak Isten tájékoztatása végett szeretném lejegyezni a tényeket. – Nem gondolod, hogy Isten ismeri a tényeket? – kérdezte Bethe. – Ismeri, de nem ezt a változatot!« – felelte Szilárd.”¹⁸⁶

A tények szabad meghatározásának szándéka tehát nem új keletű,¹⁸⁷ ahogyan a valótlan tények médiabeli megjelenése sem az.¹⁸⁸ A *social media* korában ezek mennyisége és terjedési sebessége jelent csak újdonságot, de ezek miatt a hamis hírekkel szembeni hatékony jogi fellépés szinte lehetetlen. A fellépés első szóba jöhető eszköze a szólásszabadság legitim korlátainak megfelelő alkalmazása. A *United States v. Alvarez* ügyben azonban kiderült, hogy az Egyesült Államok joga a valótlan állításokat is védelem alá helyezi.¹⁸⁹ A védelem annál erősebb, minél inkább közügyek tárgyalását érinti.¹⁹⁰ A döntés szerint a valótlan állítások ellenszere a megfelelő válasz, a beszélővel szembeni vitába szállás.¹⁹¹ A rágalmazási jog persze bizonyos mértékig lehetőséget ad a megrágalmazottal szembeni fellépésre, a közügyek vitájában a *New York Times Co.*

¹⁸⁵ Amanda ROBB: Anatomy of a Fake News Scandal. *Rolling Stone*, 2017. november 16., <https://www.rollingstone.com/politics/politics-news/anatomy-of-a-fake-news-scandal-125877/>

¹⁸⁶ Spencer R. WEART – Gertrud WEISS SZILÁRD (szerk.): *Leo Szilard: His version of the Facts*. Cambridge, MA, MIT, 1978. 149.

¹⁸⁷ L. még az ún. alternatív tények kategóriáját a Trump-adminisztráció kommunikációjában: Aaron BLAKE: Kellyanne Conway says Donald Trump’s team has ‘alternative facts.’ Which pretty much says it all. *The Washington Post*, 2017. január 22., https://www.washingtonpost.com/news/the-fix/wp/2017/01/22/kellyanne-conway-says-donald-trumps-team-has-alternate-facts-which-pretty-much-says-it-all/?noredirect=on&utm_term=.12c228961a16

¹⁸⁸ BERNAL i. m. (63. lj.) 500–503.

¹⁸⁹ *United States v. Alvarez* 567 US 709 (2012).

¹⁹⁰ Uo., 722.

¹⁹¹ Uo., 726.

v. *Sullivan* ügy mércéje szerint,¹⁹² azaz a tényleges rosszhiszeműség (*actual malice*) bizonyítása esetén. (Hillary Clinton ennek megfelelően eséllyel kísérelhetette volna meg sérült hírnevének helyreállítását, de a hír terjedésének sebessége, az azt megosztók, továbbítók tömege, valamint a kampányban rendelkezésre álló rövid idő eleve ellehetetlenítette ennek tényleges megtörténtét.) Ezen túlmenően más kártérítési tényállások, például az érzelmi megrázkódtatás szándékos okozása¹⁹³ is alkalmas lehet a hamis hírekkel szembeni fellépésre, ha az a célpontnak ilyen sérelmet okoz.¹⁹⁴ A *social media* platformokat pedig védi a CDA 230. szakasza, így azok még csak a hamis hír eltávolítására sem kötelezhetők.¹⁹⁵

Az európai jogrendszerek valamelyest szélesebb körben engednek fellépést a hamis hírekkel szemben (a rágalmazás, a gyűlöletbeszéd vagy a rémhírterjesztés tilalma alapján), a tárhelyszolgáltatói felelősség miatt a platformok pedig kötelezhetők a náluk kifogásolt jogsértő tartalmak eltávolítására, de ezen eszközök önmagukban aligha alkalmasak a helyzet megnyugtató kezelésére. Az EU 2017 óta több dokumentumban is foglalkozott a kérdéssel. E dokumentumokban közös, hogy ajánlásokat fogalmaznak meg a platformszolgáltatók számára a hamis hírekkel szembeni hatékonyabb fellépés érdekében, tehát alapvetően az önszabályozásra építenek, egyúttal óvakodnak az új, kötelező jogi szabályok bevezetésének felvetésétől. Ezzel párhuzamosan érintetlenül hagynák a tárhelyszolgáltatói felelősségnek az Eker. irányelvben lefektetett alapjait, így nem várnak el teljes körű előzetes ellenőrzést vagy monitorozást a platformok szolgáltatóitól. Az államokkal szemben mindenesetre szigorúbb elvárásokat fogalmaznak meg, de azok nem a platformokkal szembeni szigorúbb felelősségi szabályokat, hanem elsősorban a működésük szorosabb felügyeletét és a tudatos internethasználatot célzó programok bővítését érintik.

A jogellenes tartalmakkal szembeni fellépésről szóló közlemény azonban rögzíti azon kívánalmat, hogy a platformok ne csak értesítés esetén, hanem a nélkül is, proaktív módon lépjenek fel a jogsértésekkel szemben, ami azonban nem vezethet a felelősség alóli mentesülés elvesztéséhez (azaz ezzel együtt sem viselnek szerkesztői felelősséget a felhasználói tartalmakért).¹⁹⁶ A közleményt követő ajánlás megerősíti az indokolt esetekben alkalmazott, arányos proaktív intézkedések elvárását, amely a jogellenes tartalmak azonosítása érdekében automatizált eszközök alkalmazását is lehetővé teszi.¹⁹⁷

A hamis hírekkel és az internetes félretájékoztatással foglalkozó magas szintű munkacsoport 2018 márciusában tette közzé jelentését,¹⁹⁸ amely a címe ellenére kifejezetten az internetes

¹⁹² *New York Times Co. v. Sullivan* (115. lj.).

¹⁹³ Uo.

¹⁹⁴ David KLEIN – Joshua WUELLER: Fake News: A Legal Perspective. 20 *Journal of Internet Law* (2017) 1.

¹⁹⁵ Joel TIMMER: Fighting Falsity: Fake News, Facebook, and the First Amendment. 35 *Cardozo Arts & Entertainment Law Journal* (2017) 669.

¹⁹⁶ Communication on Tackling illegal content online: Towards an enhanced responsibility of online platforms. 28.9.2017, COM(2017) 555 final. 10., 3.3.1. pont.

¹⁹⁷ Commission Recommendation of 1.3.2018 on measures to effectively tackle illegal content online, C(2018) 1177 final. 12., 18. pont.

¹⁹⁸ Final report of the High Level Expert Group on Fake News and Online Disinformation (2018), <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/final-report-high-level-expert-group-fake-news-and-online-disinformation>

félretájékoztatással összefüggésbe hozható problémákra, tehát nem a hamis hírekre fókuszált, annak kategóriája ugyanis a szerzők szerint nem foglalja magában teljes egészében a félretájékoztatás okozta valamennyi problémát.¹⁹⁹ A jelentés a félretájékoztatást „haszonszerzés vagy szándékos, nyilvánosság előtti károkozás céljából előállított, közzétett és terjesztett helytelen, pontatlan vagy félrevezető információként” határozza meg.²⁰⁰ A definíció pontos, de a jelentés óvakodik az állami szabályozás kérdésének felvetésétől, és teljes egészében a platformok által önkéntesen alkalmazható, rendelkezésükre álló eszközök, lehetőségek áttekintéséből áll. A jelentés leglényegesebb pontja az az alig burkolt fenyegetés, hogy a munkacsoportot megbízó Európai Bizottság 2019 tavaszán újrazivsgálja a kérdést, az időközben bevezetett önszabályozási mechanizmusok, a platformok esetlegesen módosult irányelveinek hatását, és ha szükséges, további kezdeményezésekkel él, amelyek magukban foglalhatják akár a versenyjogi vagy más jogi eszközök alkalmazását is.²⁰¹

A bizottság a magas szintű munkacsoport jelentésére alapozva, rendkívüli sebességgel, már 2018 áprilisában közzétette közleményét az online félretájékoztatás kezelésével kapcsolatban.²⁰² E dokumentum megerősíti a platformok által önként alkalmazott eszközök elsődlegességét, egyúttal szelíd erőszakkal együttműködésre próbálja kényszeríteni az érintett szolgáltatókat (egy, a bizottság által összehívott fórum formájában). Ha az önkéntes vállalások nem lesznek kellően hatékonyak, felmerülhet majd a jogi szabályozás szükségége.²⁰³ A platformok önként vállalt kötelezettségeit tartalmazó kódex (Code of Practice) tervezetét 2018 júliusában tették közzé.²⁰⁴

Az egyes európai uniós tagállamok által bevezetett vagy elfogadni tervezett új szabályozások szintén igyekeznek nem felborítani a közös európai szabályozás jelenlegi logikáját, az értesítési-eltávolítási eljárás alapjait megtartva, az eljárási szabályok és a szankciók szigorításával igyekeznek kezelni a kérdést. A már említett német törvény ennek megfelelően nem általában a félretájékoztatással szemben, hanem a német büntető törvénykönyvbe ütköző tartalmakkal szembeni fellépést teszi lehetővé.²⁰⁵ A tervezett francia törvény pedig a hamis hírekkel szembeni fellépésként 48 órán belüli bírósági döntéshozatalt irányozna elő, azonban kizárólag választási kampányidőszakban.²⁰⁶

¹⁹⁹ Uo., 10. Kimondatlanul is ok lehet még ezenfelül az, hogy Trump amerikai elnök rendszeresen *fake news*-nak nevezte a tradicionális médiavilág vele nem szimpatizáló részének egyes orgánumait, pl. a *The New York Timest*. L. LEVI i. m. (62. lj.) 257–262.

²⁰⁰ High Level Expert Group (198. lj.) 10.

²⁰¹ Uo., 6.

²⁰² A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának – Európai megközelítés az online félretájékoztatás kezelésére, 2018. április 26., COM(2018) 236 végleges.

²⁰³ Uo., 9., 3.1.1. pont.

²⁰⁴ EU Code of Practice on Disinformation (2018), http://ec.europa.eu/information_society/newsroom/image/document/2018-29/msf_on_disinformation_17_07_2018_-_proofread_99F78DB7-9133-1655-990805803CDCCB67_53545.pdf

²⁰⁵ *Netzwerkdurchsetzungsgesetz* (179. lj.) 1. szakasz.

²⁰⁶ Laura SMITH-SPARK – Saskya VANDORNE: As France debates fake news bill, critics see threat to free speech. *CNN*, 2018. június 7., <https://edition.cnn.com/2018/06/07/europe/france-fake-news-law-intl/index.html>

4. Magánszabályozás a platformok által

4.1. Bevezetés

Az előző, 3. pontban azon eseteket tekintettük át, amikor az állami szabályozás kényszeríti egyfajta szerkesztői szerepbe a *social media* platformokat, döntést várva tőlük a tartalmak jogellenessége felől, és ennek megfelelően adott esetben eltávolításukra kötelezve őket. Jelen pont ennek a tevékenységnek a másik oldalát mutatja be, vagyis azt, amikor a platformok saját szándékaik szerint járnak el és döntenek a felhasználói tartalmak ügyében. Jack Balkin ezt magánirányításnak (*private governance*) nevezi,²⁰⁷ mások keményebben fogalmazzák, és a „magáncenzúra” (*private censorship*) kifejezést használják,²⁰⁸ de nevezhetjük magánszabályozásnak is. Azon esetekről van szó, amelyekben a platformszolgáltató a platformhoz fűződő tulajdonjoga és a felhasználókkal kötött szerződése alapján, a tevékenységére vonatkozó jogszabályok által védett vagy engedett módon befolyásolja a felhasználók által a platformon közzétett tartalmak nyilvánosságra jutását vagy további elérhetőségét.

Amint arra Balkin figyelmeztet, az állami szabályozásnak való megfelelés és a magánszabályozás egymástól élesen elválasztva nem értelmezhetőek megfelelően, ugyanis az állami szabályozás magánszabályozásra ösztönzi a platformokat, mert azok abban érdekeltek, hogy lehetőleg megelőzzék a számukra terhes állami beavatkozást.²⁰⁹ Az állami ösztönzés’ jelentheti akár a közvetett nyomásgyakorlást is.²¹⁰ Ennek jelentősége nem elhanyagolható, mert mennyiségileg ma már sokkal több beszéd és vélemény jelenik meg a *social mediában*, mint a hagyományos média felületein, és ugyan e fórumok tulajdonjogi értelemben – illetve a jogi doktrínák megközelítése szerint – ezzel együtt sem tekinthetők közfórumnak,²¹¹ abban az értelemben mégis azok, hogy a közügyek vitáinak, a társadalmi nyilvánosságának fontos helyszínei.²¹²

A platformszolgáltatóknak ezen túlmenően egyéb motivációi is vannak a magánszabályozás alkalmazására. Ezek közül evidens módon a legfontosabb a gazdasági érdekeik védelme. Abban érdekeltek, hogy a felhasználók biztonságban érezzék magukat, amíg a platformot használják, és lehetőleg ne találkozzanak sértő, felháborító vagy zavaró tartalmakkal. Ezek moderálása és törlése nem a szólásszabadság jogi korlátainak figyelembevételével történik, azaz olyan tartalmak is törölhetők e logika alapján, amelyeket a jogi szabályozás egyébként védene, illetve nem feltétlenül törlik azokat, amelyek egyébként túllépnek a szólásszabadság védett határain. A jellemzően amerikai székhelyű és tulajdonú platformok érdekes, skizofrén helyzetben vannak: miközben tevékenységüket az Első Alkotmánykiegészítés és a CDA védi, és fejlesztőik, dolgozóik maguk is az amerikai szólásszabadság-kultúra emlíőin nevelkedve látszólag annak alapvetéseit vallják, az általuk alkalmazott magánszabályozás jóval kevésbé védi a nyilvános be-

²⁰⁷ BALKIN i. m. (83. lj.) 1182.

²⁰⁸ Marjorie HEINS: The Brave New World of Social Media Censorship. 127 *Harvard Law Review Forum* (2014) 325.

²⁰⁹ BALKIN i. m. (83. lj.) 1193.

²¹⁰ Uo., 1194.

²¹¹ L. e fejezet 2.3. alpontját.

²¹² BALKIN i. m. (83. lj.) 1194.

szédet, mint az amerikai jogrendszer.²¹³ Ebből a zavaros helyzetből, európai szemmel nézve, furcsa következmények fakadnak. Például a holokauszttagadást Európában széles körben tiltják, az Első Alkotmánykiegészítés által viszont védett beszédnek minősül. A szólásszabadság zászlóját lobogtató Mark Zuckerberg ennek megfelelően nem kívánja tiltatni az ilyen megnyilvánulásokat a Facebookon,²¹⁴ de a német kormány jelzi neki, hogy ez ennek ellenére a kötelességei közé tartozik.²¹⁵ Bizonyos értelemben a Facebooknak nincs más választása, mint igazodni a német (és általában az európai) szabályozáshoz, különben felmerül tárhelyszolgáltatói felelőssége, illetve a tagállami jogszabályok alapján is büntethetővé válik (a büntető törvénykönyv szerint akár személyesen a platform tulajdonosa, akár a platform működését érintő speciális szabályozás alapján maga a működtető jogi személy). Másfelől a Facebook olyan tartalmakat is töröl, amelyek megkérdőjelezhetetlenül védettek még az európai szólásszabadság szerint is, annak érdekében, hogy biztonságos teret biztosítson felhasználóinak.²¹⁶

A magánszabályozás egyik fő problémája tehát az állami szabályozáshoz képest részben szigorúbb, részben megengedőbb, egyúttal ennek következtében kiszámíthatatlan tartalomszabályozás. A másik fő gond a döntéshozatalra vonatkozó megfelelő eljárás hiánya, ami jobbára nélkülözi a jogi eljárásokban érvényesülő alkotmányos garanciákat, például az érintett felhasználó megfelelő értesítését, a fellebbezési lehetőséget, a nyilvános eljárást, a megismerhető döntéshozót, az írásba foglalt és megismerhető döntést stb. A „megfelelő eljárás” (az amerikai alkotmányjogban a *due process*,²¹⁷ Európában a tisztességes tárgyaláshoz való jog, azaz a *right to a fair trial*²¹⁸) hiánya jelentősen hozzájárul a magánszabályozás alkalmazásával született döntések átláthatatlanságához és a nyilvánosság fontos fórumain érvényesülő szabályok mibenlétének bizonytalanságához.

A magánszabályozás nem csak a platform által nemkívánatosnak tekintett tartalmak törlése által valósul meg. Ennél jóval jelentősebb hatású, és nem az egyedi tartalmak vonatkozásában, hanem a teljes tartalomfolyamot érintő módon történhet az egyedi felhasználó szeme elé táruló tartalmak szerkesztése, platform általi sorrendbe állítása, egyes tartalmak előtérbe helyezése, mások elrejtése. Ezzel a platform növeli a jól látható tartalmak népszerűségét és hatását, más tartalmakat pedig képes marginalizálni, hatásukat csökkenteni. Mindez a személyre szabott szolgáltatásnyújtás szellemében, az egyéni (a platform által vélt) felhasználói igények kiszolgálá-

²¹³ Uo., 1195.; KLONICK i. m. (44. lj.) 1625.

²¹⁴ Zuckerberg in Holocaust denial row. *BBC*, 2018. július 19., <https://www.bbc.com/news/technology-44883743>

²¹⁵ Janosch DELCKER: Germany to Zuckerberg: There Won't Be Holocaust Denial on German Facebook. *Politico*, 2018. július 19., <https://www.politico.eu/article/germany-to-zuckerberg-there-wont-be-holocaust-denial-on-german-facebook/>

²¹⁶ L. pl. a meztelenség általános tiltása alapján hozott kétes szerkesztői döntéseket: Cecilia RODRIGUEZ: Facebook Finally Lands in French Court for Deleting Nude Courbet Painting. *Forbes*, 2018. február 5., <https://www.forbes.com/consent/?toURL=https://www.forbes.com/sites/ceciliarodriguez/2018/02/05/facebook-finally-lands-in-french-court-for-deleting-nude-courbet-painting/>; Sam LEVIN – Julia C. WONG – Luke HARDING: Facebook backs down from 'napalm girl' censorship and reinstates photo. *The Guardian*, 2016. szeptember 9., <https://www.theguardian.com/technology/2016/sep/09/facebook-reinstates-napalm-girl-photo>

²¹⁷ BALKIN i. m. (83. lj.) 1196–1198.; az Amerikai Egyesült Államok Alkotmánya, Ötödik és Tizennegyedik Alkotmánykiegészítés.

²¹⁸ Emberi Jogok Európai Egyezménye, 6. cikk.

lása érdekében történik, és szoros összefüggésben áll a szóban forgó felhasználóról gyűjtött adatokkal, korábbi online jelenlétével, a platform által kialakított profiljával. A felhasználó így tudtán kívül és ténylegesen kifejezett akarata hiányában is befolyásolja a számára nyújtott szolgáltatás tartalmát, miközben a platform maga is aktívan hat a felhasználói akaratra, illetve képes a felhasználó befolyásolására. Ennek pedig következményei vannak nemcsak a felhasználó mint fogyasztó döntéseire, hanem a közügyek vitájára, az információkhoz jutásra és a vélemények sokszínűségére, azaz a demokratikus nyilvánosság minőségére nézve is.

4.2. A magánszabályozás jogi alapja: szerződési feltételek

A szólásszabadság érvényesülése a *social media* platformokon sokkal inkább múlik a platformok által alkotott szabályokon és azok gyakorlati alkalmazásán, mint a szólásszabadságra mint alapvető jogra vonatkozó állami (jogi) szabályozáson. A platformok irányelvei, szabályzatai és felhasználási feltételei gyors és tömeges döntéseket eredményeznek, amelyekkel az esetlegesen induló, lassan folyó jogi eljárások hatása nem vetekedhet. Marvin Ammori megállapítása szerint a platformszolgáltató jogászai óriási hatást gyakorolnak a szólásszabadságra, és ez a hatás globális szintű.²¹⁹

Amint az előző pontban említettük, ez a magánszabályozás – amelynek fő szempontja a szolgáltató gazdasági érdekeinek védelme – nem az Első Alkotmánykiegészítés doktrínáinak világszintű kiterjesztést jelenti, bár egyes elemeit tekintve felfedezhetők benne az amerikai szólásszabadságjog szempontjai. Azonban a platformok globális jellegéhez igazodva ugyanígy megjelennek benne a más államok szólásszabadságot érintő jogi szabályozásának és célkitűzéseinek elemei is, illetve még akár azokon is túlnyúlhat.²²⁰ Az üzleti jellegű célokra kívül a platformok más, emelkedettebb, társadalmi célt is maguk elé tűzhetnek. Zuckerberg ennek megfelelően beszélt például a Facebook „társadalmi missziójáról”, amely „a világ információs infrastruktúrájának” újrászervezésében ölt testet egy olyan hálózat révén, melynek szabályait alulról – azaz a felhasználók szintjéről – határozzák meg, ellentétben az állami szabályozás felülről oktroyált szabályaival.²²¹ E célkitűzés legalábbis meglepő annak fényében, hogy a platformon érvényesülő szabályokat a Facebook alkotja (mégpedig felülről lefelé a felhasználóknak előírva, éppúgy, mint egy állam), és a felhasználók hírfolyamát is maga állítja össze, igaz, a felhasználók által befolyásolt módon. De ez az utóbbi körülmény nem változtat azon, hogy a Facebook képes a tartalmak cenzúrázására (ami természetesen, tulajdonjogából fakadóan, nem vehető egy kalap alá az állami cenzúrával), és gyakorolja is e jogát.²²²

A platform és a felhasználó közötti szerződés – a platformokra vonatkozó tulajdonjogon kívül – az a jogi alap, amelyre építve a platformok beavatkozhatnak felhasználóik szólásszabadságába. E szerződések tartalmát a platform maga határozza meg, megváltoztatását a felhasználó nem kérheti, a megkötés után a platform egyoldalúan módosíthatja, és a szerződés minden fel-

²¹⁹ AMMORI i. m. (85. lj.) 2263.

²²⁰ Uo.

²²¹ CHANDER i. m. (104. lj.) 1814.

²²² Uo., 1816.

használóval azonos tartalommal jön létre. Annak ellenére, hogy a szerződés és az annak alapján eszközölt beavatkozás alkotmányos jog gyakorlását érinti, a platformon pedig tömegesen és pillanatnyi szünet nélkül zajlik sok-sok vita, beszélgetés, információcsere, amelyek közügyeket is érintenek, a platform beavatkozása nem tekinthető 'állami cselekvésnek', a platform maga pedig nem közforum.²²³ Amit a platform tesz, adott esetben felhasználója véleményét korlátozva, az nem tudható be az államnak, így a szólásszabadság alkotmányos garanciája sem állhat neki ellen.²²⁴

Az alkotmányos doktrínák helyett tehát, némileg kijózanító módon, a szerződési jogban kell keresnünk a megoldást akkor, ha a platformszolgáltató és a felhasználó között érdekelletét, vitás helyzet áll elő, amely érinti a szólásszabadság érvényesülését.²²⁵ Ha a felhasználó úgy dönt, hogy regisztrál a platformra, és egy egyszerű kattintással elfogadja a szerződési feltételeit, a magánszabályozás 'hatálya' alá kerül, beleértve a tartalmat érintő szabályokat is, és a platformhoz fűződő viszonyában már nem érvényesülnek a szólásszabadság garanciái.²²⁶ Márpedig a nagy platformok szerződési alaposan átgondolt, precízen megírt – vagy, a szolgáltató mérlegelési lehetőségeit növelve, tudatosan elnagyolt rendelkezéseket tartalmazó – dokumentumok. Michael Rustad és Thomas Koenig összehasonlító elemzése részletes képet rajzol e szerződési feltételekről.²²⁷ A vizsgálat számos fogyasztóvédelmi jellegű problémát tárt fel, például a szöveg nehezen érthető voltát, a szerződésben megnevezett bíróságnak való alávétés rendelkezését, amely megnehezíti, hogy a felhasználó pereljen, a bizonytalan tartalmat stb.

A Facebook felhasználási feltételeinek 3.2. pontja kötelezővé teszi a szintén a szolgáltatás által kialakított közösségi alapelveknek való megfelelést, a szerződés részévé téve a szabályzatot.²²⁸ A szabályzat tartalommal kapcsolatos előírásairól majd a következő pontban szólunk, egyelőre elég annyi, hogy ezen előírások első ránézésre olyanok, mintha jogszabályok lennének, csak elnagyoltak, pontatlanul vannak megfogalmazva, és néhol kissé csapongónak, túlzottan terjedősnek, bizonytalan tartalmúnak tűnnek. Ez a szabályzat a Facebook-felhasználó szólásszabadság-kódexe, amelyet elfogad, és ezzel aláveti magát a Facebook-moderátorok ellenőrzésének és döntéshozatalának is.

Formáljogi és alkotmányos szempontból a platform működésének ezen aspektusával szemben nem emelhető kifogás. A jogi szabályozás jelenleg nem bocsát erős eszközöket a felhasználó rendelkezésére, ha vitába keveredik a platformmal. Az amerikai CDA 230. szakasza ugyan a magánszabályozás (magáncenzúra) ellen motíválja a platformokat, amikor immunitást biztosít számukra a jogellenes tartalmakkal kapcsolatban felmerülő felelősség tekintetében, de nem tiltja a magáncenzúrát.²²⁹ Az európai tárhelyszolgáltatói felelősség pedig – az Eker. irányelv 14. cikkén alapulva – egyenesen bátorítja a platformokat a magáncenzúrára. Tekintettel a szolgáltató

²²³ L. e fejezet 2.3. alpontját.

²²⁴ Jacquelyn E. FRADETTE: *Online Terms of Service: A Shield for First Amendment Scrutiny of Government Action*. 89 *Notre Dame Law Review* (2013–2014) 947., 953–957.

²²⁵ Uo., 971.

²²⁶ Uo., 977.

²²⁷ Michael L. RUSTAD – Thomas H. KOENIG: *Wolves of the World Wide Web: Reforming Social Networks' Contracting Practices*. Suffolk University, Law School, Legal Studies Research Paper Series No. 14-25 (2015).

²²⁸ <https://www.facebook.com/terms.php>

²²⁹ HEINS i. m. (208. lj.) 328.

és a felhasználó közötti erőegyensúly hiányára, jelenleg a közöttük kialakuló, a szerződés alkalmazását érintő viták a fogyasztóvédelmi jog keretei között folytathatók le.²³⁰ Ez a lehetőség csak abban az esetben áll nyitva, ha a felhasználó fogyasztónak minősül, azaz az ‘intézményes’ felhasználók (így például a médiavállalkozások) számára nem járható ez az út.²³¹

A fogyasztóvédelem azonban egyébként sem biztosít széles lehetőségeket a felhasználói szólásszabadság megvédésére abban az esetben, ha a platform szabályai vagy azok alkalmazása észszerűnek tűnik, indokolható, nem önkényes. Márpedig maguk a szabályok jellemzően ilyenek, és még ha lehet is vitatkozni velük, ez a lehetőség önmagában nem bizonyítéka a fogyasztóvédelmi jellegű felhasználói sérelemnek. Az alkalmazásukkal szemben is nehezen lehet jogi értelemben kifogást emelni, mert a platform maga határozhatja meg e szabályokat, instruálhatja moderátorait, és eközben nem kell tekintettel lennie a szólásszabadság alkotmányos védelmére és jogi doktrínák által meghatározott korlátaira. A felhasználó egyetlen esélye, ha bizonyítja, hogy a platform olyan tartalmat távolított el, amelyhez nem volt joga,²³² ez pedig – a szélesen meghatározott tartalomkorlátozások és a platform számára rendelkezésre álló széles körű döntési mérlegelési lehetőség miatt – szinte lehetetlen. Talán még a diszkriminációt tiltó szabályokra való hivatkozással kezdhet valamit a felhasználó, ha megsértik az egyenlő elbánáshoz való jogát, de ezt nehezen tudná bizonyítani (töröltek valamit, amit más felhasználó esetében nem), és a vitatható tartalmak tömege, valamint a platform monitorozási kötelezettségének hiánya – amelyekre a platform védekezéséért hivatkozhat – sem kecsegteti e tekintetben nagy reményekkel a felhasználót.

Két további érv is említhető még, amelyek a platform döntési szabadságát erősítik. Az egyik szerint a platform maga is rendelkezik szólásszabadsággal, így amikor a felhasználói tartalmak között válogat, illetve összeállítja a felhasználók által látható, könnyen elérhető tartalmakat, akkor tulajdonképpen e jogát gyakorolja.²³³ Persze ez ellen vethető, hogy a tartalmak szabályzat alapján való törlése még nem hordoz értékelhető önálló jelentést, hogy beszédként vagy véleményként lenne értékelhető, hacsak azt nem, hogy a platformnak fontos, hogy a felhasználói számára békés, nyugodt, biztonságos, ártalmaktól mentes környezetet biztosítson. A másik érv szerint egyetlen platform sem olyan hatalmas, hogy a nyilvános szféra kizárólagos ura legyen, a magáncenzúra áldozatává váló felhasználó pedig szabadon elmondhatja a véleményét máshol, saját blogján, weboldalán, e-mail-listáján stb.²³⁴ Ezen érv meggyőzőereje azonban gyengül, ha azt látjuk, hogy egyes platformok (elsősorban a Facebook és a keresőmotorok közül a Google) olyan óriásivá nőttek, akkora tömeg használja őket nap mint nap, hogy az valójában megkerülhetetlenné teszi őket a nyilvános kommunikáció folyamatában. Az egyedi felhasználó beszélhet ugyan máshol, szabadabban, mint e platformokon, beszédének hatása feltehetően jóval csekélyebb lesz.

²³⁰ L. Kevin PARK: Facebook Used Takedown and It Was Super Effective! Finding a Framework for Protecting User Rights of Expression on Social Networking Sites. 68 *New York University Annual Survey of American Law* (2012–2013) 892.

²³¹ *Schrems v. Facebook* (112. lj.).

²³² *FRADETTE* i. m. (224. lj.) 957.

²³³ *PARK* i. m. (230. lj.) 901.

²³⁴ *HEINS* i. m. (208. lj.) 327.

Két újabb német ügy is rámutat, hogy ellentmondáshoz és félreértéshez vezet, ha a *social media* platform és a felhasználója közötti szerződéses viszonyra alkalmazzák az alkotmányos szólásszabadságjogi tételeket. A *Themel v. Facebook Ireland* ügyben²³⁵ a bíróság szerint a Facebook szerződésszegést követett el a kérelmező hozzászólásának törlésével, ugyanis a platformnak tiszteletben kell tartania a véleménynyilvánítás német alkotmányban rögzített jogát (Grundgesetz, 5. cikk). Ami az ügy tényállását illeti, 2018. augusztus 7-én a német *Spiegel Online* hírportál a Facebook-oldalán cikket tett közzé „Ausztria határellenőrzést jelentett be” címmel. Parázs vita alakult ki a Facebook-bejegyzés hozzászólásaiban, amelyben Heike Themelre, a jobboldali AfD párt tagjára „náci ribancként” utaltak. Ő a szóban forgó hozzászólásra egy idézettel válaszolt, és hozzátette: „Nem versenyezhetek Önnel a meggyőzésben, mert velem szemben fegyvertelen, és ez nem igazán lenne tisztességes a részemről.” A Facebook törölte a hozzászólást, és 30 napra felfüggesztette a politikus fiókját. E döntést a Facebook közösségi alapelveinek 5. cikke 2. bekezdése alapján hozták (amely tiltja a gyűlöletbeszédet a platformon). Themel a panaszát a bíróság elé terjesztette, amely megállapította, hogy az 5. cikk 2. bekezdése rendelkezésének alkalmazása sértette a német polgári törvénykönyv 241. cikkének 2. bekezdését, amely kimondja, hogy „egy [szerződéses] kötelezettség is, tartalmától függően, arra kötelezheti a feleket, hogy tartsák tiszteletben egymás jogait, jogi és más érdekeit.” Minthogy a közösségi alapelvek felhatalmazzák a Facebookot arra, hogy maga döntse el, melyik bejegyzés vagy hozzászólás sérti meg a szabályzatot, a bíróság szerint e hatalom ellentmond a polgári törvénykönyv által támasztott követelménynek. A bíróság hangsúlyozta, hogy a Facebook *social media*-ként ‘nyilvános piaçteret’ biztosít a nézet- és véleménycseréhez, és hogy a jogilag megengedhető véleménynyilvánítások nem törölhetők a platformról. Mivel Themel hozzászólása nem volt gyűlöletbeszédnek tekinthető, a Facebook jogtalanul törölte azt, és fűggesztette fel Themel fiókját.²³⁶

Egy másik német ügyben (*User v. Facebook Ireland, Inc.*)²³⁷ a bíróság teljesen ellentétes következtetésre jutott, és elutasította a kérelmező állítását, miszerint sérült a véleménynyilvánításhoz való joga. A döntést megelőzően, 2018 júliusában egy Facebook-felhasználó megjegyzést fűzött egy, a németországi menekültek integrációjáról szóló bejegyzéshez: „Tisztelet! Ez a kulcsszó! A fundamentalista muzulmánok puhány pogányoknak és disznóabálóknak, asszonyainkat pedig kurváknak nézik. Nem tisztelnek minket.” 2018. július 16-án a Facebook törölte a felhasználó hozzászólását, és fiókját 30 napra felfűggesztette. Mivel a Facebook megtagadta döntése visszavonását, a kérelmező előzetes intézkedésért folyamodott a heidelbergi törvényszékhez. A bíróság számára a fő kérdés az volt, hogy a Facebook jogosult volt-e törölni a felhasználó hozzászólását, és felfűggeszteni a fiókját, illetve hogy a Facebook közösségi alapelvei összeegyeztethetők-e a polgári törvénykönyv 307. cikkével, amelynek 1. bekezdése szerint

²³⁵ 18 W 1294/18, 2018. augusztus 24-ei ítélet. A döntés német nyelvű szövegét l. <https://openjur.de/u/2111165.html>

²³⁶ Bővebben l. <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/heike-themel-v-facebook-ireland-inc/>

²³⁷ 1 O 71/18, 2018. augusztus 28. A döntés német nyelvű szövegét l. <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/wp-content/uploads/2018/10/User-v-Facebook-Ireland.pdf>

„a szabályos üzlet szempontjából semmisesek azok a rendelkezések, amelyek – a jóhiszeműség követelményével ellentétesen – indokolatlanul hátrányos helyzetbe hozzák a felhasználóval szerződésben álló felet. Akkor is indokolatlan hátrány származhat a rendelkezésből, ha az nem világos vagy érthető.” A bíróság megjegyezte, hogy a Facebook alapelvei felsorolják a nem védett véleménynyilvánítás fajtáit, és meghatározzák a korlátozottnak tekinthető szólás határait. Emellett a szabályzat megjelöli azokat a következményeket is, amelyeket az e szabályokat megsértő felhasználóknak vállalniuk kell. Ennek megfelelően a bíróság szerint az, hogy az alapelvek nem tekinthetők átláthatatlannak, és nem tesznek különbséget a felhasználók között, következtetésképpen a Facebook szabályzata kellőképp figyelembe veszi a véleménynyilvánítás szabadságának jogát, és noha a sértő véleményeket és a szélsőséges kifejezéseket is védi az alkotmány, a Facebooknak mint magánszereplőnek nem kell biztosítania felhasználóinak a véleménynyilvánítás államilag, alkotmányos összefüggésben adott teljes jogát.²³⁸

E két döntés eltérő utat járt be. Az utóbbi beleillik az általában alkalmazott jogi keretbe, elismerve a platform tulajdon- és szólásszabadsághoz való jogát, és megengedi a Facebooknak, hogy törölje az általa kifogásolhatónak talált felhasználói tartalmak nagy részét, az előbbi viszont e tekintetben korlátozza a platform hatáskörét. E döntések jól szemléltetik a szerződési jog magánfelek között kialakuló, szólásszabadsággal kapcsolatos jogviták megoldására való felhatalmazásának lehetséges előnyeit és hátrányait.

4.3. Moderálás és magáncenzúra

4.3.1. A moderálás erényei és veszélyei

A felhasználói tartalmak moderálása beavatkozás a felhasználók szólásszabadságába. A tartalmak moderálása mellett döntő platformok a „túl nagy szabadság káosza” és „a túlzott kontroll sterilitása” közötti vékony mezsgyén próbálnak járni.²³⁹ Ezt az utat megtalálni nem kifejezetten könnyű. Túl azon, hogy a platformokat számos különféle okból érheti nyomás az államok részéről annak érdekében, hogy a jogi eljárásokat megkerülve, azok hiányában is töröljenek nem feltehetően illegális tartalmakat,²⁴⁰ a beavatkozásra maguk a platformok is bőven találhatnak okot. Ahogyan már említettük, ezek közül a legfontosabb a gazdasági érdekeik védelme, azon tartalmak kiszűrése és törlése, amelyek elijeszthetik a többi felhasználót vagy a platform fontos üzleti partnereit, hirdetőit. A platform politikai agendájával, maga által választott társadalmi missziójával össze nem férő tartalmak is a moderálás áldozatául eshetnek.²⁴¹

A magáncenzúra lehetősége több okból is aggasztó a szólásszabadság és a nyilvánosság szempontjából. A legnagyobb, legfontosabb platformokon való megszólalás lehetősége nem he-

²³⁸ Bővebben l. <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/user-v-facebook-ireland-inc/>

²³⁹ James GRIMMELMANN: The Virtues of Moderation. 17(1) *Yale Journal of Law and Technology* (2015) 42.

²⁴⁰ Benjamin F. JACKSON: Censorship and Freedom of Expression in the Age of Facebook. 44 *New Mexico Law Review* (2014) 121., 127–129.

²⁴¹ Uo., 130–131.

lyettesíthető az egyéb, kisebb és kevesebb emberhez eljutó platformokon való megszólalással (amelyek ráadásul maguk is végezhetnek moderálást), és főleg nem a moderálás nélküli, egyéni blogokkal, magánweboldalakkal. A nagy platformok a nyilvánosság olyan csomópontjai, amelyek esetében a véleményformálás folyamatába való beavatkozás különösen súlyos következményekkel járhat.²⁴² A lehető legtöbb felhasználó számára biztosítandó békés, ártalmaktól mentes környezet szempontja – amely a platform gazdasági érdekeit is szolgálja – az elnyomó államok politikájához való idomulással sem összeférhetetlen: a hatalmas kínai piacra való belépés lehetősége például még az állami cenzúra elvárásaihoz való igazodás árán sem kevésbé csábító. A platformok célja aligha az elnyomó rendszerek forradalom általi megbuktatása – inkább a rossz PR és az államokkal folytatott viták elkerülése, valamint a piaci befolyás és a bevételek növelése.²⁴³

A moderálás és az egyes tartalmakról való, platform általi döntés tehát nem a szólásszabadság jogi normáihoz, hanem a külső környezetnek – az állami igényeknek – és a felhasználók vélt elvárásainak való megfeleléshez igazodik. Minél több a felhasználók közötti egyéni interakció, és minél élénkebb a platformon zajló kommunikáció, annál inkább nő a platform gazdasági értéke.²⁴⁴ Ebből az következik, hogy nem a társadalmi nyilvánosság szempontjából leginkább értékes vélemények, tartalmak védelme az elsődleges szempont, amelyek sokszor vitatottak, megosztók, sértők, provokatívak, de közügyekkel kapcsolatosak, vitára gerjesztenek és gondolkodásra sarkallnak. Ezek elijeszthetők, távol tarthatják a felhasználók egy részét, ellenben a nem bántó, ártalmatlan tartalmakkal a lehető legnagyobb számú felhasználó tud békésen megférni. A kismacska videók és a családi fotók győzedelmeskednek az erőteljes politikai viták felett – az előbbieket a platform számára fontosabbak és gazdasági értelemben értékesebbek. Miközben a nyugodt környezet fenntartása valóban több felhasználót csábíthat a platformra, így elvben többek számára nyílik meg a szólásszabadság hatékony gyakorlásának lehetősége, a platform egyúttal korlátozza is az eszmecserét. A felhasználók egymás között folytatott kommunikációja ebből következően valójában nem elsősorban a közügyek nyílt vitatása céljából zajlik, illetve a platform által korlátozást szenved, így a nyilvánosság számára a szólásszabadságba való magánbeavatkozás összességében kétes eredménnyel jár.

4.3.2. *A moderálás jogi megítélése – lehetséges analógiák*

Amerikában a CDA 230. szakasza immunitást biztosít a platformoknak a jogi felelősség alól, egyúttal arra sarkallja őket, hogy – „irgalmas samaritanusként”²⁴⁵ – moderálják felhasználóik beszédét. A platform döntése a tartalmak törléséről, felhasználók felfüggesztéséről vagy kitiltásáról nem esik korlátozás alá, így nem vet fel szólásszabadságjogi problémát. Hasonló a helyzet Európában az Eker. irányelv 14. cikkével, amely feltételes mentességet biztosít a platformoknak,

²⁴² Uo., 132–133.

²⁴³ JOSEPH i. m. (32. lj.) 178.

²⁴⁴ KLONICK i. m. (44. lj.) 1627–1630.

²⁴⁵ Andrew M. SEVANIÁN: Section 230 of the Communications Decency Act: A „Good Samaritan” Law Without the Requirement of Acting as a „Good Samaritan”. 21 *UCLA Entertainment Law Review* (2014) 122.

egyúttal szintén lehetővé teszi nekik (nem tiltja) a saját döntésük szerinti moderálást. A felhasználókkal szembeni, a köztük és a platform között fennálló szerződéses viszony alapján zajló eljárást a szólásszabadság szempontjai alapvetően nem korlátozzák.²⁴⁶

Rendkívül kockázatos szinte szabad kezét adni a platformnak az egyes tartalmak elbírálásában. A döntések alapjául szolgáló egyes irányelvek, kódexek bizonytalan megfogalmazásúak, a döntéseket pedig gyorsan, átláthatatlanul, eljárási garanciák nélkül hozzák meg. Ha arra gondolunk, milyen megfontolások alapján döntheti el egy moderátor, hogy az adott tartalom összefér-e a platform szabályaival, akkor eszünkbe juthat Potter Stewart bíró klasszikussá vált maximája, amelyet a *hard-core* pornográfia jogi fogalmának kereséskor írt: nem tudja definiálni, hogy mi az, de „ha látom, felismerem”.²⁴⁷ Ha a moderátor úgy véli, hogy valamit törölni kell, illetve ha a belső, a felhasználók számára láthatatlan döntési mechanizmus eredménye erre vezet, akkor a tartalmat törölni fogják. Amivel az állam által fenntartott bírósági szervezetrendszer akár éveken át birkózik, azt egy moderátor legfeljebb órák alatt eldönti.

A média- és hírközlési szabályozás korábbi megközelítései analógiaként kevés segítséget nyújtanak a magánszabályozás megítéléséhez. Azt már tisztáztuk, hogy a *social media* platform jogi értelemben nem közfórum, és semmiképpen sem állami szereplő. A platform abban az értelemben nem is 'beszélő', hogy nem tesz közzé saját tartalmat, és nem is fejez ki azonosulást felhasználóinak tartalmaival;²⁴⁸ az egyes tartalmak törlése vagy a törlésére vonatkozó kérés elutasítása csak annyit fejez ki, hogy a döntés szerint az adott tartalom összefér vagy ütközik a platform vonatkozó szabályaival. A platform nem is tekinthető 'szerkesztőnek', legalábbis a sajtó szerkesztőihez hasonlóan, mert nem maga kezdeményezi az egyes tartalmak elkészítését, nem rendeli vagy vásárolja meg őket.²⁴⁹ Abban az értelemben azonban mégis szerkesztő, hogy döntést hoz a tartalmak felől, szűri, törli vagy éppen elérhetőként tartja meg őket, kontrollálja a platformon zajló kommunikációt, a tartalmakkal szemben tehát semmiképpen nem semleges. A szűkös erőforrásokat használó műsorszolgáltatás, a digitális technológia előtti rádió és televízió szabályozása sem használható analógia. Csak azért nem temethetjük el majd végleg, a technológiai kapacitás korlátozottságának teljes megszűnésével (ami lényegében már meg is történt), mert groteszk módon ma a túl sok beszéd idéz elő egyfajta sajátos szűkösséget. A felhasználóra zúduló elképesztő mennyiségű információ és kommunikáció nehezen teszi számára lehetővé az értékes tartalmakhoz, a valódi hírekhez való hozzáférést.²⁵⁰ De ez önmagában nem teszi szükségessé a platformok régi módszerekkel való szabályozását, amely a műsorszolgáltatás analógiáját alkalmazva a korábbi engedélyezési rendszer felélesztését jelentené. A harmadik lehetséges

²⁴⁶ L. az egyik amerikai kerületi bíróság (District Court of Northern California) által eldöntött *Young v. Facebook, Inc.* ügyet (790 F.Supp.2d 1110). Az ügyben a felperes felhasználó szólásszabadsága sérelmére is hivatkozott (sikertelenül), mert amikor a „barátainak” száma elérte az ötezet, a Facebook arra kívánta kötelezni, hogy magánprofilját közéleti szereplői profilá alakítsa, ami az azon keresztüli kommunikációjának jóval szélesebb nyilvánosságot biztosított volna. Mivel ezt megtagadta, a platform törölte a profilt.

²⁴⁷ *Jacobellis v. Ohio* 378 US 184 (1964) 197.

²⁴⁸ Christina M. MULLIGAN: *Technological Intermediaries and Freedom of the Press*. 66 *Southern Methodist University Law Review* (2013) 157., 174.

²⁴⁹ KLONICK i. m. (44. lj.) 1660.

²⁵⁰ Uo., 1661.

analógia, a *common carrier*kénti megítélés (a telefon- vagy a postai szolgáltatáshoz hasonlóan) pedig azt jelentené, hogy a platformoknak meg kellene tiltatni a moderálást, illetve a felhasználók közötti kommunikáció folyamatába való – a technikai feltételek biztosításán túli egyéb – beavatkozást. Ez megint csak elképzelhetetlen, a platformok teljes semlegességét várná el, ami nemcsak a szándékaikkal és az érdekeikkel lenne ellentétes, hanem az állam felől érkező – a jogellenes tartalmak törlésére vonatkozó – beavatkozási kérések teljesítését is lehetetlenné tenné.

Mint Kate Klonick megállapítja, megfelelő analógia hiányában a *social media* platform nem más, mint új, önálló szabályozó (*governor*). Maga hozta létre és kontrollálja azon infrastruktúrát, amelyen a felhasználók kommunikációja zajlik, és a maga érdekei szerint működteti. Központosított szervezete van, amely előre lefektetett (még ha külső szereplők számára nem is feltétlenül minden elemében megismerhető) szabályokkal bír, és a tartalmakkal kapcsolatos előzetes vagy utólagos döntéshozatali eljárásokat folytat le.²⁵¹

A platformok tehát a szólásszabadság egyfajta sajátos, aggregált elmélete (*aggregational theory*) alapján hoznak döntést a tartalmakról. Egyszerre kívánnak minél többek számára nyílt és vonzó platform lenni, és elkerülni azt, hogy felhasználóikat sérelem érje, vagy azok megrettenjenek mások kommunikációjától.²⁵² Ebben a furcsa, aggregált, hibrid rendszerben ötvöződnek az Első Alkotmánykiegészítés elvei a szólásszabadság európai megközelítésével, mindezeket a platform érdekei szerint értelmezve és alkalmazva, akár államonként vagy régióként – az adott állam szólásszabadsághoz és a platform szabad tevékenységéhez való hozzáállásának megfelelő – eltérő megközelítéssel, az érintettek által átláthatatlan eljárásokkal és döntéshozatali mechanizmusokkal gyakorolva.

4.3.3. Közösségi alapelvek, magatartási kódexek

A Facebook közösségi alapelveinek terjedelme évről évre gyarapszik, és ma már jóval részletesebb, mint egy jogszabály.²⁵³ Vegyünk például két, a szólásszabadság szempontjából fontos témakört, a gyűlöletbeszéd és a meztelenség, szexuális tartalom korlátozását, és vizsgáljuk meg a Facebook által ezekkel kapcsolatosan meghatározott szabályokat.

„Definíciónk szerint a gyűlöletbeszéd olyan tartalom, amely közvetlenül támad másokat általunk védett tulajdonságokként meghatározott szempontok – faji hovatartozás, etnikai származás, nemzetiség, vallási hovatartozás, nemi irányultság, kaszt, nem, nemi identitás, súlyos fogyatékoság vagy betegség – miatt. A bevándorló jogállással kapcsolatban is nyújtunk bizonyos védelmet. A támadást úgy határozzuk meg, mint erőszakos vagy tárgyukat emberi mivoltától megfosztó beszédet, alsóbbrendűsége utaló kijelentést, illetve kirekesztésre vagy faji alapon történő elkülönítésre való felhívást. A támadásokat súlyosság szerint három csoportba soroljuk az alábbiak szerint. [...]

²⁵¹ Uo., 1662–1664.

²⁵² Brett J. JOHNSON: Facebook's free speech balancing act: corporate social responsibility and norms of online discourse. 5 *University of Baltimore Journal of Media Law & Ethics* (2016) 19., 33–34.

²⁵³ Közösségi alapelvek, <https://www.facebook.com/communitystandards/>

Ne tegyél közzé az alábbiakhoz hasonló bejegyzéseket:

1. szintű támadások, amelyek a fent megadott tulajdonságokkal vagy bevándorló jogállással rendelkező személy vagy embercsoport ellen irányulnak (ideértve az összes részhalmazt, kivéve azokat, akik a leírás szerint erőszakos vagy szexuális bűncselekményeket követtek el), és amelyek esetében a támadást az alábbiak szerint határozzuk meg:

- gyűlöletbeszéd vagy a gyűlöletbeszéd támogatása írásos vagy vizuális formában.
- tárgyát emberi mivoltától megfosztó beszéd vagy képek, ideértve többek között az alábbiakat:
 - = koszra, baktériumokra, betegségekre vagy székre való hivatkozás, illetve ezekkel való összehasonlítás;
 - = kulturális hagyomány szerint szellemileg vagy fizikailag alacsonyabb rendűnek tartott állapotokra való hivatkozás, illetve velük való összehasonlítás;
 - = embernél alacsonyabb rendű lényekre való hivatkozás vagy velük való összehasonlítás.
- gyűlölet-bűncselekmények koncepciójának, eseményeinek vagy áldozatainak kigúnyolása még akkor is, ha a képen nem ábrázolnak valós személyt.
- tárgyak emberi mivoltától való megfosztását célzó összehasonlítások írott és képi formában.²⁵⁴

Tiltott, így eltávolítandó gyűlöletbeszédnek tehát azon tartalom minősül, amely valamely ‘védett tulajdonsággal’ rendelkező embercsoportot támad meg. A védett tulajdonságokat a platform maga sorolja fel, az általánosan meghatározott tényállásokat a moderátorok értelmezik és alkalmazzák. Amíg egy büntetőködex általánosan fogalmaz, és például a „gyűlöltre uszítást” tiltja, addig a Facebook irányelvei a tilalmazott beszéd tekintetében részletezők, egyúttal széles körben engednek teret a beszéd korlátozására. A moderátorokat felkészítő kézikönyv *The Guardian* által 2017-ben közzétett részletei konkrét példákat is tartalmaznak.²⁵⁵ Az erőszakos tartalmak közül az úgynevezett hitelt érdemlő erőszakot (*credible violence*) tiltja a platform. A „remélem, valaki meggyilkol téged” („I hope someone kills you”) nem törölhető, de a „gyűlölöm a külföldieket, és mindannyiukat le akarom lőni” („I hate foreigners and I want to shoot them all”) igen. A „valaki lője le Trumpot!” („someone shoot Trump”) törölendő, a „gyerünk, verjünk meg kövér kölyköket” („let’s beat up fat kids”) viszont nem.²⁵⁶ A szabályok mechanikus – algoritmus általi – alkalmazása időnként abszurd következményhez vezet: 2018 júliusában a Facebook eltávolította az Amerikai Egyesült Államok függetlenségi nyilatkozatának platformra posztolt részleteit, mert a „kegyetlen indián vademberek” („merciless Indian savages”) szövegrész sértette az alapelveket.²⁵⁷

A közösségi alapelvek az évek során – és számos vitát, botrányt követően, azok hatására – cizelláltabbak lettek. Nem is feltétlenül maguk a szabályok aggasztók, azok sokszor átfedést mutatnak a szólásszabadság jogi korlátaival, bár messze nem minden jogi korlát szerepel az irányelvekben, így például a rágalmozás, becsületsértés esete sem. A dokumentum szerint köz-

²⁵⁴ Gyűlöletbeszéd, https://www.facebook.com/communitystandards/hate_speech

²⁵⁵ A *The Guardian* „Facebook-aktáknak” szentelt aloldala: <https://www.theguardian.com/news/series/facebook-files>

²⁵⁶ Facebook’s manual on credible threats of violence. *The Guardian*, 2017. május 21., <https://www.theguardian.com/news/gallery/2017/may/21/facebooks-manual-on-credible-threats-of-violence>

²⁵⁷ Facebook finds Independence document ‘racist’. *BBC*, 2018. július 5., <https://www.bbc.co.uk/news/technology-44722728>

életi szereplők rágalmozása nem, csak az őket támadó gyűlöletbeszéd, az ellenük irányuló hitelt érdemlő fenyegetés (*credible threat*), továbbá zaklatásuk és a *bullying* törölhető. A 2018 nyarán kibontakozó vita során arra derült fény, hogy az Európában széles körben tiltott holokauszttagadást Zuckerberg, a Facebook vezetője nem tekinti törlendő tartalomnak.²⁵⁸ Az egyes államoknak – mint láttuk – lehetnek ugyan eszközeik arra, hogy a platformot jogszabályaik tiszteletben tartására kötelezzék, ezzel együtt is riasztó azt érzékelni, hogy több milliárd felhasználó szólásszabadságáról végeredményben egyetlen ember saját egyéni ízlése, értékrendje, üzleti érdekei szerint hozhat döntést.

Ugyanakkor számos olyan tényállást, példát tartalmaznak a Facebook alapelvei, amely jogilag nem feltétlenül tiltott tartalmakat érint, még Európában sem (lásd például: fent az egyes embercsoportokkal szembeni támadás a „kulturális hagyomány szerint szellemileg vagy fizikailag alacsonyabb rendűnek tartott állapotokra vagy élettelen tárgyakkal való összehasonlítás” által). Ez kiterjeszti a szóláskorlátozást, de ennél is nagyobb gond, hogy mindez átláthatatlan eljárásban, garanciák nélküli döntéshozatali folyamatban történik, és a vitatható (határ)esetekben még az önkényesség látszatát sem kerülik. Ahogyan Nicolas Suzor fogalmazott a kézikönyv részleteinek napvilágra kerülését követően: a Facebook döntéseire vonatkozó megfelelő adatok nélkül arról sem tudunk megalapozott vitát folytatni, hogy milyen jellegű tartalmakat tartunk elfogadhatónak társadalmi szinten.²⁵⁹

A másik példa, a platformnak a meztelenséghez való hozzáállása alkalmas annak szemléltetésére, hogy a magánszabályozás olykor groteszk következményekhez vezethet. (Megjegyzendő, hogy a platform az időnként kitorró botrányok, felzúdulások hatására jelentősen módosította a szabályait.) Jelenleg az alapelvek szerint:

„Korlátozzuk a meztelenség és a szexuális tevékenységek megjelenítését, mivel közösségünk egyes tagjai érzékenyek az ilyen jellegű tartalomra. Ezenkívül a szexuális jellegű képeket a nem beleegyezésen alapuló vagy kiskorúakat ábrázoló tartalom közzétételének megelőzése érdekében alapértelmezés szerint eltávolítjuk. A szexuális tevékenység megjelenítésének korlátozása digitálisan létrehozott tartalomra is vonatkozik, kivéve, ha azt oktatási, humoros vagy ironikus céllal teszik közzé. Meztelenségre vonatkozó szabályaink az idő előrehaladtával részletesebbek lettek. Tisztában vagyunk azzal, hogy a meztelenség megosztásának sokféle oka lehet, használhatják például a tiltakozás egy formájaként, felhívhatják vele egy ügyre a figyelmet, vagy szolgálhat oktatási vagy egészségügyi célokat. Ha egyértelmű az ilyen szándék, engedményeket teszünk a tartalomra vonatkozóan. Tiltjuk például a női mell mellbimbóval együtt megjelenítő képeket, de az olyan képek közzétételét megengedjük, amelyek tiltakozást, csecsemőt szoptató nőt vagy emlőamputáció utáni heget ábrázolnak. A meztelen testet ábrázoló festmények, szobrok és más művészeti alkotások fényképeit is megengedjük.”²⁶⁰

²⁵⁸ Kara SWISHER: Zuckerberg: The Recode interview. *Recode*, 2018. július 18., <https://www.recode.net/2018/7/18/17575156/mark-zuckerberg-interview-facebook-recode-kara-swisher>

²⁵⁹ Nicolas SUZOR: After the 'Facebook Files', the social media giant must be more transparent. *The Conversation*, 2017. május 22., <http://theconversation.com/after-the-facebook-files-the-social-media-giant-must-be-more-transparent-78093>

²⁶⁰ „Felnőtt meztelenség és szexuális tevékenység”, https://www.facebook.com/communitystandards/adult_nudity_sexual_activity

Az abortuszról készült videók továbbá fennmaradhatnak a platformon addig, amíg nem tartalmaznak meztelenséget.²⁶¹ (Egy élőlény – az emberi magzat – elpusztítása ábrázolható, de nehogy valaki meglásson egy fedetlen női mellet!)

A platform korábban sem a szoptató anyák fényképét,²⁶² sem a meztelen emberi testet ábrázoló műalkotásokat nem engedélyezte. A női mellbimbó ábrázolása ma sincs megengedve.²⁶³ Gustave Courbet 1866-ban festette híres képét, amely egy vaginát ábrázol (*A világ eredete*), és jelenleg a párizsi Musée d'Orsay-ban lóg. A Facebook többször letiltotta a képet meztelenség ábrázolása miatt, ezek közül az egyik eset a francia bíróságra is eljutott, miután egy francia tanár fiókját a platform felfüggesztette a kép közzélése miatt. A bíróság szerint a tervezett lépésről való előzetes tájékoztatás elmaradása megsértette a platform és a felhasználója közötti szerződést, de kártérítést nem ítélt meg utóbbinak.²⁶⁴ A tanulság, hogy tartalmi szempontból az efféle korlátozások bíróság előtt nem vitathatók, de a felhasználók esetleg eljárási és fogyasztóvédelmi védelmet kaphatnak. A példák hosszasan sorolhatók: a koppenhágai sellőszobor,²⁶⁵ a bolognai Neptun-szobor,²⁶⁶ a willendorfi vénusz,²⁶⁷ Rubens képei²⁶⁸ és még sok más is mind-mind a Facebook által diktált illemszabályok áldozatául estek addig, amíg aztán az irányelvek kiegészültek „a meztelen testet ábrázoló festmények, szobrok és más művészeti alkotások fényképeit is megengedjük” nagyvonalú kitételrel.

Nagy felzúdulás övezte a vietnami háborúban készült talán leghíresebb fénykép törlését is.²⁶⁹ A kép a falujukból a napalmtámadás elől menekülő embereket ábrázol, köztük egy síró, meztelen kislánnyal. Az ezzel kapcsolatban kitört botrány hatására a platform később visszae-

²⁶¹ Nick HOPKINS: Revealed: Facebook's internal rulebook on sex, terrorism and violence. *The Guardian*, 2017. május 21., <https://www.theguardian.com/news/2017/may/21/revealed-facebook-internal-rulebook-sex-terrorism-violence>

²⁶² Mark SWENEY: Mums furious as Facebook removes breastfeeding photos. *The Guardian*, 2008. december 30., <https://www.theguardian.com/media/2008/dec/30/facebook-breastfeeding-ban>

²⁶³ Rob PRICE: Facebook bans most photos of female nipples for 'safety' reasons, exec says. *Business Insider*, 2018. április 26., <https://www.businessinsider.com/freethenipple-facebook-bans-photos-female-nipples-safety-2018-4>

²⁶⁴ Philippe SOTTO: French Court Issues Mixed Ruling in Facebook Nudity Case. *US News*, 2018. március 15., <https://www.usnews.com/news/business/articles/2018-03-15/french-court-issues-mixed-ruling-in-facebook-nudity-case>

²⁶⁵ Doug BOLTON: Facebook removes image of Copenhagen's Little Mermaid statue for breaking nudity rules. *Independent*, 2016. január 6., <https://www.independent.co.uk/life-style/gadgets-and-tech/news/little-mermaid-copenhagen-denmark-removed-by-facebook-nudity-rules-a6799046.html>

²⁶⁶ Edward HELMORE: Facebook blocks photo of Neptune statue for being 'explicitly sexual'. *The Guardian*, 2017. január 2., <https://www.theguardian.com/world/2017/jan/02/facebook-blocks-nude-neptune-statue-bologna-italy>

²⁶⁷ Alexandra MA: Facebook banned a user from posting a photo of a 30,000-year-old statue of a naked woman – and people are furious. *Business Insider*, 2018. március 1., <https://www.businessinsider.com/facebook-bans-venus-of-willendorf-photos-over-nudity-policy-2018-3>

²⁶⁸ Daniel BOFFEY: Barefaced Check: Rubens nudes fall foul of Facebook censors. *The Guardian*, 2018. július 23., <https://www.theguardian.com/technology/2018/jul/23/barefaced-check-rubens-nudes-fall-foul-of-facebook-censors>

²⁶⁹ Julia Carrie WONG: Mark Zuckerberg accused of abusing power after Facebook deletes 'napalm girl' post. *The Guardian*, 2016. szeptember 8., <https://www.theguardian.com/technology/2016/sep/08/facebook-mark-zuckerberg-napalm-girl-photo-vietnam-war>

lyezte a képet.²⁷⁰ Ezzel szemben egy időben a Facebook kitartott azon álláspontja mellett, hogy a mexikói drokartellek által posztolt, emberek lefejezését ábrázoló videók nem ellentétesek az irányelveikkel²⁷¹ – azután az emiatt érkező kritikák nyomására módosult a véleményük.²⁷² Az egyértelműen politikai vélemények korlátozása sem idegen a platformoktól, ahogyan a YouTube-nál történt, amely amerikai jobboldali videócsatornákat függesztett fel, állítása szerint az újonnan felvett moderátorai tévedése miatt.²⁷³ A magyar parlamenti választási kampány során pedig a Facebook egy kormánytag videóját törölte, aki Bécsben az arab bevándorlók sikertelen ausztriai integrációját próbálta szemléltetni annak érdekében, hogy saját pártjának bevándorlásellenes politikáját hazájában népszerűsítse. A platform később visszahelyezte a videót, de ezzel együtt is aggasztó, hogy a politikai vitákba ilyen módon képes lehet beavatkozni, a leginkább érzékeny esetben (választási kampány során) is, ahol a szólásszabadság a legerősebb védelmet igényelné.²⁷⁴ Mindeközben, ahogyan azt fentebb már említettem, bármennyire is megalapozottan gyanítható, hogy Trump időnként megsérti a felhasználási feltételeket, a Twitter nem törli az üzeneteit, mert nyilvánvalóan jelentős hírértékkel bírnak, és egyébként is odavonzzák a felhasználókat a platformra.²⁷⁵ E döntésük természetesen a szólásszabadság szempontjából helyeselhető.

A gyűlöletbeszéddel kapcsolatban az EU már 2016-ban kezdeményezte a platformok szigorúbb fellépését. Ennek eredménye lett az online gyűlöletbeszéddel szembeni intézkedésekre vonatkozó magatartási kódex, amelyet a Facebook, a Microsoft, a Twitter és a YouTube írtak alá.²⁷⁶ A kódex az EU kísérlete arra, hogy kikényszerítse a platformok megfelelő eljárását. A kódexben a platformok vállalták a hatékony eljárást, a bejelentések megfelelő vizsgálatát és azt is, hogy nem kizárólag saját szabályzataik, hanem a 2008/913/IB EU kerethatározatot átültető nemzeti jogszabályok figyelembevételével döntenek a tartalmakról. A platformok a „jogellenes gyűlöletbeszéd eltávolítására irányuló érvényes bejelentések többségét 24 órán belül felülvizsgálják, és szükség esetén eltávolítják vagy hozzáférhetetlenné teszik az ilyen tartalmakat”. Az Európai Bizottság évente vizsgálja a vállalt kötelezettségek teljesítését; megállapításai szerint a

²⁷⁰ LEVIN-WONG-HARDING i. m. (216. lj.).

²⁷¹ Leo KELION: Facebook lets beheading clips return to social network. *BBC*, 2013. október 21., <https://www.bbc.co.uk/news/technology-24608499>

²⁷² Haroon SIDDIQUE et alii: Facebook removes Mexican beheading video. *The Guardian*, 2013. október 23., <https://www.theguardian.com/technology/2013/oct/23/facebook-removes-beheading-video>

²⁷³ Adi ROBERTSON: YouTube says new moderators might have mistakenly purged right-wing channels. *The Verge*, 2018. február 28., <https://www.theverge.com/2018/2/28/17064470/youtube-infowars-right-wing-channels-strike-ban-moderator-mistake>

²⁷⁴ David GILBERT: Why Facebook Censored a „Racist” Video from Hungary’s Government – Then Put it Back. *Vice*, 2018. március 9., https://news.vice.com/en_ca/article/gy87m4/why-facebook-censored-a-racist-video-from-hungarys-government-then-put-it-back

²⁷⁵ Barbara ORTUTAY: Here’s Why Twitter Won’t Ban Donald Trump. *Black America Web*, 2018. július 23., <https://blackamericaweb.com/2018/07/23/heres-why-twitter-wont-ban-donald-trump/>

²⁷⁶ European Commission: *Countering illegal hate speech online, #NoPlace4Hate* (2018), http://ec.europa.eu/newsroom/just/item-detail.cfm?item_id=54300

platformok évente rengeteg posztot és profilt törölnek.²⁷⁷ Ezzel együtt az EU további beavatkozást fontolgat, ha nem sikerül teljesen megnyugtató megoldást találni a gyűlöletbeszéd és az extrémizmus kezelésére a platformokon.²⁷⁸

4.4. Szerkesztés és tartalmi sokszínűség a platformokon

Valójában a platformok igazi hatalmát a közügyek vitáinak befolyásolására nem az egyes tartalmak törlésének és a felhasználók kitiltásának lehetősége biztosítja. A platformok az algoritmu-saik segítségével az egyes felhasználókról gyűjtött adatok alapján személyre szabhatják az egyes felhasználók által érzékelt és elérhető tartalmakat. Ennek legkézenfekvőbb példája a Facebook hírfolyama, amely a felhasználó ismerősei és a követett oldalak által közzétett tartalmaknak csak a töredékét tárja a felhasználó elé. Ennek természetesen praktikus okai is vannak, és a felhasználók számára alapvetően kedvező, ha a platform igyekszik számukra valamelyest rendet vágni a tartalmak tömegében, és a feltehetően őket leginkább érdeklőket megmutatni nekik. De nem lehet tudni, hogy a platform mi alapján válogat, milyen módon viszonyul a közügyek vitájára vonatkozó tartalmak és a nyaralási beszámolók megfelelő arányának kérdéséhez, és milyen gazdasági érdekei húzódnak meg egyik-másik tartalom előtérbe helyezése mögött. Fontos megjegyezni, hogy nem minden *social media* platform 'szerkeszti' annyira átfogóan a felhasználói elé tárt tartalmakat, mint a Facebook, de többé-kevésbé mindegyik törekszik arra, hogy a potenciálisan elérhető tartalmak között a felhasználó vélt érdeklődési körének megfelelően válogasson.

A hírfolyam és általában a felhasználó számára megjelenített tartalmak összeállításával kapcsolatban felmerül, hogy e tevékenység a platform szólásszabadsága által védett. Amíg egyes tartalmak szűréséről vagy törléséről ez nehezen állítható, a hírfolyam összeállítása végeredményben létrehoz egy új, korábban nem létezett, önálló 'tartalmat', amelynek egyes elemeit nem a platform készítette vagy rendelte meg, de az összeállítást maga végezte, saját döntéseinek és szempontjainak megfelelően. Ha ez az összeállítás a szólásszabadság körébe tartozik, akkor kívülről nehezen befolyásolható. Ellenben ha az összeállítást hasonlóan tekintjük a hagyományos média szerkesztési tevékenységéhez, akkor a médiára vonatkozó szabályok és mögöttes elvi alapjaik megfelelő alkalmazásának kérdése is felmerülhet. Ahogyan Robin Foster fogalmazott:

„Az itt azonosított új, digitális közvetítőknek nincsenek pontos megfelelőik – a többségük nem semleges csatorna, mint az internetszolgáltatók, amelyeken az összes internetes tartalom átfolyik (bár a Twitter közel áll ehhez), sem pedig tiszta médiavállalat, mint a műsorszolgáltatók vagy az új-

²⁷⁷ Results of Commission's last round of monitoring of the Code of Conduct against online hate speech (2018), http://ec.europa.eu/newsroom/just/item-detail.cfm?item_id=612086

²⁷⁸ European Commission: *Countering illegal hate speech online. Commission initiative shows continued improvement, further platforms join* (2018), http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-261_en.htm; Daniel BOFFEY: EU threatens to crack down on Facebook over hate speech. *The Guardian*, 2018. április 11., <https://www.theguardian.com/technology/2018/apr/11/eu-heavy-sanctions-online-hate-speech-facebook-scandal>

ságok, amelyek tevékenyen részt vesznek a megjelenést és a tartalmat illető döntéshozatalban. Azonban fontos szerepet játszanak az információk kiválasztásában és felhasználókhöz eljuttatásában, így a tevékenységükhöz jogos közérdek fűződik.²⁷⁹

A tartalmak összeállítása nem semleges és nem is értéksemleges tevékenység, a platform számos érdeke megjelenik benne. Bernal a kapuőrök (köztük a Facebook) feltételezett semlegességét egyenesen „mitosznek” nevezi.²⁸⁰ Ez önmagában nem eleve elvetendő, de a felhasználók ezen értékeket, érdekeket nem ismerhetik meg. Nem is igen tudhatják, vagy csak aránytalan erőfeszítések árán deríthetik fel, hogy ‘mi van még’ a számukra megmutatott tartalmakon kívül. Amint Klonick megállapítja, a platformok jelenleg nem helyezik előtérbe a közügyek vitaiban való részvétel megfelelő lehetőségének biztosítását.²⁸¹

A platformok architektúrája, az általános működést vezérlő szerkesztői döntések és a mögöttes értékek tehát fontosabbak, mint a platformok egyes, konkrét tartalmakról hozott döntései, amelyeket a bejelentések nyomán szükségszerűen hoznak, mert előbbieket a platform teljes működését meghatározzák, és minden felhasználó információhoz jutását érintik.²⁸² A felhasználók személyére szabott szolgáltatás képes lehet például a közéleti hírek, információk háttérbe szorítására. Ha Zuckerberg úgy dönt, akkor a hagyományos média által készített hírek, beszámolók egy csapásra megritkulnak a hírfolyamban.²⁸³ (Ennek oka is elsősorban gazdasági, nem pedig filozófiai: a Facebook kimondatlanul is versenytársa e médiumoknak, még akkor is, ha maga nem állít elő tartalmat, de annak érdekében, hogy eljuttassa tartalmaikat a felhasználókhöz, minél több pénzt kíván kisajtolni a médiumokból.) A személyre szabott szolgáltatás és hírszolgáltatás összességében csökkentheti az egyes felhasználók által érzékelt hírek tartalmi sokszínűségét és kínálatát. Amíg a hagyományos média korában szükségszerűen mindenki találkozott olyan tartalmakkal, amelyeket nem maga keresett, és nem feltétlenül vágott egybe saját véleményével, a személyre szabás megszünteti e kényelmetlenséget.²⁸⁴ A hírek személyre szabott jellege alapvetően mond ellen a gondolatok piaca elméletének, mert a felhasználó, ha csak nem keresi kifejezetten, nem találkozik a sajátjával ellentétes véleménnyel.²⁸⁵

A hírfolyamba a platform a politikai szimpátiáinak vagy társadalmi céljainak megfelelően is beavatkozhat, és ez már közvetlen veszélyt jelent a társadalmi nyilvánosságra és a demokratikus véleményformálásra. Ennek a jelenségnek a legjobb példája a 2016 tavaszán kipattant bot-

²⁷⁹ Robin FOSTER: *News Plurality in a Digital World*. University of Oxford – Reuters Institute for the Study of Journalism (2012), https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2017-11/News%20Plurality%20in%20a%20Digital%20World_0.pdf, 30.

²⁸⁰ Paul BERNAL: *The Internet, Warts and All. Free speech, Privacy and Truth*. Cambridge, Cambridge University Press, 2018. 71–101.

²⁸¹ KLONICK i. m. (44. lj.) 1665.

²⁸² Frank FAGAN: Systemic Social Media Regulation. 16(1) *Duke Law & Technology Review* (2018) 393.

²⁸³ Emily BELL: Why Facebook’s news feed changes are bad news for democracy. *The Guardian*, 2018. január 21., <https://www.theguardian.com/media/media-blog/2018/jan/21/why-facebook-news-feed-changes-bad-news-democracy>

²⁸⁴ Vö. szűrőbuborék-elmélet. Lásd a 2.2. pontot.

²⁸⁵ Sarah ESKENS – Natali HELBERGER – Judith MOELLER: Challenged by news personalisation: five perspectives on the right to receive information. 17(2) *Journal of Media Law* (2017) 259., 281.

rány, amikor a *Gizmodo* blogon volt Facebook-munkatársak számoltak be arról, hogy a platform tudatosan és rendszeresen háttérbe szorította a konzervatív témákat és forrásokat. Korábban a platform azt állította, hogy az úgynevezett Trending Topics (a platformon a többi felhasználó által a legintenzívebben tárgyalt, azaz 'forró' témákat összegyűjtő és külön megjelenítő szolgáltatás) tartalmát kizárólag algoritmus állítja össze, közvetlen emberi beavatkozás nélkül, a felhasználók valós aktivitása alapján. Ezzel szemben a távozó munkatársak beszámolóiból kiderült, hogy a válogatást politikai szempontok szerint kellett elvégezniük. A beszámolók szerint egyes konzervatív weboldalak linkjei nem kerülhettek be a Trending Topics szekcióba akkor sem, ha éppen azokat osztották meg az adott időszakban a leggyakrabban.²⁸⁶ Az ügyből egyértelművé vált, hogy a semleges algoritmus helyett szerkesztők (akiket házon belül hírkurátoroknak neveztek) befolyásolták azt, hogy mely hírekből lehetett a Facebookon fontos és sokak által tárgyalt téma.²⁸⁷ Ezzel az üggyel lényegében megdőlt egy tabu, és paradigmaváltás történt a platform megítélésében: a Facebook tényleges hírszerkesztővé, így a hagyományos médiához hasonlónak vált.²⁸⁸ Bár a platform nemsokára megszüntette a Trending Topics szekcióját,²⁸⁹ innentől kezdve nehéz szabadulni a gondolattól, hogy hasonló hírszerkesztés a platform más szolgáltatásaiban és az Egyesült Államokon kívül is megtörténhet. Ha pedig a Facebook hírszerkesztő, joggal merül fel, hogy a hagyományos média hírszerkesztőire vonatkozó jogi szabályozás által előírt kötelezettségeket rá is ki kell terjeszteni.

4.5. Hamis hírek és magánszabályozás

A hamis hírek terjedésének, mint láttuk, nehezen szab gátat a jogi szabályozás. De nemigen várhatjuk a teljes körű és megnyugtató megoldást a platformok saját szabályozásától sem. Ennek fő oka, mint Bernal megállapítja, hogy a *social media* platformokon a rémhírek, rágalmak, gonosz pletykák terjedése nem a rendszer hibája, hanem a rendszer jellegzetességeiből fakadó elkerülhetetlen jelenség.²⁹⁰ Ugyanakkor a negatív PR a platformok számára káros lehet, ezért szükségeszerű, hogy jogi kötelezettségeik teljesítésén túl is tegyenek lépéseket a hamis hírek terjedése ellen. Ezek a valótlanságokat, kitalált történeteket hírként bemutató oldalakkal szembeni tarifacemlésektől a hírfolyamban való hátrébb sorolásig terjednek.²⁹¹ Felmerülhetnek e tekintet-

²⁸⁶ Philip BUMP: Did Facebook bury conservative news? Ex-staffers say yes. *The Washington Post*, 2016. május 9., https://www.washingtonpost.com/news/the-fix/wp/2016/05/09/former-facebook-staff-say-conservative-news-was-buried-raising-questions-about-its-political-influence/?noredirect=on&utm_term=.8338634b2401; Michael NUNEZ: Former Facebook Workers: We Routinely Suppressed Conservative News. *Gizmodo*, 2016. május 9., <https://gizmodo.com/former-facebook-workers-we-routinely-suppressed-conser-1775461006>

²⁸⁷ THIELMAN i. m. (74. lj.).

²⁸⁸ Natali HELBERGER – Damian TRILLING: Facebook is a news editor: the real issues to be concerned about. *LSE Media Policy Project*, 2016. május 26., <http://blogs.lse.ac.uk/mediapolicyproject/2016/05/26/facebook-is-a-news-editor-the-real-issues-to-be-concerned-about/>

²⁸⁹ Chris MORRIS: Facebook Kills 'Trending' Topics, Will Test 'Breaking News' Label. *Fortune*, 2018. június 1., <http://fortune.com/2018/06/01/facebook-kills-trending-news-topics/>

²⁹⁰ BERNAL i. m. (63. lj.) 506–509.

²⁹¹ HASEN i. m. (55. lj.) 226–230.

ben a fizetett reklámokra és szponzorált tartalmakra vonatkozó, az átláthatóság irányába tett lépések is annak érdekében, hogy a felhasználók megtudhassák, ki fizetett egy adott tartalom célba juttatásáért.²⁹² A *social media* platformok által felkért tényellenőrzők (*fact-checkers*) verbuválásának ötlete is felmerült, akik az egyes tartalmakat, amennyiben hamis hírek minősítik őket, erre utaló jelzéssel láthatják el, illetve ennek alternatívájaként csak a platformok számára jelzik a hamis híreket, amelyek az ezeket terjesztő oldalakat hátrább sorolhatják a hírfolyamban, vagy akár ki is tilthatják onnan.²⁹³ A helyzetre jellemző, hogy a hamis hírek megjelölése a felhasználók számára – amivel a Facebook próbálkozott – csak növelte a népszerűségüket, és erősítette a terjesztett valótlan információ hitelességét.²⁹⁴ A tényellenőrzők valójában egyfajta sajátos hírszerkesztést végeznek, ami még tovább közelíti a *social media* platformot a hagyományos médiához.

Az álhírekkel és az internetes félretájékoztatással foglalkozó magas szintű munkacsoport jelentése alapvetően a platformok magánszabályozásának további erősítésére építi a hamis hírekkel szemben kívánatos stratégiát.²⁹⁵ Azt javasolja a platformoknak, hogy bővítsék a felhasználók azon lehetőségeit, hogy a szolgáltatást személyre (a saját személyükre) szabhassák;²⁹⁶ valóban kívánatos lenne, ha a *Daily Met* nem átláthatatlan módon és ismeretlen adatbázis és személyi profil alapján maga a platform állítaná össze, de a felhasználók lehetőségeinek ez irányú bővülése felerősítheti akár a szűrőbuborék-jelenséget is. Az a felvetés, hogy az aktuális, sokak által tárgyalt témák mellé a platformok javasoljanak a felhasználóknak további, megbízható forrásból származó híreket, illetve növeljék a megbízható hírforrások láthatóságát, és biztosítsanak lehetőséget a válaszadási jog gyakorlására,²⁹⁷ még tovább közelítené a platformok moderátorait a hagyományos hírszerkesztők, így a platformokat a klasszikus hírmédia felé.

A 2018 áprilisában közzétett európai bizottsági közlemény hasonló nyomvonalon halad, és lényegében a platformok magánszabályozását kívánja ösztönözni, kilátásba helyezve a jogi kötelezettségek előírását is arra az esetre, ha a magánszabályozás nem éri el a kívánt eredményt, de az Eker. irányelv közvetett felelősségi rendszerének érintetlenül hagyása mellett.²⁹⁸ Ez a dokumentum az uniós médiaszabályozás tekintetében egyfajta mérföldkőnek tekinthető: immáron nem a médiaszabályozástól egyébként nem egészen idegen önszabályozás ösztönzéséről van szó, amelyben egy, a szabályozott médiumhoz képest külső, tőle független, de nem állami szerv felügyeli a médiumok jogszerű működését, hanem a magánszabályozás – a médiumok (platformok) saját maguk által végzett, a tartalmakra vonatkozó szabályozás – erősítéséről, felvetve an-

²⁹² LEVI i. m. (62. lj.) 285.

²⁹³ Jessica STONE-ERDMAN: Just the (Alternative) Facts, Ma'am: The Status of Fake News Under the First Amendment. 16 *First Amendment Law Review* (2018) 410; Sarah PEREZ: Facebook expands fact-checking program adopts new technology for fighting fake news. *TechCrunch*, 2018. június 21., <https://techcrunch.com/2018/06/21/facebook-expands-fact-checking-program-adopts-new-technology-for-fighting-fake-news/?guccounter=1>

²⁹⁴ Catherine SHU: Facebook will ditch Disputed Flags on fake news and display links to trustworthy articles instead. *TechCrunch*, 2017. december 20., <https://techcrunch.com/2017/12/20/facebook-will-ditch-disputed-flags-on-fake-news-and-display-links-to-trustworthy-articles-instead/>

²⁹⁵ High Level Expert Group on Fake news and online disinformation i. m. (198. lj.).

²⁹⁶ Uo., 33.

²⁹⁷ Uo.

²⁹⁸ A Bizottság közleménye (202. lj.).

nak kötelezővé tételét is a platformok számára. Ezen megközelítés szerint a platformoknak maguknak kell a tartalmak bírójává válniuk, az Eker. irányelvben foglaltakhoz képest még szélesebb körben. Ezzel a lépéssel – ha valóban bekövetkezik – az állam lényegében szinte teljes egészében átadná a szabályozás feladatát a platformoknak, a maga számára e sajátos felügyeleti rendszer megfelelőségének ellenőrzését tartva csak meg, amivel összességében a társszabályozás egy különös, korábban nem ismert modellje felé mozdulna el. Ez a modell nemcsak az EU egyes dokumentumaiban, hanem a tagállami szabályozási kezdeményezésekben is megjelenik, és legelső példája a már említett német törvény.²⁹⁹ A szabályozás itt nem közvetlenül a jogellenes tartalmakkal szemben lép fel, hanem a platformokat kötelezi a fellépésre, és a törvénybe foglalt eljárásrend megsértése és az elvárt teljesítmény (a büntető törvénykönyvbe ütköző tartalmak gyors eltávolításának) elmaradása ad alapot az állami beavatkozásra.

4.6. A platformok ideológiája

Több szempontból is rávilágítottunk arra, hogy a *social media* platformok tevékenysége az általuk kezelt felhasználói tartalmakkal összefüggésben nem semleges. Az a sajátos szerkesztői feladat, amelyet részben a jogi szabályozást teljesítve, részben pedig saját akaratukból ellátnak, eleve nem lehet teljesen 'objektív', hiszen tartalmak értékelését foglalja magában. A platformok magánszabályozása nem is értéksemleges, abból egyértelműen kirajzolódik a felhasználók minél szélesebb köre számára biztosítani kívánt 'biztonságos tér' mint cél, amivel a szólásszabadság robusztus védelme időnként nem egyeztethető össze. De egészen más minőségűvé válik a semlegesség e hiánya, ha a platformot szerkesztői döntései során valamely ideológia vagy általa előmozdítani kívánt társadalmi cél elérése vezérli (amennyiben a társadalmi cél más, mint a közügyek nyílt vitája, a szabad nyilvánosság).

A *social media* platformokat általában a szólásszabadság bajnokainak tekintik, azonban mint Bernal megjegyzi, „valójában a szabad szólás számukra csak eszköz. Csak akkor küzdenek érte, amikor nekik úgy a jó.”³⁰⁰ A Facebookot gyakran hasonlítják a nemzetállamokhoz.³⁰¹ Az analógia, bár a platformon megvalósuló magánszabályozás modellezésére a platformoknak a nemzetállami kereteket jócskán túllépő jellege miatt nem megfelelő, annyiban találó, hogy a nemzetállamok a nyugati világban vallásilag és világnézetiileg semlegesek, de nem értéksemlegesek. A *social media* platform is hozhat értékalapú döntéseket, és kitilthatja a gyűlölködőket a rendszeréből, de ha a társadalmi nyilvánosságot alapvető intézménynek tekintjük – és nemigen tekinthetjük másnak –, akkor az ideológiai elfogultság, a világnézeti semlegesség feladása, bár a jogi szabályozás jelen eszköztárával nemigen tiltható, súlyos problémákhoz vezethet. A nyugati világ államai azonban demokráciák, így a szólásszabadság határait is választott képviselők és alkotmányos garanciák mellett működő hatóságok, bíróságok határozzák meg, illetve felügyelik a szabályok betartását. Ha egy *social media* platform államhoz hasonlít, akkor annak berendezkedése nem demokratikus.

²⁹⁹ *Netzwerkdurchsetzungsgesetz* (179. lj.).

³⁰⁰ BERNAL i. m. (280. lj.) 127.

³⁰¹ CHANDER i. m. (104. lj.).

Egy felmérés rögzítette azt az egyébként is könnyen felismerhető helyzetet, hogy az amerikai Szilícium-völgy technológiai cégeinek tulajdonosai és vezetői liberális, kozmopolita és globalista politikai nézeteket vallanak, az emberi jogok kiterjesztésének hívei, kivéve, ha a gazdasági érdekeiket érintő ügyről van szó. Az állami szabályozással, különösen a munkavállalást érintő szabályozással szemben határozottan ellenségesek, e tekintetben közel állnak a konzervatív libertáriusokhoz.³⁰² A Facebook kapcsán található ideológiai elfogultságra utaló jeleket is. Egyértelműen politikai program – még ha megvalósítási esélyeit tekintve naivnak nevezhető is – például a Zuckerberg által 2017-ben jegyzett ‘kiáltvány’, amely a nemzetállami kereteket meghaladó globális közösség építésére hív fel.³⁰³ A szöveg már túllép a biztonságos tér biztosításának feladatán, és a nemzetállami keretek meghaladását vizionálja, ami a globalizáció korában természetesen önmagában nem új és nem ismeretlen, de a sorok között a nemzeti társadalmak meghaladásának célja olvasható ki, ami a világkereskedelem és a nemzetközi szervezetek, továbbá az egységesülő Európa korában is szembeötlő.

A 2016-os Trending Topics-ügyben világossá vált, hogy ha úgy kívánja, a Facebook is képes a direkt politikai befolyásolásra, akár magasztos célkitűzések és nyilvánosan vállalt világnézet hiányában is.³⁰⁴ A Google sem tűnt fel éppen kedvező színben, amikor egy alkalmazottját nemi diszkrimináció támogatása miatt rúgta ki, amikor az egy feljegyzést (*memo*) készített a platform ideológiai elfogultságát kritizálva.³⁰⁵ A feljegyzésben kritizált „visszhangkamra”, azaz az a technológiai óriás, amely egyébként a szólásszabadság védelme mellett áll ki alkalmazottai körében és felhasználói felé is, vita helyett eltávolította a szerzőt. Más kutatások a tartalmak közötti, világnézeti alapú szelekcióra hivatkoznak,³⁰⁶ és ez a gyanú éppen a platformok átláthatatlan döntéshozatali mechanizmusa miatt nehezen osztható el (és persze nehezen is bizonyítható). A platformok tulajdonosai és vezetői is gyakorolhatják szólásszabadságukat, és ez a szabadság értelemszerűen kiterjedhet a tulajdonukban álló infrastruktúrát érintő döntésekre is, de amennyiben egy platform igazán nagyra nő, és az ott zajló viták platform általi kezelését nem a gondolatok piacának tiszteletben tartása vezérli, azaz a platform átláthatatlan eszközökkel befolyásolni kívánja ezeket a vitákat, az károsíthatja a demokratikus nyilvánosságot.

³⁰² Farhad MANJOO: Silicon Valley’s Politics: Liberal, With One Big Exception. *The New York Times*, 2017. szeptember 6.

³⁰³ Mark ZUCKERBERG: Building Global Community (2017. február 16.), <https://www.facebook.com/notes/mark-zuckerberg/building-global-community/10154544292806634/>

³⁰⁴ L. e fejezet 4.4. alpontját.

³⁰⁵ Daisuke WAKABAYASHI: Contentious Memo Strikes Nerve Inside Google and Out. *The New York Times*, 2017. augusztus 8., <https://www.nytimes.com/2017/08/08/technology/google-engineer-fired-gender-memo.html>

³⁰⁶ Craig PARSHALL: *The Future of Free Speech, Free Press, and Religious Freedom on Facebook, Google, Apple, etc.* National Religious Broadcasters (2013), http://nrb.org/files/6213/9819/8017/The_Future_of_Free_Speech_Free_Press_and_Religious_Freedom_on_Facebook_Google_Apple_etc__A_Current_Assessment.pdf

5. Összefoglalás

A *social media* platformok alapvetően formálják át nemcsak a nyilvánosság szerkezetét és a véleményközlés, valamint a tájékozódás korábban ismert módjait, hanem a szólásszabadságra vonatkozó szabályozást is. Fontos körülmény, hogy a legnagyobb, legbefolyásosabb platformok az Egyesült Államokban székelnek, és tulajdonosaik, irányítói, fejlesztői az Első Alkotmánykiegészítés eszméiből és gyakorlatából kiindulva közelítenek a szólásszabadság felé. Szintén fontos körülmény, hogy a nagy platformok emellett globális elérésűek, azaz számos országban található jelentős mennyiségű felhasználójuk, több állam jogrendszere is alkalmazható a feltöltött tartalmakkal szemben, ebből eredően a szólásszabadság több, különböző megközelítése is hatást gyakorol a platformok működésére. E körülményekből részben ellentétes hatások következnek: bizonyos esetekben a platformok egyfajta 'világjoggá' próbálják tenni az Első Alkotmánykiegészítést, máskor pedig az amerikaihoz képest jóval szigorúbb szóláskorlátozásokat alkalmaznak vagy hajtanak végre állami kérésre, a felhasználók számára biztonságos tér és a békés üzleti környezet megőrzése érdekében. Az amerikai eredetű globális óriás cégek, amelyeken keresztül számos amerikai állampolgár is folytatja napi vitáit és beszélgetéseit, a szólásszabadság európaihoz közelítő szabályrendszerének hatálya alá kerülnek.³⁰⁷

Az állami szabályok, jogrendszerek alkalmazásán, a jogi felelősség elkerülésén túl a platformok saját 'magánnormarendszerüket' is alkalmazzák, aminek során nem a szólásszabadság erőteljes védelme a legfontosabb szempont. Az állam részben maga kényszeríti bírói szerepbe a platformokat, például az európai jogi megközelítés által, amely szerint számukra a jogellenes tartalmak megítélése a felelősség alóli mentesülés feltétele. Másrészt a platformok saját rendszerük tekintetében maguk is megvonják a szólásszabadság határait, különösebb külső korlátok nélkül. Két irányból is megalapozatlan tehát a platformokat semleges szolgáltatóknak tekinteni, és két alapos okunk is van rá, hogy tevékenységüket a hagyományos médiaszerkesztőkéhez hasonlónak fogjuk fel. Ha ez így van, akkor azonnal felmerül a médiaszabályozás célkitűzéseinek számonkérése és eszköztárának az új szolgáltatásokkal szembeni esetleges alkalmazásának kérdése. Akármilyen kötelezettségeket is ír elő a jövőben számukra az állami vagy a közös európai jog, az állam és a platformok kényszerű egymásrataltságból léteznek, a platformok részben kikényszerített, részben önként vállalt 'jogalkalmazása' pedig zárójelbe teszi a szólásszabadság tényleges jogi doktrínáit, és szűkíti az alkalmazási körüket. Ezzel párhuzamosan megnőhet a médiaszabályozás területén eddig jobbra idegen szerződési jog és fogyasztóvédelmi jog jelentősége a platformok által szólásszabadságukban korlátozott felhasználók védelmében.

³⁰⁷ AMMORI i. m. (85. lj.) 2263.

Az egyházpolitika mint propaganda – az iszlám vallás elismertté nyilvánításának tükrében

KLESTENITZ TIBOR*

„Oroszok, angolok megrettenve nézik a muzulmán vitézség ragyogó újjászületését, mi pedig meghatott figyelemmel kísérik a török hadak nehéz, viszontagságos előretörését”¹ – írta 1915 januárjában a *Budapesti Hírlap* publicistája. A magyar sajtó az első világháború alatt igencsak hízelgő képet közvetített az Oszmán Birodalomról, amely 1914 októberében lépett be a központi hatalmak oldalán a küzdelembe.² Ezt természetes jelenségként értékelhetjük, hiszen – amint azt a modern tömegpropaganda működésének egyik első tudományos kutatója, Harold D. Lasswell 1927-es munkájában megállapította – a propaganda fő feladata a háborúban (az ellenség iránti gyűlölet felkeltése és a semleges államok rokonszenvének megnyerése mellett) mindig a szövetségesek iránti bizalom és együttérzés megteremtése.³

Az első világháború centenáriumán felélénkült az érdeklődés a propaganda kérdésköre iránt, a figyelem azonban elsősorban a háborús ellenség ábrázolására, illetve a propaganda médiumainak sokszínűségére összpontosult.⁴ Jelen esettanulmányban a szövetségesek melletti propaganda működését vizsgálom. Azt mutatom be, hogy a magyar sajtó hogyan, milyen értelmezést alkalmazva tárgyalt egy belpolitikai eseményt: az iszlám vallás elismertté nyilvánítását kimondó törvény elfogadását 1916-ban,⁵ és ezt az – önmagában is inkább diplomáciai, mint egyházpolitikai jelentőséggel bíró – alkalmat milyen módon használta fel propagandaeszközként.

* Tudományos munkatárs, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet. E-mail: klestenitz.tibor@btk.mta.hu. A tanulmány a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság támogatásával készült.

¹ Adakozás. *Budapesti Hírlap*, 1915. január 22., 9.

² Erről részletesen l. GALÁNTAI József: *Magyarország az első világháborúban*. Budapest, Korona, 2001.

³ Harold Dwight LASSWELL: *Propaganda Technique in the World War*. London, Kegan Paul, 1927. 195.

⁴ L. pl. Ifj. BERTÉNYI Iván – BOKA László – KATONA Anikó (szerk.): *Propaganda – politika, hétköznapi és magas kultúra, művészet és média a Nagy Háborúban*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2016.

⁵ Ez lett az 1916: XVII. törvénycikk az iszlám vallás elismeréséről.

1. A magyar nyilvánosság képe a törökökről és az iszlámról 1916 előtt

A propagandisták helyzetét jelentősen megkönnyítette, hogy a magyar közvéleményben ekkor már komoly hagyományai voltak a törökbarátságnak. A hazai nyilvánosság az 1870-es évek balkáni válságának eseményeire – amelynek során Oroszország sikeres háborút indított a törökök ellen a félsziget ortodox vallású lakosságának védelmére hivatkozva – az erőteljes oroszellenesség természetes következményeként felfokozott indulatokkal reagált: állandósultak a szélsőséges törökbarát megnyilvánulások, 1876 októberében a főváros utcáin többeszes tömeg éltette a török hadvezéreket.⁶

Az első világháború kitörése után ebben a vonatkozásban a magyar–török fegyverbarátság eszméje játszotta a főszerepet: ez könnyen popularizálható jelszóra vált, olyan gondolattá, amelyre a társadalom széles rétegei nyitottnak mutatkoztak. Erre példa a *Budapesti Hírlap* már idézett cikke, amely arról számolt be, hogy a Magyar Királyi Adóhivatali Tisztviselők Országos Egyesülete ötszáz koronát adományozott a török hadsereg sebesülteit gondozó Vörös Félhold javára.⁷ A szövetséges nép iránti rokonszenv jelen volt a parasztság soraiban is, ami egy egészen különös esetben is tetten érhető: 1916 januárjában a sajtó arról számolt be, hogy a nyíregyházi rendőrség elfogott két szélhámost, akik gabonát csaltak ki a város környéki tanyavilág lakóitól, mégpedig arra hivatkozva, hogy a „mohamedán katonák” számára gyűjtenek adományokat.⁸

Amikor a Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1915 novemberében úgy döntött, hogy a Múzeum körutat Mehmed szultán útja névre kereszteli át,⁹ a döntés ellen két budapesti napilap is élénken tiltakozott – ez azonban, paradox módon, szintén a közvélemény erős törökbarátságát mutatja. Az *Est* című bulvárlap és a Katolikus Néppárt orgánuma, az *Alkotmány* cikkírója ugyanis egyaránt úgy vélte, hogy mindenki őszinte örömmel fogadja a „vitéz szövetséges uralkodó”¹⁰ nevének megőrkötését, de azt komoly tévedésnek ítélték, hogy éppen az 1848-as idők szellemét hordozó – és így a nemzeti identitás részét alkotó – körút nevét változtatják meg. A kritika tehát lényegében arra irányult, hogy az elhibázott helyszínválasztás miatt a propagandaakció éppen a kívánttal ellentétes hatást vált majd ki, ezért egy másik közterület átnevezését látták volna indokoltnak. Az *Alkotmány* szerzője az Üllői út belső szakaszának adta volna az új nevet,¹¹ az *Est* egyik olvasója pedig úgy vélekedett, hogy inkább a Gül Baba sírjához vezető névtelen szerpentint kellett volna átnevezni, mert az szerinte jobban megfelelne a sírhoz zárandó törökök érzelmeinek.¹² Kosztolányi Dezső néhány héttel később *A Hét* című folyóiratban

⁶ DIÓSZEGI István: Bismarck, Andrassy és a balkáni válság 1875–1877-ben. *Századok*, 1997/3., 601.

⁷ Adakozás i. m. (1. lj.) 9.

⁸ Akik a mohamedán katonáknak gyűjtöttek. *Alkotmány*, 1916. január 25., 10.

⁹ VÖRÖS Boldizsár: Nemzeti Park, Vilmos Császár út és a Hősök Söre – Háborús névadások Budapesten 1914–1918 között. *Médiakutató*, 2010. tavasz. www.mediakutato.hu/cikk/2010_01_tavasz/12_elso_vilghaboru_budapesti_nevek

¹⁰ Mehmed szultán és Ferdinánd bolgár király útja. *Az Est*, 1915. november 20., 6.

¹¹ Mehmed szultán és Ferdinánd király útja. *Alkotmány*, 1915. november 20., 12.

¹² A Múzeum körút elkeresztelése. *Az Est*, 1915. november 22., 5.

szintén ugyanerre tett javaslatot, hangsúlyozva: „A budapestiek az egész körutat felajánlják a török császárnak, akit az új nemzedék keleti rokonának tisztel. Sajnáljuk, hogy a magas, keleti fenségnek nem illőbb ajándékot adnak.”¹³

Az Oszmán Birodalom tehát elsősorban a háborús helyzet miatt, mint az ellenség ellen-sége volt érdekes a magyar sajtó számára. Ugyanakkor idővel az is tudatosulni kezdett a sajtó munkatársaiban, hogy a szövetséges nemzet egy másik kultúra képviselője. Az iszlám vallás szerepe először a Monarchia hadseregében szolgáló bosnyák katonák jelenléte miatt kezdett témává válni a hazai sajtó számára, azonban egyáltalán nem elsőrendű kérdésként, csupán a lapok apróhírei, a „kis színes” információk között. A *Pesti Napló* például egy 1915. májusi számában írt arról, hogy a hadvezetőség rendeletben hívja fel a figyelmet a „mohamedán katonák” ellátására, akik bort, sertéshúst és -sírt nem fogyaszthatnak. A lap elismerő kommentárja szerint „[n]emcsak humánus, hanem bölcs is a hadvezetőségnek ez a figyelmessége. A jó mohamedán katona csak annál odaadóbb a harcban és ügyünk védelmében, ha ilyen végletekig érzi magán az atyai gondoskodást.”¹⁴ A *Pesti Hírlap* a bosznia-hercegovinai Banja Luka polgármesterének budapesti látogatásáról írva megemlítette, hogy a vendég elégedetten szemlélte meg egy kórházat, ahol a muszlim sebesülteket teljesen elkülönítve ápolták, és mindannyian „rituális kosztot” kaptak.¹⁵ Színes hírként táltálták azt az információt is 1915 augusztusában, hogy „a török hódoltság kora óta először” muszlim temetést tartottak Nyitrán. Miután egy bizonyos Morozovics Suljo nevű bosnyák katona meghalt a helyi megfigyelőállomáson, a győri katonai imám, Szmaics Hafiz utazott a helyszínre, és a megfelelő szertartásokat katonai segédlettel végezte el.¹⁶

1915 szeptemberében a *Budapesti Hírlap* már nagyobb figyelmet szentelt annak a speciális hadifogolytábornak, amelyet Csehországban állítottak fel a muszlim vallású foglyok számára. Itt mintegy 12 ezer főt, többségükben oroszországi tatárokat helyeztek el, és lehetővé tették számukra, hogy „vallásuk szigorú szabályait betartva” éljenek. A beszámoló, amelyet Mosony Lipót katolikus klerikus, a jeruzsálemi Osztrák–Magyar Zarándokház egykori igazgatója írt, nagy jelentőséget tulajdonított a kezdeményezésnek, méghozzá a propaganda, a muszlim hitet követő világ rokonszenvének megszerzése szempontjából. Véleménye szerint ugyanis:

„Hadvezetőségünket – igen bölcsen – nemcsak a vallásos pietás irányította, hanem a messzire néző okosság is. Az összegyűjtött jámbor igazhitűeknek nemcsak kedveskedni akart a hadvezetőség, hanem azt is elérni igyekezett, hogy a mohamedánokkal teljesen elfeledtessék fogoly állapotukat. Inkább a barátság melegét akarják velük éreztetni, és azt, hogy hitük miatt reájuk is kiárad az ő vallási fejükkel, a szultánnal és népével kötött szövetségünk. Felvilágosítják őket saját helyzetükről, arról, hogy a szultán ellenségeinek táborában küzdöttek, saját népük, falujuk elnyomóinak szolgálatában kockáztatták életüket.”¹⁷

¹³ KOSZTOLÁNYI Dezső: Mehmed szultán útja. In: KOSZTOLÁNYI Dezső: *Füst* (szerk. Réz Pál). www.mek.oszk.hu/06200/06274/06274.htm

¹⁴ Gondoskodás mohamedán katonáinkról. *Pesti Napló*, 1915. május 9., 19.

¹⁵ A banjalukai polgármester Budapesten. *Pesti Hírlap*, 1915. augusztus 25., 13.

¹⁶ Mohamedán katonatemetés. *Pesti Hírlap*, 1915. augusztus 4., 11.

¹⁷ MOSONY Lipót: Mohamedán hadifoglyaink. *Budapesti Hírlap*, 1915. szeptember 23., 8.

Mint láthatjuk tehát, az iszlám valláshoz való türelmes viszonyulás propagandaértékét néhány kortárs már a világháború korai szakaszában felismerte. A kérdéskör nagyobb jelentőségre azonban csak később, az iszlám elismert vallássá nyilvánításáról szóló törvénytervezettel tett szert.

2. A törvényjavaslat sajtóértékelése 1915–1916-ban

Az elismert felekezet jogi kategóriáját Magyarországon a vallás szabad gyakorlásáról szóló 1895: XLIII. törvénycikk vezette be. Eszerint azok a felekezetek kerülhettek ebbe a kategóriába, amelyek megfeleltek a hivatalos feltételeknek, így például igazolták egyházközségek létét, hitoktatást nyújtottak tagjaiknak, illetve jóváhagyásra beterveztették hitelveiket és működési szabályzatukat. A vallási közösségek ugyanakkor nem érdeklődtek tömegesen a lehetőség iránt, az első elismertté nyilvánítás csupán 1905-ben történt meg a baptisták javára.¹⁸ 1915 novemberében aztán kiderült, hogy a kormány az iszlám felekezetnek is meg kívánja adni ezt a státust. A sajtóreakciók arra mutatnak, hogy a nyilvánosság nem egyházpolitikai, hanem elsősorban külpolitikai szempontból értékelte a kérdést.

A magyar nemzeti aspirációk, a birodalmi gondolat iránt elkötelezett *Budapesti Hírlap*, amelynek főszerkesztője, Rákosi Jenő szoros kapcsolatokat ápolt Tisza István miniszterelnökkel,¹⁹ élénk figyelemmel követte a jogalkotási folyamatot. Igen feltűnő az a cikk, amelyet 1915. november 25-én jelentetett meg a lap, és amely egy nappal a hivatalos bejelentés előtt számolt be az elismerés kormányzati tervéről. A felütés szerint „[a] próféta kibontott zöld zászlaja szólította harcra az iszlám millióit, méltányos tehát, hogy ezzel a vallással szemben, mely igazságos ügyünket hathatósan támogatja, törvényi becikkelyezésben is hálaikat lerójuk.” A cikkíró felhívta a figyelmet arra, hogy az iszlám elismerése tulajdonképpen Bosznia-Hercegovina annektálása, azaz 1908 óta aktuális feladat, ráadásul Ausztria 1912-ben már meghozta a megfelelő törvényt, amely – indokolt módon – gondoskodott az állami érdekek megfelelő védelméről is.

Az összeállítás ezután megszólaltatta Akmed Hikmet budapesti török főkonzult, aki arra figyelmeztetett, hogy „Magyarország volt eddig az egyetlen ország, mely az oszmánság vallás-szabadságát törvénybe nem iktatta”, Anglia, Franciaország, Németország ezt már régen megtette. A főkonzul azt sugallta, hogy erre a lépésre elsősorban a szimbolikus politika szempontjai miatt lenne szükség, hiszen kiemelte, hogy vallási szervezet kiépítésére nem lesz szükség Magyarországon – bár kifejezte azt a reményét, hogy Budapesten hamarosan felépülhet egy mecset. Azt is hangoztatta, nyilvánvalóan a magyar társadalomban élő tévképzetek eloszlátásának szándékával, hogy a legtöbb muszlim számára a poligámia csupán elvi lehetőséget jelent, egy felvilágosult muszlim nő nem is engedne maga mellé második feleséget. Ennek alátámasztására külön kiemelte, hogy az iszlámnak adandó vallásszabadság semmiben sem korlátozná a magyar állam szuverenitását a házasságjog szabályozása terén: „az állami törvény természetesen

¹⁸ SALACZ Gábor: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918*. München, Aurora, 1974. 101.

¹⁹ SCHILLER József: *Rákosi Jenő. Egy magántitkár feljegyzései*. Budapest, Káldor, 1933. 71.

döntő többségben van, vallási tételeink pedig a hit birodalmában maradnak. Összeütközésről így szó sem lehet. Megjegyzem azonban, hogy például az angol birodalom gyarmataiban elismeri és megengedi a többnejűséget is.”

A *Budapesti Hírlap* összeállításában végül szót kapott Balkányi Kálmán, a Magyar-Bosnyák-hercegovinai Gazdasági Középpont igazgatója is, aki úgy vélte, hogy a világháború nagyban megerősítette a magyarság rokonérzését a „mohamedánság” iránt, így az egyházpolitikai kérdésben is közel a megoldás. Ő szintén fontosnak ítélte a poligámia lehetőségével kapcsolatos – esetleges – félreértések tisztázását, ezért hangsúlyozta: az iszlámnak „a törvényesen bevett és törvényesen elismert vallásfelekezeteket megillető védelmet kívánjuk biztosítani, de kimondandó, hogy a törvényeinkkel ellentétes intézményekre és szokásokra ez a védelem nem terjed ki.”²⁰

Másnap, november 26-án jelent meg a hivatalos híradás arról, hogy az igazságügyi miniszter törvényjavaslatot terjeszt az országgyűlés elé az iszlám vallás „receptójáról”. A rövid közlemény számos budapesti lapban megjelent, így egy hivatalos jelentés átvételéről lehet szó, hiszen a szöveg szinte azonos az egyes lapokban. Közös vonás az is, hogy receptióról írnak – a szó egyházjogi értelmében tévesen, hiszen valójában csak az iszlám elismeréséről volt szó. A közlemény szerzője elsősorban a házasságjogi kérdés miatti esetleges aggodalom eloszlatására törekedett, hiszen kiemelte: a törvénytervezet szerint az iszlám ugyanakkora védelemben részesül, mint a többi vallás dogmái és szokásai, ha az állami törvénnyel ellentétben nincsenek. Az itt élő törökök tehát csak egy nővel köthetnek törvényes házasságot.²¹

A továbbiakban a törvényjavaslat nem váltott ki élénk sajtóérdeklődést – sőt, az elterjedt és népszerű bulvárlap, *A Nap*, noha igen terjedelmes tudósítást közölt a parlament elé kerülő törvényjavaslatokról, ezt a tervezetet egyszerűen kifejejtette a felsorolásból.²² Az egyetlen komoly kivételt a *Budapesti Hírlap* jelentette, amely december 5-én hozta K. Kováts Gyula egyházjogász, egyetemi tanár szakpolitikai igényű írását. Ez elismerte, hogy a javaslat nagy elvi jelentőséggel bír, és politikai vonatkozásai is vannak, hiszen az iszlám hívők feje kalifai minőségében a török szultán. Foglalkozott azzal a felvetéssel, hogy elegendő-e az elismerés, nem kellene-e inkább az iszlámot bevetté nyilvánítani. Erre határozott nemmel válaszolt, sőt úgy vélte, hogy már az izraelita receptió is elhibázott döntés volt 1895-ben: az államnak ugyanis szerinte a vallásszabadság általános alapelveire való tekintettel egyáltalán nem kellene a hittételekkel foglalkoznia, csupán a szervezeti kérdésekkel. K. Kováts ezért a törvényjavaslat címét is helytelennek ítélte, mert az a vallást, és nem a vallásfelekezetet kívánta elismerni. Úgy gondolta, hogy a javaslat rövidegsége ellenére eléggé zavaros. A második paragrafust, amely azt írta elő az iszlám hazai híveinek, hogy közösségük szervezeti szabályzatát nyújtsák be jóváhagyásra a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, „egészen feleslegesnek” tartotta, ezért a paragrafus törlését indít-

²⁰ A mohamedán vallás recipiálása. Beszélgetés Akmed Hikmet bég török főkonzullal. *Budapesti Hírlap*, 1915. november 25., 7–8.

²¹ A török vallás egyenjogúsítása. *Népszava*, 1915. november 26., 9.; A mohamedán vallás receptiója. *Pesti Napló*, 1915. november 26., 9.; A mohamedán vallás receptiója. *Pesti Hírlap*, 1915. november 26., 12.; A mohamedán vallás receptiója a többnejűség nélkül – *Az Est* tudósítójától. *Az Est*, 1915. november 26., 3. Egy protestáns folyóirat szintén a közlemény fő elemeit kiemelve számolt be a javaslatról: Elismerés. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1915/49., 583.

²² A parlament hosszú ülészaka. *A Nap*, 1915. december 1., 3.

ványozta. Azt is komoly problémának tartotta, hogy a jogszabálytervezet az iszlámot csak általánosságban említette, pedig ennek a vallásnak „számos elágazása van”; ezért „tökéletesen elegendőnek” ítélte, ha Magyarország csak a hanifaita rítust ismeri el. A házasságjog kérdésében némileg talányosan fogalmazott: „A törvény a többnejűség kérdését hallgatással mellőzi. Így tehát a monogámiát, vagyis az egynejűséget, az izlamitákra vonatkozóan sem adja fel” – írta, amiből akár az is kiolvasható, hogy ő a vallásszabadság elvére tekintettel szükségesnek tartotta volna a többnejűség engedélyezését. Végül finoman hangot adott azon aggályának, hogy az iszlám elismerésére válaszként az Oszmán Birodalom vajon hajlandó lesz-e a reciprocitás elvét alkalmazni a saját területén élő keresztényekkel szemben. Arra is figyelmeztetett, hogy Magyarországon a törvény következtében hamarosan mecsetek épülhetnek, „melyek a keresztények áttérését az izlamita vallásra lehetőségessé fogják tenni, habár a török birodalomban a keresztény egyházak jogi létele nincsen eléggé biztosítva. Jóformán csak türetnek. Mindazonáltal a politikai szükségesség előtt meghajlunk. Más európai államok nyomán mi is járjunk jó példával elől, ami bizonyára meg fogja a jó gyümölcsöket teremni.”²³

Ezekre az összességében pesszimista végkicsengésű gyakorlati felvetésekre közvetlen válasz nem érkezett a sajtóban. Ugyanakkor néhány nappal később – talán csak véletlen egybeesésként, talán tudatosan, egyfajta közvetett válasznak szánva K. Kováts írására – a *Pesti Napló* egy brit publicista, Marmaduke Pickthall friss cikkét idézte, amely „behatóan bizonyítja az izlámról és általában a törökökről elterjedt közhelyek téves voltát. Az izlám épp annyira a szeretet vallása, mint a kereszténység, azonfelül, hogy általában több befolyása van a néplélekre, mint a kereszténységnek Európa legtöbb országában; ami pedig a törököket illeti, a föld legdemokratikusabb népei közé tartoznak.” A publicista úgy vélte: ha Németország egyenrangú partnerként kezeli a törököket, és nem akar gazdasági gyarmatosításba kezdeni a rovásukra, akkor hosszabb távra biztosíthatja magának a rokonszenvéket, és ezzel a háború kimenetelétől függetlenül ő lehet a valódi győztes a térségben, hiszen „az Izlám hű marad őszinte barátaihoz”.²⁴ A *Pesti Napló* szerkesztője ezt a következtetést feltehetően az Osztrák–Magyar Monarchiára nézve is érvényesnek tarthatta.

K. Kováts Gyula 1916 januárjában ismét foglalkozott a *Budapesti Hírlap* hasábjain a törvényjavaslat sorsával, miután a parlament közoktatási bizottsága megtárgyalta. Sajnálattal állapította meg, hogy a bizottság csak stiláris módosításokra szorítkozott, például az „izlám” helyett az „iszlám” szóalakot javasolta – viszont a „mohamedán” kifejezést elfogadta, noha e megnevezés ellen már maga Mohamed próféta is tiltakozott. A szerző megismételte korábbi kifogásait: a kor felfogásával szerinte nem egyeztethető össze egy vallás állami elismerése, valójában csak felekezetet lehet elismerni. Ebben az esetben viszont semminemű más jóváhagyásra nem lehet szükség, így a minisztérium sem ismerheti el a szervezeti szabályzatot. Álláspontja szerint a szabályozás hátterében az állt, hogy a jogalkotó titokban azt reméli, a gyakorlatban „az izlám hívei egy hitközséget sem tudnak majd összehozni, s így az izlámra való áttérés egyelőre lehetetlen lenne”. A törvény nyomában várható jogi helyzetet különösen visszásnak ítélte, hiszen a szultán kalifaként élvezett pozícióját a szabályzatnak tartalmaznia kellene, ezért „meg-történnék az, ha ugyan a törvényjavaslatból törvény lesz, hogy a magyar kultuszminiszter a

²³ K. KOVÁTS Gyula: Az izlamita vallásfelekezet elismerése. *Budapesti Hírlap*, 1915. december 5., 1–3.

²⁴ L. Á.: A német–angol harc Keleten. *Pesti Napló*, 1915. december 10., 11–12.

szultánt mint kalifát jóváhagyná, amitől talán mégis óvakodni kellene. A szultán nemzetközi állását bántaná. S neveléses is volna éppen úgy, mintha kultuszminiszterünk a pápaságot hagyogató jóvá.” K. Kováts úgy ítélte meg, hogy a javaslat adott formájában nem alkalmas a kitűzött cél elérésére, ezért módosítását javasolta, és azt sürgette, hogy az állam csak azt szabályozza az iszlám működésében, ami valóban hatalmi körébe esik. Szigorú ítélete szerint a magyar parlament nem képes a megfelelő színvonalon az önálló törvényalkotásra, ezért inkább le kellene fordítani a vonatkozó 1912-es osztrák törvényt, amely elismeri az iszlám felekezetet, és nem kívánja meg a szervezeti szabályzat bemutatását, sem kultuszminiszteri jóváhagyását.²⁵

3. A törvényjavaslat parlamenti vitája és a közvetlen sajtóvisszhang

A képviselőházi vita lefolyása nem keltett nagyobb sajtóérdeklődést. A fontosabb politikai napilapok január 13-án csak igen röviden számoltak be az előző nap parlamenti eseményeiről, amikor a javaslat előadója, Pekár Gyula ismertette véleményét. A *Pesti Napló* például mindössze azt a tényt tudatta olvasóival, hogy az előadó a javaslat elfogadását indítványozta.²⁶ A legbövebb tudósítást most is a *Budapesti Hírlap* hozta. A beszámoló alapján úgy látszik, hogy Pekár sok vonatkozásban K. Kováts Gyula véleményére reflektált – méghozzá elsősorban a diplomáciai kapcsolatokra és áttételesen a propagandaszempontokra figyelve. Az előadó a képviselőházban ugyanis azt mondta, hogy valóban nem volna méltó az iszlám jelentőségéhez és a magyar–török fegyverbarátsághoz, ha az iszlám hitelveit „miniszteri jóváhagyás” alá bocsátanák. Ezért indokoltnak látta, hogy jelen esetben a törvényhozás által előzetesen adják meg az iszlám hitelt, erkölcsstani, szertartási előírásainak azt a jóváhagyást, amire különben a miniszter lenne hivatott. Pekár ezután hangsúlyozta, hogy a vallás gyakorlása csak a főnálló törvények keretében lehetséges, így a házasságjog alkalmazásában nem lesz semmilyen változás. Úgy vélte továbbá, hogy a hazai és a boszniai mohamedánok közötti kapcsolat révén elhárult a kalifátus külföldi intézmény voltából fakadó akadály is, méghozzá a szultán szuverén jogainak teljes épségben tartásával.²⁷

A tárgyalás január 13-án folytatódott. A *Pesti Napló* tudósítójának megjegyzése szerint a vita igen gyöngye érdeklődés mellett zajlott le, amit véleménye szerint talán meg sem kell említeni egy olyan javaslat esetében, amelyhez nem kapcsolódik különösebb politikai szenzáció. Először a Katolikus Néppárt képviselőjében a klerikus Molnár János szólalt fel, kijelentve, hogy a párt nem fogadhatja el a javaslatot, mivel elvi alapon ellenzi az 1894–1895-ben létrejött egyházpolitikai szabályozást, így a kiterjesztését sem támogathatja. Ezután az ellenzék részéről Barabás Béla függetlenségi párti képviselő emelkedett szólásra, aki lelkesen támogatta a javas-

²⁵ K. KOVÁTS Gyula: Az izlámnak mint vallásfelekezetnek elismerése. *Budapesti Hírlap*, 1916. január 9., 1–2.

²⁶ A képviselőház ülése. *Pesti Napló*, 1916. január 13., 2. A *Pesti Hírlap* szintén igen röviden foglalta össze az előadói jelentést. A képviselőház ülése január 12-én. *Pesti Hírlap*, 1916. január 13., 8.

²⁷ Az iszlám vallás elismerése. *Budapesti Hírlap*, 1916. január 13., 3.

latot. Végül Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter reagált az elhangzottakra, bejelentve többek között azt, hogy – összhangban Barabás javaslatával – Gül Baba sírját országos műemlékké nyilvánították. A képviselőház ezután elfogadta a javaslatot.²⁸

A törvény főrendiházi tárgyalásával lényegében csak a *Budapesti Hírlap* foglalkozott, amely K. Kováts Gyula cikkének szellemében kezelte a kérdést. A lap szerzője aggodalmat keltő tényezőnek ítélte ugyanis, hogy a törvény az elismeréssel mintegy az iszlám hitcikkelyeket is jóváhagyja, aminek az elfogadása a katolikus „főpapi körök számára” nehéz feladat lesz. Ezért azt remélte, hogy a főpapaság beéri egy nyilatkozattal, miszerint a parlament a törvénnyel az iszlám hitcikkelyeket nem hagyja jóvá, vagy meg sem jelenik a tárgyaláson. A helyzet mindenesetre tűrhetőbb volna, ha a hitcikkelyek jóváhagyásáról szó se volna – vélekedett a szerző: „Sajnos, hogy az ilyen jóváhagyásra lett az egész törvényjavaslat fölépítve, habár ez a megoldás semmiképpen sem volt szükséges, s egyenesen el kellett volna kerülni.”²⁹ A *Budapesti Hírlap* szerkesztőségében a főrendiházi tárgyalás után – ahol egyetlen felszólalás sem hangzott el – igazoltnak ítélték ezt az álláspontot: „Az egyházi méltóságok nem akartak ellene szólni a javaslatnak, de asszisztálni sem akarták a megszavazása mellett. És olyképp oldották meg a problémát, hogy a javaslat tárgyalása közben a folyósóra vonultak vissza.”³⁰

Ez azonban teljesen hangsúlytalan epizód maradt a szélesebb nyilvánosság számára, hiszen a magyar (és a török) politikai elit – a sajtó aktív közreműködésével – már január 13-án, azaz közvetlenül a javaslat képviselőházi elfogadása után megkezdte a törvény ünneplését, az elérhető politikai haszon maximalizálását. *Az Est* például a következő kommentárt közölte: „A magyar–török barátságot és testvériséget ünnepelte ma az egész képviselőház. A néppárt kivételével, melynek azonban csak elvi ellenvetései voltak az izlám elismeréséről szóló javaslat ellen, valamennyi párt örömmel üdvözölte az izlám recepcióját, mint olyan kapcsot, mely még bensőbbé teszi a török testvérm nemzet iránt való meleg rokonérzésünket.”³¹

A politikusok erőteljes szimbolikus gesztusokkal húzták alá a szavazás jelentőségét. Barabás Béla képviselő javaslatára az országgyűlés táviratban köszöntötte a török parlamentet, Beöthy Pálnál, a képviselőház elnökénél pedig Pekár Gyula vezetésével egy küldöttség tisztelgett, amelyen részt vett Hikmet főkonzul, Abdul Latif imám és Balkányi Kálmán, a Magyar–Bosnyák és Keleti Gazdasági Központ igazgatója. A küldöttség ismételten kifejezte a testvériség örömét.³² A török főkonzul emellett levelet írt Barabásnak, amelyben megköszönte támogató felszólalását: „Boldognak érzem magam, hogy a történelmi múltra és a jövőre vonatkozó kijelentései mindenütt visszhangot keltettek” – fogalmazott.³³ A főkonzul levelét a függetlenségiakkal rokonszenvező *A Nap* teljes terjedelmében közölte.³⁴ A sajtóhírek szerint a döntés Boszniában is „nagy örömet” keltett. Egy bizonyos Harmantovics efendi, alapítványi igazgató

²⁸ Az izlám vallás elismerése. *Pesti Napló*, 1916. január 14., 2.

²⁹ Az izlám elismerése és a főrendiház. *Budapesti Hírlap*, 1916. január 18., 3–4.

³⁰ Vita a főrendiházban. *Budapesti Hírlap*, 1916. február 26., 2.

³¹ Az izlám vallás elismerése. *Budapesti Hírlap*, 1916. január 14., 1.

³² Küldöttség a képviselőházban. *Budapesti Hírlap*, 1916. január 14., 11.

³³ Törökök köszönete a mohamedán vallás elismeréséért. *Budapesti Hírlap*, 1916. január 18., 11.

³⁴ Ahmed Hikmet Barabás Bélához. *A Nap*, 1916. január 18., 4.

táviratot intézett a magyar–bosnyák központhoz, mint amely először kezdeményezte nyilvánosan az elismerést, és kérte, hogy tolmácsolja a helyi közösség testvéri halálját a „vitéz magyar nép [...] toleranciájának és rokonérsésének ezen újabb bizonyosságá alkalmából”.³⁵

A török parlament szintén nagy örömmel fogadta a budapesti döntést, és válaszüzenetében azt hangoztatta: „Az önök lovagias nemzetének ez a nemes eljárása az ottomán nemzet képviselői között igaz lelkesedést keltett, és egyúttal mély hatással lesz az egész mohamedán világra is.”³⁶ Enver basa hadügyminiszter Héderváry Károly grófhhoz, a Vörös Félhold Támogatására Alakult Magyar Országos Bizottság elnökéhez intézett üzenetet, amely szerint: „Hogy a magyar nemzet az izlám vallást törvényesen elismerte, a mohamedán körökben méltó elismeréssel és hálával találkozott.”³⁷ A *Budapesti Hírlap* arról is beszámolt, hogy az *Ikdám* (*İkdam*) című török orgánus számos magyar közszereplő nyilatkozatát közölte a törvény elfogadásának alkalomból. Rákosi Jenő főszerkesztő szavai szerint például a jogszabály nem jelent kevesebbet, mint „hogy testvérnemzetünket, amellyel most kölcsönösen patakban ontjuk vérünket, beiktattuk a nyugati kultúra közösségébe”. Berzeviczy Albert, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke az antant országait és a központi hatalmakat összehasonlítva arról beszélt, hogy az előbbieket kezdetben patrónus gyanánt léptek föl az Oszmán Birodalomban, ám később egyre zsarnokibbak lettek, a magyar–török viszonyban viszont „a mi részünkről bizonyos melegséget ad a faji rokonság és a régi barátság”.³⁸

A magyar sajtó tehát zajosan ünnepelte a törvényt, és elsősorban a török–magyar fegyverbarátság megerősítésének eszközeként értékelte. Erre utal az is, hogy hiányoztak a racionális felfogású kommentárok, a szakpolitikai értékelések, helyettük a politikusok lelkes hangú táviratainak ismertetése töltötte meg a hasáboakat. Mindössze néhány disszonáns hangra lehetünk figyelmesek. Az egyik fontos kivétel az általános szabály alól a *Népszava* jelenti, amely nem vett részt az ünneplésben, ehelyett elvi szempontból foglalkozott a törvénnyel. A szociáldemokraták orgánusa vezércikket szentelt a kérdésnek, amelyben leszögezte: mivel Magyarországon alig élnek muszlimok, a törvénynek gyakorlati jelentősége nincs, csupán politikai tüntetésszámba megy, amely azt üzeni a törököknek, hogy vallásukat nem tartja alsóbbrendűnek a többi bevett és elismert vallásnál. A szociáldemokraták – a cikk szerint – a teljes lelkiismereti és vallás szabadság hívei, ezért helyeslik a döntést, de ez a törvény kizárólag a világháború és a török szerepvállalás eredménye, a kormány ezzel tehát a háborúban szerzett érdemeket jutalmazott. A cikkíró arra figyelmeztetett, hogy ugyanezen logika alapján Tisza István kormányának a háborúban vérét ontó és ezzel elévülhetetlen érdemeket szerző munkásságnak is meg kellene adnia az általános választójogot – amire azonban a hatalom nem hajlandó. A szerző számára a másik fontos mozzanatot a régi világnézeti ellenfél, a politikai katolicizmus állásfoglalása jelentette: „A néppárt ellensége a lelkiismereti szabadságnak, a vallások szabad gyakorlatának – a saját vallásán kívül” – állapította meg. Bár úgy vélte, hogy a régi elvekhez való ragaszkodás tulajdon-

³⁵ A bosnyák mozlímok és az izlám elismerése. *Budapesti Hírlap*, 1916. január 19., 3.

³⁶ A török képviselőház üdvözlése. *Budapesti Hírlap*, 1916. január 21., 3.

³⁷ Enver basa üdvözlése. *Budapesti Hírlap*, 1916. január 25., 6.

³⁸ Magyar nyilatkozatok a török sajtóban. *Budapesti Hírlap*, 1916. február 23., 8.

képpen rokonszenves a mai világban, ahol „az emberek oly gyorsan bújnak ki meggyőződéseik gúnyjából és elveik palástjából, mint a szennyes ingekből,” ám hangoztatta, hogy ez számukra nem elfogadható álláspont. A szociáldemokraták ugyanis nem azt akarják, hogy

„az állam politikai vagy más érdekek alapján válogasson az egyes vallások között, és az egyiket ismerje el helyes vallásnak, a másikat pedig rekesse ki az elismert vallások sorából, hanem az, hogy biztosítsa minden vallás vagy vallástalanság számára a teljes szabadságot. A mohamedán vallás recepciója lépés a vallások államosításának útján, holott az igazi lelkiismereti szabadság a vallásokat szabaddá akarja tenni az államtól is.”

Álláspontjuk értelmében a vallásokat valójában inkább el kellene választani az államtól, hiszen „[k]ormányok és képviselőházak a dolog természete szerint nem zsinatok vagy teológiai iskolák, akik vagy amelyek megvizsgálják valamely vallás tanítását, és aszerint döntenek afölött, hogy befogadják-e, vagy sem.” A parlament tehát a szociáldemokraták szerint összességében rossz úton jár, a vallást magánügynek kellene nyilvánítani, amelybe az állam semmilyen formában sem szólhat bele.³⁹

A néppárt elutasító állásfoglalása a függetlenségiakat támogató bulvárlap, *A Nap* szerkesztőségében is szemet szűrt, és annál inkább szívesen állították pellengérré, mert éles kontrasztban állt a függetlenségiak népszerű álláspontjával. A lap kommentárja szerint:

„A hagyományos magyar liberalizmus e nemes cselekedetén csak a néppárt akadt fönn, amelynek papi szónoka régmúlt sivár idők kriptájának ajtaját nyitogatta, az egyházpolitikai revízióról beszélvén. A képviselőház dicséretére mondhatjuk: sehol visszhangot nem találtak ezek a szavak. Az érzések, a szívek utasították csöndesen vissza. Annál nagyobb és mélyebb hatása volt Barabás Béla szép és lelkes beszédének.”⁴⁰

Hogy ebben az ügyben a néppárt csak az elvi következetesség fenntartásának igénye miatt, nem pedig a politikai haszonszerzés reményében alakította ki álláspontját, jól mutatja a katolikus sajtó magatartása. Az *Alkotmány* és az *Új Lap* című orgánumok egyaránt feltűnően szűkszavúan számoltak be (még az átlaghoz képest is) a párt álláspontjáról,⁴¹ és kísérletet sem tettek arra, hogy bővebben kifejtsek, megpróbálják megvédeni, elfogadhatóbbá vagy legalább érthetőbbé tenni az olvasók számára.

A leginkább azonban egy felekezeti folyóirat, a *Protestáns Szemle* cikke ment szembe a törvény sajtorecepciójának általános irányával. Ez az orgánum – ellentétben az elvi kételyeket hangoztató *Népszavával* – kifejezetten az iszlámmal szembeni sztereotípiák, a nyugati civilizáció állítólagos „felsőbbrendűségének” gondolata alapján reagált. A cikk szerint a törvény csupán

³⁹ Egyház és állam. *Népszava*, 1916. január 14., 1.

⁴⁰ Az iszlám recepciója. *A Nap*, 1916. január 14., 3.

⁴¹ Az *Új Lap* beszámolójában például erről csupán a következő olvasható: „Az iszlám vallás javaslatának volt ellenzője is: Molnár János a néppárt nevében jelentette ki néhány szóval, hogy a javaslatot el nem fogadhatják. S ez az álláspont a néppárt revíziós politikáján alapszik.” Az iszlám vallás elismerése. *Új Lap*, 1916. január 14., 4.; valamint A képviselőház ülése. *Alkotmány*, 1916. január 14., 2–3.

udvariassági gesztust jelent. „Örülni nem muszáj neki, de viszont haragudni sem kell érte, félni tőle pedig nem szabad, még a keresztyénség nevében sem – hiszen egy magasabb kifejelettségű vallások sohasem félhet egy nála kezdetlegesebb kultúrfokot képviselőtől. Ha egy keresztyén áttér az izlám vallásra – elsősorban bizonyára nem a világnézet, hanem az egzotikum kedvéért teszi.” A cikk szerzője úgy vélte, hogy az iszlám „magasabb kultúrfokot” képvisel, mint a megjelenését megelőző közel-keleti állapotok, a törvény pedig valójában közvetve ezt ismeri el. Ebben a szövegben sem maradhatott el a poligámiára való célzás: a szerző megnyugtatta az „aggódó” olvasókat, és az iszlámot a 20. század szabados erkölcsi felfogásával állította párhuzamba: „az a poligámia, amit az új »szabad morál« főpapjai és káplánocskái hirdetnek és irodalomban, színházban bemutatnak, szociológiában igazolnak, társadalmi szokásokban gyakorolnak, sokkal rosszabb, mint a törökök házassági morálja.”⁴²

Az érdekesség kedvéért megemlíthető, hogy a törvényjavaslat elfogadására a szórakoztatóipar is gyorsan reagált: a fővárosi Apolló Kabaré február 14-én mutatta be új műsorát, amelyben – a számos hirdetés tanulsága szerint – Harsányi Zsolt Mohamedán lesznek! című magán-száma is helyet kapott, amelyet egy színész nő számára írt.⁴³

4. A törvény hosszabb távú hatásai a nyilvánosságban

A továbbiakban azt tekintem át, hogy a törvény elfogadását követő időszakban hogyan alakult az iszlám, illetve ezzel összefüggésben a török nép megítélése a magyar sajtóban, milyen szempontok alakították az erről szóló közbeszédet.

Az első tényező a hazai muszlim közösség vallásgyakorlásának kérdése volt, amely – ha nem is túl intenzíven, de – a következő hónapokban rendszeresen felbukkant a fontosabb napilapok apróhírei között. 1916 áprilisában számolt be a sajtó arról, hogy a fővárosi tanács foglalkozni kezdett azzal az indítvánnyal, amelyet Havass Rezső földrajztudós, várospolitikus még 1914-ben tett egy budapesti mecset felépítése érdekében. A tanács támogatásra méltónak találta a kezdeményezést, és reményét fejezte ki, hogy az állam a törökbarátság erősítése érdekében segíteni fog az imaház felépítésében, ezért a testület felterjesztést küldött a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak az ügyben.⁴⁴ A dokumentum szerint ekkor mintegy kétezer muszlim hívó élt a fővárosban, főleg bosnyák katonák, albán kézművesek és munkások, illetve a Balkánról érkező tanulók, és a közösség tagjai sokszor panaszkodtak már, hogy mecset hiányában nem tudnak eleget tenni vallási kötelezettségeiknek.⁴⁵ Júliusban a főváros pénzügyi bizottsága hozzájárult, hogy Latif budapesti muszlim lelkész évi ötezer korona anyagi segítséget kapjon, hiszen ő már több éve végezte „önzetlen odaadással” munkáját.⁴⁶ Latif kérésére szeptemberben a tanács istentiszteletek céljára átengedte közössége számára a Marczibányi téri elemi leányiskola

⁴² I–F: Az izlám vallás törvényesítése. *Protestáns Szemle*, 1916/I., 83–84.

⁴³ Kabaré a Rákóczi-úti Apollóban. *Színházi Élet*, 1916/7., 29.

⁴⁴ Mohamedán mecset Budapesten. *Budapesti Hírlap*, 1916. április 6., 10.

⁴⁵ Muzulmán mecset Budapesten. *Budapesti Hírlap*, 1916. április 1., 19.

⁴⁶ A budapesti mohamedán lelkész fizetése. *Budapesti Hírlap*, 1916. július 4., 12.

tornatermét.⁴⁷ Debrecen szintén fontosnak tartotta a városban tanuló muszlim vendégdiákok hitéletét, ezért a város törvényhatósága ingyen adott telket és építési anyagot egy mecset céljaira. Erről a döntésről értesítették a budapesti török konzult⁴⁸ – ami jól jelzi, hogy a civis városatyák mennyire tudatában voltak a propagandaszempontok fontosságának.

A vallási ünnepekről szintén megjelentek rövid beszámolók: a *Pesti Napló* augusztusban arról írt, hogy az egész budapesti török kolónia megülte a bajramot, az áldozat ünnepét. A főkonzulátus épületében mintegy százötven fő gyűlt össze, a konzul beszédet mondott, majd a hagyományok szerint mindenkit megajándékozott cukorkával és cigarettával. A konzul a megjelenteket szorgalomra buzdította, és kérte, hogy a „magyar testvérek” között érezzék jól magukat. Az ünnepség részeként a bosnyák ezred négyszáz legénye egy muszlim hadnagy vezetésével, zeneszó kíséretével kivonult Gül Baba sírjához.⁴⁹

A sajtó ezen híradásokkal hozzájárult ahhoz, hogy az olvasóközönség jobban megismerhesse a hazai muszlim közösség mindennapi életét, ezáltal oldódjanak az ismeretlennel kapcsolatos előítéletek. Hogy erre szükség is volt, jól mutatja annak a tudományos ismeretterjesztő előadásnak a sikere, amelyet a budapesti Urániában tartott Senie Suad Hanum török író. Célja az volt, hogy „a hamis híreket, amelyek a török nő sorsáról és helyzetéről világszerte forgalomban vannak, a valóság megismertetésével ellensúlyozza”. Az előadó felhívta a figyelmet arra, hogy a valóságban a legtöbb török férfinak – anyagi okokból – csak egy felesége van, a harem fogalma pedig valójában a háztartás női tagjainak összességét jelenti.⁵⁰

A második, immár politikai szempontból is fontos tényező az iszlám vallás szerepének megerősödése, hangsúlyosabbá válása az ekkorra már „hagyományosnak” számító török–magyar fegyverbarátság gondolkörén belül. Jól mutatja ezt Germanus Gyula orientalista cikke, amely egy nappal a törvényjavaslat képviselőházi elfogadása előtt jelent meg. Ez azzal érvel, hogy az Oszmán Birodalom által elért nagy katonai siker (vagyis a brit partraszállási kísérletet megakadályozó gallipoli győzelem) az egész iszlám világot a britek ellen fogja fordítani, amiben a szultán mint vallási vezető tekintélye is nagy szerepet játszik majd. Germanus véleménye szerint „[m]eg fog ismétlődni az izlám történetében az az esemény, hogy mint Mohamed, a próféta elfoglalta Mekktát, sereggestül vallották magukénak a pogány arabok az izlám vallást, és tovább segítették győzelmi útjában a prófétát. A siker mindent legyőz.”⁵¹

A *Pesti Napló* később, 1916 novemberében szintén az iszlám vallás szerepét emelte ki a török katonák háborús elszántságában. Egy újságíró erősen propagandisztikus cikkében arról a beszélgetéséről számolt be, amelyet egy török és egy német tiszttel folytatott. A német szerint a harctéren a törökök fanatikusak, elszántak és bátrak a véletekig, ami elsősorban őszinte vallásos elkötelezettségük eredménye. „Láttam török csapatokat, mielőtt rohamra indultak. A parancsot csöndesen veszik tudomásul, de imádkoznak, és egészen furcsa, amikor egy-egy döntő lépés előtt egész török zászlóaljak, sőt ezredek kelet felé Mekknának fordulnak, és így imádkoz-

⁴⁷ Mohamedán istentisztelet. *Budapesti Hírlap*, 1916. szeptember 15., 14.

⁴⁸ Az esetről – erősen kritikus hangütéssel – a szociáldemokrata sajtó számolt be. Amire kerül ingyen telek és téglá. *Népszava*, 1915. január 31., 3.

⁴⁹ A budapesti törökök ünnepe. *Pesti Napló*, 1916. augusztus 2., 8.

⁵⁰ A török nők élete. Senie Suad Hanum előadása. *Pesti Napló*, 1916. február 1., 11–12.

⁵¹ GERMANUS Gyula: Szedd-il-Bar. *Pesti Napló*, 1916. január 13., 11.

nak.” Úgy vélte továbbá, hogy a török és az osztrák–magyar tisztek között a lehető legszívélyesebb a viszony, és „a honvédnek nagy becsülete van a török katona előtt”. A muszlim tiszt szintén a vallás szerepét emelte ki: „Mi, törökök, nem félünk a haláltól, mert már régen az életben kibékültünk vele. Tudjuk, hogy egyszer csak elér. [...] Egy közös célért, a végső győzelemért harcolunk. Felesküdtünk a próféta zöld zászlajára.”⁵²

Egyes lapok az iszlám elismerésének politikai fontosságát is hangoztatták. A *Budapesti Hírlap* publicistája 1916 áprilisában arra hívta fel a figyelmet, hogy a Balkánon létrejött „magyar–bolgár–török szövetség” fenntartása létfontosságú feltétel az orosz veszedelem elhárításához, és érvelésében a turanizmus szövegeit is felhasználta.⁵³ „Egymagában küzdve bármelyikük is vagy alulmaradna ebben a küzdelemben, vagy ha győzne is, könnyen összeütközésbe jöhetne a másik kettővel” – állapította meg, majd levonta a következtetést: e három népnek különösen vigyázni kell egymás érzékenységének kölcsönös tiszteletben tartására, és „[á]polnunk kell közös hagyományainkat, ébren kell tartanunk egymásban hivatásunk közösségének tudatát.”⁵⁴

Egyes propagandisztikus helyszíni beszámolók azt hangsúlyozták, hogy Magyarország ebben a vonatkozásban jó úton halad, hiszen a törökök iránti baráti politikája – amelyben az iszlám vallás elismerése nyilvánvalóan nagy szerepet játszott – képes volt a helyi közvélemény rokonszenvének biztosítására. Lázár Miklós például arról tudósított 1916 januárjában, hogy bár az Oszmán Birodalom az ifjútörökök vezetése alatt nacionalista lett, a gyanakvás és idegenkedés azonnal elmúlik a külföldi utazóval szemben, ha kiderül, hogy magyar. „A törökök szeretete, tisztelete és rokonérzése árva és bús Magyarország iránt gondolatokat keltő és cselekedetekre ösztönző valóság” – írta. Az általa festett kép szerint a török politikai elit azért is tekintett nagy rokonszenvvel Budapest felé, mert a magyar politikusok magatartásából – az antant vezetőivel ellentétben – teljességgel hiányoztak az imperialista gőg megnyilvánulásai. Lázár beszámolója szerint Hadzsi Adil (Hacı Adil) bég, a török parlament elnöke arról beszélt neki, hogy többször is járt a magyar fővárosban, és tapasztalatai szerint „[a] magyarok társadalmi érintkezése, a barátságuk lelkendező megnyilvánulása, tiszteletük a számukra idegen kultúrákban nevelkedett emberek iránt, alkalmazkodni tudásuk (mibe sohasem vegyül felsőbbtség, gőg és nyersesség) mind olyan tulajdonságok, amik Törökországgal való gazdasági összeköttetésüknek hasznára válnak.”⁵⁵

A harmadik kérdés a magyarok törökországi megjelenésének ügye. A sajtó 1916 elején úgy látta, hogy a kedvező katonai események következtében (hiszen a sikeres balkáni offenzíva következtében helyreállt a közvetlen vasúti kapcsolat) a hazai kereskedők és gyárosok elfoglalhatják azokat a pozíciókat, amelyeket korábban a britek, franciák, olaszok birtokoltak.⁵⁶ Ennek a térfoglalásnak azonban vallási-kulturális dimenziója is volt. Katolikus részről a korábban említ-

⁵² Hogyan harcolnak a törökök Galíciában? *Pesti Napló*, 1916. november 21., 4.

⁵³ Ezzel kapcsolatban I. ABLONCZY Balázs: *Keletre, magyar! A magyar turanizmus története*. Budapest, Jaffa, 2016.

⁵⁴ DARKÓ Jenő: Magyar–bolgár–török testvériség. A bolgár képviselők látogatása alkalmából. *Budapesti Hírlap*, 1916. április 30., 1–2.

⁵⁵ LÁZÁR Miklós: Török államférfiak a magyarokról. A *Pesti Napló* kiküldött munkatársától. *Pesti Napló*, 1916. január 30., 3. Ugyanezt a riportot aznap a *Budapesti Hírlap* is közölte. L. M.: Török államférfiak a magyarokról. Konstantinápoly, január végén (a *Budapesti Hírlap* harctéri tudósítójától). *Budapesti Hírlap*, 1916. január 30., 8.

⁵⁶ ASPE: Magyarország és a jövő Törökország. *Alkotmány*, 1916. január 16., 10–11.

tett Mosony már 1915 novemberében felvetette az *Alkotmány* hasábjain a török területeken indítandó missziók támogatásának szükségességét. Ő azt hangoztatta, hogy megszűnt a francia protektorátus az Oszmán Birodalom katolikusai fölött, ezt a vákuumot pedig elsősorban Németország és Ausztria fogja kitölteni, de a magyaroknak is lépést kell tartaniuk velük. „A magyar katolikus egyháznak erkölcsi kötelessége minden erejét megfeszítve a maga hivatását megtalálni a Balkánon és Törökországban” – hangoztatta.⁵⁷ Ezt azzal támaszthatta alá, hogy a német missziók központi bizottságának küldöttsége agitációs körútján 1915 novemberében eljutott Budapestre is. A küldöttség a magyar katolikusok támogatását kérte, hogy fel tudják venni a versenyt a német protestáns missziókkal.⁵⁸

A hazai protestánsok hasonló terveket dédelgettek – ám ők nyíltan ki is mondták azt, hogy elképzeléseik igazolásában hivatkozási alapként fontos szerepet játszik az iszlám magyarországi elismerése. „Íme törvényesítettük az iszlám vallásformát, és a mohamedán világ ezzel a világháborúban az evangéliumi keresztyénység légkörébe jutott. Ím itt az alkalom, hogy rezignációjának karjaiból kiemeljük, a világ Világosságának az ölébe térítsük, és Alláh fiait az istenfiúság méltóságára emeljük” – vélekedett a *Protestáns Szemle* szerzője.⁵⁹

5. Összegzés

Mint láhattuk, az iszlám vallás elismeréséről szóló törvényjavaslat önmagában nem keltett jelentős sajtóérdeklődést. A javaslat megszületéséről és a vitáról a fontosabb orgánumok beszámoltak, de a téma – a *Budapesti Hírlap* kivételével – alig inspirált vezér- vagy véleménycikket, publicisztikákat, szakpolitikai elemzéseket. Ennek magyarázata minden bizonnyal az, hogy a kérdést a korabeli közvélemény nem elsősorban egyházpolitikai, hanem külpolitikai ügynek tekintette, a török szövetségről pedig konszenzus uralkodott. Az iszlám elismerését 1916 Magyarországon tehát alapvetően a világháborús propaganda részeként értelmezték. Ennek egyik alaptörvénye a szövetséges hatalmak melletti hangulatfeltétel kívánalma – a bemutatott példák alapján pedig megállapíthatjuk, hogy ennek a feladatnak a magyar sajtó eleget is tett. Az iszlám, tehát egy idegen kultúra elismerését alapvetően a felvilágosodott, toleráns magyarság tetteként ünnepelték, vagyis a politikai-katonai szövetséget érzelmi ráhatással, a pozitív magyar nemzeti önkép erősítésével népszerűsítették. Amint az *Alkotmány* szerzője 1915 decemberében megállapította: „a realpolitika egyik igen erős támasztékja a megfelelő ideológiákkal preparált társadalom, és a tömeglélekre ilyen érzelmi színű ideákkal hatni, amint számtalan példa mutatja, sokkal könnyebb, mint bármilyen bölcs, de száraz, melegség nélkül való gazdasági ideával.”⁶⁰

Igencsak kérdéses azonban, bár ma már sajnos nem válaszolható meg, hogy milyen volt az iszlám elismerésének valós társadalmi fogadtatása, vagyis hogy a külpolitikai okokból folytatott sajtópropaganda hatása milyen mélységbe ért el. Bizonyos árulkodó jelek azonban – mint pél-

⁵⁷ Egy szerzetes tanár: Keleti kultúrpolitika. *Alkotmány*, 1915. november 24., 3.

⁵⁸ MOSONY Lipót: A keleti missziók a világháborúban. *Alkotmány*, 1915. december 7., 2.

⁵⁹ SZLÁVIK Máttyás: Középeurópa és a Kelet. *Protestáns Szemle*, 1916/II–III., 187–188.

⁶⁰ Budapest–Szófia–Konstantinápoly. *Alkotmány*, 1915. december 9., 1–2.

dául a poligámia kérdésének rendkívül gyakori előtérbe állítása, vagy a sajtóban itt-ott (a szövetséges hatalom érzékenységre való kötelező odafigyelés dacára) felbukkanó, a vélt magyar kulturális felsőbbrendűsége utaló hozzáállás – arra engednek következtetni, hogy sok igazság lehetett Latif véleményében, aki 1916 októberében a következőket írta:

„nagyon sok munkát kell még végezni, hogy a magyar és a török nemzet testvéries egyesülése boldogulásukért teljes legyen. Ez a munka még sok új erőt kíván, és a magyar kormánynál számos olyan buzgó férfit, akik nemcsak szavakkal, hanem tettekkel is munkálják az eszmét. A százados tévedéseket nem könnyű hamarosan jóvátenni. Sok félreértést, sok téves hitet kell még eloszlatni. Ezt csak jóakarató, egyetértő munkával lehet.”⁶¹

⁶¹ Abdul LETIF: Törökök és magyarok. *Budapesti Hírlap*, 1916. október 7., 8.

A parlamenti tudósítások alkotmányos keretei és egyes közép-európai esetei

SMUK PÉTER*

1. Normatív alapok – a parlamenti viták nyilvánosságának alkotmányos értéke és történeti háttere

A törvényhozó testületek alkotmányos berendezkedésben betöltött szerepének növekedése, a történeti fejlődés ívét tekintve, a konkrét hatalmi erőviszonyokon túl a demokratikus legitimitáció kiterjedésével köthető össze. A parlamentek autonómiájuk vagy hatásköreik bővülése révén kerekedtek az uralkodó mellé vagy fölé a hatalmi ágak kiegyensúlyozásában, de politikai hatalmukat a nép képviselőire hivatkozással sikerült igazán megerősíteniük. A képviselői elv pedig már az általános választójog megjelenése előtt abban is megmutatkozott, hogy a parlamenti politikai viták és a polgárok közügyekről folytatott vitái összekapcsolódtak. Történeti példákkal tudjuk igazolni a törvényhozások nyilvánosságának demokratikus alapjait. Jürgen Habermas szerint a parlamenti viták és a polgárok diskurzusainak összekapcsolásával, valamint a népképviselő kiterjedésével vált végleg meghaladottá az a felfogás, hogy a rendek ‘önmagukat’ képviselték, amikor a parlamenti képviselőt a társadalmi pozícióik szimbolikus, ünnepi manifesztációja volt. Ezt követően a parlamenti vita résztvevői sem teheték meg, hogy nem vesznek tudomást a ‘közvéleményben’ megjelenő közügyekről.¹

Ennek egyik szép példája a Kossuth-féle, reformkori *Országgyűlési Tudósítások*.

„A magyar feudális diéta tárgyalásai elvben nyilvánosak voltak, amennyiben az ülésterembe látogatók is beléphettek, ténylegesen azonban annál kevésbé. A meglevő néhány pozsonyi és pesti lap ugyanis a szigorú cenzúra miatt [...] legfeljebb az országgyűlés főbb eredményeiről közölhetett szűk-

* Egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar. E-mail: smuk@sze.hu

¹ A kapitalizmus új vezető rétegei szerinte (Angliában) anélkül, „hogy a parlamentben közvetlenül képviselve lettek volna, a parlamentek valamiféle állandóan bővülő erőterét kezdték kialakítani. Mint kritikai közönség itt kísérik figyelemmel, hamarosan publicisztikai szempontból is megfelelő orgánumokkal ellátva, a parlamenti tárgyalásokat és döntéseket, akár a választók közé tartoztak, [...] akár nem. A parlament funkcióváltását nem elég csak arra visszavezetni, hogy a [...] korábban szuverén király *King in Parliament*-té fokozódik le. A korábbi rendszerhez képest a minőségi különbséget csak a parlament és a nyilvánosság közötti új viszony teremti meg, mely végül a parlamenti tárgyalások teljes nyilvánosságához vezet.” Habermas megjegyzi, hogy a házelnök (Speaker) csak 1803-ban engedélyezte hivatalosan, hogy újságírók az ülésteremben (a karzaton) tartózkodjanak. Jürgen HABERMAS: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest, Osiris, 1999. 122–123. L. szélesebb kontextusban: SMUK Péter: *A politikai diskurzusok alkotmányjogi szerkezete. A demokratikus közvélemény kialakulásának alkotmányos garanciái – európai standardok és közép-európai kihívások*. Budapest, MTA, 2014.

szavú híreket, a vitákról, tehát a lényegről már nem. [...] Kossuth nem valami színtelen és »objektív« eseménykrónikát küldött szét olvasóinak, hanem már ekkor is határozott politikai iránnyal bíró lapot, amely a pusztán hírközlésen túl értékkel bírál és buzdít, tehát lehetőségei szerint maga is politikai harcot vív a nemzeti reformellenzék oldalán. [...] [A] kormány már kezdettől fogva növekvő haraggal figyelte, hogyan hoz létre Kossuth a cenzúra megkerülésével egy ellenzéki szellemi lapot akkor, amidőn a régi rendszer hívei még egy hivatalosan ellenőrzött országgyűlési újságot sem tartottak kívánatosnak.²

A szólásszabadságért vívott küzdelemben, a reformkori ellenzéki politikai hangulat országossá terjesztésében, a törvényhozási viták megyékbe továbbításában Kossuth sajtójának, parlamenti tudósításainak meghatározó jelentősége volt.³

A közjogban és a parlamenti gyakorlatban mindazonáltal nem volt egyértelmű és gyors a parlamenti tudósítások, különösen a médiaközvetítések elterjedése, 'engedélyezése'.⁴ Az ezzel kapcsolatos egyik fenntartás történeti gyökerű, és a Kossuth-féle szubjektív, ellenzéki publicisztika kritikájával mutatható ki: vajon a közvélemény nem 'objektív' tudósítást vár-e el? A másik fenntartást, szociológiai tapasztalatot Habermas fogalmazta meg: szerinte a parlamenti közvetítésekkel, a teljes nyilvánossággal a képviselők immár nem egymáshoz, hanem a 'közönséghez' beszélnek. A parlamenti vita – amely egyébként az értelmes, kompromisszumkereső, egymás meggyőzését szolgáló diskurzus fóruma volna – átalakul show-vá, a kritikai párbeszéd ismét reprezentatív demonstrációvá, az érvek helyét pedig szimbólumok veszik át.⁵

A véleménynyilvánítás szabadsága mindazonáltal kellő keretet, három pillérrel megtámasztott alapot biztosított a törvényhozó testületek nyilvánosságának. A véleményszabadság alapjoga ugyanis mind a közügyekkel kapcsolatos információk megismerésének jogát, mind a közügyekről folytatott vitákat magában foglalja, egyben a képviselők szólásszabadságát is különös védelem alá helyezi. A törvényhozó testületek és a média(nyilvánosság) kapcsolatát a nyugati alkotmányos demokráciák széles körben garantálják, a *soft law* forrásoktól kezdve a bírósági esetjogig.⁶

² A diétai naplókat, amelyek tartalmaztak a vitákkal kapcsolatos részeket, senki nem olvasta, mivel tulajdonképpen nem terjesztették. KOSÁRY Domokos: A reformkor sajtója 1832–1840. Kossuth és az *Országgyűlési Tudósítások*. In: SZABOLCSI Miklós (főszerk.): *A magyar sajtó története I. 1705–1848*. 380–386.

³ SZEKFI Gyula: *Magyar történet V*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1936. 297–299.

⁴ Az Egyesült Államok képviselőházából 1979, a szenátusból 1986, az angol parlament alsóházából 1989 óta közvetíthet folyamatosan a televízió. A közvetítések térnyeréséhez, ill. az ezzel kapcsolatos fenntartásokhoz l. még William MCKAY – Charles W. JOHNSON: *Parliament and Congress: Representation and Scrutiny in the Twenty-First Century*. Oxford, Oxford University Press, 2012. 101–105.

⁵ HABERMAS i. m. (1. lj.) 297. A parlamenti ellenőrzés valódi funkciója helyett a politikai viták megjelenését figyeli meg Klaus VON BEYME: *Die parlamentarische Demokratie. Entstehung und Funktionweise 1789–1999*. 3. kiad., Opladen–Wiesbaden, Westdeutscher, 1999. 275.

⁶ L. az Európa Tanács által elfogadott Res 1142 (1997) on parliaments and the media határozatot vagy a strasbourgi bíróság döntéseit. SMUK Péter: A parlamenti nyilvánosság alkotmányos garanciái Közép-Európában. *Jog-Állam-Politikai*, 2014/1., 69–87. Az ellenzéki jogok és a parlamenti funkciók kiegészítéseként, megerősítőjeként említi a médianyilvánosságot a Velencei Bizottság: CDL-AD(2010)025-e, Report on the role of the opposition in a democratic Parliament, www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD%282010%29025-e

Szükséges megemlíteni azt a történeti gyökerű sajátosságot, amely a parlamenteket mint tradicionális, nagy tekintélyű és méltóságú testületeket jellemzi. Az általában reprezentatív épületben elhelyezett, ‘szertartásos’⁷ jellegű ülésezéssel működő, alapvető hatalmi döntéseket meghozó testületek az ‘egyszerű halandó’ számára a legritkább esetben közelíthetők meg korlátok nélkül. Nemcsak a biztonsági követelmények, de a hatalmi tekintély is igazolja a kulturálisan beágyazott megoldásokat, például azt, hogy a törvényhozás és különösen annak ülésterme csak meghatározott feltételekkel látogatható a turisták, az érdeklődő polgárok, de még a média munkatársai számára is. A parlamenti ülések közvetítését is alapvetően két módon oldják meg az (európai) államok: vagy szabadon közvetíthetnek a médiaszolgáltatók, vagy csak egy hivatalos (zárt láncú) kamerafelvétel készülhet. Hasonlóképpen, egyes törvényhozási épületekben szabadban mozoghatnak az újságírók (a média munkatársai), másutt nem, vagy csak szigorú korlátok között. E modellek létéből fakad, hogy csak óvatosan fogalmazhatók meg általános európai standardok az alapvető hozzáférésről.

Az alábbiakban három, a közép-európai régió országaiból származó, az újságírók parlamenti tevékenységének korlátozásával kapcsolatos esetet tekintünk át. Sajátosságuk, hogy a parlamenti többség (az ahhoz tartozó házelnök) számára bizonyos helyzetekben kényelmetlenné vált a médianyilvánosság. Noha a parlament ülésének nyilvánosságát és az újságírók viszonylag szabad parlamenti mozgását az adott országok alkotmánya, házszabálya, illetve politikai kultúrája főszabályként kezeli, és ennek kialakult a mintegy két és fél évtizedes gyakorlata, a házelnök mégis ennek korlátozásához folyamodott. Az alábbi vitákban az is közös, hogy a törvényhozásokban van egyfajta ‘hivatalos’ nyilvánosság, de a független médiumokra korlátozások vonatkoznak.

2. A parlamenti tudósítások korlátozásának három esettanulmánya

2.1. A Szelmani és mások v. Macedónia ügy (2017)

Az első, európai visszhangot kiváltó esetünk Macedónia parlamentjében játszódott le, és a résztvevő újságírók a hazai alkotmánybíróság mellett az Emberi Jogok Európai Bíróságára is elvitték ügyüket. A Bíróság által feltárt tényállás a következőképpen foglalható össze.⁸

A panaszos újságírókat 2012. december 24-én távolították el a plenáris ülésterem galériájáról. Az előzmény az volt, hogy a parlament a következő évi költségvetési törvényről tárgyalt, és a heves politikai vita közepette a felháborodott ellenzék képviselői elfoglalták a házelnöki pulpitust. A teremben kisebb dulakodás, dobálózás zajlott, eközben a parlament épülete előtt tüntetők gyülekeztek fenyegetően. A házelnök a parlament eljárási rendjének helyreállítása, valamint az ülésterem és az újságírók biztonsága érdekében elrendelte a galéria kiürítését. Ezután a biztonsági szolgálat emberei – kisebb ellenszegülésen felülkerekedve – a média munkatársait

⁷ A magyar határozati házszabály szerint „[a]z ülés kezdéseként az ülést vezető elnök és az ülés résztvevői felállva köszöntik a választópolgárok közösségét” [10/2014. (II. 24.) OGY határozat, 17. § (2) bek.].

⁸ *Selmani v. Macedonia*, no. 67259/14, 2017. február 9-ei ítélet, 5–15. bek.

egy számukra kijelölt sajtószobába vezették, ahol a plenáris teremben történeteket és a rend helyreállítása után folytatódó ülés eseményeit televízión követhették. Az újságírók panasza szerint ők egyáltalán nem érezték veszélyeztetve személyes biztonságukat, és nem tartottak igényt a sajtósobák védelmére sem az ülésteremben dulakodókkal, sem az utcán tüntetőkkel szemben. Ezek alapján eltávolításuk elfogadható jogalap és indok nélkül történt, ezáltal sérült az a joguk, hogy jelenlévőként kövessék a plenáris teremben az eseményeket, és a közvélemény számára tudósíthassanak róluk. A sajtószoba és a hivatalos közvetítés képe nem adhatott számukra teljes képet a történetekről, ezért sérült az Emberi Jogok Európai Egyezményének 10. cikkében biztosított véleményszabadságuk.⁹

A macedón jogban az alkotmány biztosítja a parlamenti ülések nyilvánosságát (70. cikk), jöllehet a strasbourgi bíróság az erre való hivatkozást elmulasztja. A törvényhozás sajtónyilvánosságának részletesebb szabályait a házszabályokban és a parlamenti törvényben találhatjuk. Ez utóbbi jogforrásokat a Bíróság elegendő jogi háttérnek találta az eset és azon belül a hatósági fellépés megítélése tekintetében.¹⁰ A testület úgy vélte, hogy legitim érdeket szolgál, ha a parlamenti eljárások védelme érdekében a házelnök rendészeti, fegyelmi jogköröket gyakorol. Az adott esetben a következő két, egyaránt közérdekre alapozott indoklás mérlegelését végezte el: vajon a parlamenti eljárások és az ülésterem (köz)rendjének védelme erősebb, vagy a közvéleménynek az újságírói tevékenység nyomán való információhoz jutása? Az eset megítélése azon múlott, hogy a hatóságok helyzetértékelését és fellépését jogszerűnek, indokoltnak és arányosnak találhatjuk-e.¹¹

A Bíróság, abból kiindulva, hogy a más ügyekben már rögzített álláspontja szerint az újságíróknak a tüntetések vagy zavargások helyszínéről való eltávolítása különös vizsgálatot, alapos indokolást igényel, ez esetben nyomós érveket várt volna el a hatóságoktól. A vitatott fellépés nyomán ugyanis a sajtó azon *'watch-dog'* szerepe sérült, amelyben a hatósági fellépésekről tudósítva a hatalom ellenőrzésének funkcióját is ellátja [(75.) bek.]. Az adott esetben sem a parlamenten kívüli zavargás, sem a plenáris ülésteremben zajló dulakodás veszélyeztető jellegét nem támasztotta alá Macedónia kormánya. Hivatkozott ugyan bizonytalan információkra a tüntetők a parlament *épülete* elleni támadását illetően, de az újságírókat nem vitték ki az *épületből*, csak egy másik helyiségébe kísérték [(78) bek.]. Az ellenzéki képviselők dulakodó csoportja a házelnöki pulpituson való fellépésével megzavarta a parlament törvényalkotási eljárását, és bizonyos tárgyakat is dobált, ez azonban a galériától jól elkülönített fizikai térben zajlott. Az újságírók ennek passzív megfigyelői voltak, nincs semmiféle tény arra nézve, hogy az ülésteremben való dobálózás veszélyeztette volna a testi épségüket [(83) bek.]. A biztonsági szolgálat emberei a sajtógaléria kiürítésekor kisebb ellenállásba ütköztek, mert a panaszosok először megtagadták a távozásra való felszólításnak való engedelmességet. Ezt azonban a Bíróság nem tekintette olyan súlyúnak, amely befolyásolná a hatóságok fellépésének megítélését (különben sem indult semmilyen eljárás az egyik ór állítólagos sérülése ügyében) [(81) bek.]. A Bíróság

⁹ Megemlítendő, hogy a panaszosok az ügyben lefolytatott hazai alkotmánybírósági eljárást is kifogásolták, lévén nem biztosították számukra meghallgatást. A Bíróság, helyt adva a panasznak, megállapította az Egyezmény 6. cikke (1) bekezdésének sérelmét.

¹⁰ *Selmani v. Macedonia* (8. lj.) 16–23., 67. bek.

¹¹ Uo., 75–76. bek.

szerint az események különös érdeklődésre tarthatnak számot a közvélemény részéről, ezért az arról való médiatudósítás melletti érdek kiemelkedő jelentőségű. Márpedig az eltávolítással a tevékenységük alapvető korlátba ütközött:

„[A] panaszosok eltávolítása és az őket érintő hatósági intézkedés korlátlan kontextusa azonnali és kedvezőtlen hatással bírt, nyomban megakadályozva őket abban, hogy *első kézből, közvetlenül, személyes tapasztalás révén* szerezzenek tudomást az ülésteremben kibontakozó eseményekről. [...] Ezek fontos elemei a panaszosok újságírói tevékenysége gyakorlásának, amelytől a közvéleményt nem lehet megfosztani a jelen ügy körülményeit tekintve. Ennek alapján a Bíróság szerint a kormány nem tudta meggyőzően bizonyítani, hogy a panaszosok eltávolítása a galériáról szükséges volt egy demokratikus társadalomban, és hogy megfelelt »a nyomós társadalmi szükséglet« követelményének.” [(84)–(85) bek. – *Kiemelés tőlem, S. P.*]

2.2. A lengyel parlamenti tudósítók esete

A lengyel Szejm házszabálya garantálja a törvényhozás nyilvános működését, különös tekintettel a sajtó jelenlétére. Eddig is ennek keretein belül határozta meg a marsall (házelnök) a törvényhozás épületének beléptetési rendjét, a képviselők, vendégek, média mozgásának szabályait. A házszabály a marsall engedélyéhez köti a galérián való tartózkodást, a médiajelenlét viszont nincs ilyen feltételhez kötve [172. cikk (2)–(3) bek.]. A Szejm hivatala (kancellária) által igazgatott épületekbe és egyéb területekre való belépés engedélyeztetéséről szóló házelnöki rendelkezés¹² tartalmazza a számunkra releváns szabályozást.

„Az újságírók, illetve az újságírók szakmai tevékenységét támogató technikai személyzet számára a Szejm hivatalának tájékoztató központja ad felvilágosítást az épületekben tartózkodásra vonatkozó szabályozásról.” (19. §)

„Indokolt esetekben, tekintettel a nyugalom és a rend fenntartására, valamint a Szejm és a Szenátus biztonságának biztosítására, a belépési okmányok kiállítása megtagadható, [...] ez a szabály különösen abban az esetben alkalmazandó, amikor megállapítást nyert, hogy a belépési okmánnyal felruházandó személy a múltban megsértette a szóban forgó előírásokat, vagy megzavarta az épületek nyugalomát és rendjét, továbbá ha megsértette a Szejm vagy a Szenátus tekintélyét, szokásait, vagy súlyosan megsértette mások magánszféráját.” (20. §)

„A sajtóigazolvány (továbbá a média feladatainak ellátását segítő technikai személyzet igazolványának) birtokosa szabadon mozoghat az épületekben és egyéb terekben, kivéve a plenáris üléstermet és a plenáris ülésterem előcsarnokát a képviselőház ülésezése közben, az alábbi fenntartásokkal.

Azok a személyek, akik számára sajtóigazolványt, illetve technikai személyzeti igazolványt állítottak ki, beléphetnek a következő helyiségekbe:

- a képviselőház konferenciaterme,

¹² A rendelkezés érdemi módosításon esett át 2017 májusában. L. Zarządzenie nr 1 marszałka Sejmu z dnia 9 stycznia 2008 r. w sprawie wstępu do budynków pozostających w zarządzie Kancelarii Sejmu oraz wstępu i wjazdu na teren pozostające w zarządzie Kancelarii Sejmu, www.sejm.gov.pl/kancelaria/zarz1_2008.pdf

- a képviselőház bizottságainak üléstermei,
- valamely képviselő vagy szenátor társaságában az F1 bejáraton át a képviselőház további részei is, amennyiben az őrségnek leadták a személyes adataikat.” (40. §)

„A galérián tartózkodó személyek kötelesek a számukra elkülönített helyeket használni, csendben és komolyan viselkedni, különösen a folyamatban levő plenáris üléssel kapcsolatban tartózkodni minden tetszés- vagy nemtetszés-nyilvánítástól tapsolással vagy más formában, valamint kötelesek engedelmessé válni a Marsallőrség által kiadott utasításoknak a rendfenntartás és biztonsági intézkedések tekintetében.

Ezen szabályok megsértése esetén a házelnök elrendelheti, hogy az ott tartózkodók részben vagy teljesen hagyják el a galériát.” (65. §)

Az újságírói tevékenység 2016. évi korlátozásának esetét – amely egyes értelmezések szerint a lengyel alkotmányos viták, válság szerves részét képezte¹³ – magunknak kell rekonstruálnunk, bírósági jogeset nem áll rendelkezésre.¹⁴ A házelnök 2016. december közepén tett nagy vihart kavaró javaslatot a média képviselőinek a törvényhozás épületében való munkájának új szabályaira. Mivel a rendszerváltás óta szokásos gyakorlatot, hogy a törvényhozás teljes épülete szabadon elérhető az újságírók számára, kaotikusnak vélte a ház vezetése, a hivatalos indokolás szerint a javaslat ezt célozta rendbe tenni.¹⁵

Eszerint az alábbiak révén a törvényhozás épületében, különösen az ülésteremben (a nyilvános galérián) korlátozottá vált volna mind az újságírók mozgása, mind az audiovizuális felvételek készítése:

- az egyes médiaszolgáltató szervezetek két-két képviselőt akkreditálhatnak;
- az újságírók csak egyetlen helyről tudósíthatnak a parlamentből;
- az újságírók nem készíthetnek felvételeket sem a nyilvános galériáról a plenáris ülés eljárásáról, sem pedig a parlamenti bizottságok üléseiről;
- az újságírók a nyilvános galériára is csak a Szejm hivatalának előzetes értesítésével léphetnek be;
- az újságírók a plenáris és a bizottsági ülésen történekről szóló közvetítést is csak a (fő törvényhozási épülettől elkülönített) F épületben található konferenciaszobából¹⁶ követhetik.¹⁷

¹³ L. Open Letter to the College of Commissioners regarding the situation in Poland, <http://www.aedh.eu/wp-content/uploads/2018/07/Joint-NGO-letter-to-the-European-Commission-on-Poland-24.02.pdf>; és e levél melléklete: www.fidh.org/IMG/pdf/annex_to_joint_ngo_letter_to_the_european_commission_on_poland-16_feb_2017.pdf

¹⁴ A Helsinki Bizottság jelentése és véleménye elérhető lengyelül: http://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2017/01/Opinia_HFPC_11012017.pdf. Köszönettel tartozom az eseményekben és a releváns jogi szabályozásban való eligazodásban nyújtott segítségéért Dorota Głowacka (Observatory of Media Freedom in Poland, Helsinki Foundation for Human Rights) és Łukasz Młynarkiewicz (ügyvéd) kollégáknak. A tényfeltárásban és az eset feldolgozásában elkövetett hibákért mindazonáltal kizárólag a szerzőt terheli a felelősség.

¹⁵ The Polish Government's response to the concerns expressed in relation to the proposal of changes to the rules governing journalists' work in the Sejm and Senat, <https://rm.coe.int/16806d8de4>

¹⁶ Egy új, a professzionális újságíráshoz méltó körülményeket kínáló médiaközpont felállításáról szóló hivatalos tájékoztató anyagot l. <http://www.sejm.gov.pl/media8.nsf/files/EPIA-AGMN5J/%24File/Informacja%20na%20temat%20zmian%20w%20organizacji%20pracy%20medi%20C3%B3w%20w%20Parlamente.pdf>

¹⁷ Association of European Journalists: In Poland, media freedom fears persist as new plans restricting journalists' access to parliament to be unveiled in January, http://www.aej.org/page.asp?p_id=569

A javaslat bejelentése nyomban az ülésteremben heves tiltakozást váltott ki az ellenzéki képviselők közül (valamint a civil szervezetek tiltakozásba kezdtek az utcán, a parlament előtt). Az egyik ellenzéki képviselő, kihasználva a költségvetési törvény vitájában való felszólalását, „Szabad médiát a Szejmben” feliratot mutatott fel, és nem tett eleget a házelnök felszólításának, hogy hagyja el a szónoki emelvényt. Ezt követően a házelnök fegyelmi intézkedésként kizárta a képviselőt az ülésnap további részéről. Az ellenzéki Polgári Platform (Platforma Obywatelska) néhány képviselője erre elfoglalta az elnöki emelvényt körülvevő üléstermi részeket, és ülősztrájkot kezdtek, az előzőhöz hasonló táblák, feliratok felmutatásával. Követelték az ülésnapról kizárt képviselő visszaengedését, és igyekeztek megállítani a törvényhozó testület munkáját. Az ezt követő többórás szünet után a fő ülésteremtől elkülönülő, kisegítő teremben hívták össze a Szejmet. Itt a kormányzó parlamenti többséget adó Jog és Igazságosság (Prawo i Sprawiedliwość) párt képviselői, maroknyi ellenzéki képviselő jelenlétében, elfogadták a 2017. évre szóló költségvetési törvényt.¹⁸ A szavazásról több képviselő is hiányzott, az újságírókat pedig nem engedték be. A költségvetési törvényt az ellenzék szerint szabálytalanul fogadták el, hiszen még a határozatképesség megléte sem volt igazolható (a szavazás kézfelemeléssel történt az elektronikus szavazógép használata helyett), és a kormányzó párt kitartott az új médiaszabályokra tett javaslat mellett. További hazai és európai tiltakozások hatására 2017 elején a házelnök elállt a javaslatától, mindazonáltal a sajtótudósítások szerint a következő hónapokban az újságírók több alkalommal nem tudtak belépni a Szejm épületébe.¹⁹

2.3. Újságírók az Országházban

A magyar Országgyűlésről szóló 2012. évi XXXVI. törvény (Ogytv.) a törvényhozási munka nyilvánosságát támogatja a demokratikus közvélemény érdekében, ugyanakkor részletszabályalkotási lehetőséget biztosít a házelnök számára, hogy a média munkatársainak működési helyét kijelölje. Ugyan a magas, sarkalatos törvényi szabályozási szint meglehetősen bő szövegezésű rendelkezéseket tartalmaz (a korábbi ciklusokban felmerült hozzáférési és közvetítési vitákra is válaszolva), mégis a házelnök alacsonyabb szintű szabályozása és egyedi intézkedései okozták a legutóbbi, itt tárgyalt fejleményeket.

„Ogytv. 54. § (1) Az Országház, az Országgyűlés Irodaháza, valamint az Országgyűlés Hivatalának elhelyezésére szolgáló épületek területére történő belépést a házelnök engedélyezi. E hatáskört a házelnök átruházhatja. (2) [...] A házelnök nem állapíthat meg olyan rendelkezést, amely az Országgyűlés ülésének nyilvánosságát, a demokratikus közvélemény kialakulásához szükséges szabad

¹⁸ Aleks SZCZERBIAK: How will Poland's parliamentary crisis develop? *The Polish Politics Blog*, 2017. január, <https://polishpoliticsblog.wordpress.com/2017/01/03/how-will-polands-parliamentary-crisis-develop/>

¹⁹ BBC: Polish protesters block parliament over press freedom, www.bbc.com/news/world-europe-38347674. A Helsinki Bizottság álláspontja „on still unclear rules for media in Parliament”: <http://www.hfhr.pl/en/hfhr-on-still-unclear-rules-for-media-in-parliament/>

tájékoztatás feltételeit kizárná. [...] (6) Ha az [...] épületek területére belépők és ott tartózkodók [...] kötelezettségüket nem teljesítik, akkor belépésük megtagadható, illetve onnan kivezetethetők. A házelnök döntése alapján az ilyen személynek az (1) bekezdésben meghatározott épületek területére történő belépését meg lehet tagadni.

55. § (1) A nyilvános ülésen e törvényben meghatározottak szerint hallgatóság vehet részt. (2) A nyilvános ülésen a hallgatóság – ideértve a médiatartalom-szolgáltatók képviselőit is – csak a házelnök által kijelölt helyen foglalhat helyet, és a véleménynyilvánítás bármely formájától tartózkodni köteles. [...]

59. § (1) Az Országgyűlés ülésének, a törvényalkotási bizottság ülésének, a kinevezésekkel és jelölésekkel kapcsolatos nyilvános országgyűlési bizottsági meghallgatásoknak, valamint a házelnök által – a Házbizottság véleményének kikérését követően – kijelölt egyéb országgyűlési bizottsági üléseknek a közvetítése céljából zárláncú audiovizuális rendszer működik. (2) A zárláncú audiovizuális rendszerből kimenő jelet valamennyi médiaszolgáltató számára hozzáférhetővé kell tenni. A rendszerhez való csatlakozás költségei a médiaszolgáltatót terhelik. A zárláncú audiovizuális rendszer kimenő jeléből nyilvánosan elérhető valósídejű, internetes közvetítésre alkalmas jelfolyamot kell képezni, és azt az Országgyűlés honlapján elérhetővé kell tenni. (3) Az (1) és (2) bekezdésben foglaltak nem érintik bármely médiaszolgáltatót az azt a jogát, hogy az Országház épületének a házelnök által kijelölt helyéről műsort közvetítsen vagy rögzítsen. A házelnök csak olyan helyet jelölhet ki a műsor közvetítésére vagy rögzítésére, amely nem korlátozza a demokratikus közvélemény kialakulásához szükséges szabad tájékoztatás feltételeit. (4) Az (1) bekezdés alapján nem közvetített nyilvános országgyűlési bizottsági üléseket a médiaszolgáltató közvetítheti vagy rögzítheti. A közvetítés technikai előkészületei és lebonyolítása a bizottsági ülést nem zavarhatják.

(5) Az Országgyűlés ülése és az országgyűlési bizottsági ülések képi közvetítésének célja a nézők pártatlan, kiegyensúlyozott, pontos és tényszerű tájékoztatása az Országgyűlés tevékenységéről. A televíziós közvetítés az Országgyűlés tevékenységével összhangban a tényleges történésekre és az országgyűlési munkára – így különösen az ülést vezető elnökre, a mindenkori felszólalóra, a szavazási eredmények bemutatására, az ülésterem egészére, illetve az ülésteremben zajló egyéb eseményekre – irányul. A képszerkesztés objektívan és tárgyilagosan igazodik az ülés menetéhez.”

A 9/2013. számú házelnöki rendelkezés az Ogytv. által megfogalmazott alapvető keretek között korlátokat szabhat a médiaszolgáltatók és az újságírók munkavégzésének a számukra igénybe vehető, megközelíthető épületrészek kijelölésével.²⁰ Noha létezik a sajtó számára kijelölt hely a plenáris terem galériáján, a házelnök megtiltotta a magánfelvételek készítését a plenáris ülésteremben és az azt körülvevő folyosón. Az ülés ideje alatt a műsorszolgáltatók az északi társalgóban rögzíthetnek felvételt, onnan adhatnak közvetítést [8. § (1) bek.].

²⁰ 9/2013. számú házelnöki rendelkezés az Országház és az Országgyűlés Irodaháza, valamint az Országgyűlés Hivatalának elhelyezésére szolgáló épületek területére történő belépés és az ott-tartózkodás, valamint az Országgyűlési Őrség e feladatkörével összefüggő tevékenysége részletes szabályairól, www.parlament.hu/documents/10181/11066/2013r09.pdf/1940811a-f4bd-44b4-95fc-871924b07a28; illusztráltan: <https://4cdn.hu/kraken/image/upload/s--2zFNR7dg--/6r16M2LAbjc7CG7hs.jpeg>

2015-től a házelnök markáns és hevesen vitatott intézkedésekkel – újságírók, sőt egész szerkesztőségek sajtóakkreditációjának felfüggesztésével – szerzett érvényt azon alkotmányos hatáskörének, miszerint „[a]z Országgyűlés zavartalan működésének biztosítása és méltóságának megőrzése érdekében az Országgyűlés elnöke a házszabályi rendelkezésekben meghatározott rendészeti és fegyelmi jogkört gyakorol” [Alaptv. 5. cikk (7) bek.]. A házelnök abból a meggyőződéséből kiindulva hozta meg egyedi döntéseit, hogy nemcsak a média munkatársai zavarják a képviselők nyugodt törvényhozási funkcióit, de bizonyos interjúkészítési módszerek és az Országházban készített filmek az Országgyűlés tekintélyét is rombolják.²¹

A kereskedelmi médiaszolgáltatók és internetes lapok munkatársai a házelnök erre vonatkozó rendelkezését azért kifogásolták, mert túl szűk keretek közé szorítja munkájukat, ellentmondva az Ogytv. 59. §-ának (3) bekezdésében foglalt keretszabálynak.²² A szóban forgó akkreditáció-visszavonások alapvetően e szűk terület határainak feszegetéséből fakadtak: az újságírók a kijelölt határokon túl tartózkodtak, nem megengedett folyosókon át is ‘üldözték’ kérdéseikkel a gyors léptű képviselőket.

A magyar törvényhozás épületének újságírók általi hozzáférhetősége folyamatosan szűkült az elmúlt évtizedekben.²³ Korábban semmiféle akadálya nem volt annak, hogy a folyosókon személyesen találkozzanak és interjút készítsenek a képviselőkkel, a férőhelyek függvényében az ülésező Országgyűlésről tudósítsanak és közvetítsenek a plenáris teremből, akárcsak a lengyel parlamentben, később viszont korlátozások sora bukkant fel. A folyosók nyilvánossága (bizonyos területek elzárásával) szűkült, és az ülésterem sajtópáholyának elhelyezkedése-kijelölése is visszatérő problémaként jelentkezett.

Hamarosan csak a hivatalos, zárt láncú videófelvétel-közvetítés átvételének joga maradt meg, ezzel megszűnt az ülésen történetek alternatív közvetítésének lehetősége a média számára. Az újságírók szerint a hivatalos jeladás rögzíti ugyan a működés egyes elemeit (felszólalók stb.), más események szükségszerűen kívül maradnak a látókörén. Nem beszélve arról, hogy a zárt láncú adás is szerkesztett, így szerkesztői szubjektivitás tárgya, egyes, a hivatalos kamera látószögén kívül eső események, a képviselők magatartása fontos információ lehet a közvélemény számára. Az Alkotmánybíróság a 20/2007. (III. 29.) AB határozatában azonban alkotmányosnak találta a szabályozást. Mérlegelésében hangsúlyozta a közhatalmi szervek ellenőrzésének és a közvélemény tájékoztatásának alkotmányos követelményeit, azonban a parlamenti működés

²¹ Kitiltották a hvg.hu munkatársát a Parlamentből. *HVG*, 2016. április 26., hvg.hu/itthon/20160426_Kitiltottak_a_hvg_hu_munkatarsat_a_Parlamentbol; FÁBIÁN Tamás: Fidesz: Az újságírók magatartása méltatlan az állampolgárokkal szemben. *Index*, 2016. április 27., index.hu/belfold/2016/04/27/partok_es_a_parlamenti_sajtoszabadsag/. Újabbán: HUTH Gergely: Kövér László kitiltotta László Petrát a Parlamentből – fellebbezünk a döntés ellen. *Pesti Srácok*, 2017. november 23., pestisracok.hu/kover-laszlo-kitiltotta-laszlo-petrat-parlamentbol/

²² A Társaság a Szabadságjogokért, jogsegélyt nyújtva, az Emberi Jogok Európai Bíróságához fordult az ügyben, az eseteket is ismertető beadvány elérhető: https://tasz.hu/files/tasz/imce/kitiltott_ujsgirok_strasbourggi_kerelem_honlapra.pdf. A jelen tanulmány nem térhet ki bővebben arra a kérdésre, amely nem mellékesen szabályozási problémából is levezeti a „kitiltott” újságírók jogsérelmét, illetve a jogorvoslat hiányát. A házelnöki rendelkezés ezen érvelés szerint nem pusztán sérti a törvényi kereteket (felhatalmazási szabályt), de oly módon alkotott és alkalmazott norma, amely alapján a megállapított jogkorlátozással szemben jogorvoslatra nem nyílik lehetőség.

²³ Elméleti keretbe foglaltan tárgyalja: SMUK i. m. (1. lj.) 146–147.

méltóságának védelme miatt a sajtó munkájának korlátozását szükségesnek, a zárt láncú rendszer szerkesztési elvei nyomán pedig (tudniillik hogy kiegyensúlyozott legyen) arányosnak vélték. Külön felhívta az Alkotmánybíróság a figyelmet arra az Európa Tanács által készített európai körképre is, amely szerint (legalább) két modell létezik a törvényhozási közvetítések tekintetében: egyes országokban a hivatalos állami televíziós közvetítés kizárólagos, másutt minden médiaszolgáltató közvetítését megengedik.²⁴

A 2015–17-es magyar esetekben most nem is elsősorban az ülésterem nyilvánosságának korlátaira kell felfigyelnünk, hanem a törvényhozás működésére, ülésére, a bizottságok munkájára és általában a választott képviselők és parlamenti pártok tevékenységére dedikált épület, az Országház média általi hozzáférhetőségére. A kérdés úgy vehető fel, hogy a folyosók nyilvánosságához ugyanolyan erős alkotmányos érdek (vagy alkotmányos jog) fűződik-e, mint az ülésterem nyilvánosságához. Az újságírók tájékoztatáshoz, interjúhoz való joga alapján – ha létezik ilyen – kikényszeríthető-e a parlamenthez és a képviselőkhez való hozzáférés joga? A kérdéseket a konklúziók körében válaszoljuk meg, a három bemutatott eset fényében.

3. Összegzés

Az újságírók parlamenti jelenlétének alkotmányos funkcióit a következők szerint vehetjük számba.

Közérdekű információk megismerése – A törvényhozó testületek működése és a képviselők tevékenysége közérdekű információkkal van tele. Az újságírók itt a képviselők munkáját és véleményét is első kézből ismerhetik meg. A politikai viták, éppúgy mint az állami szervek működésével kapcsolatos információk, a választókat orientálják a pártok és képviselők álláspontjáról.

A közvélemény tájékoztatása – A közvélemény ugyan szerezhet bizonyos mennyiségű ismeretet saját érzékszerveivel a képviselők és a parlamentek munkájáról, a parlamenti nyilvánosság tulajdonképpen nem működne az információk gyűjtésére, rendszerezésére és továbbítására professzionális tudással és eszközökkel rendelkező újságírók nélkül. Igaz ez az ülésekről való 'hivatalos', 'állami' közvetítésekre is. A parlamentben a képviselőhöz odalépő, kérdéseket feltevő újságírók nélkül a választópolgárok nem értesülnének egyes politikailag releváns fejleményekről. Ez a lehetőség a kritikai újságírás megléte esetén túlmutat a tanulmány elején vázolt habermasi problémán: itt a képviselők nem tehetik meg, hogy pusztán 'kinyilatkoztatói' legyenek pártjuk álláspontjának. E két funkciót, valamint a sajtó- és információszabadságot átfogja a véleménynyilvánítás szabadságának alapjoga, a demokratikus közvélemény kialakulásának alkotmányos értéke.

Ellenőrzés – Médiajelenlet esetén a képviselők annak tudatában tevékenykednek, hogy a választópolgárok (a leg súlyosabb szankció birtokában) nyomon követhetik őket. A médiapluralizmust tekintve pedig a versengő valóságábrázolások és -értelmezések, a médiatudósítások maguk is összevethetővé, ellenőrizhetővé válnak.

²⁴ Information Report on parliaments and media, CoE Parl. Assembly Doc. 7106 1403-16/6/94-1-E.

Legitimáció – A nyilvánosan működő testületek a demokratikus legitimáció biztosabb alapján nyugszanak. A választópolgárok figyelme folyamatos kontrollt és visszaignazolást is ad, a törvényhozás és tagjai döntései megerősítést nyerhetnek.

E funkciók tekintetében a fentebb bemutatott három parlamenti esetről a következő összegző megállapításokat tehetjük.

3.1. Az ülésterem nyilvánossága és annak korlátozhatósága

A parlamentek mint törvényhozó testületek működése a plenáris és bizottsági üléseken zajlik. A parlament nyilvános működésének alkotmányos elvéből levezethetően az ezekhez való hozzáférést – minimálisan a hivatalos közvetítések vagy a szó szerinti jegyzőkönyvek megismerése útján – nyilvánvalóan alkotmányos jogként kezelhetjük. (A törvényjavaslatok szövegeinek vagy a parlamenti adminisztráció közérdekű adatainak megismerése természetesen kapcsolódó kérdés, lásd Ogytv. IV. fejezete.) Ez csak hasonló súlyú alkotmányos érdek vagy alapjog érdekében korlátozható. A demokratikus legitimáció e pilléreivel szemben közérdekű (közbiztonság, a parlamenti eljárások zavartalansága) és alapjogi (különösen emberi élet és méltóság) értékek állíthatók és indokolhatók egy demokratikus államban.

Jóllehet vannak olyan parlamenti épületek és üléstermek, ahol a nagyon szűkre szabottnál kiterjedtebb újságírói és médiajelenlét *eo ipso* az eljárást vagy a parlament tekintélyét zavarhatja, egy kialakult gyakorlat drasztikus korlátozása nem lehet védhető (vö. macedón eset). Már a műemlék jellegű épületek galériái is elegendő teret tudnak nyújtani a legújabb technikákkal (mobiltelefon vagy átlagos fényképezőgép segítségével) készíthető tudósítás vagy közvetítés számára. Az európai parlamenti kultúrában eltérő hagyományai vannak az üléstermi újságírói munkának. A macedón eset alapján úgy tűnik, hogy noha nem tekinthetjük európai alkotmányos standardnak a plenáris ülésteremből való (magán)közvetítéshez való jogot, ha ennek szokása és szabályozott gyakorlata kialakult egy államban, akkor az e gyakorlattal szembeni korlátozások különös vizsgálat alá esnek az emberi jogi bíróság előtt.

3.2. A folyosók nyilvánossága és korlátozhatósága

Az újságírók és a médiaszolgáltatók a gyakorlat és a fizikai fogalmaink szerint is a legkönnyebben a folyosón érik el személyesen a választott képviselőket, a törvényhozás tagjait. A képviselőkhöz való hozzáférés korlátozása a közérdeklődésre számot tartó információkhoz való hozzáférés korlátozásával kapcsolható össze. Noha a médiajelenlét legitimációs értéke kiemelkedő, nem meglepő, hogy elsősorban a kormánypárti képviselők számára kényelmetlen. A szervezett sajtónyilvánosság különféle formái (sajtótájékoztató, sajtóközlemények) az egyes képviselők számára is menedéket nyújtanak, és a nyilvánosságot a régi reprezentatív-szimbolikus kommunikáció irányába mozdítják el.

Az alkotmányos értékek konfliktusában a mérlegelendő szempontok között szerepel, hogy a tájékoztatáshoz való jog magában foglalja-e a közintézmények és közhatalmat gyakorlók – biztonsági követelmények betartása melletti – fizikai megközelítésének lehetőségét. Míg egy

minisztérium épületének teljes elérését nem kérhetjük számon, addig a törvényhozáséért kitarató küzdelmet vívnak a média képviselői. Ugyan a végrehajtó hatalom is demokratikus legitimitációra és ellenőrzésre szorul, ennek alkotmányos eljárásai vagy épp a parlamenthez kötődnek, vagy (mondjuk elnöki rendszerekben is) inkább elfogadhatóan a szervezett sajtónyilvánosságra tartoznak. A parlamentek sajátossága ebből a szempontból az elhelyezésükre szolgáló épületek nagysága, és magában foglalja az említett üléstermet és nyilvánosságát, illetve az, hogy míg egy minisztériumban elsősorban a nem a nyilvánosságnak és a választóknak felelő hivatalnokok ülnek, addig a parlamentben a választott politikusok mozognak.

A másik oldalon azt kell mérlegelnünk, hogy az újságírók jelenléte veszélyezteti-e a törvényhozás mint alkotmányos szerv működését vagy méltóságát. A szakma professzionális szabályai szerint tevékenykedő újságírók és médiamunkások ilyen veszélyeket nem nagyon jelenthetnek. Egyrészt a ház méltóságát, biztonságát és működőképességét bizonyos alapvető rendszabályok (akkreditáció, beléptetés, korlátozottan hozzáférhető területek, magatartás-szabályok) képesek biztosítani, másrészt a törvényhozás működőképességére a 'csak' kérdező újságíró a folyosón nehezen tud hatással lenni, amennyiben fizikailag nem tartóztatja fel a – mondjuk szavazásra siető – képviselőket, nem zavarja az épület elektronikai rendszerét, nem kelt az ülésteremben is elviselhetetlen zajt stb. A médiának a parlamenti épületből való teljes kitiltása tehát nem védhető véglet, azonban a számára kijelölt működési terület és a képviselők fizikai elérhetőségének kapcsolata már vizsgálható alkotmányos szempontból. Ha ez a terület túl távoli vagy szűkös (vö. magyar Országgyűlés), akkor az alkalmas lehet a parlamenti hozzáféréshez fűződő érdek indokolatlan korlátozására. A parlament épületében talán 'túl sok' újságíró is lehet, és ez elérhet egy zavaró szintet, de erre nem a szerkesztőségként kiadható sajtóakkreditációk számának korlátozása (vö. Szejm), hanem a beléptetéskor érvényesített (szerkesztőségkénti vagy abszolút számhoz köthető) korlátozás lehet az adekvát válasz.

Fontos érv a sajtó korlátozásával szemben, hogy az újságírók nem a képviselőkhez, hanem elsősorban a közérdekű információkhoz kívánnak hozzáférni. A közérdekű adatok, tágran értelmezve, magukban foglalhatják a képviselők a hivatalos kamera látószögén túli viselkedésére vonatkozó információkat, a képviselők egyes közérdekű ügyekben kifejtett álláspontját is. A tájékoztatáshoz való jog és a képviselők tájékoztatási, interjúadási kötelezettségének összekötése (ez utóbbit az újságírók a képviselők fizikai megközelítésével szeretnék kikényszeríteni) olyan közvetett kapcsolatot állít fel, amely tekintetében az itt említett egyéb alkotmányos érdekek, a törvényhozás méltósága és zavartalansága megalapozottan hívhatók fel.

A média munkatársainak az észszerű – és a hivatásukból is fakadó – korlátokat éppúgy el kell fogadniuk, mint a képviselőknek a kényelmetlen újságírói kérdezősködést. A nyakukon lógó újságírók miatti méltatlankodás nem indokolható a parlament méltóságának védelmével sem, az ugyanis nem a képviselők emberi méltóságából és háborítatlanságából fakad, hanem a ház alkotmányos funkcióinak és a demokratikus bázisának megfelelő működéséből.

Az internetes közvetítő szolgáltatók kettős szerepe a kiberbűncselekmények nyomozásában

Felelősség és kötelezettségek

SORBÁN KINGA*

1. Bevezetés

Egyre gyakrabban hangzik el a sajtóban és egyes közéleti vitákban, hogy a kisebb-nagyobb techcégeknek hozzá kell járulniuk az internet *jogszerű*, illetve *helyes* működéséhez. A kijelentés és a hozzá kapcsolódó, a vállalkozások, tevékenységek állami szabályozására, esetleg a vállalatok önszabályozásának erősítésére tett ígéretük ugyan hangzatosak, gyakran nem váltják be a hozzájuk fűzött reményeket. Nem csoda, hiszen már akkor komoly nehézségekkel találjuk szembe magunkat, ha meg kívánjuk határozni, hogy mikor működik jogszerűen egy nemzetek felett álló – pontosabban azokat összekapcsoló –, ezerféle eszközből álló globális hálózat. Melyik ország vagy nemzetközi szervezet szabályai képezhetnék azt a mércét, amelyhez a *helyes* működést viszonyítjuk? Képesek lennénk-e egyáltalán megalkotni egyetlen, az internetre vonatkozó szabályrendszert, amely szükségképpen együtt járna azzal, hogy az államok, szuverenitásukat részben feladva, alávetik magukat egy közösen kidolgozott normarendszernek? Az elmúlt években – ahogy Klein Tamás is felhívja erre a figyelmet¹ – eljutottunk odáig, hogy az internetre már nem jogmentes területként tekintünk, az viszont, hogy az online teret is afféle *res communis omnium* ususként kezeljük, mint mondjuk a világhűrt, még várat magára.

A világháló mint infrastruktúra fizikai és matematikai törvényszerűségeken alapuló, nemzetközi szinten is szabványosított műszaki megoldások halmaza, tehát alapvetően nem magának az internetnek a helyes működését kell biztosítani, hanem a használata során tanúsított magatartásokra szükséges hatást gyakorolni. E magatartások lehetnek jogellenesek, és sérthetik a többi felhasználót, illetve befolyásolhatják a hálózatot alkotó műszaki berendezések rendeltetésszerű működését. Ennélfogva a szabályozási kérdések fókuszpontjában többnyire nem az infrastruktúra működése, hanem használata áll. Az internet működésében számos szereplő játszik fontos szerepet: vannak szolgáltatók, amelyek a hálózati infrastruktúrát üzemeltetik, és hozzáférési pontokat építenek ki, vannak olyanok, amelyek tárhelyet biztosítanak az információk tá-

* Tudományos segédmunkatárs, Nemzeti Közszerzői Egyetem, Eötvös József Kutatóközpont, Információs Társadalom Kutatóintézet. E-mail: sorban.kinga@uni-nke.hu

¹ KLEIN Tamás: Az online diskurzusok egyes szabályozási kérdései. In: KLEIN Tamás (szerk.): *Tanulmányok a technológia- és cyberjog néhány aktuális kérdéséről*. Budapest, Média tudományi Intézet, 2018. 11–40.

rolásához vagy az online térben való eligazodást könnyítik meg, továbbá olyan szolgáltatókat is találunk, amelyek maguk is igénybe veszik az előbbi szolgáltatások valamelyikét, hogy aztán saját tartalmaiknak és a felhasználók interakciójának biztosítsanak felületet.

Egy felhasználó a böngészés során a felsorolt szolgáltatások közül akár az összeset igénybe veheti úgy, hogy ennek nem szükségszerűen van tudatában. Ha valahol emberölés történik, a rendőrséget hívjuk, nem az épület tulajdonosát. Miért tennénk hát másként az online környezetben, amelyben az állam büntetőigényének érvényesítésére szintén az igazságszolgáltatás szervei jogosultak? Ugyanakkor egyes szolgáltatók olyan befolyással bírnak az infrastruktúrára, illetve annak egyes elemeire, hogy közreműködésükre szükség van a nyomozás során. Amellett, hogy a szolgáltatóknak – jellemzően törvényi kötelezettségből fakadóan – segíteniük kell a nyomozó hatóság munkáját, és egyes kényszerintézkedéseket is végre kell hajtaniuk, elképzelhető, hogy maguk is felelőssé tehetőek a harmadik személyek által továbbított információkért. A szolgáltató érdeke nyilvánvalóan azt kívánja, hogy ő maga mentesüljön a felelősség alól, a büntetőeljárás pedig azt, hogy a bűncselekmény elkövetője felelősségre vonható legyen. Ideális esetben ez a két érdek egymással párhuzamos – a szolgáltató azáltal, hogy teljesíti a jogszabályban foglalt kötelezettségeit, és segíti a nyomozó hatóság munkáját, megalapozza saját mentesülését is –, azonban elképzelhető olyan esetek is, amikor konkurál: egyes szolgáltatóknak nem áll érdekében hozzájárulni a nyomozás eredményességéhez, hiszen amennyiben felvállalják, hogy bizonyos információkról tudomásuk volt, elveszítik a felelősség alóli, ágazati jogszabályok által biztosított mentesülés lehetőségét. Jelen tanulmány azokat a kérdéseket igyekszik körbejárni, amelyeket a közvetítő szolgáltatók kettős és néhol ellentmondásos szerepe felvet.

2. A közvetítő szolgáltatók fajtái és pozíciójuk a büntetőeljárásban

A „közvetítő szolgáltató” elnevezés nem egyfajta szereplőt illet, hanem az információs társadalmi szolgáltatást nyújtó szolgáltatók egy jogszabály által meghatározott csoportjára vonatkozik. A közvetítő szolgáltatók egymástól való következetes elhatárolása a tárgyalta téma szempontjából azért különösen fontos, mert az egyes szereplők viszonya a jogsértő információkhoz, ennek okán pedig a nyomozásban való közreműködésük és a felelőségük mértéke eltérő lehet. A közvetítő szolgáltatók fajtáit az elektronikus kereskedelmi szolgáltatások, valamint az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások egyes kérdéseiről szóló 2001. évi CVIII. törvény (a továbbiakban: Eker.tv.) az Elektronikus kereskedelemről szóló irányelvvel² (a továbbiakban: Eker.írányelv) azonosan állapítja meg. Közvetítő szolgáltatónak minősül:

- az egyszerű adatátvitelt és hozzáférést biztosító szolgáltató,
- a gyorsítótároló-szolgáltató,
- a tárhelyszolgáltató,

² Az Európai Parlament és a Tanács 2000/31/EK irányelve (2000. június 8.) a belső piacon az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások, különösen az elektronikus kereskedelem, egyes jogi vonatkozásairól (Elektronikus kereskedelemről szóló irányelv, Eker.írányelv).

- a keresőszolgáltató, valamint
- az alkalmazásslolgáltató.³

Indokolt röviden szólni az elektronikus hírközlési szolgáltató fogalmáról is, mivel a későbbiekben tárgyalt, büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény (a továbbiakban: Be.) rendelkezései a kötelezettségek alanyaként sok esetben ezeket a szolgáltatókat említik. Az elektronikus hírközlésről szóló 2003. évi C. törvény (a továbbiakban: Eht.) értelmező rendelkezései alapján az elektronikus hírközlési szolgáltatás fő ismérve, hogy teljesen vagy nagyrészt jeleknek elektronikus hírközlési hálózaton való átviteléből, és ahol értelmezhető, irányításával jár.⁴ Eszerint van átfedés a közvetítő és az elektronikus hírközlési szolgáltatók között: az egyszerű adatátvitelt és hozzáférést biztosító közvetítő szolgáltatók, tehát az internetszolgáltatók elektronikus hírközlési szolgáltatóknak is minősülnek.

Az új Be. az eljárás résztvevőinek körét kiegészítette a vagyoni, illetve az egyéb érdekelt kategóriáival is, a közvetítő szolgáltatók pedig – tevékenységüktől függően – bármelyik szerepkörben megjelenhetnek. Vagyoni érdekelt lehet a szolgáltató, ha elkobozható vagy lefoglalt dolog, például szerver vagy más adathordozó tulajdonosa (gyakorlatilag bármelyik közvetítő szolgáltató), vagy olyan elektronikus adattal rendelkezésre jogosult, amelynek végleges hozzáférhetetlenné tétele rendelhető el (tárhelyszolgáltató).⁵ Egyéb érdekeltként vehet részt az eljárásban a közvetítő szolgáltató, amelynek jogára vagy jogos érdekére a büntetőeljárásban hozott határozat közvetlen hatással van, vagy amely az őt érintő eljárási cselekménnyel összefüggésben a Be. által meghatározott jogosultsággal vagy kötelezettséggel rendelkezik.⁶ Ahogy azt a tanulmány következő részeiben látni fogjuk, a közvetítő szolgáltatók e feltételeknek maradéktalanul megfelelnek. A Be. több kötelezettséget is megfogalmaz a szolgáltatók számára, amelyekkel összefüggésben a szolgáltatói felelősség kérdésével is indokolt foglalkozni.

3. A közvetítő szolgáltatók felelőssége

A jogirodalomban sok vitát generálnak a szolgáltatók felelősségének létével és terjedelmével foglalkozó kérdések, ezek a diskurzusok azonban többnyire a szolgáltatók polgári jogi, ezen belül is a jogsértő tartalmakért viselt felelősségére koncentrálnak. Érdemes azonban a közvetítő szolgáltatói felelősséget ennél tágabb kontextusban vizsgálni. Az információs környezetben elkövethető jogsértő cselekmények nem kizárólag tartalomhoz kapcsolódhatnak. A büntetőjog az úgynevezett informatikai bűncselekményeknek többfajta osztályozását ismeri, amelyek közül – széles körű elfogadottsága miatt – a 2001-ben Budapesten elfogadott Számítástechnikai bűnözésről szóló egyezmény (Cybercrime egyezmény) rendszerét ismertetjük. Ez az információs környezetben elkövethető deliktumokat három csoportra bontja: az elsőbe a szűk értelemben

³ Ekertv. 2. § I) pont.

⁴ Eht. 188. § 14. pont.

⁵ Be. 57. § (1) bek.

⁶ Be. 58. § (1) bek.

vett informatikai bűncselekmények tartoznak, ahol az információs rendszer az elkövetés eszköze és tárgya is egyben, a második csoportot az információs rendszer felhasználásával elkövetett csalás képezi, a harmadikat pedig az úgynevezett tartalom-bűncselekmények, ahol a számítógép csupán az elkövetés eszköze. A legváltozatosabb tényállások tartoznak ebbe a csoportba, klasszikusan a gyermekpornográfia és a szerzőijog-sértések, de tulajdonképpen minden olyan bűncselekményt idesorolhatunk, amely tartalommal kapcsolatos. Így a Magyarországon pönalizált becsületésértés, rágalmozás, illetve a gyűlöletbeszéd is belevehető ebbe a körbe.

Az Eker. irányelv a közvetítő szolgáltatók kimentési lehetőségeiről szóló cikkei sem tartalomról, hanem információról szólnak, ezért a felelősség kérdéseit nem célszerű szűken, csak a tartalomnak minősülő információk kapcsán vizsgálni. A rosszindulatú számítógépes programok (*malware*) terjesztése esetében például nem beszélhetünk tartalommal összefüggő jogsértésről, de információval kapcsolatos jogsértésről igen, mert a kártékony kódokat adatok továbbításával terjesztik. Nem indokolt továbbá a közvetítő szolgáltatók felelősségét csupán polgári jogi oldalról, kártérítési felelősséggént vizsgálni. A büntetőjogi felelősség, bár kétségtelenül csak kivételes esetben merülhet fel, néhány gondolatra mindenképp érdemes, mivel a Lisszaboni Szerződés⁷ a jogi személyek büntetőjogi felelősségre vonásának lehetőségét is megteremtette. A tanulmány e része elsőként a közvetítő szolgáltatók felelősségének általános európai és magyar szabályait ismerteti, ezt követően pedig azokat a kötelezettségeket mutatja be, amelyek az Eker. irányelvben foglaltakon túlmenően is felelősséget keletkeztethetnek.

3.1. A közvetítő szolgáltatók felelőssége általában

Az Eker. törvény kiindulási pontként rögzíti, hogy a szolgáltatók felelnek az általuk rendelkezésre bocsátott jogellenes tartalmú információért.⁸ Érdekesebb kérdés a más személyek által rendelkezésre bocsátott információért való felelősség kérdése. Kőhidi Ákos a szűk értelemben vett felelősség fogalmát úgy definiálja, hogy az „valamely normaszegő magatartás miatti következmény viselésének kötelezettsége”.⁹ A közvetítő szolgáltatók esetében joggal merül fel a kérdés, hogy a másért való felelősség speciális esetéről beszélünk, vagy a szolgáltató közvetlen felelősségéről, amelyet az keletkeztet, hogy valamely rá vonatkozó magatartási szabályt nem tartott be. A magyar jogirodalomban jelenleg az utóbbi az elfogadott elgondolás, Bayer Judit szavaival élve: „a szolgáltató nem azért [...] felelős, amit valaki más tett, hanem azért, amit ő maga mulasztott el megtenni.”¹⁰ A kommentekért viselt felelősség egyes kérdéseit elemezve Klein Tamás is arra a következtetésre jut, hogy a szolgáltatói felelősségnek a tartalom jogsértő voltától füg-

⁷ Lisszaboni Szerződés az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösséget létrehozó szerződés módosításáról (2007/C 306/01).

⁸ Ekertv. 7. § (1) bek.

⁹ KŐHIDI Ákos: *Fájlcseré és felelősség*. Budapest, Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság, 2016. 46–47.

¹⁰ BAYER Judit: A szolgáltatások felelősségének szabályozása a legújabb alkalmazások és az amerikai tapasztalatok fényében. *Médiakutató*, 2007/4., 37–47.

getlen feltételhez kell kapcsolódnia.¹¹ Ennek mentén az Eker. irányelv és az Ekertv. amikor a mentesülés feltételeit meghatározzák, pozitív magatartási előírásokat is megfogalmaznak, és ha a szolgáltatók nem ezeknek megfelelően cselekszenek, felelősségre vonhatók a más által rendelkezésre bocsátott jogellenes információért.

Az irányelv igen széles körű mentesülési lehetőséget biztosít a szolgáltatók számára, ami a közvetítő szolgáltatások jellegéből adódik: ezek olyan szolgáltatások, amelyek csupán technikai, automatikus és passzív jellegűek,¹² a szolgáltató nem gyakorol felügyeletet afelett, hogy az igénybe vevő hogyan és milyen céllal használja a szolgáltatást, tudomása sincs az esetleges jogsértésekről. Az Eker. irányelv által lefektetett kimentési lehetőségek olyan horizontális jellegű rendelkezések, amelyek az összes jogterület tekintetében, tehát mind a közjog, mind a magánjog rendszerében érvényesülnek. A kimentési rendszer ugyanakkor nem homogén: az irányelv azon az alapon differenciál a szolgáltatók között, hogy milyen tevékenységet végeznek, pontosabban hogy tevékenységük végzése közben milyen viszonyba kerülnek az információval, és milyen mértékű kontrollal rendelkeznek felette. Kőhidi felhívja a figyelmet arra,¹³ hogy az egyszerű továbbítás és a gyorsítótárolás esetében a felelősségkorlátozó tények objektív természetűek, a tárhely- és a keresőmotor-szolgáltatás esetében viszont szubjektív elem is megjelenik: a tudomásszerzés. A magyar jog az irányelvből átvett szabályokon túlmenően szűk körben a kiskorúak személyiségi jogának megsértése és a szerzőijog-sértések esetében az úgynevezett értesítési-eltávolítási eljárást is bevezeti.

3.2. A közvetítő szolgáltatók felelősségét megalapozó egyéb kötelezettségek

A közvetítő szolgáltatókkal szemben az az általánosan megfogalmazható elvárás, hogy ne korlátozzák, hanem inkább segítsék a nyomozó hatóság munkáját. Jogrendszerünk nem bízta a szolgáltatókra annak eldöntését, hogy milyen mértékben kívánnak közreműködni a nyomozó hatóság munkájában, mind a Be., mind az Eht. kifejezetten a nyomozással kapcsolatos kötelezettségeket ró a szolgáltatókra. Az alább részletesen is tárgyalt kötelezettségek nem egyformán vonatkoznak minden közvetítő szolgáltatóra, azonban egyes esetekben nem egyértelmű, hogy bizonyos előírások miért csak egy-egy szolgáltatóra vonatkoznak, és más szolgáltatókat miért nem terhelnek azonos, vagy legalábbis hasonló kötelezettségek.

Mivel e tekintetben a törvényhez fűzött indoklás sem nyújt eligazítást, a tanulmány jelen részének egyik célja, hogy a szolgáltatók tevékenységének jellegét vizsgálva találja meg a választ. A bemutatott kötelezettségek teljesítésének elmulasztásához az azokat előíró jogszabályok jogkövetkezményeket is kapcsolnak, ezért felmerül a kérdés, hogy ezek megtételének elmulasztása szükségszerűen eredményez-e a más által rendelkezésre bocsátott információért való felelősséget az olyan esetekben, amelyekben egyébként a szolgáltató az Eker. irányelv és a törvény szerinti kimentési okokra hivatkozhatna.

¹¹ KLEIN Tamás: A tárhelyszolgáltató „omnipotens” felelőssége mint alkotmányjogi problematika, A harmadik személy tartalmáért való szolgáltatói felelősség az interneten. In: KOLTAY András – TÖRÖK Bernát (szerk.): *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején* 3. Budapest, Wolters Kluwer, 2016. 347–374.

¹² Eker. irányelv, (42) preambulumbekzdés.

¹³ KŐHIDI i. m. (9. lj.) 86.

3.2.1. Adatszolgáltatás, adatmegőrzés

Kiindulópontként az új Be. annyit rögzít, hogy a büntetőeljárás során bármely szervtől, jogi személytől és jogi személyiséggel nem rendelkező szervezettől kérhető adatszolgáltatás,¹⁴ erre irányuló megkeresés esetén tehát a közvetítő szolgáltatók és a közvetítő szolgáltatónak nem minősülő elektronikus hírközlési szolgáltatók egyaránt kötelesek átadni a birtokukban lévő adatokat az igénylő szerv számára, illetve megadni a szükséges tájékoztatást. Elektronikus hírközlési szolgáltatótól egyes szervek csak ügyészi engedéllyel kérhetnek adatszolgáltatást,¹⁵ kivéve akkor, ha az engedélyezés olyan késsedellel járna, amely az elérni kívánt célt jelentősen veszélyeztetné. Amennyiben a megkeresett szervezet az adatszolgáltatást határidőn belül nem teljesíti vagy alaptalanul megtagadja, illetve titoktartási kötelezettségének nem tesz eleget, rendbírsággal sújtható, és kényszerintézkedések rendelkezhetőek el vele szemben. Az adatszolgáltatás teljesítése természetesen magában foglalja, hogy a szolgáltató rendelkezésére áll a szóban forgó információ, mert például tárolja.

A szolgáltatások nyújtásával kapcsolatosan keletkezett információkat, némileg leegyszerűsítve, három csoportra oszthatjuk. Az egyiket az információátvitellel szükségképpen együtt járó technikai jellegű, úgynevezett forgalmazási adatok (IP- és MAC-címek, portszámok) képezik, amelyek, mint a postai küldeményeken a címzés, a feladó és a címzett azonosításához szükségesek. A másik csoport az információküldés alanyaira vonatkozó, azaz a szolgáltatás igénybe vevőjével kapcsolatos adatok (előfizetéses konstrukciókban az előfizető neve, számlázási címe). A harmadik kategóriába a közlés tartalma, az átvitt, illetve tárolt információ tartozik. Ahhoz, hogy egy szolgáltató sikerrel tudjon hivatkozni az Ekertv. felelősségkorlátozó rendelkezéseire, célszerű minél kevesebb információt tárolnia. Néhány szolgáltató esetében normatív előírások korlátozzák bizonyos információk tárolását, így az egyszerű adatátvitel és a hozzáférés-, valamint az alkalmazásslátszó szolgáltatás csak akkor foglalja magában az információ (a közlés tartalmának) tárolását, ha az nem tart az adatátvitelhez szükségesnél hosszabb ideig. A továbbított információk megőrzése gazdasági szempontból sem lenne célszerű, mivel olyan mennyiségű adatról beszélünk, amelynek tárolása a mai tárkapacitás mellett jóformán lehetetlen vállalkozás lenne.¹⁶

Ezen túlmenően az összes internethasználó közlései tartalmának tárolása komoly alapjogsérelmet eredményezne. A gyorsítótároló- és a tárhelyszolgáltatók tevékenysége azonban alapvetően harmadik személyek által rendelkezésre bocsátott információk tárolása, így esetükben a fő kérdés az, hogy az erre jogosult szerv adatkérése keletkeztet-e olyan másodlagos kötelezettséget, amelyet az Ekertv. a felelősség alóli mentesülés érdekében ír elő. Véleményem szerint nem, hiszen az adatkérés tárgya bármilyen, a büntetőeljárással összefüggő adat lehet,¹⁷ a szolgáltatóknak pedig nem kötelességük vizsgálni azt, hogy mi volt a nyomozó hatóság célja az adatkéréssel, sem azt, hogy vannak-e olyan adatok a szolgáltatásukban, amelyek jogellenesek lehetnek.

¹⁴ Be. 261. §.

¹⁵ Be. 262. § (1) bek.: „A nyomozó hatóság és a rendőrség belső bűnmegelőzési és bűnfelderítési feladatokat elátó szerve, valamint a rendőrség terrorizmust elhárító szerve kizárólag az ügyészség engedélyével kérhet adatszolgáltatást [...] c) az elektronikus hírközlési szolgáltatótól.”

¹⁶ Egyes források szerint az IP-alapú adatforgalom a 2017-es évben havi 122 exabájt (122 milló terabájt) volt. <https://pcfforum.hu/hirek/21025/brutalisra-fog-noni-az-internet-adatforgalma-2022-re>

¹⁷ Be. 261. §.

Noha a törvény nem sorolja fel, hogy az adatkérés milyen típusú adatokat érinthet, az adatkérés intézménye döntően nem a jogsértő tartalmú információk megszerzését célozza, hanem az adott szolgáltató nyilvántartásaiban kezelt, az igénybe vevő személyével és a forgalmazással kapcsolatos adatok megismerését. A jogellenes tartalmak megszerzésére lehetőség van külön kényszerintézkedéssel, az elektronikus adat vagy az adathordozó lefoglalásával, illetve az elektronikus adat megőrzésére kötelezéssel. Néhány szolgáltatónak az Eht. által tételesen felsorolt adatfajta tekintetében általános, időkorláthoz kötött adatmegőrzési kötelezettsége van. Az Eht. az adatmegőrzési irányelv¹⁸ nyomán kizárólag az elektronikus hírközlési szolgáltatók megőrzési kötelezettségéről rendelkezik, felsorolva a vele érintett adatok körét.

Az Eht. adatmegőrzésre vonatkozó szabályainak európai uniós múltja meglehetősen viharos, ugyanis a magyar szabályok alapját is képező 2006/24. irányelv érvénytelenségét mondta ki az Európai Unió Bírósága (EUB) a *Digital Rights Ireland*, valamint a *Seitlinger* egyesített ügyekben.¹⁹ Az érvénytelenség okaként a bíróság azt jelölte meg, hogy az ilyen terjedelmű adatmegőrzési kötelezettség a magánélethez való, valamint a személyes adatok védelmére vonatkozó alapvető jogokba olyan súlyosan avatkozott be, hogy az nem állja ki az alapjog-korlátozás szükségességi-arányossági tesztjét. Az EUB argumentációjának fókuszában az állt, hogy a hatóságok közelebből meg nem határozott, súlyosnak minősített bűncselekmények esetén bármikor adatszolgáltatást kérhetnek, a szolgáltató pedig az összes felhasználóra és hírközlési eszközre vonatkozó adatot köteles tárolni. Az Eht. szabályai azonban az irányelv érvénytelenségének kimondását követően sem változtak érdemben: a magyar jog továbbra is az adatok rendkívül széles körének megőrzésére kötelezi az elektronikus hírközlési szolgáltatókat, és teszi mindezt úgy, hogy, az irányelv egyik legfontosabb garanciális szabályát is figyelmen kívül hagyva, az adatmegőrzés célját nem korlátozza a súlyos bűncselekmények üldözésére.

Mivel a közvetítő szolgáltatók közül csak az internetszolgáltatók minősülnek elektronikus hírközlési szolgáltatóknak is, a közvetítő szolgáltatók többségét, így a tárhely-, a keresőmotor-, illetve a gyorsítótároló-szolgáltatókat nem terheli általános adatmegőrzési kötelezettség, noha a büntetőeljárás sikeréhez sokszor hozzá tudnának járulni. A warezoldalak esetében például a szerveret biztosító szolgáltatók (*server hosting provider*) a szervereken keresztül bonyolított kommunikáció összes forgalmazási adatának birtokában lehetnek, de olyan eset is előfordult már, hogy egy kábítószer-kereskedőhöz a *World of Warcraft* című online játékba való bejelentkezései alapján jutottak el a hatóságok.²⁰ Az Ekertv.-t végül 2016-ban módosító törvényjavaslat indokolása szerint²¹ a változtatás célja az volt, hogy megteremtse az Ekertv. hatálya alá tartozó szolgáltatók adatmegőrzési, adatszolgáltatási és együttműködési kötelezettségét – ezzel ellentétben a törvény kizárólag az alkalmazásszolgáltatók számára ír elő kifejezett adatmegőrzési kötelezettséget, ezt is csak igen speciális esetekben.

¹⁸ Az Európai Parlament és a Tanács 2006/24/EK irányelve (2006. március 15.) a nyilvánosan elérhető elektronikus hírközlési szolgáltatások nyújtása, illetve a nyilvános hírközlő hálózatok szolgáltatása keretében előállított vagy feldolgozott adatok megőrzéséről és a 2002/58/EK irányelv módosításáról.

¹⁹ C-293/12 és C-594/12 sz., *Digital Rights Ireland Ltd. kontra Írország és Kärntner Landesregierung kontra Michael Seitlinger és társai* egyesített ügyekben 2014. április 8-án hozott ítélet.

²⁰ <https://www.geek.com/games/drug-dealer-flees-police-only-to-be-caught-in-world-of-warcraft-1041412/>

²¹ T/10307. számú törvényjavaslat a terrorizmus elleni fellépéssel összefüggő egyes törvények módosításáról.

Azok az alkalmazásszolgáltatók, amelyek oly módon biztosítanak az igénybe vevők között titkosított kommunikációt, hogy a kommunikáció tartalma vagy a kommunikációs csatorna felépítésével kapcsolatos funkciók nem kizárólag a felhasználó végberendezésén valósulnak meg (végpontok közötti titkosítás), kötelesek a továbbított küldemények, közlések tartalmát a külső engedélyhez kötött titkos információgyűjtésre jogosult szerv megkeresése esetén átadni, valamint az alkalmazás igénybevételével kapcsolatosan keletkező vagy kezelt metaadatokat megőrizni és átadni.²² Ezzel a rendelkezéssel a törvény gyakorlatilag az olyan kommunikáció megfigyelésének lehetőségét biztosítja, amely elektronikus hírközlési szolgáltatókhoz hasonló tevékenységet végző szolgáltatóknak a többnyire üzenetküldésre használt alkalmazásain (Viber, WhatsApp) keresztül zajlik, vagyis a hagyományos lehallgatással egyenértékű megismerési lehetőséget teremt az erre jogosult szervek számára.

Noha általános adatmegőrzési kötelezettség nem terheli az összes közvetítő szolgáltatót, a büntetőeljárás során bíróság, ügyészség vagy a nyomozó hatóság egyedi jelleggel elrendelheti az elektronikus adatok megőrzését,²³ ami a lefoglalással azonos hatású kényszerintézkedés. A megőrzésre kötelezett lehet az adat birtokosa, a feldolgozója és a kezelője is, azaz bármelyik közvetítő szolgáltató. A megőrzésre kötelezettnek az adatot változatlanul meg kell őriznie, és biztosítania kell a tárolását, valamint meg kell akadályoznia a megváltoztatását, törlését, megsemmisítését, továbbítását, jogosulatlan másolat készítését és a jogosulatlan hozzáférést.²⁴

3.2.2. Együttműködés titkos információgyűjtés és leplezett eszköz alkalmazása érdekében

Az új Be. rendelkezései szerint a büntetőeljárásban bírói engedéllyel lehetőség van az információs rendszer titkos megfigyelésére, illetve az elektronikus hírközlő hálózat vagy eszköz útján folytatott kommunikáció lehallgatására.²⁵ A két megoldás közötti különbség az, hogy a kommunikáció mindig dinamikus folyamat, így a hatóság a lehallgatni kívánt végpontra érkező és az onnan kimenő adatsomagokat vizsgálja, megfigyelés esetén viszont egy információs rendszer (például számítógép) átvizsgálására kerül sor, amibe az eszköz kommunikációjának figyelemmel kísérésén túl az eszközön tárolt adatok és a rajta végzett műveletek vizsgálata is beleértendő.

Az ügyészségről,²⁶ a rendőrségről,²⁷ a Nemzeti Adó- és Vámhivatalról,²⁸ valamint a nemzetbiztonsági szolgálatokról²⁹ szóló törvények arra is lehetőséget biztosítanak, hogy a felsorolt szervek titkos információgyűjtés keretében az információs rendszert titokban megfigyeljék,

²² Ekertv. 3/B. §.

²³ Be. 316. §.

²⁴ Be. 316.§ (1)–(4) bek.

²⁵ Be. 232. § (1) bek.

²⁶ 2011. évi CLXIII. törvény az ügyészségről.

²⁷ 1994. évi XXXIV. törvény a rendőrségről.

²⁸ 2010. évi CXXII. törvény a Nemzeti Adó- és Vámhivatalról.

²⁹ 1995. évi CXXV. törvény a nemzetbiztonsági szolgálatokról.

illetve lehallgassák. Annak érdekében, hogy a felsorolt szervek törvény által biztosított lehetőségeikkel élhessenek, az Eht. együttműködésre kötelezi az elektronikus hírközlési szolgáltatókat.³⁰ Az együttműködés során az elektronikus hírközlési szolgáltató köteles biztosítani a hálózaton továbbított közlemények, közlések, illetve az általa kezelt adatok megismeréséhez szükséges eszközök és módszerek alkalmazási feltételeit. A hatóságok igényeinek megfelelő műszaki rendszert – így különösen alapkiépítésű monitoring-alrendszert³¹ – köteles létesíteni, amelynek költségeit a törvény szintén az együttműködésre kötelezett szolgáltatóra telepíti.

A szolgáltatók és a titkos információgyűjtés, illetve a leplezett eszközök alkalmazására feljogosított szervezetek együttműködésének rendjét részletesen a 180/2004. számú kormányrendelet szabályozza.³² A rendelet 2015 óta nem módosult, annak ellenére, hogy az új Be. 2018. július 1-jén hatályba lépett, és jelentősen átalakította a korábban titkos információgyűjtésként, valamint titkos adatszerzésként ismert jogintézményeket. Feltehetően a rendelet szabályait jelenleg a leplezett eszközök alkalmazására, illetve a titkos információgyűjtésre kell vonatkoztatni. A titkos információgyűjtés feltételeivel kapcsolatosan a szolgáltató:

- az eszközök elhelyezésére zárt helyet biztosít;
- biztosítja, hogy megfelelő alkalmazottak álljanak rendelkezésre;
- 24 órás váltásos ügyeletet vagy készenléteket biztosít;
- lehetővé teszi az Nemzetbiztonsági Szakszolgálat (NBSZ) tagjainak belépését;
- a hálózatán a bérelt vonali összeköttetéseket térítésmentesen átengedi.

A külső engedélyhez nem kötött titkos információgyűjtés során a felhatalmazott szervek vagy közvetlenül maguk kérelmezik a szolgáltatótól az együttműködést, vagy az NBSZ-en keresztül igénylik az adatszolgáltatást. Az engedélyhez kötött titkos információgyűjtés esetében mindig az NBSZ jár el kérelmezőként. A rendelet részletesen szól a költségviselés szabályairól: a szolgáltatónak kell viselnie az adatkapcsolat és az egyeztetett felület kiépítésének költségét, az alapkiépítésű monitoring-alrendszer és a kilépési pont közötti összeköttetés kialakításának költségét, valamint a rendszer- és szolgáltatásfejlesztés költségeit. A rendelet rögzíti, hogy a további részletszabályok meghatározása, valamint az Eht. által szabályozott adatszolgáltatás teljesítése érdekében a titkos információgyűjtésre felhatalmazott szervezetek az elektronikus hírközlési szolgáltatókkal együttműködési megállapodások megkötését kezdeményezhetik.

Mivel az együttműködési megállapodás gyakorlatilag atipikus szerződés, a törvényen alapuló szerződési kötelezettségnél fogva – a szolgáltatók kötelesek a megállapodást a kezdemé-

³⁰ Eht. 92. §.

³¹ Az alapkiépítésű monitoring-alrendszer meghatározását az Eht. értelmező rendelkezései között találjuk. E szerint alapkiépítésű monitoring-alrendszer az olyan, a Nemzetbiztonsági Szakszolgálat által meghatározott műszaki alapkövetelmények szerint Magyarország területén létesített és működtetett rendszer, amely lehetővé teszi az elektronikus hírközlési feladatokat ellátó szervezet előfizetői, illetve felhasználói köréből tetszőlegesen kiválasztható, az előfizetők (felhasználók) összlétszámának legalább 0,1–0,6%-át kitevő, 150 000 előfizetői létszám alatt 0,6%, de legalább 60, 150 000–1 000 000 előfizetői létszám között 0,3%, de legalább 900, 1 000 000 előfizetői létszám felett 0,1%, de legalább 3000 (a teljes előfizetői körből egy előfizetőre számított átlagforgalom legfeljebb kétszeresével forgalmazó) előfizető vagy felhasználó kommunikációjának egyidejű ellenőrizhetőségét és azok kísérőadatainak késedelem nélküli, teljes körű, folyamatos, egyidejű kiválasztását és kiadását a kilépési pontra.

³² 180/2004. (V. 26.) Korm. rendelet az elektronikus hírközlési feladatokat ellátó szervezetek és a titkos információgyűjtésre, illetve titkos adatszerzésre felhatalmazott szervezetek együttműködésének rendjéről.

nyezéstől számított 60 napon belül megkötni – az amúgy is gyengébb pozícióban lévő szolgáltató mint alany akarata a szerződéskötés tekintetében meg van kötve, ezáltal tehát csorbát szenved a szerződéskötési szabadság alapelve. Szerződéskötési kötelezettséget természetesen jogszabály keletkeztethet,³³ amennyiben azt valamilyen közérdekű cél indokolja, így a kibercbűncselekmények felderítéséhez fűződő társadalmi érdek alapját képezheti ilyen kötelezettség megfogalmazásának.

A rendelet meglehetősen következetlen a tekintetben, hogy csak a titkos információgyűjtésre felhatalmazott szervek számára teszi lehetővé az együttműködési megállapodások kezdeményezését, mert az említett megállapodások az Eht. 92. §-ában foglalt adatszolgáltatás teljesítésének rendjét is tartalmazzák, ez utóbbit viszont a bűncselekmények felderítésében és nyomozásában részt vevő szervek jóval tágabb köre kérelmezheti. Az Országos Rendőr-főkapitányság és a Magyar Telekom között 2016-ban kötött megállapodás³⁴ például a titkos információgyűjtő és adatszolgáltató tevékenység végzéséhez szükséges adatigénylésen túlmenően a bünyügyi és szabálysértési tevékenység végzése során kérelmezhető adatigénylés rendjét is tartalmazza. A kormányrendelet bevezet egy speciális egyeztetési eljárást, amelyet akkor kell lefolytatni, ha a felek valamely kérdésben nem tudnak megállapodni.

A rendelet e része a média- és hírközlés-szabályozás szervezetének és ágazati jogszabályainak módosulását követően nem változott, így annak ellenére, hogy 2010 óta nem létezik, az egyeztetési eljárás lefolytatására kijelölt szervként a Nemzeti Hírközlési Hatóság (NHH) elnöke szerepel. Az NHH jogutódja 2010 óta a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság (NMHH),³⁵ ezért vélelmezhetjük, hogy az egyeztetési eljárás lefolytatására e szervezet elnöke jogosult. A rendelet arról is rendelkezik, hogy amennyiben a szolgáltató az egyeztetési eljárás eredményeként született döntésben foglaltakat nem teljesíti, az Eht.-ban³⁶ rögzített jogkövetkezmények³⁷ alkalmazásának van helye vele szemben.

3.2.3. Elektronikus adat ideiglenes vagy végleges eltávolítása

A tartalom-bűncselekmények esetében az elkövető felelősségre vonásán felül az is a társadalom érdekét szolgálja, hogy a jogsértő információk minél hamarabb, lehetőség szerint még a büntetőeljárás jogerős befejezése előtt elérhetetlenné váljanak. A tartalom közzétevője nem minden esetben hajlik az eltávolításra, kiváltképp, ha vitatja a jogellenességét. Máskor a tartalom feltöltője külföldön tartózkodik, vagy azonosíthatatlan, ezért utolérhetetlen a magyar hatóságok számára. A közvetítő szolgáltatók ellenben könnyen elérhetők, és a tartalomterjesztési lánc több

³³ Ptk. 6:71. § [Szerződéskötési kötelezettség jogszabály alapján].

³⁴ www.police.hu/sites/default/files/ot_2_0.doc.

³⁵ Eht. 167. § (1) bek.

³⁶ A rendelet az Eht. 33. §-ára utal, a törvény egyes szakaszai viszont a rendelet hatálybalépése óta már módosultak, így a szolgáltatókkal szemben alkalmazható szankciók a 48. §-ban találhatóak.

³⁷ Az Eht. 48. §-a alapján: jogsértő magatartás megszüntetésére kötelezés, jogsértő magatartás tanúsításának megtiltása, kötelezettségszabás, bírság, bírság a vezető tisztségviselő részére, közlemény közzétételére kötelezés, az elektronikus hírközlési szolgáltatás nyújtására vonatkozó jogosultság felfüggesztése, az elektronikus hírközlési tevékenység végzésének megtiltása, a rádiófrekvenciák és azonosítók használatára vonatkozó engedélyek visszavonása.

pontján is képesek megakadályozni az információkhoz való hozzáférést. Logikus tehát második lépcsőben ezeket a szolgáltatókat kötelezni a tartalmakhoz való hozzáférés megakadályozására vagy a tartalom eltávolítására. Ezt elismerve, az Eker. irányelv az összes közvetítő szolgáltatóra vonatkozóan rögzíti, hogy a bíróságoknak vagy a közigazgatási hatóságoknak lehetőségük van a szolgáltatót a jogsértés megszüntetésére vagy megelőzésére, továbbá a tárhelyszolgáltatókat az információ eltávolítására, illetve hozzáférhetetlenné tételére kötelezni.³⁸

A jogsértő tartalmak eltávolíttatásának a büntetőeljárás rendszerén belül és azon kívül is több módszerét ismeri a magyar jog, ezek azonban csak részben koherensek, inkább egymás mellett létező, lazán kapcsolódó eszközök, amelyek akár párhuzamosan is alkalmazhatók. A Be. két egymásra épülő megoldást kínál az elektronikus adatok ideiglenes hozzáférhetetlenné tételére:

- a közzéadásra üldözendő bűncselekmények esetében ideiglenes eltávolításra kötelezhető a tárhelyszolgáltatók, illetve a tárhelyszolgáltatást is végző közvetítő szolgáltatók;
- az olyan súlyos bűncselekmények esetében, mint a kábítószer-kereskedelem, a gyermekpornográfia, az állam elleni bűncselekmény vagy a terrorcselekmény, kényszerintézkedésként lehetőség van elrendelni az elektronikus adathoz való hozzáférés ideiglenes megakadályozását is, amennyiben az első pontban megnevezett kötelezettséget az eltávolításra kötelezett nem teljesítette, illetve a tárhelyszolgáltató külföldön található, és a jogsegélykérelem nem hozott eredményt. Ebben az esetben a kötelezett már az elektronikus hírközlési szolgáltató, amely a hozzáférés megakadályozását az NMHH által meghatározott eljárás és műszaki előírások szerint valósítja meg.³⁹

Mindkét intézkedés kizárólag ideiglenes jelleggel, a büntetőeljárás jogerős befejezéséig rendelhető el; amennyiben a bíróság megállapítja, hogy az elektronikus adat jogsértő, a Büntető Törvénykönyv (Btk.) szabályainak⁴⁰ megfelelően elrendeli a végleges hozzáférhetetlenné tételét, ha viszont nem találja az adatot jogsértőnek, akkor a visszaállításáról, illetve a hozzáférés megakadályozásának feloldásáról rendelkezik. A Be. nem fogalmaz meg olyan szabályt, amelynek értelmében a kereső- és gyorsítótár-szolgáltatók kötelezhetőek lennének a tartalomhoz való hozzáférés megakadályozására, így arra következtethetünk, hogy a magyar jogrendszer esetükben megelégszik az Ekertv. által szabályozott, közvetett eltávolítási kötelezettség előírásával, amennyiben a tartalmak jogsértő jellegéről vagy eltávolíttatásáról tudomást szereznek.⁴¹

Az előbbieken ismertetett szabályokon felül a Be.-ben található egy, a hagyományos büntetőeljárás dogmatikától meglehetősen idegen rendelkezést, amely azt kívánja előmozdítani, hogy a kényszerintézkedés végrehajtásában esetleg érintett szolgáltatók minél hamarabb tudomást szerezzenek a tárhelyükön található kifogásolható tartalomról. Az ügyészségnek és a nyomozó hatóságnak van lehetősége arra, hogy a tartalom hozzáférhetetlenné tételére vonatkozó kényszerintézkedések foganatosítását megelőzően felhívja a médiatartalom-, a tárhely-, illet-

³⁸ Eker. irányelv 12. cikk (3) bek., 13. cikk (2) bek., 14. cikk (3) bek.

³⁹ A kényszerintézkedés részletes ismertetését l. bővebben: CHRISTIÁN László: Kiberrendészet: A jogellenes internetes tartalmak blokkolásának lehetőségei az új hazai szabályozás tükrében. In: KOLTAY András – TÖRÖK Bernát (szerk.): *Sajtószabadság és Médiajog a 21. században* 2. Budapest, Wolters Kluwer, 2015.

⁴⁰ 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről, 77. §.

⁴¹ Ekertv. 9. § e) pont és 11. § b) pont.

ve a tárhelyszolgáltatást végző közvetítő szolgáltató figyelmét a jogsértő tartalmakra.⁴² Ez tulajdonképpen egy figyelmeztetés, amely felhívja ugyan a szolgáltató figyelmét a jogsértő tartalomra, annak megítélését és a fogatosítandó intézkedést azonban már a szolgáltató saját hatáskörébe delegálja. A felhívás kézhezvételét követően a szolgáltató saját belátása alapján intézkedhet a szóban forgó elektronikus adat önkéntes eltávolításáról. A rendelkezés főképp azt kívánja elősegíteni, hogy a jogellenes tartalmak minél gyorsabban váljanak elérhetetlenné, hiszen a szolgáltató önkéntes lépése esetén a kényszerintézkedés elrendelésének bírói engedélyezésére sem kell várni. Másodsorban e rendelkezés a szolgáltató felelősségre vonását is megalapozza. A törvény ugyan hangsúlyozza, hogy a felhívás teljesítése nem kötelező, mindazonáltal érdemes megvizsgálni, hogy a hatályos jogunk szerint hogyan alakul a szolgáltató tartalomért viselt felelőssége, ha tudomást szerez a potenciálisan jogsértő tartalomról, de nem tesz semmit az eltávolítása érdekében.

Ahogy az a tanulmány előző részében kifejtettem, az Eht. szubjektív kimentési okként, a harmadik személy tartalmáért viselt felelősség alóli mentesülés egyik feltételként azt jelöli meg, hogy a szolgáltatónak ne legyen tudomása a tartalom jogsértő jellegéről. A nyomozó hatóság felhívásának kézhezvételét követően azonban a kimentés lehetősége gyakorlatilag megszűnik, hiszen ekkor már igen nehezen lehetne arra hivatkozni, hogy a szolgáltató előtt nem volt ismert, hogy a szolgáltatást használva harmadik személy jogellenesen tárol, illetve továbbít elektronikus adatot, a hatóság kérésének mérlegelésével ugyanis a tudomásszerzés megtörténik. Amennyiben a szolgáltatói felelősség oldaláról közelítjük meg a Be. e szabályát, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a felhívás teljesítése csak fenntartásokkal nevezhető önkéntesnek, hiszen a szolgáltatónak azt a körülményt is mérlegelnie kell, hogy a teljesítés elmulasztásával a saját felelősségre vonását – és esetleges szankcionálását – alapozza meg, amely kevésbé vonzó lehetőség, mint a szóban forgó tartalom egyszerű hozzáférhetetlenné tétele.

3.2.4. A jogsértő tartalmak eltávolításának büntetőeljáráson kívüli eszközei

A jogsértő tartalmak eltávolítására a büntetőeljárás eszközein túl is van mód. Az Ekertv. például csak akkor teszi lehetővé a tárhely- és a keresőmotor-szolgáltató felelősség alóli mentesülését, ha az haladéktalanul eltávolítja a jogsértő tartalmat, miután létezéséről tudomást szerez. Ez a kötelezettség attól függetlenül áll fenn, hogy a szolgáltató milyen forrásból értesült arról, hogy szolgáltatását jogellenes célra használják, és a felelősséget a nyomozó hatóság Be. 338. §-a szerinti felhívása és a felhasználó panasa egyaránt megalapozza. Az Ekertv. értesítési-eltávolítási eljárást is bevezet, amelynek alkalmazására azonban csak két esetben, szerzőijog-sértés és kiskorú személyiségi jogának megsértése esetén van lehetőség. Az értesítési-eltávolítási eljárás első lépése a közvetítő szolgáltató értesítése, amelyet teljes bizonyító erejű magánokiratba vagy közokiratba foglaltan, illetve a kiskorú személyiségi jogát sértő tartalom esetében ajánlott postai küldeményként lehet megtenni. Az értesítés alapján a szolgáltatónak 12 órán belül kötelessége intézkedni az információhoz való hozzáférés felfüggesztéséről vagy a tartalom eltávolításáról.⁴³

⁴² Be. 338. §.

⁴³ Ekertv. 13. § (4) bck.

Az egyszerű adatátviteli szolgáltatást nyújtó szolgáltatók esetében nem fogalmaz meg a törvény hasonló elvárásokat, így ha ezek a szolgáltatók tudomást szereznek arról, hogy a hálózaton jogellenes tevékenység zajlik, nem kötelesek intézkedni a megszüntetéséről.

Médiatartalomnak minősülő információk esetén a Médiatanácsnak is lehetősége van arra, hogy a médiaszolgáltatás és az internetes sajtótermék közvetítésének felfüggesztésére, vagyis eltávolításra kötelezze a közvetítő szolgáltatót.⁴⁴ A törvény indokolása ezt a lehetőséget mint a „jogérvényesítés folyamatának *ultima ratio* jellegű jogintézményét” határozza meg, amelynek alapja az, hogy „a jogsértő tartalom közlését, a célközönséghez eljutását végső soron kizárólag a műsorterjesztő és a közvetítő szolgáltató tudja megakadályozni.” A közvetítő szolgáltató kötelezésére abban az esetben kerülhet sor, ha a jogsértő médiaszolgáltató nem tesz eleget az alaphatározatban foglaltaknak.

A 2018. december 18-án hatályba lépett új Audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelv (a továbbiakban: AVMS) a tárhelyszolgáltatók egy meghatározott csoportjára, a videómegosztóplatform-szolgáltatókra is telepít kötelezettségeket a jogellenes tartalmak eltávolításával kapcsolatban. Az irányelv 28a. cikke arról rendelkezik, hogy a videómegosztóplatform-szolgáltatóknak meg kell tenniük a megfelelő intézkedéseket annak érdekében, hogy megvédjék a felhasználóikat az olyan tartalmaktól, amelyek gyűlöletkeltők, vagy az EU joga szerint bűncselekményt valósítanak meg. Az irányelv nem fogalmaz meg konkrét eltávolítási kötelezettséget a szolgáltató számára, csupán arról rendelkezik, hogy a platformszolgáltatóknak létre kell hoznia olyan eszközöket, amelyek segítségével a felhasználók panaszt tehetnek az ilyen tartalmak ellen, illetve ki kell dolgoznia olyan eljárásokat, amelyekkel ezek a panaszok kezelhetők. Az irányelvben található intézkedések listája példálózó jellegű, a szolgáltató a saját igényeinek megfelelő további intézkedéseket is bevezethet, amennyiben azok hozzájárulnak az irányelvben megfogalmazott célok eléréséhez. Noha az AVMS irányelv maga nem fogalmaz meg eltávolítási kötelezettséget, a tárhelyszolgáltatók felelősségét ebben az esetben is megalapozza az, ha a tudomásukra jutott jogsértő tartalmat nem távolítják el, a különböző bejelentési és panasztételi mechanizmusok pedig épp azt célozzák, hogy a szolgáltató értesüljön a felhasználók által kifogásolt tartalmakról.

A jogsértő tartalmak elleni fellépés eszközei Európa-szerte az úgynevezett forródrótok (*hotline*-ok), a jogsértést észlelő felhasználók panasztételét megkönnyítő jogsegélyszolgálatok. Magyarországon 2005 óta működik az Internet Hotline, amely az INHOPE hálózat része. Az Internet Hotline-nál kilenc tartalmi kategóriában lehet bejelentéseket tenni:

- hozzájárulás nélkül hozzáférhetővé tett tartalom;
- pedofil tartalom;
- zaklatás;
- rasszista, idegengyűlöletre uszító tartalom;
- erőszakos tartalmat megjelenítő tartalom;
- drogfogyasztásra csábító tartalom;
- terrorcselekményre buzdító, terrorizmust népszerűsítő, elősegítő tartalom;
- adathalász honlapok, vírusokkal, kém- és féregprogramokkal fertőzött tartalmak;
- egyéb, kiskorúakra káros tartalmak.

⁴⁴ Mttv. 188. § (2) bek.

Amennyiben az Internet Hotline munkatársai úgy találják, hogy a bejelentett tartalom jogellenes, arra kérik a tartalom létrehozóját (a tartalomszolgáltatót), hogy tegye hozzáférhetővé. Ha a tartalomszolgáltató nem reagál, akkor a Hotline a tartalmat tároló szerver üzemeltetőjéhez – a tárhelyszolgáltatóhoz – fordul. Az Internet Hotline, noha kétségtelenül hasznos eszköz, pusztán jogsegélyszolgálat, így döntése nem minősül hatósági döntésnek.

4. A közvetítő szolgáltatók büntetőjogi felelősségéről

A közvetítő szolgáltatók büntetőjogi felelősségének rendszere illeszkedik az Ekertv. előbbiekben ismertetett szabályaihoz. Mint ahogyan arról korábban szó esett, az Ekertv. felelősségkorlátozó szabályai az összes jogágban érvényesülnek, így a büntetőjogi felelősségre vonásra is csak nagyon szűk körben van lehetőség. Ebből kiindulva, a közvetítő szolgáltatók büntetőjogi felelőssége fel sem merülhet, hiszen a bűncselekményt az követi el, aki a tényállásszerű magatartást megvalósítja, illetve az, aki ehhez segítséget nyújt. Amennyiben a szolgáltatónak csupán valamely alkalmazottja nyújt segítséget az adott cselekmény elkövetéséhez, részesként felel, a szolgáltatót mint gazdasági társaságot azonban ekkor sem terheli büntetőjogi felelősség. A közvetítő szolgáltatók által nyújtott szolgáltatások többnyire jogszerűen nyújtott gazdasági szolgáltatások, amelyeknek nem célja a bűnelkövetők segítése. A szolgáltató tettesként akkor lenne felelősségre vonható, ha valamilyen tényállási elemet megvalósítana, ami ritka, de nem példa nélküli.

Hazánkban 2017–18-ban született ítélet első fokon a *Coldfusion*-ügyben, amelyben a *warez*szervert üzemeltető elkövetők gazdasági társaságot hoztak létre jogellenes tevékenységük hatékony végzéséhez.⁴⁵ Természetesen elméletileg nincs kizárva, hogy a szolgáltatók bűnsegédként az elkövetőket segítsék szolgáltatásaikkal, ennek azonban szükségszerű feltétele az, hogy az érintett szolgáltató tudjon a bűncselekmény elkövetésének szándékáról, sőt a megvalósításhoz szándékos segítséget nyújtson, ami viszont – ha a szolgáltató gazdasági társaság – már bünszervezetben való elkövetést feltételez. A segítségnyújtás lehet pszichikai (ha a szolgáltató biztatja, utasítja az igénybe vevőt) vagy fizikai tevékenység (az infrastruktúra rendelkezésre bocsátása). Az Ekertv. a tárhelyszolgáltatók és keresőszolgáltatók esetében kifejezetten rendelkezik arról, hogy ha a szolgáltatás igénybe vevője a szolgáltató megbízásából vagy utasítására cselekszik, a szolgáltató szándékos magatartásának következményeként nem mentesül a felelősség alól.⁴⁶ A szolgáltató lehet bűnsegéd mulasztással is, vagyis azért, hogy nem tesz eleget valamely törvényi kötelezettségének. A mulasztás jellegéből fakadóan az említett jogszabályban meghatározott kötelezettségeknek mindenképpen olyanoknak kell lenniük, amelyek aktív, tevételes magatartásra kötelezik a szolgáltatót, ezekből pedig többet is találunk a Be.-ben és más jogszabályokban.

⁴⁵ <https://magyarnemzet.hu/archivum/ex-lex/mar-nyolc-eve-tart-de-meg-mindig-nincs-vege-a-nagy-magyar-warezpernek-3891064/>

⁴⁶ Ekertv. 12. §. A 10–11. §-ok rendelkezései alapján a szolgáltató nem mentesül a felelősség alól, ha az igénybe vevő a szolgáltató megbízásából vagy utasításai alapján cselekszik.

Fentebb már ismertettük a jogsértő tartalmak hozzáférhetetlenné tételének büntetőjogi, illetve közigazgatási jogi eszközrendszerét, így az elektronikus adatok ideiglenes és végleges hozzáférhetetlenné tételének, valamint az Ekertv. szerinti felelősségkorlátozás szabályait. Ha a felsoroltak alapján a szolgáltatónak jogszabályból eredő kötelezettsége a jogsértő adat (így a jogellenes tartalmak) eltávolítása, vagy az elrendelésre jogosult valamelyik szerv kötelezi rá, de ennek nem tesz eleget, akkor fennáll a lehetősége annak, hogy mulasztásos bűnsegédi magatartást valósít meg.

Az eltávolítási, illetve a hozzáférhetetlenné tételi kötelezettségnek természetesen csak olyan szolgáltatók tudnak eleget tenni, amelyek rendelkeznek az ezt lehetővé tévő kontrollal a szolgáltatáson áthaladó, az abban tárolt vagy az azon keresztül elérhető információk felett. A gyorsítótároló-, illetve a keresőmotor-szolgáltatók nem az információt, hanem pusztán az elérési utat rögzítik, így ennek a feltételnek jobbra csak a tárhely- és az internetszolgáltatók (az egyszerű hozzáférést biztosító szolgáltatók) felelnek meg. A Be. szabályai ezzel összhangban ideiglenes eltávolításra csak a tárhelyszolgáltatókat, ideiglenes hozzáférhetetlenné tételre pedig csak az internetszolgáltatókat kötelezhetik, a Btk. szerinti végleges hozzáférhetetlenné tételre pedig csak tárhelyszolgáltató esetében rendelhető el.⁴⁷ Az a szolgáltató, amelyik az Eht. szerinti általános vagy a Be. szerinti egyedi adatmegőrzési kötelezettségét ignorálja, szintén tekinthető bűnsegédnek. A tárgyalt bűnsegédi magatartás megállapíthatósága szorosan kötődik a tartalom jogellenes voltához, vagyis a szolgáltató csak abban az esetben minősíthető egyértelműen bűnsegédnek, ha bíróság úgy határoz, hogy a szóban forgó adat (tartalom) bűncselekményt valósít meg. Ha az eljárás lezárultával a bíróság megállapítja, hogy nem történt bűncselekmény, akkor dogmatikailag ki van zárva, hogy a szolgáltató renitens magatartása bűnsegélynek minősüljön.

5. Polgári igény érvényesítése büntetőeljárásban

A büntetőeljárással összefüggésben érdemes kitérni egy nagyon érdekes problémára is. A sértettnek lehetősége van arra, hogy magánfélként a büntetőeljárás során érvényesítse polgári jogi igényét akkor, ha igénye kártérítésre, dolog kiadására vagy pénz fizetésére irányul. A Be. magyarázata⁴⁸ felhívja arra a figyelmet, hogy ugyan „a törvényszakas ez *expressis verbis* nem foglalja magában, [...] kiolvasható belőle, hogy az igényt a sértett érvényesítheti a [...] terhelttel szemben.” A közvetítő szolgáltatók a büntetőeljárásnak nem terheltjei, ellenben – ahogy az EUB ítéletei is bizonyítják – a jogsértő, így akár a bűncselekményt megvalósító tartalmakért viselt felelősségük megállapítható. A *Delfi*-ügyben⁴⁹ az Emberi Jogok Európai Bírósága kimondta, hogy a szolgáltatót felelőssé lehet tenni a gyűlöletkeltő kommentekért. Az *Index–MTE*-ügyben⁵⁰ – bár a bíróság nem mondta ki a szolgáltató felelősségét – megerősítette, hogy a közvetítő szolgáltató felelhet harmadik személyek jogsértő tartalmaiért.

⁴⁷ Be. 336–337. §.

⁴⁸ BELOVICS Ervin – ERDEI Árpád (szerk.): *A büntetőeljárás törvény magyarázata*. Budapest, HVG-ORAC, 2018. 128.

⁴⁹ *DELFI AS v. Estonia*, no. 64569/09, 2015. június 16-ai ítélet.

⁵⁰ *Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete and Index.hu Zrt. v. Hungary*, no. 22947/13, 2016. február 2-ai ítélet.

A leírtakból az következik, hogy ha egy tartalommal kapcsolatban büntetőeljárás is folyik, akkor adhéziós eljárásban a sértettnek nincs lehetősége a közvetítő szolgáltatóval szemben fennálló igényét érvényesíteni – az ilyen ügyek *ipso jure* polgári bíróságra tartoznak. Ugyanakkor a közvetítő szolgáltató, ha vagyoni érdekeltként van jelen az eljárásban, az elkobzással, vagyoneklobzással, illetve az elektronikus adat hozzáférhetetlenné tételével kapcsolatos igényét az ügydöntő határozat jogerőre emelkedését követően egyéb törvényes úton érvényesítheti.⁵¹ A törvény magyarázata meglehetősen éles kritikával illeti ezt a szakaszt, mivel „nem állapítható meg még az sem, hogy a büntetőbíróság jogerős ügydöntő határozata után a vagyoni érdekeltnek mivel szemben és milyen igényt van módja egyéb törvényes úton érvényesíteni.”⁵²

Belovics Ervin és Erdei Árpád azon az állásponton vannak, hogy a vagyoni érdekelt a bíróság döntésére okot adó magatartást tanúsító személy ellen fordulhat. A jelenleg tárgyalt témával összefüggésben óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy például egy tárhelyszolgáltató, amelyet elektronikus adat végleges hozzáférhetetlenné tételére kötelezett a büntetőeljárásban hozott határozat, és annak a terhelte által rendelkezésre bocsátott tartalom vonatkozásában a felelősségét a későbbiekben bíróság megállapította, megkísérelhet-e úgy kibújni a jogkövetkezmény viselése alól, hogy e rendelkezést kihasználva megpróbálja azt a terhelte testálni, akinek a magatartása nélkül a szolgáltató elmarasztalása sem következett volna be. Mindez már olyan felelősségi spirálhoz vezetne, amely gyakorlatilag ellehetetlenítené azt, hogy a sértett belátható időn belül kártérítéshez jusson.

6. Új felelősségelméletek

A tanulmány ez idáig a közvetítő szolgáltatói felelősségnek csak az egyik lehetséges megközelítésével – a fennálló kötelezettség elmulasztása miatt viselt felelősséggel – foglalkozott. Ilyen típusú felelősség nem minden szolgáltató esetében állapítható meg, hiszen az imént ismertetett kötelezettségek megtételének elmulasztása – noha ágazati jogszabályban foglalt szankciót vonhat maga után – nem eredményez polgári jogi felelősséget, ha az Ekertv. szerinti kimentési okok egyébként fennállnak. A mulasztásalapú felelősségtelepítésnek igazán csak az olyan szolgáltatóknál van jelentősége, amelyek esetében a jogellenes információról való tudomásszerzés keletkeztet kötelezettségeket, és ezek megtétele a felelősség alóli mentesülés feltétele (tárhely-, gyorsítótár- és keresőmotor-szolgáltatók). Az internet- és az alkalmazásszolgáltatók esetében viszont nincsenek tudomásszerzés esetére előírt kötelezettségek – a kimentés törvényileg meghatározott objektív feltételekhez kapcsolódik. Ebből kifolyólag az ilyen szolgáltatóknak nem kötelességük megszüntetni, illetve megakadályozni a jogsértéseket, még akkor sem, ha észlelik őket. A számítógépes vírusok, például a botmehálózatokat kialakító *malware*-ek esetében azonban a szolgáltatói észlelésnek és reagálásnak kiemelt szerepe lehet.

Az amerikai jogirodalomban megjelentek olyan elméletek is, amelyek szerint a közvetett felelősség alkalmazása az internetszolgáltatók esetében is kívánatos lehet – mint ahogy a munkáltató felelhet a munkavállaló által okozott kárért, az internetszolgáltatót is terhelheti felelős-

⁵¹ Be. 57. § (4) bek.

⁵² BELOVICS–ERDEI i. m. (48. lj.) 130.

ség a vele szerződéses viszonyban álló felhasználó jogsértő magatartásáért. Doug Lichtman és Eric Posner modelljükben négy feltételt állapítanak meg, amelyek teljesülése esetén a közvetett felelősség doktrínája vonzó megoldás lehet:

- a jogsértő a jog által utolérhetetlen, például mert nehezen azonosítható, vagy nincsenek megfelelő erőforrásai ahhoz, hogy helytálljon az okozott kártért;
- a magas tranzakciós költségek miatt a felelősség megosztásának szerződéses rendezése valószínűtlen;
- a közvetett felelősséggel bíró fél észlelheti vagy megelőzheti a jogsértést, illetve egyéb módon hatást gyakorolhat a jogsértőre;
- a közvetett felelősség kilátásba helyezése arra ösztönözheti a felelőst, hogy internalizálja a jelentősebb negatív externáliákat (például beépíti az árba).⁵³

Giancarlo Frosio Reinier Kraakman kapuőrelméletét alkalmazza az internetes közvetítő szolgáltatókra, és négy feltételt rendel a kapuőrök felelősségének megállapításához:⁵⁴

- a jogsértés előfordulása elfogadhatatlanul nagy arányú, mert az elkövetők, tekintettel az online környezet sajátosságaira, nem kontrollálhatók;
- a közvetítő szolgáltatók maguktól nem akadályozzák meg a jogsértéseket, kifejezett kötelezettség hiányában nem alkalmaznak előzetes szűrést;
- a közvetítő szolgáltatók hatékonyan vissza tudnák szorítani a jogsértést, de nem teszik meg, vagy olyan megoldásokat alkalmaznak, amelyeket a jogsértők könnyen meg tudnak kerülni;
- a közvetítő szolgáltató szankcionálásának szociális és gazdasági költsége nem túlzottan magas.⁵⁵

A közvetítői felelősség kérdésével foglalkozó magyar munkák is említést tesznek arról, hogy a szolgáltatók felelősségre vonása mellett pragmatikus érvek szólnak, hiszen „szemben az ismeretlen, beazonosíthatatlan felhasználókkal, a szolgáltató könnyedén azonosítható és eljárás alá vonható”.⁵⁶ A szolgáltatók az általános szerződési feltételeik (ászf) megfogalmazásakor többnyire igyekeznek megszabadulni a felelősségtől, ezért nem egy tárhelyszolgáltató ászf-jében találhatunk olyan formulát, amely kizárja a szolgáltató felelősségét az előfizető tartalmiért, illetve kimondja, hogy amennyiben harmadik személy eljárást kezdeményez a szolgáltató ellen, az előfizető köteles a szolgáltató helyébe lépni az eljárásban, ha pedig ez nem lehetséges, akkor köteles viselni az eljárás költségeit.

Frosio azt is megjegyzi, hogy a közvetítő szolgáltató felelősségre vonása (*liability*) helyett napjainkban egyre előtérbe kerül az ilyen szolgáltatók felelősségvállalása (*responsibility*). A felelősségvállalás a jogsértések elleni proaktív fellépést feltételez, amely a jó szamaritánus közérdekű szerepvállalásának 'jutalmaként' egyben a felelősségre vonás elkerülését is eredményezi.

⁵³ Douglas Gary LICHTMAN – Eric POSNER: Holding Internet Service Providers Accountable. *John M. Olin Program in Law and Economics Working Paper No. 217*, 2004.

⁵⁴ Reinier KRAAKMAN: Gatekeepers: the Anatomy of a Third-Party Enforcement Strategy, 2(1) *Journal of Law, Economics and Organization* (1986) 53.

⁵⁵ Giancarlo FROSIO: Why Keep a Dog and Bark Yourself? From Intermediary Liability to Responsibility. 26(1) *Oxford International Journal of Law and Information Technology* 1–33 (2018).

⁵⁶ DORNFIELD László: A közvetítő szolgáltatók felelőssége az internetes tartalmakért. *Kriminológiai Közlemények*, 78. 2018., 101–117.

A magyar szabályozásban és vállalati kultúrában is találunk olyan elemeket, amelyek a szolgáltatók egyre erőteljesebb felelősségvállalásának irányába mutatnak. A 3. részben ismertetett leplezett eszközök hatékony alkalmazása érdekében a nyomozó hatóság és a szolgáltatók közötti együttműködési megállapodások a két fél közötti partnerségi viszonyt demonstrálják. A nagyobb távközlési szolgáltatók gyakorlatában a társadalmi felelősségvállalás keretei között mind a médiatudatosság fejlesztése, mind a Nemzeti Kibervédelmi Intézettel való együttműködés megjelenik,⁵⁷ a felhasználók magatartásának befolyásolására pedig az egyes szolgáltatások felhasználási feltételeiben, illetve az ászf-ekben rögzített szabályok szolgálnak. Bizonyos szempontból üdvözlendő a cégek felelősségvállalása, ugyanakkor veszélyeket is hordoz magában. Frosio felhívja rá a figyelmet, hogy a felelősségvállalás arra ösztönzi a szolgáltatókat, hogy maguk szabályozzanak, és akadályozzák meg a vélhetően jogsértő tevékenységeket, ami háttérbe szorítja a tisztességes eljáráshoz való jog és az alkotmányos garanciák érvényesülését, mivel a közlések elnémitása többnyire a *mainstream* etikai álláspontnak megfelelően történik.⁵⁸ Hasonló álláspontot fogalmaz meg Koltay András is, amikor felhívja a figyelmet arra, hogy a szolgáltatók olyan „pseudejogrendszer” hoznak létre, amelyben a döntések „semmilyen jogállami garanciát nem hordozó eljárásban születnek”.⁵⁹

7. Összegzés

Nem vitás, hogy a magánszektor szereplői nagyon sokat tehetnek a kiberbűncselekmények felderítése, valamint a jogsértő tartalmak eltávolítása érdekében. Nem egyértelmű azonban, hogy a magyar szabályozás pontosan milyen szerepet szán az internetes közvetítő szolgáltatóknak a büntetőeljárásban: néhol úgy tűnik, hogy a szabályozás a nyomozó hatóság partnereiként tekint a szolgáltatókra (például együttműködési megállapodások, igényérvényesítés vagyoni érdekeltként), máskor azonban a szolgáltatók, a terhelthez hasonlóan, inkább elszenvedői az eljárásnak. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a szolgáltatók teljesen függetleníthetik működésüket az állami szabályozástól – arra továbbra is szükség van a szolgáltató tevékenységének irányát meghatározó és biztosító keretek kijelölése céljából, hogy érvényesüljenek az alapvető jogállami garanciák a szolgáltató és a felhasználó viszonyában.

⁵⁷ <http://digi.hu/informacio/gyermekvedelem-tv-internet>, https://www.telekom.hu/rolunk/telekom_vilaga/biztonsagi_tartalmak/kibervedelem, <https://www.telekom.hu/rolunk/fenntarthatosag/educacio/gyermekvedelem>, <https://www.upc.hu/rolunk/tarsadalmi-felelossegvallalas/>

⁵⁸ FROSIO i. m. (55. lj.) 3.

⁵⁹ KOLTAY András: Az újmédia kapuőreinek hatása a médiaszabályozásra. In: GELLÉN Klára (szerk.): *Jog, innováció, versenyképesség*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 99–124. L. továbbá KOLTAY András: Az internet mint médium, a sajtószabadság és a demokratikus nyilvánosság – megfontolások az internetes nyilvánosság jövőbeni szabályozása elé. *Információs Társadalom*, XIV. évf., 2014/4.; valamint KOLTAY András: Átalakuló sajtószabadság – az állam jövőbeni feladatai a demokratikus nyilvánosság erősítése érdekében. *Új Magyar Közigazgatás*, 2014. december, 7. évf., 4. szám.

Jog és vallás tárgyú ügyek Strasbourgban és Luxemburgban: Az európai bíróságok erényei

MARCO VENTURA*

Az elmúlt évtized során Európában a jogról, politikáról és vallásról folyó vita egy sereg kritikát fogalmazott meg az Emberi Jogok Európai Bíróságának a vallás szabadságával, illetve az egyház és állam viszonyával kapcsolatos megközelítését illetően. A kritikák egy része a bírósági eljárás technikai egyértelműségének és következetességének hiányáról szólt. Mások inkább azt emelték ki, hogy a Bíróság esetjogának ideológiai és politikai tartópillérei nagyban alapul szolgálnak a testület erősödő vallásellenes és a nemzeti szemléletet elutasító orientációjához. Nem tagadom, hogy a strasbourgi bíróságnak számos gyengesége van, ám úgy hiszem, hogy azok, akik a szekularizációról, a civil vallásról, a multikulturalizmusról és a vallási nacionalizmusról folyó ideológiai és politikai vitában betöltött szerepéért tesznek szemrehányást a Bíróságnak, figyelmen kívül hagyják, hogy ez a szerep nem más, mint az Európán és az egyes európai országokon belüli feszültségek és megosztottság tükré. A szuverén nemzeti kormányok és a nagyegyházak által kötött egyezségekbe belenyugvó, erőtlén Európa nosztalgikus víziója téves, mert két dolgot nem vesz számításba: 1. az európai jogi integráció teljes folyamatát és természetét, 2. az európai társadalmak, jogrendszerek, politikai rendszerek és vallások komplexitását.

Mindezek fényében amellet fogok érvelni, hogy egy európai szintű bírászkodás kialakulása roppant értékes, köszönhetően négy alapvető erénynek, és különösen az általa betöltött szerepnek: 1. ellensúlyként szolgál a többségi felekezetekkel és a vallási nacionalizmussal szemben; 2. különböző felfogások és eszközök egyedülálló laboratóriumaként szolgál; 3. hozzájárul a nemzeteken belüli eszmecseréhez és fejlődéshez; 4. egy nemzetek feletti, a vallási diverzitás, a gondolatszabadság és a társadalmi összetartás számára nyitott tér létrehozásának eszköze.

A négy erényt történelmi távlatban célszerű vizsgálunk. E perspektívát az alábbi tanulmányban vázoltam fel: M. Ventura: *The changing civil region of secular Europe*. 41 *The George*

* Professor of Law and Religion, University of Siena; Director of Centre for Religious Studies, Fondazione Bruno Kessler, Trento. A tanulmány eredeti címe és megjelenési helye: *Law and Religion Issues in Strasbourg and Luxembourg: The Virtues of European Courts*. Fiesole, European University Institute, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, 2011. A tanulmány a ReligioWest kutatási program nyitókonferenciájának előadása alapján készült. A magyar fordítást a szerző engedélyével közöljük.

Washington International Law Review (2010) 4, 947–961. A jelen dolgozatban ehelyett az európai bíróságok vallással kapcsolatos esetjogában rejlő négy érény fogalmi dimenziójára fokok koncentrálni.

1. Az európai bíróságok mint a többségi felekezetek és a vallási nacionalizmus ellensúlyozói

A *Kokkinakis*-esettől¹ (1993) kezdve a legutóbbi francia jogesetig, az *Association Les Témoins de Jéhovah* esetig² (2011) az európai bíróságok első érénye az volt, hogy jobb körülményeket teremtettek a kisebbségek számára. Egy efféle eredményt nem az európai és a tagállami bíróságok közötti konfliktus következményként kell értékelnünk. Olykor a tagállami bíróságok egyengették az utat, máskor az európai bíróságok tették. Megint máskor a kisebbségek védelme volt a szándékolt politikai cél, amikor Európa egésze vagy az egyes tagállamok a vallási tolerancia felől a vallási sokszínűség – mint a társadalmi és politikai pluralizmus velejáró dimenziója – felé mozdultak el. Némelykor pedig csak a perstratégiák mellékhatásaként jelentkezett a fenti eredmény.

Ezt az érényt és annak az európai identitásokról folyó vitára gyakorolt problematikus hatását nem érthetjük meg, ha csupán a strasbourgi bíróságot nézzük. Az emberi jogi pereskedés nyomán persze javult a kisebbségek státusza. Ám ez elsősorban annak köszönhető, hogy létrejött az egységes piac, amely a civil társadalomra és a vallási felekezetek közötti versenyre is kiterjed, és ez az európai államokban ellensúlyozta az egyház és az állam kapcsolatának hagyományos, monopolisztikus és protekcionista szemléletét. Mindezek miatt a luxemburgi bíróság szerepe az európai uniós jog hatásaival együtt kevésbé látványos bár, de volt olyan fontos, mint a strasbourgi bíróság szerepe – ha nem fontosabb.³

Az egységes piaccal kétségtelenül a vallás európai országokban addig ismeretlen módon való szabályozása következett. Vitathatatlanul szabad vallási piac jött létre, ahol a nagyegyházak az európai történelem során garantált privilégiumai helyett a verseny uralkodott. Az EU-jognak hála, most először látszott lehetségesnek, hogy az egyenlőség, a szabad hozzáférés és a nem bevett közösségek beléphessenek a jog és vallás európai színterére. Hogy a hívekre ügyfelekként, az egyházakra vállalatokként tekintettek, aláaknázza az európai vallási piac monopolisztikus struktúráját.

Mindezek korai jele volt az Európai Unió Bíróságának *Steymann*-ügyben⁴ hozott döntése. Ezúttal abban a kérdésben kérték fel döntésre a bíróságot, hogy a vallási közösség tagja jo-

¹ *Kokkinakis v. Greece*, ECtHR, 19/04/1993 (App. no. 14307/88.).

² *Association Les Témoins de Jéhovah v. France*, ECtHR, 30/06/2011 (App. no. 981 6/05.).

³ Az európai jogi konstrukciót a vallási szabadpiac megteremtése felől elemeztem itt: M. VENTURA: *La laicità dell'Unione Europea. Diritti, mercato, religione*. Torino, Giappichelli, 2011. Hogy hogyan gondolom el a vallási versenyt Európában, lásd itt: M. VENTURA: *La libertà de conscience dans la régulation publique de la religion. La compétition européenne*. In: J. B. MARIE – P. MEYER-BISCH (szerk.): *Un nœud de liberté. Les seuils de la liberté de conscience dans le domaine religieux*. Bruxelles, Bruylant – Zürich, Schulthess Verlag, 2005. 133–157.

⁴ ECJ, *Udo Steyermann v. Staatssecretaris van Justitie*, 1988.

gosult-e munkája után nyugdíjuttatásra. Szembesülve a problémával, amelyet annak eldöntése jelentett, hogy vajon tisztán vallási ügyről van-e szó, vagy az ügy gazdasági dimenzióval is bír, és ezáltal a Bíróság kompetenciájába tartozik, a bírák a következőt mondták:

„Az EGK-egyezmény 2. cikkét úgy kell értelmeznünk, miszerint a valláson vagy egyéb filozófiai alapon szerveződő közösségek tagjai által a közösség kereskedelmi tevékenységének részeként végzett tevékenység gazdasági tevékenységnek minősül, amennyiben a közösség által a tagjainak nyújtott szolgáltatások a valódi és tényleges munkáért közvetetten nyújtott *quid pro quo*nak tekinthetők.”⁵

A vallás nem követelhetette a piactól való különállását. A kisebbségek ünnepezték a döntést, és hasznot húztak az újonnan elérhető eszközökből. A Szciantológia Egyház például 2000-ben az EU Bíróságának köszönhetően sikeresen szállt szembe a tőke szabad áramlását megszorító francia intézkedésekkel.⁶ A nagyegyházak hevesen reagáltak, és egyesítették erőiket a trend megfordítása érdekében. A szabadpiac addig volt elfogadható a hagyományos, domináns egyházak számára, ameddig az maga után nem vont, hogy a vallási piac megnyílt az új, erősen versenyképes szereplők előtt. Túl késő volt szembehelyezkedni a fogyasztók mélyen szekuláris társadalmával, de a vallási monopóliumok még menthetők voltak. Az 1997-es Amszterdami Szerződéshez csatolt 11. Nyilatkozat megmutatta, hogy az európai vallási monopolisták az uniós jogot másképp fogták fel, komolyabban vették, és képesek voltak mobilizálni a kormányokat. Bár jogi kötőerővel nem bírt, a nyilatkozatban lefektették, hogy „az egyházak és vallási szervezetek vagy közösségek nemzeti jog szerinti jogállását” nem érinthette az EU joga. Politikai tanácskozás indult meg az alulról jövő, piacot erősítő hatások ellensúlyozására. Tíz évvel később a Lisszaboni Szerződés 17. cikke szentesítette ezt az irányt azáltal, hogy biztosította, hogy „[a]z Unió tiszteletben tartja és nem sérti az egyházak és vallási szervezetek vagy közösségek nemzeti jog szerinti jogállását a tagállamokban”.

Az európai esetjog azon erénye, hogy ellensúlyozza a többségpárti nemzeti trendeket, alapvető ahhoz, amit Ronan McCrea az EU-jognak az egységes piacon jelen lévő valláshoz való duális hozzáállásaként ismert fel:

„Az egységes piacra vonatkozó jog két különböző módon közelíti meg a vallást a piacon, elismerve azt az egységes piac gazdasági szabadsága által lehetővé tett gazdasági választásként, és egyszerismind benseő, nem gazdasági jelenségként is, amely védelmet igényel ugyanezen szabadságoktól.”⁷

Strasbourgban az európai bíraskodás azon erénye, hogy a sokszínűség és a kisebbségi jogok egyedülálló laboratóriumaként szolgál, a kezdetektől fogva látható. 1966-ban a *Grandrath*-ügy⁸ a Jehova Tanúi által Németországban a katonai szolgálat ellen emelt lelkiismereti kifogással foglalkozott (amelynek szabályozása aztán alapvető megkülönböztetést idézett elő a katonai szol-

⁵ Uo.

⁶ ECJ, *Association Église de Scientologie de Paris ad Scientology International Reserves Trust*, 2000.

⁷ R. MCCREA: *Religion and the Public Order of the European Union*. Oxford, Oxford University Press, 2010.

⁸ *Albert Grandrath v. The Federal Republic of Germany*, appl. 2299/1964. Az Európai Emberi Jogi Bizottság évkönyve, 1967, 626.

gálat alól automatikus felmentésre jogosult római katolikus és evangélikus lelkészek, valamint a Jehova Tanúi erre nem jogosult lelkészei között). Ebben az ügyben tisztán megfogalmazódott a kisebbségi jogok hármasság dilemmája: 1. legitimek-e, és ha igen, milyen feltételek mellett a hívő azon jogát érintő korlátozások, hogy a hite előírásai szerint éljen; 2. ugyanazokkal a jogokkal rendelkeznek-e a kisebbségi hívők, mint a nagyegyházak hívei; 3. legitimek-e a kisebbségi közösségeket azon az alapon korlátozni, hogy azok nem illeszkednek a köz rendjébe. Grandrath érvelése kristálytisztán megfogalmazta a három kérdést:

„Hogy a Jehova Tanúinak százait bűnözőként tartják fogva, nem igazolható, csak mert lelkiismeretük egy olyan szolgálatban való részvétel megtagadására kötelezte őket, amelyről úgy vélték, hogy az közvetve a háborút támogatja. Azzal, hogy e nézetet vallották, a Jehova Tanúi nem ártottak másoknak, még az államnak sem. Éppen ellenkezőleg: nagyon is megnyugtató volna az állam számára, ha több ilyen ember volna, még ha ez azt is jelentené, hogy a katonák száma némileg csökkenne. Napjainkban a nyugati világ a lelkiismeret szabadságát alapvető jogként ismeri el, mely előnyt élvez bármely közérdeklővel kapcsolatos megfontolással szemben. Ugyanakkor azért, hogy a Jehova Tanúit nem mentették fel a szolgálat alól, a német hatóságok engedték a közérdeket felülkerekedni.”⁹

A *Grandrath*-ügyben az Emberi Jogi Bizottság elutasította a kérelmet, és a német állam javára döntött. A három kérdésre adott válasz az „objektív” keretek közötti megkülönböztető bánásmód legitimitása felé mutatott. Az ügy megerősítette az államot abbéli hatalmában, hogy különbséget tegyen a bevett egyházak és a kívülállók között, és korlátozta a vallás szabadságát. Akkoriban valóban ez volt az európai konszenzus. A probléma mindazonáltal terítéken volt. És a Bizottság csekély többséggel döntött. Maga a tény, hogy megfogalmazták a státuszbeli különbséget nagyegyházak és a kisebbségek között, előkészítette a terepet az eljövendő egyenlőség számára. Addig úgy értelmezték az Egyezményt, hogy az megengedő a többség kivételezett helyzetét illetően, de a jövőben ettől eltérő értelmezés győzedelmeskedhetett. A *Grandrath*-ügybeli különvéleményében Castberg bíró pontosan ezt fogalmazta meg:

„Nem zárható ki, hogy a bevett egyházak érdekeit szolgáló törvényi megkülönböztetés olyan megszire menjen, vagy olyan visszataszító jelleget öltson, hogy megsértse a 14. cikkelyt, ám a jelen ügyben egyértelműen nem ez a helyzet.”¹⁰

Az egyenlőség és a többség–kisebbség egyensúlyának problémája mentén a politika és a vallás összegabalyodott, ami az egyenlőségpárti és államsemlegesség-párti európaiak, valamint a többségpárti európaiak közötti megosztottsághoz vezetett.¹¹ A német kormány érvelése szerint – amelyet a Bizottság elfogadott – ugyanis a katolikusok és evangélikusok privilégiumainak legitimitást biztosított a *do ut des* elve:

⁹ Uo., 632., 9. bek.

¹⁰ Uo., 694., 48. bek.

¹¹ Kifejtettem ezt a kérdést itt: M. VENTURA: Religious pluralism and human right sin Europe. Equality in the regulation of religion. In: M. L. P. LOENEN – J. E. GOLDSCHMIDT (szerk.): *Religious pluralism and human rights in Europe: where to draw the line?* Antwerpen–Oxford, Intersentia, 2007. 119–128.

„Észre kell venni, hogy ezen egyezségek lényege az állam és az egyház közti kölcsönös előnyök cseréje volt (*do ut des*). Ez alatt azt értjük, hogy az állam beleegyezett, hogy felmenti a lelkészeket a kötelező szolgálat alól, az egyház pedig abba egyezett bele, hogy az egyházi hivatalviselők kinevezését illetően némi befolyást ad az államnak, vagy lelkészeket biztosít a fegyveres erők számára, hogy kiélgítse a katonák vallási igényeit.”¹²

A Jehova Tanúi államtól való függetlenségére ezzel szemben úgy tekintettek, mint a nyilvánvaló okra, amiért az nem érdemelt a bevettekéhez hasonló védelmet. Miért is követelhetnének egyenlőséget, ha ők maguk

nem voltak hajlandók kiváltságokat elfogadni az államtól.¹³

Így az egyenlőség és a kisebbségi jogok terén tapasztalható fejlődésben benne foglaltatott az európaiak azért folytatott küzdelme is, hogy a vallás független legyen az államtól, az állam pedig a vallástól, ami egy multikulturális társadalomban segíti a pluralisztikus és egészséges párbeszédet. Tíz évvel a *Grandrath*-ügy után, 1976-ban a *Kjeldsen*-ügyben született döntésben az egyenlőség és a pluralizmus erénye megerősítést nyert, azzal az igénnyel együtt, hogy a közoktatásnak „objektívnek, kritikusnak és pluralisztikusnak” kell lennie:

„az államnak az oktatással és a tanítással kapcsolatban magára vállalt feladatok ellátása közben gondoskodnia kell arról, hogy a tananyagban foglalt információk és ismeretek objektív, kritikus és pluralisztikus szemlélettel adassanak át. Az államnak tilos az oktatásban az indoktrináció szándékával fellépnie, ami úgy tekinthető, hogy a szülők vallási és filozófiai meggyőződését nem tartja tiszteletben. Ez az a határ, melyet nem szabad átlépni.”¹⁴

Ez utat nyitott az előtt, hogy a strasbourgi bíróság progresszív elmozdulást tegyen a kisebbségek jobb védelme felé. 1981-ben a *Young*-esetben a testület megfogalmazta azt az elvet, mely szerint a többségnek el kell fogadnia, hogy a mércéik demokratikus érvényesítését illető hatalma nem korlátlan, amint ez az európai demokráciafelfogásból következik:

„bár az egyéni érdekeket alkalmanként alá kell rendelni a csoportérdekeknek, a demokrácia nem egyszerűen azt jelenti, hogy a többségi véleménynek mindig uralkodnia kell: el kell érni egy egyensúlyt, amely biztosítja a kisebbségekkel való megfelelő és tisztességes bánásmódot, és megelőzi a hatalmi pozícióval való visszaéléseket.”¹⁵

2007-ben a *Folgero*-ügyben¹⁶ ugyanezen passzust használták, noha a bírák nem tettek utalást arra, hogy a szöveg eredetileg a *Young*-döntésből származik.

¹² Uo., 650., 12. bek.

¹³ Uo., 654., 12. bek.

¹⁴ *Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Norway*, ECtHR, (App. no. 5095/71, 5920/72, 5926/72), 53. bek.

¹⁵ *Young, James and Webster v. United Kingdom*, ECtHR, 13/08/1981, (App. no. 7601/76, 7806/77), 63. bek.

¹⁶ *Folgero v. Norway*, Grand Chamber ECtHR, 29/06/2007, (App. no. 15472/02), 84. bek.

Ekkorra megváltoztak a pluralizmussal kapcsolatos percepciók Európában. A többségek egyre inkább megfosztva érezték magukat a hatalomtól. A vallás, különösen a hagyományos nagyegyházak egyre csökkenő társadalmi jelentősége arra sarkallta a vezetőiket, hogy nyomást gyakoroljanak a kormányokra. A mérlegelési mozgástér (*margin of appreciation*), a Bíróság mértékadói szerepe és a nemzeti hagyományok és identitások védelme tekintetében Strasbourgban jelentkező feszültségekben az új kontextus hatása jelentkezett. Az új diszpenzáció hatására sok megfigyelő, valamint a kormányok és az egyházak szemében problémát és fenyegetést jelentett az európai bíróságok többségi felekezetekkel és vallási nacionalizmussal szembeni ellensúlyozó szerepe. Én ellenben úgy vélem, az, hogy a vallás és ideológia egyfajta kevercsével táplált nemzeti többségpárti standardok újra hangsúlyossá váltak, eggyel több ok arra, hogy Európa számára létfontosságú értéként üdvözljük az európai bíróságok e dimenzióját.

2. Az európai bíróságok mint a felfogások és eszközök egyedülálló laboratóriumai

Egy erős, az Európai Parlament által megalkotott valláspolitikai hiányában, valamint a sokféle behatásnak köszönhetően, melyek a jog és a vallás viszonyának különböző tapasztalataiból adódtak, az európai bíróságok esetjoga a vallás és a jog kapcsolatát illető koncepciók és eszközök egyedülálló laboratóriumának bizonyult. Az európai bíróságok hozzájárulásának figyelembevétele nélkül lehetetlen volna ma Európában komoly eszmecserét folytatni a vallás vagy a hit definíciójáról, a hithez vagy a hitetlenséghez való abszolút jogról, a meggyőződés kinyilvánításához való abszolút jogról, a direkt vagy indirekt diszkriminációról, a semlegességről és a szekularizációról, az ateisták és a nem hívők egyenlő jogairól, a vallási felekezetek jogállásáról vagy az iszlámmal kapcsolatos kérdésekről.

Fontos példák minderre a következők: 1. a vallási meggyőződés szabad gyakorlásához fűződő minősített jog értelmezésére és annak a vallásgyakorlás definíciójából való levezethetőségére irányuló figyelem; 2. a felekezeti belső autonómia, valamint az államra vonatkozó, a vallási jogokkal és intézményekkel kapcsolatos kérdésekben szükséges korlátozások kidolgozása; 3. az elemzés módszertana, mely az állam és egyház viszonyának specifikus nemzeti hagyományait is felölelő nemzeti szabályozások kompatibilitását vizsgálja az Egyezményben foglalt jogokkal; 4. az európai jogászok közötti fogalmi, kulturális, terminológiai és nyelvi természetű félreértések feltárása.

1. A vallásgyakorlás definíciójával foglalkozva a strasbourgi bizottság 1978. október 12-ei jelentése a brit pacifista, Pat Arrowsmith ügyében arra az álláspontra jutott, hogy

„[a] Bizottság úgy véli, hogy a »gyakorlás« terminusa, ahogy azt a 9. cikk (1) bekezdése alkalmazza, nem fed le minden cselekvést, melyet vallás vagy hit motivál vagy befolyásol.”¹⁷

¹⁷ *Arrowsmith v. United Kingdom*, EComHR, 12/10/1978, (App. no. 7050/75), 71. bek.

Az alapelvnek rendkívül nagy volt a hatása mind Strasbourgban, mind az egyes országokban. Érdekes módon ennek alkalmazása során formálódott ki a strasbourgi bíróság vallási jogokhoz való hozzáállása, amely számos ország számára sorvezetőül szolgált. Ezt példázza egy zsidó joggal kapcsolatos eset is, amelyben a Bíróság elutasította egy zsidó férfi folyamodványát, melyet a zsidó váláshoz való jogát követelve Franciaország ellen nyújtott be. A Bizottság úgy találta, hogy

„en refusant de remettre à son ex-épouse la lettre de répudiation constatant le divorce religieux, la requérant n’a pas manifesté sa religion par l’accomplissement d’un rite ou d’une pratique religieuse au sens de l’article 9, par. I, de la Convention.”¹⁸

Ugyanezt a megközelítést alkalmazták egy iszlám joggal kapcsolatos brit ügyben 1986-ban, amikor a Bizottság kimondta, hogy

„a kérelmező vallása megengedheti ugyan, hogy a lányok 12 éves korban házasságra lépjenek, de a házasság nem tekinthető pusztán a gondolatok, a lelkiismeret vagy a vallás kifejezésre juttatásának.”¹⁹

2. A strasbourgi bíróság vallási szokások védelmével kapcsolatos esetjoga által képviselt értékkel volt rokon az a – szintén jelentős mértékben Strasbourgban alakult – koncepció is, hogy az egyházak belső autonómiáját védeni kell az irányadó vallási keretekkel össze nem egyeztethető jogok elismerését követelő egyéni keresetek ellen. Példa erre, hogy 1988-ban a Bíróság elutasította egy svéd evangélikus lelkész keresetét. A kérelmező azt állította, hogy a vallás szabadsága feljogosítja őt arra, hogy tiltakozzon a saját egyházában a női lelkészek ellen, bár az egyház irányvonala ezzel ellentétes volt. A Bíróság a kérelmező ellenében döntött:

„A 9. cikk nem kötelezi a Magas Szerződő Feleket annak biztosítására, hogy a joghatóságuk alatt működő egyházak vallási szabadságot biztosítsanak tagjaiknak és az őket szolgálóknak. A vallás szabadságába így nem tartozik bele egy klerikus azon joga, hogy az egyházon belül, amelyben dolgozik vagy amelyben tiszttségért folyamodik, speciális vallási felfogását gyakorolja. Ha a kérelmező női lelkészekre vonatkozó nézetei és ezáltal a női kollégákkal való együttműködésre való szándéka nem találatnak összeegyeztethetőnek a szóban forgó egyház által általánosan vallott nézetekkel, az utóbbi nem köteles a kérelmezőt szolgálójaként elfogadni.”²⁰

Ez volt az alapja az autonómiát és a vallási felekezetek függetlenségét biztosító további garanciák kidolgozásának, különösen a görög *Serif*-ügyben 1999-ben, amikor is a Bíróság kizártanak nyilvánította, hogy

¹⁸ *D v. France*, EComHR, 6/12/1983 (App. no. 10180/82), 2. bek. „Azzal, hogy megtagadta volt feleségének a vallásos válást megvalósító válólevél átadását, a kérelmező nem az Egyezmény 9. cikkének (1) bekezdése értelmében, szertartások végzése vagy vallásgyakorlás céljából juttatta kifejezésre vallását.”

¹⁹ *Khan v. United Kingdom*, EComHR, 7/07/1986, (App. no. 11579/85) 1. bek.

²⁰ *Karlsson v. Sweden*, EComHR, 8/09/1988, (App. no. 12356/866), 1. bek.

„demokratikus államokban az államnak intézkedéseket kell tennie annak érdekében, hogy a vallási közösségek egységes vezetés alatt maradjanak, vagy egységes vezetés alá hozza azokat.”²¹

3. A harmadik példa a Bíróság azon való munkálkodása, hogy az egyes nemzeteknél az állam és egyház kapcsolatának kereteit – legyenek azok svéd vagy angol államegyházi, vagy francia vagy török szekuláris keretek – összhangba hozza az Egyezményben foglalt jogokkal. A Bíróság által 1989 óta kidolgozott módszertant rendkívül hasznosnak ítélem, annak ellenére, hogy néhány ellentmondásos (főként török) ügyben kudarcot vallott. A svéd *Darby*-esetben, 1989. május 9-én a Bizottság kijelentette:

„Az államvallási rendszer önmagában nem tekinthető az Egyezmény 9. cikke megsértésének. Valójában számos tagállamban létezik efféle rendszer, és létezett már az Egyezmény megszövegezésekor és akkor is, amikor ezen államok csatlakoztak az Egyezményhez. Ugyanakkor az államvallási rendszernek a 9. cikkben előírtak teljesítése érdekében az egyén vallásszabadságát illető specifikus garanciákat kell tartalmaznia. Különösen nem kényszeríthető senki arra, hogy felvegyen egy államvallást, és nem tiltható meg senkinek sem, hogy elhagyja azt.”²²

4. Ami a negyedik aspektust illeti, az európai bíróságok esetjogában Európa-szerte fogalmi és nyelvi természetű félreértések mutatkoztak. A 2001-es *Dablab*-esetben,²³ melyben Genf kantonban a világi jellegre (*laïcité*) való hivatkozását értékelték, felmerült a nyelvi különbségek és a felszín alatti, rejtett félreértések kérdése. A döntés francia nyelvű változata különbségtétel nélkül használta a „*laïcité*” [világi jelleg], „*neutralité confessionnelle*” [felekezeti semlegesség], „*neutralité d'État*” [az állam semlegessége] és „*neutralité religieuse*” [vallási semlegesség] kifejezéseket. Az angol változatban a „*Le principe de la laïcité des écoles publiques*” [az állami iskolák világi jellegének elve] fordítása a „*principle that State schools were non-denominational*” [az állami iskolák nem-felekezeti jellegének elve] volt; ám néhány sorral később az állami iskolák kötelessége „*d'observer le principe de laïcité*”-ből [a világi jelleg elvének szem előtt tartása] „*to serve the principle of secularism*” [a szekularizmus elvének szolgálata] kötelezettsége lett. Első pillantásra ezek apró különbségnek tűnnek. Mint oly sok esetben, ezúttal is inkább az adott terminológia használatához kapcsolódó mögöttes feltételezések voltak azok, amelyek a döntéshez fűzött kommentárokat alapvetően befolyásolták.

Azt is érdemes megemlítenünk, hogy jóval túlmutat Európán a Bíróság azon érdeme, hogy a jog és vallás területének doktrínáját és módszertanát illető kérdésekben referenciaként szolgál. Amikor a 2007-es *Pillay*-ügyben Pius Langa, a Dél-afrikai Alkotmánybíróság bírója az iskolavezetés egyenruha-viselési szabályzat meghatározását illető autonómiájáról értekezett azokban az esetekben, melyekben a szabályzat vallási jogokkal kerül összeütközésbe, a strasbourgi bíróság a hittel összefüggő ügyekben alkalmazott mérlegelési mozgásterre hivatkozott.²⁴

²¹ *Serif v. Greece*, ECtHR, 14/12/1999, (App. no. 38178/97), 52. bek.

²² *Darby v. Sweden*, EComHR, 9/05/1989, (App. no. 11581/85), 45. bek.

²³ *Dablab v. Switzerland*, ECtHR, 15/02/2001, (App. no. 42393/98).

²⁴ Constitutional Court of South Africa, *Pillay*-ügy, 2007. október 5-ei döntés, 80. bek.

3. Az európai bíróságok jelentős hozzájárulása a nemzeteken belüli eszmecseréhez és fejlődéshez

Az európai jog, európai intézmények és bíróságok, valamint a jog és vallás belső szabályozása közötti viszony messze nem egyértelmű és nem is egyöntetű. Ha az európai jog új fogalmakat és eszközöket oltott a nemzeti és regionális tapasztalatokba, az országok nem passzív befogadóként viselkedtek. Épp ellenkezőleg: az európai bíróságok egyik erénye az, hogy mobilizálják a helyi szereplőket, és találékonyságra sarkallják a nemzeti parlamenteket. Az – olykor a vallás által táplált – euroszepticismus és nacionalizmus úgy festette le az európai jogot, mint felülről történő erőteljes benyomulást a sajátos nemzeti történetiség formálta érzékeny mechanizmusokba. Számos példa bizonyítja, hogy az európai jog és az európai bíróságok további fejlődésre ösztönözték a nemzeti közösségeket.²⁵

A legjobb példa természetesen az Egyesült Királyság 1998-as emberi jogi törvénye (Human Rights Act 1998), amely az Emberi Jogok Európai Egyezményét, és alkalmazása során a strasbourgi bíróság joggyakorlatát a brit jogba importálta. A Lordok Háza néhány alapvető jelentőségű jog és vallás tárgyú ítélete (különösen az *Aston Cantlow*, a *Williamson*- és a *Begum*-ügy) az állam és egyház viszonyának európai hatásokon alapuló, rendkívüli mértékű átforgatásáról tanúskodik. Különösen az *Aston Cantlow* ügyre fogok figyelmet fordítani. 2000-ben Mark Hill figyelmeztetett, hogy „nem szándékolt következmények litániája” ered az Anglikán Egyház (Church of England)* számára a Human Rights Act és végeredményben a vallásszabadság strasbourgi bíróság értelmezésében történő alkalmazásából.²⁶ 2001-ben a Fellebbviteli Bíróság megszüntette az Anglikán Egyház egyik tradicionális privilégiumát, melynek értelmében az Egyház a laikus rektort a helyi Parókia Gyülekezeti Tanácsa (Parochial Church Council) javára a templom karbantartási költségeinek viselésére kötelezhette.

Amikor a Parókia Gyülekezeti Tanácsának fellebbezése elért a Lordok Házáig, a tét rendkívül nagy volt. Ha a parókiai tanácsok jogszerűen nem kényszeríthetnék ki, hogy a laikus rektor állja a templomkarbantartás költségeit, a vidéki plébániák harmada bajba kerülne, és az egész egyház szervezete fenyegetve volna. Az Anglikán Egyház testületeinek „közhatóságokká” vagy „közfunkciót ellátó” szervezetekké minősítése megátolja őket abban, hogy jogaik bármilyen sérelme esetén az Emberi Jogok Európai Bizottságához és a Human Rights Acthez forduljanak, mert ezek az intézmények csak a magánszemélyeket és az egyesületeket védik, és maguk a közszervezetek nem élvezik az Egyezményben biztosított jogokat. Sőt, még rosszabb: egy effajta minősítés nyomán az Anglikán Egyház felelősséggel tartozna azért, hogy cselekedetei az Egyezményben biztosított jogokkal összhangban legyenek, és ez hátráltatná abban – érveltek a védelmezői –, hogy lelki misszióját szabadon végezhesse.

²⁵ Áttekintést ad erről N. DOE – R. SANDBERG (szerk.): *Religious freedom in the European Union*. Leuven, Peeters, 2011.

* Nagy kezdőbetűvel az Anglikán Egyház alatt a szövegben a Church of Englandet kell érteni, a nagy kezdőbetűvel feltüntetett Egyház alatt úgyszintén. – *Aford*.

²⁶ M. HILL: The Impact for the Church of England of the Human Rights Act 1998. 5 *Ecclesiastical Law Journal* (2000) 439.

Hill sajnálatosnak találta, hogy „az Anglikán Egyház szélesebben vett érdekeit nem tárgyalták”²⁷ a Fellebbviteli Bíróság nyilvánossága előtt, és előre látta azt az irányvonalat, melyet a Lordok Háza 2003-as ítéletében követett. A Parókia Gyülekezeti Tanácsa természetére vonatkozóan Mark Hill a következőket írta:

„Védhető volna, hogy néhány funkciója közfeladatok jellemzőivel bír [...], ám nem kezelhető közhatósági szervként a magánjellegű aktusai vonatkozásában. A templom karbantartási költségeinek fedezése, mely teher a plébániához tartozó birtokkal jár, magától értetődően magánjellegű aktus; akárcsak a birtokkal járó bárminemű terhes kötelezettség teljesítése.”²⁸

Két évvel később a lordok követték Hillt. A Parókia Gyülekezeti Tanácsa fellebbezése sikerrel járt, mert mint Lord Nicholls of Birkenhead írta, „egy parókiái gyülekezeti tanács nem közhatóság, nem is válik ilyenné [...], mikor kikényszeríti egy laikus rektor templomkarbantartásért való felelősségét.”²⁹

Ez a következtetés végigkísérte az emberi jogok fényében az Anglikán Egyház egyszerre civil és vallási természetéről folytatott hosszas vitát. A lordok osztották azt a nézetet, hogy a történelmen végigvonuló kiemelkedő társadalmi és politikai szerepe ellenére az Egyház lényegét tekintve vallási entitás maradt. Erre tekintettel a függetlenséget illetően az egyház sajátos lelki küldetését szem előtt tartva konstruálták meg az egyház állammal való viszonyát.

Lord Hope of Craighead erőteljes állásfoglalást tett e doktrína mellett:

„Az állam semmifajta funkcióját vagy hatáskörét nem adta át az Egyháznak, le sem mondott ilyenekről a javára. Az Anglikán Egyház által betöltött egyetlen funkciót sem látta el helyette az állam, ha az Egyház elmulasztaná kötelességét teljesíteni [...]. A viszony, amely az állam és az Anglikán Egyház között fennáll, az elismerésről szól, nem pedig bármiféle kormányzati hatáskör vagy funkció átruházásáról.”³⁰

Egy később híressé vált kitételrel a lord azt is világossá tette, hogy „az Anglikán Egyház egésze nem bír jogi státusszal vagy személyiséggel”.³¹

„Nincs olyan törvény, amely arra irányulna, hogy Anglikán Egyházként államegyházzá tegye [*establish*] azt [...]. Az államegyház [*establishment*] a jogban azt jelenti, hogy az általános jog egyik ágaként az állam beemelte [az egyház] jogát a birodalom jogába.”³²

²⁷ M. HILL: Recent Ecclesiastical Cases. 6 *Ecclesiastical Law Review* (2001) 173.

²⁸ Uo.

²⁹ House of Lords, *Parochial Church Council of the Parish of Aston Cantlow and Wilmcote with Billesley, Warwickshire v. Wallbank & Another*, [17].

³⁰ Uo.

³¹ Uo.

³² Uo.

Ugyanezen a nyomon haladva Lord Rodger of Earlsferry elismerte az Egyház „némileg zavaros”³³ jogi természetét, de kiált az Egyház „vallási küldetése”³⁴ és a kormányzat eltérő, „szekuláris küldetése”³⁵ mellett:

„A Szentírásban foglalt és egyéb, elismert felhatalmazásokra alapítva az Egyház Isten céljait igyekszik szolgálni, nem pedig a kormányzatéit, melyeket Caesar és proconsuljai modern megfelelői visznek tovább. Ez akkor is igaz, ha az Anglikán Egyháznak kétségtelenül fontos kapcsolódásai vannak az állammal. Ezen kapcsolódások – az Egyház bárminemű, kormányzati támogatása nem tartozik ezek közé – különleges pozíciót adnak az Egyháznak, de nem jelentik azt, hogy [az Egyház] ezáltal az állam egyik ágazata volna [...]. Amennyiben ezek a kötelek az Egyház segítségét szolgálják, azért vannak, hogy az Egyház saját küldetését teljesítse, nem pedig az Egyesült Királyság kormányzatának céljait.”³⁶

Mark Hill üdvözölte az *Aston Cantlow* ítéletet, mint hatalmas lépést a brit egyházjog számára. Akként érvelt, hogy az öt lord véleményének „lepárlása”³⁷ „az elkövetkező évek vitái számára termékeny forrásnak” bizonyulhat.³⁸ A több vallással számoló dimenzió még a háttérben volt, amikor Hill figyelemre méltó módon hangsúlyozta, hogy „nem minősülven közhatóságnak, az Anglikán Egyház továbbra is szabadon foglalkozhat küldetésével és bizonyágtételével, és miközben így tesz, azonos alapokon fog állni az Egyesült Királyság minden más felekezetével és hitközösségével.”³⁹ Mindez lehetetlen lett volna a diskurzushoz való európai hozzájárulás nélkül.

A 2006-os *Begum*-ügy szintén rendkívül érdekes volt a tekintetben, hogy az EJEB *Leyla Şahin v. Turkey* ügyét használták fel, amikor az Egyesült Királyság (egy szekuláris állam?) jogi természetét a vallás vonatkozásában tárgyalták, és az ügy tágabb értelemben vett jelentőségének meghatározásakor is. Hale bárónő Tulkens bírő különvéleményére hivatkozott, és „rendkívül meggyőzőnek” találta.⁴⁰

Olaszország a feszület ügyében ellenpéldát képvisel.* Miután az olaszok döntésképtelennek bizonyultak, végül Európa segítségére volt szükségük a keresztény (tehát katolikus) Olasz-

³³ Uo., 154.

³⁴ Uo., 156.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

³⁷ M. HILL: Editorial. 7 *Ecclesiastical Law Journal* (2004) 246.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo., 248.

⁴⁰ *Begum*-ügy, 94. bek.

* Ebben az ügyben egy, a két gyermekét állami iskolába járató, finn nemzetiségű nő kifogásolta, hogy az állami iskolák osztálytermeiben feszület függ a falon, és úgy érvelt, hogy az olasz állam ezzel megsérti a *laïcité* alkotmányban foglalt elvét. Az olasz bíróságok az idők során sokféle tartalommal töltötték meg az idézett *laïcité* kifejezést, és heves vita folyt az országban arról, hogy mi is jelenti az Egyezmény 9. cikkének való megfelelést. A szóban forgó ügy mindenesetre az EJEB elé került. A *Lautsi v. Italy* néven elhíresült eset első döntését 2009-ben hozta meg az EJEB, melyben megállapította, hogy a feszületek állami iskolákban való kifüggesztése mind az Egyezmény 9. cikkét, mind pedig az Egyezmény Első Kiegészítő Jegyzőkönyvének 2. cikkét megsértette. A döntés ellen az olasz állam számos más állam (Litvánia, Lengyelország, Szlovákia) támogatásával fellebbezett az EJEB nagykamarájához, ahol is 2011-ben a korábbi ellentétes döntés született. – *A ford.*

ország valótlán sztereotípiájának szentesítéséhez. A strasbourgi bíróság az olasz alkotmánybíróság helyett járt el, amely nem hagyhatta volna helyben a feszületeket anélkül, hogy megtagadná a három évtized munkáját, melynek során azon dolgozott, hogy Olaszország szekuláris állam legyen. Az olaszok abbéli kudarca, hogy az egyház és állam kapcsolatára vonatkozó szabályozásokat felvállalják, vagy megújítsák azt, munícióul szolgált egy tisztán nemzeti identitást valló országok és ideológusok alkotta szövetség számára, amely az európai bírák azon feltételezett ambícióját támadta, hogy egy szekularista, vallásellenes program nevében szélesíteni akarják a Bíróság hatáskörét.

4. Az európai bíróságok mint egy nemzetek feletti, a vallási diverzitás, a gondolatszabadság és a társadalmi összetartás számára nyitott tér létrehozásának eszközei

A strasbourgi bíróság nagykamarájának 2011-ben, a *Lautsi*-ügy fellebbviteli szakában született döntéséhez fűzött párhuzamos véleményében Bonello bíró figyelmeztetett:

„Egy emberi jogi bíróság nem engedheti meg magának, hogy történelmi Alzheimer-kórban szenvedjen. Nincs joga figyelmen kívül hagyni egy nemzet időbeli létezésének kulturális kontinuumát, sem pedig ignorálni mindazt, ami évszázadokon keresztül formálta és meghatározta egy nép profilját. Egyetlen nemzetek feletti bíróság sem teheti meg, hogy saját erkölcsi sablonjait helyezze azon minőségek helyére, melyeket a történelem vésett egy nemzet identitásába.”⁴¹

Tisztán utalt arra az alapállásra, melybe a Kamara 2009-ben a „feszületellenes” döntésében helyezkedett, és talán számos más ügyben is, amelyekben az európai bíróságok a transzformatív igazságszolgáltatásért szálltak síkra ahelyett, hogy akkor beleegyezésüket adták volna ahhoz, amit egy adott ország érinthetetlen identitásának tekintettek. Én ezzel ellentétben úgy vélem, hogy a vallási konfliktusokat illető európai bírászkodás fejlődése még a leginkább agresszív döntéseiben sem egy mesterséges hatalom száraz konstrukciója volt, mely kiszorítja a nemzeti hagyományokat és identitást, hanem a vallási sokszínűség, a gondolatszabadság és a társadalmi összetartás nyitott teréül szolgáló Európa ősrégi tervének eredménye volt. Sosem volt ez vallásellenes program; egy vállalkozás volt, amelyet a Charles Taylor által szekuláris korként aposztrofált kor ambivalenciája övez. Az európai emberi jogok és az egységes piac olyan környezetet teremtettek, amelyben a vallás megküzdhetett a posztkoloniális, multikulturális, nyugati fogyasztói társadalommal, ugyanakkor ki volt téve e társadalom ellentmondásainak. Giovanni Bonello tradicionális Máltája és Joseph Weiler katolikus Olaszországa (ahogyan az az amerikai ügyvéd 2010 júniusában a nagykamara előtt tartott perbeszédében megjelent) csupán elképzeléseikben és vágyaikban léteznek.

⁴¹ *Lautsi v. Italy*, ECtHR (Grand Chamber), 18/03/2011 (ric. 30814/09), Bonello bíró különvéleménye, 1.1. bek.

Hasonlóképpen, a *Kokkinakis*-döntés nem Görögország ellen szólt. Ebben az ügyben a vallásszabadság, vallási pluralizmus kinyilatkoztatásában benne foglaltatott egy európai törekvés, melyen hívók és nem hívók egyaránt osztoztak:

„Ahogyan a 9. cikk rögzíti, a gondolat, lelkiismeret és vallás szabadsága az Egyezmény értelmében egyike a »demokratikus társadalom« alapjainak. Vallásos dimenzióját tekintve ez egyike a legalapvetőbb tényezőknek, melyek a hívők identitásának és az életről alkotott felfogásának kiteljesítéséhez szükségesek, de nagy kincs az ateisták, agnosztikusok, szkeptikusok és a közömbösek számára is. A demokratikus társadalomtól elválaszthatatlan, az évszázadok során drágán kivívott pluralizmus múlik rajta.”⁴²

Hasonlóképp, a *Refah Partisi* döntésekben „a különböző vallások, hitek és meggyőzések gyakorlásának semleges és pártatlan rendezője” szerepét betöltő állam eszméjében ismét az európai törekvés foglaltatik benne:

„A Bíróság gyakran hangsúlyozta, hogy az állam szerepe a különböző vallások, hitek és meggyőzések gyakorlásának semleges és pártatlan rendezése, és megállapította, hogy ez a szerep hozzájárul a demokratikus társadalomban a közrendhez, a vallási harmóniához és toleranciához. Emellett úgy véli, hogy az állam semlegességre és pártatlanságra való kötelezettsége összeegyeztethetetlen bármilyen formájú, a vallási meggyőzések legitimitásának megállapítására vonatkozó állami hatalommal [...], és hogy az megköveteli az államtól a szembenálló csoportok közötti kölcsönös tolerancia biztosítását.”⁴³

Ezenfelül, mivel oly szükségszerűen politikai és ideológiai feszültségek forrásai, az európai bíróságok törekvései nagyon is az elvek és a valóság összebékítéséről szóltak. Tulkens bíró nagy jelentőségű különvéleménye a *Leyla Şahin* ügyben megerősíti ezt az álláspontot:

„A bírósági felülvizsgálatot *in concreto* kell lefolytatni, elviekben három kritérium alapján: az első, hogy a beavatkozás, melynek képesnek kell lennie a kockán forgó jogos érdek védelmére, alkalmas volt-e erre a célra; a második, hogy annak mértéke a lehető legkisebb korlátozással jár-e az érintett jogra vagy szabadságra nézve; és végül hogy a beavatkozás mértéke arányos volt-e, amely kérdésben benne foglaltatik a versengő érdekek mérlegelése.”⁴⁴

⁴² *Kokkinakis v. Greece*, ECtHR, 19/04/1993, (ric. 14307/88), 31. bek.

⁴³ *Refah Partisi v. Turkey*, ECtHR (Grand Chamber), 13/02/2003 (ric. 41340/98, 41342/98, 41343/98, 41344/98), 91. bek. Ez a passzus kis eltéréssel már a 2001-es, korábbi *Refah Partisi* döntésben is szerepelt, az 51. bekezdésben.

⁴⁴ *Leyla Şahin v. Turkey*, ECtHR (Grand Chamber), 10/11/2005 (ric. 44774/1998), 2. bek.

Néhány kritikus az európai történelemtől és kultúrától idegen, és a nemzeti identitásokkal és hagyományokkal szemben ellenséges ideológia ráerőszakolását látja az európai bíróságok vallással kapcsolatos esetjogában. Én, épp ellenkezőleg, úgy hiszem, hogy a strasbourgi és luxemburgi bírászkodás összhangban van egy összeurópai törekvéssel, amely a szekuláris és a vallási, a nemzeti és a nemzetek feletti, a bíróságok és a parlamentek dialógusában, olykor dialektikájában bontakozik ki. A fent kiemelt erények semmi esetre sem az európai bíróságok vélt felsőbbrendűségét kívánják hirdetni. Azok inkább egy sokszínűsége, egyenlőségre és szabadságra törekvő, egyedülálló kísérletben rejlenek.

FORDÍTOTTA: DÚLL KATA

FÓRUM

Az aktív választójog gyakorlására, illetve a távolmaradásra buzdító üzenetek megítélése

*Különös tekintettel
a népszavazásban való részvétel kérdésére*

SZIKORA TAMÁS*

1. Bevezetés

A választási kampányok elengedhetetlen velejárója, hogy az induló jelöltek – legyen szó akár magukról a jelöltekről, akár az általuk képviselt szervezetekről – igyekeznek véleményük igazáról meggyőzni a választópolgárokat. Ennek során lehetőség nyílik a közérdeklődésre számot tartó kérdések nyilvánosság előtti megvitatására, az eltérő álláspontok ütköztetésére. A kampány elsődleges célja a társadalom tájékoztatása, a közéleti viták megtárgyalása ugyanis lehetővé teszi a polgárok számára, hogy ismervén az összes lehetőséget, valamennyi releváns információ birtokában, értelmesen és szabadon szavazhassanak.¹ A közéleti viták gazdagsága érdekében, a választók tájékozódáshoz fűződő jogának érvényesülése szempontjából pedig „[n]em az a fontos, hogy mindenki beszélhessen, hanem hogy minden, ami fontos, ki legyen mondva”.²

A polgárok választójoguk gyakorlása során az eltérő politikai erők közötti választással, illetve véleményük egyéb kifejezésével (így például a választástól való távolmaradással vagy érvénytelen szavazat leadásával) vesznek részt a demokratikus folyamatokban. A népképviselői szervek tagjainak megválasztása során a döntő tényező végső soron a lehető legtöbb szavazópolgár bizalmának elnyerése. Más a helyzet a közvetlen hatalomgyakorlás formájának számító népszavazások esetében, itt ugyanis a döntés érvényességét a részvételi arány is befolyásolja,³ azaz a népszavazások esetében a ‘siker’ nem kizárólag a támogató szavazatok számának függvénye.

* Szakmai tanácsadó, Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanácsa. E-mail: szikora.tamas@mediatanacs.hu

¹ Owen M. FISS: *Megosztott liberalizmus. A szólásszabadság és az államhatalom sokféle arca*. Budapest, CompLex, 2013. 27.

² Alexander MEIKLEJOHN: *Political Freedom: The Constitutional Powers of the People*. Oxford, Oxford University Press, 1965. 26. A szólásszabadság demokratikus igazolásairól l. KOLTAY András: A szólásszabadság igazolásai az angolszász jog és jogfilozófia fényében. *Valóság*, 2007/9.

³ Magyarország Alaptörvényének 8. cikke (4) bekezdése értelmében pl. az országos népszavazás érvényességéhez az összes választópolgár több mint felének érvényes szavazata szükséges.

Erre tekintettel a népszavazási kampányokban az adott kérdés mikénti eldöntésében való állásfoglalás mellett a részvételre való buzdító üzenetek is könnyen (illetve gyakran) a közbeszéd részévé válnak. Az ilyen üzenetek minősítése – azaz hogy politikai reklámnak, vagy pedig társadalmi célú reklámnak értékelendők – a 2016. őszi népszavazási kampány során egy egészen az Alkotmánybíróságig jutó ügyet eredményezett.⁴ Jelen írás az effajta közlemények sajátosságait, a demokratikus folyamatokra gyakorolt hatásait általános értelemben járja körül, ennek során természetesen foglalkozik az említett alkotmánybírósági döntések elvi jellegűnek ítélt megállapításaival. A népszavazási (és választási) részvételre felhívó üzenetek megítélése során végezetül az írás külön kitér a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságának általában véve a politikai reklámok korlátozhatóságáról kifejtett álláspontjára, megvizsgálva, hogy az milyen módon érvényesíthető a vizsgálat alapját képező üzenettípusokkal szemben.

2. A „Szavazzon október 2-án!” szlogen (alkotmány)bírósági megítélése

Amint az a bevezetőben olvasható, a 2016. októberi ügynevezett kvótanépszavazás⁵ kampányában társadalmi célú reklám⁶ formájában, Magyarország kormánya megbízásából több média-szolgáltató is közzétette azt az üzenetet, amely a népszavazáson való részvételre igyekezett rábírni a választókat, a referendumon feltett kérdés eldöntésében azonban nem gyakorolt befolyást a befogadókra.⁷ A Nemzeti Választási Bizottság (NVB) elutasította a hozzá érkezett kifogásokat, amelyek a szpotot politikai reklámnak tartották (és így az eltérő, speciális közzétételi szabályok sérelmét vélelmezték).⁸ A döntések indoka szerint a műsorszám közérdekű üzenetként volt értékelhető, így társadalmi célú reklámnak minősül, mert közvetetten azt kívánta elősegíteni, hogy a népszavazás intézménye betölthesse az Alaptörvényben meghatározott célját és funkcióját, és a népszavazáson hozott érvényes döntéssel az Országgyűlés végrehajtó szerepbe kerüljön.

A döntésekkel szemben a beadványozó felülvizsgálati kérelemmel fordult a Kúriához, a tesztület pedig mindkét esetben – lényegében azonos indokolással – megváltoztatta az NVB hatá-

⁴ Valójában két különálló, de ugyanazon médiatartalomra vonatkozó eljárás zajlott le.

⁵ A Nemzeti Választási Bizottság a kormány által benyújtott („Akarja-e, hogy az Európai Unió az Országgyűlés hozzájárulása nélkül is előírhasse nem magyar állampolgárok Magyarországra történő kötelező betelepítését?” szöveggű) kérdést hitelesítette, majd a jogorvoslati eljárásokat követően az Országgyűlés a 8/2016. (V. 10.) OGY határozattal elrendelte a népszavazást. A köztársasági elnök az országos népszavazást 2016. október 2. napjára tűzte ki.

⁶ A mediaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló 2010. évi CLXXXV. törvény (Mtv.) 203. §-ának 64. pontja szerint a társadalmi célú reklám „politikai reklámnak nem minősülő, üzleti érdekeltséget nem tartalmazó, reklámcélokra nem szolgáló, ellenérték fejében vagy anélkül közzétett felhívás vagy közérdekű üzenet, amely valamely közérdekű cél elérése érdekében kíván hatást gyakorolni a mediaszolgáltatás nézőjére vagy hallgatójára”.

⁷ A szpotokban három személy egyaránt az alábbi szövegű véleményének adott hangot: „Szeretem Magyarországot, és szavazok október 2-án.” Ezt követően a „Szavazzon október 2-án!” üzenet jelent meg a képernyőn, végül pedig a megbízó személye (Magyarország Kormánya).

⁸ 111/2016. és 120/2016. NVB határozatok.

rozatait,⁹ megállapítva egyúttal a politikai reklámok közzétételére vonatkozó szabályok sérelmét. A Kúria megállapításai szerint a népszavazási kampányban a politikai diskurzus részét képezte a részvételre és a népszavazástól való távolmaradásra ösztönző kampánytartalom. Ebben a kontextusban a kormány megbízásából készült, a részvételre ösztönző reklám nem függetleníthető a népszavazás szervezőjének céljától. Ezáltal a közlésben megjelent a kormány támogatására való ösztönzés, ami a politikai reklám ismérve.¹⁰ Mivel a műsorszám akkor minősül társadalmi célú reklámnak, ha nem politikai reklám, a műsorszám önmagában vett közérdekű célját a tárgyi népszavazási kampány tartalma és iránya felülírta.

A Kúria végzéseivel szemben a (szpotokat egyébként közzétevő) médiaszolgáltatók alkotmányjogi panasszal fordultak az Alkotmánybírósághoz, kezdeményezve a kúriai végzések Alaptörvény-ellenességének megállapítását és megsemmisítését. A testület a kérelmeket elfogadva a Kúria mindkét említett végzését megsemmisítette, tekintettel arra, hogy az Alaptörvény IX. cikkének (1) bekezdésében foglalt véleményszabadság alapjogába ütköznek.¹¹ A testület megállapítása szerint a vizsgált műsorszám nem volt alkalmas a választói akarat befolyásolására, mindössze a népszavazáson való részvételre buzdított, elősegítve ezzel a döntés legitimitását mint közérdekű célt. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint – élesen szembehelyezkedve a Kúria által tett megállapításokkal – „egy társadalmi célú reklám közzététele előtti vizsgálat során nem várható el a műsorszolgáltatótól az Mttv. előírásain túl olyan többlettartalom vizsgálata, ami alapján egy kampány pillanatnyi állásából következtetve esetlegesen valamilyen mögöttes politikai tartalom állapítható meg.”¹² A testület a legfelső bírói fórum által a médiaszolgáltatóktól megkövetelt vizsgálat és az ehhez kapcsolódó felelősség kapcsán megállapította, hogy az „az Mttv. által előírt szabályoknál lényegesen szélesebb körű vizsgálatot igénylő, és objektív módon be nem határolható többletkötelezettséget telepített a műsorszolgáltatóra”,¹³ ami végső soron öncenzúráként hatva a társadalmi célú reklámok közzétételétől való tartózkodás irányába orientálja a médiaszolgáltatókat.

A testület döntései értelmében tehát egy társadalmi célú reklám közzététele előtti vizsgálat során nem várható el a médiaszolgáltatótól az Mttv. előírásain túl olyan többlettartalom vizsgálata, amely alapján egy kampány pillanatnyi állásából következtetve esetlegesen valamilyen mögöttes politikai tartalom lenne megállapítható, ez ugyanis könnyen azt is eredményezheti, hogy egy közérdekű céllal ellentétes politikai vélemény megakadályozza a közérdekű cél elérését szolgáló társadalmi célú reklám közzétételét. Az a körülmény pedig, hogy a részvételre ösztönzés a népszavazás érvényességét szolgálja, nem ad alapot arra az értelmezésre, hogy az Alaptörvény értelmében a közlés a kérdésnek a kormány – mint kezdeményező – által kívánt módon való megválaszolására irányult volna.

⁹ Kvk.IV.37.934/2016/2. számú és Kvk.IV.37.935/2016/4. számú végzések.

¹⁰ Az Mttv. 203. §-ának 55. pontja alapján a politikai reklám „valamely párt, politikai mozgalom vagy a kormány népszerűsítését szolgáló vagy támogatására ösztönző, illetve azok nevét, célját, tevékenységét, jelszavát, emblémáját népszerűsítő, a reklámhoz hasonló módon megjelenő, illetve közzétett műsorszám”.

¹¹ 19/2016. (X. 28.) és 20/2016. (X. 28.) AB határozatok.

¹² 19/2016. (X. 28.) AB határozat, Indokolás, [49] bek.

¹³ Uo., [52] bek.

3. A részvételre buzdítás mint politikai tartalom

Jelen pontban az előzőekben említett eset kapcsán felmerülő elvi kérdéseket kívánjuk körbejárni. Ennek keretében figyelmen kívül hagyjuk az eset konkrét, egyedi körülményeit, és kizárólag a népszavazáson (választáson) való részvételre felhívás tágabb kontextusú – és az alkotmánybírószági döntéshez fűzött különvélemények számából is láthatóan igen vitatott – megítélésével és elvi jellegűnek tekinthető megállapításaival kapcsolatos kérdésekre fókuszálunk.

3.1. A részvételre buzdítás politikai tartalma és funkciója

A választási kampányok természetes velejárója, hogy az egyes szervezetek ismertetik a közéleti ügyekben vallott nézeteiket, és felhívják a figyelmet arra, hogy politikai ellenfeleik alkalmatlannak a hatalomgyakorlásra.¹⁴ E tekintetben a kommunikáció célja a jelöltek közötti választás elősegítése, nyilvánvalóan minden érintett saját politikai érdekeinek megfelelően. Ugyanis a választás során (értve ez alatt a képviseleti szervek tagjainak megválasztására irányuló eljárásokat) az a viszonylag egyszerű logikai szabály érvényesül, hogy a szavazópolgárok által nagyobb arányban támogatott képviselő nyer jogosultságot a hatalomgyakorlásban való részvételre. A képviselő-választási eljárásokban tehát végeredményben nem jelenthet problémát a választás érvényessége szempontjából az, hogy a polgárok alacsony számban nyilvánítanak véleményt,¹⁵ így a jogszerűséget illetően nem elsődleges kérdés a választáson való részvétel aránya. A részvételi demokráciának ugyanakkor fontos tényezője, hogy az arra jogosult polgárok minél nagyobb számban fejezzék ki véleményüket az adott kérdéstről, így biztosítva minél erősebb legitimitációt a döntés eredményének. Ily módon az aktív választójog gyakorlására, illetve nem gyakorlására való buzdítás a döntés érvényességét nem, a legitimitációját viszont igenis érinti, márpedig a demokratikus jogállamok egyik követelménye a közhatalom demokratikus legitimitáció alapján való gyakorlása.¹⁶

Más a helyzet a népszavazási eljárásokkal kapcsolatban, amikor is kifejezetten érvényességi kritériumot jelent a szavazáson részt vevők (pontosabban az érvényesen szavazók) száma. A népszavazási eljárásban tehát a részvétel kiemelt jelentőséggel bír mind az adott kérdést támogató, mind pedig az azt ellenzők számára. Míg a kérdést kezdeményező – vagy akár csupán támogató – számára a célok elérésének egyik alapvető feltétele a leadott szavazatok számán alapuló érvényesség (hiszen az eredményesség mellett ez *konjunktív* kritérium), addig az ellenzők számára a „nem” válaszok többségbe kerülésén kívül *alternatív* lehetőség az érvénytelenség elérése. Azon

¹⁴ A negatív kampányokról l. részletesebben: SZIKORA Tamás: A negatív politikai kampány. In: KOLTAY András – TÖRÖK Bernát: *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején 4*. Budapest, Wolters Kluwer, 2017, 501–524.

¹⁵ Megjegyzendő, hogy egyes választási rendszerekben jelentősége lehet a részvételi arálynak, miután a mandátumok sorsát el kell dönteni, így végső soron a többségi elv érvényesül (pl. hazánkban is, az 1989-es országgyűlési képviselő-választási szabályok értelmében, az egyéni választókerületekben az első forduló érvényességéhez a választópolgárok több mint felének jelenlétére volt szükség; l. 1989. évi XXXIV. törvény 7. §).

¹⁶ 30/1998. (VI. 25.) AB határozat, Indokolás, V. 3. pont.

túlmenően ugyanis, hogy az „igen” és „nem” válaszok melletti kiállás értelemszerűen a közvélemény befolyásolásának egyik eszköze, a kérdéssel szembehelyezkedő álláspontot képviselő erő számára még egy jogszerű út rendelkezésre áll: a szavazás érvénytelenségének elérése. Azaz amíg a támogató álláspont képviselői számára létfontosságú lehet a részvétel aránya, addig az ellenzőknek – a politikai célkitűzésük elérésére – ugyanez a feltétel a ‘siker’ egy további lehetőségeként jelenik meg. Mivel a politikai célok megvalósításának egyik lehetőségeként tekinthetünk az érvénytelenségre, nyilvánvaló, hogy a kampányban való feltűnésének indoka sem szorul hossz-
szas magyarázatra.

E sajátossága – pontosabban: funkciója – alapján a részvétellel kapcsolatos véleménynyilvánítás, a nyilvánosság e kérdésben való orientálása vitathatatlanul a politikai tartalmú, a nyilvánosságban kiemelt védelmet érdemlő beszédek körébe tartozónak értékelendő. (Megjegyzendő, hogy ez egyúttal nem jelenti azt, hogy a jogszabály szerinti politikai reklám definíciójában foglalt kritériumoknak is megfelelné az adott tartalmat hordozó üzenet.) Azonban a klasszikus, közéleti kérdésekben kifejtett véleményekről szóló kampánymegnyilvánulásoktól eltér: míg a részvételre vagy távolmaradásra ösztönző üzenetek pusztán a kinyilvánításuk tekintetében kívánnak hatást gyakorolni a választókra, addig a közéleti kérdésekre fókuszáló megszólalások a nyilvánosság véleményének alakítására tesznek kísérletet (ami vitathatatlanul burkoltan magában rejtj annak a szavazófülkében történő majdani kinyilvánításának – vagyis a részvétel – eredményét is).

E körben végezetül érdemes említést tenni – pusztán elméleti jelleggel – az aktív választójog gyakorlásával kapcsolatos buzdító üzenetek egy külön esetköréről. A választójog alanyi oldala a polgár azon szabadságát jelenti, amelynek birtokában jogosult egyfelől azt eldönteni, hogy gyakorolja-e egyáltalán e jogát, másfelől döntési joga arra is kiterjed, hogy kire (vagy mely álláspont támogatására) adja le szavazatát.¹⁷ Bizonyos esetekben viszont az aktív választójog gyakorlása feltételekhez van kötve (és most fogadjuk el e feltételek alkotmányosságát), mint amilyen például az úgynevezett előzetes regisztráció követelménye.

A regisztrációra felhívó üzenet megítélése igencsak összetett kérdés, hiszen jóval közvettebb befolyást gyakorol a választójog gyakorlására, a politikai folyamatokban való részvételre. Kérdés, hogy az ilyen előzetes cselekvésre buzdító felhívás értékelhető-e a közéleti kérdésekben való véleménybefolyásolás eszközeként. Vitathatatlan, hogy egyes polgárok esetében a jogszabályok előírnak bizonyos előzetes, tevőleges magatartást a választójoguk gyakorlása feltételül. Ennek szorgalmazása (kiemelendő: bármilyen más, ehhez társított üzenet hiányában) nemhogy a politikai vélemény alakítására, de még annak kinyilvánítására való befolyásgyakorlásként sem értékelhető megalapozottan. Az ilyen üzenet közvetetten, végső célként szolgálhat egy adott döntés legitimitációjának növelésére, politikai tartalmat – bár szoros összefüggést mutat a választójog aktív gyakorlásával – jóval kevésbé fedezhetünk fel benne. Önmagában a politikai aktivitás ilyen formájának előmozdítása még távolabbról befolyásolja a döntéshozatali eljárás kimenetelét – és szölgálja az adott üzenet kinyilvánítójának (politikai) érdekét.

¹⁷ L. 1/2013. (I. 7.) AB határozat, Indokolás, [55] bek.

3.2. Az Alkotmánybíróság döntésének elvi megállapításai és kritikái

Az Alkotmánybíróság 2016. októberi döntésében, valamint az annak alapjául szolgáló kúriai végzésekben foglalt érvelésből több elvi jellegű megállapítás kiolvasható, alább ezeknek – illetve az azokat érintő kritikai észrevételeknek – kívánunk néhány gondolatot szentelni.

3.2.1. A közlemény tartalmi értékelése

A testület elsőként a vizsgált üzenet tartalmi, szöveg szerinti vizsgálatát végezte el, aminek alapján – figyelemmel a vonatkozó jogszabályi előírásokra, definíciókra – arra a megállapításra jutott, hogy az kizárólag a népszavazáson való részvételre buzdított, nem pedig az ott feltett kérdés mikénti eldöntésében foglalt állást. A határozatában megállapította, hogy a vizsgált közlemény „a népszavazáshoz való jog gyakorlására, a választópolgári részvételre biztat, amivel a döntés legitimitását mint közérdekű célt kívánja elősegíteni”.¹⁸ E megállapítás nehezen vitatható, de az már könnyebben, hogy az aktív választójog gyakorlására való felhívás valóban nem közvetít olyan tartalmat, amely megfelel a politikai reklám definíciójában szereplő fogalmi elemeknek. Noha helytálló lehet, hogy a „politikai reklám olyan közlés, amelynek lényeges tartalma a jelöltek, jelölő szervezetek, illetve népszavazási kérdés esetén az »igen« vagy »nem« válaszok közötti választás”,¹⁹ a népszavazási eljárásban a kezdeményező céljainak népszerűsítésére más lehetőségek is rendelkezésre állnak, amelyek egyúttal szükségesek is számára az áhított eredmény eléréséhez (lásd részvételi arány).

A határozat érvelésének e pontja úgy tűnik, hogy a választások esetében érvényesülő politikai reklám megközelítést veszi alapul, és pusztán abból indul ki, hogy kampány során csupán a különféle vélemények közötti választás tekintetében kívánják befolyásolni a szavazókat. A testület ebben a körben maradt, és egyfajta negatív megközelítéssel jutott arra, hogy miután a felhívás gyakorlatilag nem versengő álláspontok közötti választásra ösztönzött, nem lehetett politikai reklám. Nem vette tehát figyelembe, hogy a népszavazási eljárásban a részvételnek legalább akkora jelentősége lehet, mint például a parlamenti választásokon az egy adott jelöltre leadott érvényes szavazatoknak.²⁰

Amennyiben elfogadjuk az előző alpontban felvázolt álláspontot, miszerint a népszavazási eljárásban a magas részvétel elengedhetetlen az adott kérdés támogatójának (így mások mellett maga a népszavazás kezdeményezőjének) sikere – és az érvényesség – számára, nehezen vitatható, hogy a legitimitáció mint közérdek mellett a politikai érdek szerepe sem elhanyagolható. Tekintettel ugyanis arra, hogy miután a népszavazás érvényességéhez bizonyos arányú részvétel szükséges, a kezdeményező oldaláról az általa képviselt (adott kérdésre adandó) válasz támogatására való felhívás mellett az urnákhoz járulás ösztönzése az általa képviselt akarat érvényesség-

¹⁸ 19/2016. (X. 28.) AB határozat, Indokolás, [44] bek.

¹⁹ Uo., [50] bek.

²⁰ E gondolatmenetről I. MÉCS János: Az Alkotmánybíróság határozata a népszavazáson való részvételre buzdítás politikai reklámként való minősítése tárgyában. *Jogesetek Magyarzata*, 2017/1–2., 25–26.

gét szolgáló eszközök egyike, és mint ilyen, a politikai célok érvényesítésének elengedhetetlen feltételévé válik. E tekintetben viszont már megfelelhet a felhívás a politikai reklám definíciójában szereplő „cél népszerűsítő” kitételnek.²¹

Ha ez így van, akkor viszont a részvétel ellen szóló véleményeket is hasonlóan kell értékelni. Mi több, akár azt is állíthatjuk, hogy a népszavazási részvétel ellen kiálló nézet még inkább politikai tartalommal bír, mint a mellette kardoskodó. Ahogyan már korábban említettük, a népszavazás sikeréhez (azaz érvényességéhez és eredményességéhez) az „igen”-ek többségbe kerülése *mellett* kellő választópolgár részvételére is szükség van, míg az ellenoldal számára elegendő a „nem”-ek győzelme *vagy* az alacsony részvétel. Vagyis, miután az alacsony részvétel a kérdést ellenzők számára önmagában elég a sikerhez, és a részvételre buzdítás esetén a legitimitáció növelése érdekében fennálló közérdek érvényesítése sem hivatkozható, nehéz a politikai tartalom mögött bármi mást értékelni, ami kétségbe vonná a ‘cél népszerűsítésére’ irányuló jelleget. Összességében tehát elmondható, hogy a részvétel mellett szóló közleménynél jóval erőteljesebb és közvetlenebb politikai tartalmat hordoz magában az ezzel ellentétesen hatni kívánó beszéd, így ha az előző politikai reklámnak értékelendő, az utóbbi felől még annyira sem lehet kétség.

Az előző gondolatmenetet továbbfűzve, érdemes lehet a népszavazási kampányokat jellemzően uraló „igen” és „nem” szavazatokra ösztönző közlemények politikai tartalmának elemzésére is kitérni. Mindkét irányú választás gyakorlatilag két komponenst tartalmaz: egyfelől az aktív választójog mint alapjog gyakorlására való felhívást, másfelől a kívánt irányú szavazat leadását. Vagyis a két elem közül a második teljesülésének (azaz az „igen” vagy a „nem” szavazat leadásának) elengedhetetlen velejárója a részvétel. Ebből akár azt a következtetést is levonhatjuk, hogy a ‘csupán’ részvételre buzdító üzenet nem rendelkezhet olyan mértékű politikai tartalommal, azaz a választók befolyásolásának képességével, mint az adott kérdés mikénti eldöntésére felhívó közlemény. Erre alapozva elvi jelleggel az Alkotmánybíróság határozatában – más formában ugyan, de – megjelenő azon vélemény mellett is szólhatnak érvek, hogy a pusztán részvételre felhívás a feltett kérdés valamilyen formában való eldöntésére ösztönző nézet hangoztatásától eltérő megítélés alá kell eszen. Ezzel persze nem azt akarjuk kijelenteni, hogy az adott közlemény eltérő közleményformának minősülne, mindössze arra érdemes rámutatni, hogy a népszavazás kimenetele szempontjából az érdemi kérdésben orientálni kívánó üzenet esetében erőteljesebb véleménybefolyásoló képességgel bíró tartalomról beszélhetünk.

Eltekintve a konkrét tartalomtól, illetve a Kúria, illetve az Alkotmánybíróság általi értékeléstől és minősítéstől, a végső döntést hozó testület eljárása, illetve vizsgálata még egy kritikával illelhető. Mivel az alkotmányjogi panasz intézménye az érintett kúriai ítélet és az Alaptörvény összhangját kívánja biztosítani, azaz az Alkotmánybíróság a bíróságok felülbírálati jogköréhez tartozó törvényértelmezési kérdésekben nem is foglal állást, a bírósági döntések kor-

²¹ Említést érdemel, miszerint az, hogy a politikai reklám kinek a célját népszerűsíti (illetve kinek a támogatására hív fel, ösztönöz stb.), némiképp eltérő az Mtv. és a választási eljárási törvény (vagyis a 2013. évi XXXVI. törvény) előírásai alapján. Az előbbi a pártot és politikai mozgalmat, az utóbbi a jelöltet és jelölő szervezetet nevezi az üzenetek ‘haszonélvezőinek’, a népszavazás esetében ez nem teljesen egyértelmű, ezért ennek kapcsán általánosságban az eljárás kezdeményezőjeként és a kérdés támogatóiként, illetve a velük szemben álló, az adott kérdés ellenzőiként említjük a kampány szereplőit.

látlan felülvizsgálatát sem hivatott elvégezni.²² Ebből adódóan az Alkotmánybíróság eljárása tárgyát elsődlegesen az képezte, illetve – figyelemmel a határozathoz csatolt különvéleményekre²³ – annak kellett volna képeznie, hogy a Kúria jogértelmezése, elvárásai nem eredményezték-e a szólás- és sajtószabadság alapjogának sérelmét. Azaz, még ha a szpot kapcsán legitim vita tárgyát képezi is, hogy az politikai reklámnak vagy társadalmi célú reklámnak minősül, a testületnek e kérdésben közvetlenül nem feltétlen lett volna szükséges állást foglalnia.

3.2.2. *A közzétevő személyének jelentősége*

Noha a fenti ügyben nem került szóba, miután kapcsolódik a kérdéshez, talán e ponton érdemes lehet eljátszani egy gondolattal, és az előző prekonceptiókra alapozva kitérni még egy eshetőségre. Vajon miként értékelhető az a véleménynyilvánítás, amikor a kampány során a (köz)vitára bocsátott kérdést ellenzők adnak hangot abbéli véleményüknek, hogy a választók igenis vegyenek részt a népszavazási eljárásban? Az ilyen álláspont egyértelműen a döntés legitimitációjának erősítése mint – a már sokszor hivatkozott alkotmánybírósági határozat által is elismert – közérdek szolgáltatásban áll, ugyanakkor szemben a kezdeményező oldaláról megvalósuló ilyen irányú kommunikációval, politikai reklámként való azonosítása (a fenti érvek figyelembevétele mellett) kevésbé igazolható.

Az adott kezdeményezés céljával egyet nem értők tábora a már kifejtettek szerint kétféleképpen érheti el politikai célját: az érvénytelenséggel vagy a „nem” válaszok többségbe kerülésével. Önmagában tehát az ellentétes véleményen állók részéről kinyilvánított részvételre buzdító üzenet nem alkalmas az általa elérni kívánt cél népszerűsítésére, hiszen annak egyáltalán nem áll szolgáltatásban (és most a kizárólag részvételre buzdító tartalomra gondolunk, amely nem tér ki a kérdés mikénti megválaszolására). Sőt, egyenesen az is kijelenthető, hogy noha vitathatatlanul szolgálja a demokratikus folyamatok igen releváns tényezőjének számító legitimitáció erősítését, az általa támogatott politikai célok előmozdítására nem lehet alkalmas. Azaz ha elfogadjuk azt az álláspontot, hogy a kezdeményező részvételre buzdító üzenete mint a céljai népszerűsítésének (elérésének) egyik lehetősége politikai tartalommal bír, akkor ugyanez a szembenálló fél (felek) tekintetében már más megítélés alá esik.

Ebből tehát akár azt a következtetést is levonhatjuk, hogy egyáltalán nem mellékes a részvételre buzdító üzenet hangoztatójának személye, illetve az adott kampányban elfoglalt álláspontja. Amiképpen ugyanis a Kúria a végzésében a kampány aktuális tartalmát, irányát tekintette olyan tényezőnek, amely egy közlemény minősítését érdemben képes befolyásolni,²⁴ úgy egyes esetben a közzétevő személye is tekinthető ilyen tényezőnek. Megjegyzendő, hogy az ezen alpont során feltett, majd megválaszolni próbált kérdés hipotetikus, politikai haszna miatt vélhetően ilyen formában – érthető módon – nem is igen élnek vele, és pusztán a vizsgált kérdés több szempontból való elemzése miatt tértünk ki rá.

²² L. pl. 3082/2014. (IV. 1.) AB végzés, Indokolás, [18] bek.

²³ L. pl. Stumpf István (illetve a véleményhez csatlakozó Szalay Péter) és Sulyok Tamás alkotmánybíróknak a 19/2016. (X. 28.) AB határozathoz fűzött különvéleményét.

²⁴ Az ezzel kapcsolatos kritikái megjegyzéseket l. a következő (3.2.3.) alpontban.

3.2.3. *A kampány aktuális tartalma mint tényező és a ‘megelőzés’ kérdése*

Az említett ügyben felülvizsgált határozat alapjául szolgáló azon érvet, hogy a Kúria a vitatott közlemény tartalmánál szélesebb kontextusban vizsgálódott, és az értékelés során figyelembe vette a kampány „aktuális tartalmát és irányát”, az Alkotmánybíróság ‘elutasította’, mondván, hogy az ilyen jellegű vizsgálat egy közérdekű üzenet (társadalmi célú reklám) közzététele előtt aránytalan – és előre be nem határolható terjedelmű – többletkötelezettséget róna a médiaszolgáltatókra, öncenzúrára kényszerítve őket.

Ezen értelmezés alapján tehát egy közlemény törvényi definíciók szerinti minősítése annak függvénye, hogy a közbeszédben éppen milyen témák képezik a diskurzus részét. A két testület abban a kérdésben ugyanis egyetértett – és ennek helyességét vagy helytelenségét a konkrét esetben most ne vitassuk –, hogy a közlemény tartalmára, vagyis közérdekű céljára figyelemmel a társadalmi célú reklám kategóriájába tartozik. Eltérés közöttük abban adódott, hogy a Kúria szerint a kampány „tartalma és iránya felülírta” az üzenet közérdekű célját, ezért politikai reklámnak kell minősíteni, az Alkotmánybíróság viszont az Alaptörvény-ellenes helyzet fennálltát éppen abban látta, hogy a kampány aktuális tartalmának és irányának vizsgálata a médiumokra nem elvárható és előre nem látható többletkötelezettségeket telepítve az öncenzúra veszélyét rejti magában.

Mindkét fórum előtt tehát az a vélemény nyert (legalábbis többségi) támogatást, amely szerint a részvételre buzdítás tartalmában csupán közérdekű célokat szolgál, politikai reklámmá mindössze az a kommunikációs tér minősíti, amelyben megjelenik a nyilvánosság számára.²⁵ A korábbiakban kifejtett értelmezés alapján ugyanakkor ez az álláspont vitatható, hiszen a részvételre buzdítás önmagában, a kampány aktuális állásától és irányától függetlenül bírhat politikai tartalommal. Az Alkotmánybíróság emellett utalt arra is, hogy a kampány során korábban elismerten jelen lévő, távolmaradásra biztató üzenetek önmagukban nem minősülnek politikai reklámnak.²⁶

Ebből adódóan érdekes helyzetet eredményez, ha a politikai tartalommal nem rendelkező nézet (távolmaradásra ösztönzés) közbeszédben való – korábbi – megjelenése miatt kellene egy elismerten közérdekű célokat támogató álláspontot (részvételre buzdítást) politikai reklámnak minősíteni. Megjegyzendő, hogy amennyiben társadalmi célú reklámként minősítés alapjául szolgál, a legitimitás növelése mint közérdek releváns tényezőnek számít, a távolmaradás esetében e körülmény nem áll fenn, vagyis ez alapján társadalmi célú reklámról sem beszélhetünk. A döntések érvelése tehát a távolmaradásra buzdítás mint üzenet helyes minősítésével is adós marad, ami problémás helyzeteket idézhet elő a jövőben²⁷ – bár e kérdésben valójában egyik testület sem volt szükségszerű döntéskényszerben.

Mindazonáltal a grémiumok által elfogadott értelmezésből az a következtetés is levezethető, hogy a közbeszédben a részvétel–távolmaradás kérdésében előbb megjelenő vélemény – a Kúria fordulatával élve – a kampány „irányát és tartalmát” alakító tényezőként jelenik meg,

²⁵ Megjegyzendő, ezzel ellentétes álláspont az alkotmánybírósági határozatban sem olvasható, a testület mindössze az ilyen ‘homályos’ vizsgálat kötelezettsége miatt állapította meg az Alaptörvény-ellenes értelmezést.

²⁶ 19/2016. (X. 28.) AB határozat, Indokolás, [38] bek.

²⁷ MÉCs i. m. (20. lj.) 26.

és mint ilyen, még nem minősül politikai reklámnak, az ezzel szembehelyezkedő nézet ellenben már igen. Ez a megközelítés pedig további vitás helyzeteket, adott esetben például a jogbiztonság követelményének sérelmét is eredményezheti.

Az érvelés egyik kritikus pontja, hogy éppen a kampány „irányát és tartalmát” determináló véleményt nem tekinti politikai tartalmúnak, csupán az arra reagáló ellenvéleményt; ezzel arra a kérdésre sem ad választ, hogy az ellenreakció hatására az eredeti álláspont politikai jellege megváltozik-e (hiszen fordítva igen: a később megjelenő üzenet minősítését a korábbi befolyásolja). Ha erre a kérdésre (is) „igen” a válasz, akkor az azzal a következménnyel járhat, hogy amíg az elsőként megjelenő vélemény *egyedülként* van jelen a közbeszédben, addig más minősítés alá esik, mint amikor versengő álláspont is megjelenik a nyilvánosság számára, azaz a kampány egyik hevében más besorolást kap, mint egy későbbi időpontban. Ha a kérdésre „nem” a válasz, akkor az okozhat jelentős problémát, hogy az ellenérdekű feleket ez arra is ösztönözheti, hogy az e téren érdekeiknek megfelelő álláspontot mielőbb jelenítsék meg a kampányban, ugyanis az az üzenet, amelyik *elsőként* jut el a nyilvánossághoz e téren, nem minősül politikai reklámnak.²⁸ Végezetül az a következtetés is levonható az indokolásból, hogy amennyiben a részvétel-távolmaradás kérdésében pusztán egyféle nézet jelenik meg, az nem rendelkezik politikai tartalommal.

Röviden összegezve az előzőekben kifejtetteket, a politikai reklám fogalmának effajta dinamikus értelmezése számos bizonytalansági tényezőt rejt magában, ez pedig éppen nem segíti elő a jogbiztonság fenntartását. Talán szerencsésebb volna – és kiszámíthatóbb eredményre vezetne –, ha az adott közlemények minősítése során maga az üzenet tartalma, illetve közönségre gyakorolt hatása, politikai tartalma (és esetleg a közlő személye) esne nagyobb súllyal a latba.

4. A politikai reklámok korlátozhatósága a strasbourgi bíróság jogalkalmazói gyakorlatában

A következőkben az Emberi Jogok Európai Bírósága politikai reklámok kapcsán tett korábbi megállapításait tekintjük át annak alapján, hogy az egyes döntésekben milyen szempontokat sorakoztatott fel a testület a korlátozhatóság jogszerű indokaként. Az egyes eseteket és a döntések indokolásait nem kívánjuk részletesen bemutatni, csupán azon érveket gyűjtjük össze, amelyeket az ügyek érdemi megítélésénél – vagyis a korlátozás legitim célra irányultsága, illetve a demokratikus társadalomban való szükségessége vizsgálatánál²⁹ – a bíróság számba vett. Ezt követően annak szentelünk néhány gondolatot, hogy ezen érvek a részvétellel kapcsolatos véleményközlésnél miként érvényesíthetők, illetve értelmezhetők.

²⁸ És ebből következően kevesebb – elsősorban időbeli – korlát lesz alkalmazandó velük szemben, ami döntő tényező lehet a kampányban.

²⁹ A strasbourgi bíróság vonatkozó gyakorlatát összefoglalóan I. David HARRIS – Michael O'BOYLE – Colin WARBRICK: *Law of the European Convention on Human Rights*. Oxford, Oxford University Press, 2014. 646–649.; és KOLTAY András: *A szólásszabadság alapvonalai – magyar, angol, amerikai és európai összehasonlításban*. Budapest, Századvég, 2009. 678–679.

4.1. A strasbourgi bíróság vonatkozó esetjoga

Kronológiai sorrendben haladva, az első ügyben egy állatvédelemmel foglalkozó szervezet a húsipar által megjelentetett különböző hirdetésekkel való szembenállását kifejező közleményt kívánt közzétenni, végső soron az emberek egészségére nézve a környezet- és az állatvédelem fontosságát hangsúlyozva, a húsfogyasztás visszaszorítására kívánta ösztönözni a televíziónézőket.³⁰ Az üzenet közzétételét a svájci hatóságok megtagadták, tekintettel egyértelmű politikai jellegére. A bíróság számára nyilvánvaló volt, hogy a kérelmező szervezet nem minősült olyan gazdaságilag erős érdekcsoportnak, amely veszélyt jelentett volna a műsorszolgáltató függetlenségére vagy a különféle társadalmi erők (csoportok) egyenlő lehetőségeinek biztosítására, illetve a közvélemény-formálásra nézve indokolatlan befolyást eredményezhetett volna. A szervezet szándéka mindössze arra irányult, hogy a reklámüzenet révén részt vegyen az állatvédelemmel és az állatok tenyésztésével kapcsolatos közéleti vitában,³¹ így a közzététel megtiltása az Emberi Jogok Európai Egyezményének a véleménynyilvánítás szabadságát garantáló 10. cikkébe ütközött.

A norvég nyugdíjaspárt ügyében,³² amelyben nyíltan a támogatásukra kívánták felhívni a nyilvánosságot, a médiahatóság a közzétett politikai reklámok miatt szankcionálta – végül a Norvég Legfelső Bíróság által helybenhagyott döntésében – a műsorszolgáltatót. A strasbourgi bíróság elsősorban azért nem látta megalapozottnak a döntést, mert noha a szabályozás indokaként szolgáló azon érv, miszerint az a gazdaságilag erősebb politikai erők előnyszerzését volt hivatott megelőzni, önmagában elfogadható, a konkrét esetben éppen az érintett párt került hátrányos helyzetbe azon népszerűbb pártokhoz képest, amelyek egyébként is több média-megjelenéshez jutottak. Emellett a bíróság arra is rámutatott, hogy a vizsgált politikai reklám tartalmában sem hordozott olyan elemet, amely képes lett volna a közéleti, politikai viták minőségét csökkenteni,³³ így ez esetben is megállapította az egyezmény sérelmét.

Az állatvédelemmel foglalkozó brit civil szervezet reklámja – a csimpánzokkal szemben tanúsított bánásmódot illusztrálva – a főemlősök tartása és mutogatása ellen kívánt kampányolni, egyúttal a közönség adomány nyújtása formájában kifejezett támogatását kérte, azonban a tagállami hatóságok a politikai reklámok közzétételének tilalmára tekintettel nem engedélyezték a reklám közzétételét. A bíróság ítéletében³⁴ rögzítette a közéleti kérdésekben való szabad és plurális viták, illetve egyúttal a demokratikus folyamatok fenntartásának fontosságát, ami egyik oldalról a közérdekű kérdésekkel kapcsolatos információk közlésének szabadságát, másik oldalról a demokratikus vita kereteinek a gazdaságilag erős érdekcsoportoktól való megóvását jelenti.³⁵ A bíróság a szembenálló érveket ütköztetve arra a megállapításra jutott, hogy az üzenet korlátozásával nem sérült az egyezmény 10. cikke.

³⁰ *VgT Verein gegen Tierfabriken v. Switzerland (No. 1)*, no. 24699/94, 2001. június 28-ai ítélet.

³¹ Uo., 75. bek.

³² *TV Vest AS and Rogaland Pensjonistparti v. Norway*, no. 21132/05, 2008. december 11-ei ítélet.

³³ Uo., 72–74. bek.

³⁴ *Animal Defenders International v. the United Kingdom*, no. 48876/08, 2013. április 22-ei ítélet.

³⁵ Uo., 112. bek.

4.2. A részvételre felhívó üzenetek értékelése a strasbourg-i bíróság érveinek tükrében

Az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt a politikai reklámok közzétételének korlátozhatóságával kapcsolatosan elsődlegesen a termékeny, plurális közéleti vita fenntartása, torzításoktól való megóvása, illetve a gazdaságilag erős érdekcsoportok aránytalan befolyásszerzésének elkerülése merült fel legitim érvként. Megjegyzendő, hogy ezek az indokok igen nehezen választhatók el egymástól, és tulajdonképpen mind azt a célt szolgálják, hogy minél több vélemény lehetőség szerint – ha nem is teljesen, de legalábbis közel – azonos súllyal és mértékben jelenhessen meg a nyilvános vitákban, az anyagi lehetőségek pedig ne befolyásolják a közbeszéd minőségét.

Az aktív választójog gyakorlására vagy az attól való tartózkodásra felhívó üzenetek önmagukban nyilván önálló tartalommal, véleményként jelennek meg a közbeszédben egy kampány során. Ebbéli minőségükből adódóan tehát jogosan követelnek helyet maguknak a nyilvánosság előtt folyó diskurzusban, függetlenül attól, hogy a döntés legitimitásának erősítését vagy az attól való megfosztását igyekeznek elérni – a demokráciában mindkét nézet védelmet érdemel. A közéleti vita torzításoktól való megóvása körében esetleg relevanciával bírhat, hogy a részvételre, illetve a távolmaradásra buzdító üzenetek azonos megítélés alá esnek, ami praktikusán az azonos minősítésük formájában nyilvánulhat meg. Ezzel a fentiekben részletezett és kritikával is illetett értelmezés viszont nem áll teljes mértékben összhangban.

Ami a gazdaságilag erős érdekcsoportok befolyásának lehetőség szerinti kizárását vagy legalábbis indokolható keretek közötti tartását illeti, ez talán a leginkább esetenként értelmezendő kérdés. Ha viszont követjük a népszavazási eljárás kapcsán a korábbiakban is említett logikát, miszerint a (szükséges mértékű) távolmaradás elérése önmagában teljes sikert jelenthet az adott álláspont képviselőjének, a részvételre buzdító számára pedig még nem, akkor azt az elvi jellegű következtetést is levonhatjuk, hogy a kampányban a távolmaradásra buzdító üzenetek 'korlátlan' jelenléte lehet a károsabb, illetve annak lehet nagyobb mértékű torzító hatása.

Nem önmagában a kampány során megjelent vélemény tartalma a döntő, hanem hangoztatójának 'személye' is nagy relevanciával bír, így pedig megalapozottan általános jellegű kijelentés sem tehető e körben. Ékes bizonyítéka ennek a fent említett norvég nyugdíjaspárt ügye, amelyben a bíróság éppen azért állapította meg az egyezmény sérelmét egy vitathatatlanul politikai reklám kapcsán, mert az állam szabályozása éppen egy olyan szervezet közéleti vitában való részvételét korlátozta, amelynek védelmében megalkották a törvényi korlátot. Azaz egy népszavazási kampány során az is relevanciával bír, hogy milyen szervezet kíván hangot adni véleményének, hiszen a tartalmában kisebb közvélemény-befolyásoló képességgel bíró (például részvételre ösztönző) üzenet is aggályossá válhat, amennyiben közléte 'elárasztja' a közbeszédet üzeneteivel, figyelemmel gazdasági erőfölényére.

5. Összegzés

Az aktív választójog gyakorlására buzdító üzeneteknek a 2016. októberi népszavazás kapcsán terítékre kerülése alapot adott arra, hogy a kérdésben a Kúria és – az alkotmányjogi panasz(ok) következtében – az Alkotmánybíróság is kifejttesse álláspontját. Anélkül, hogy a kérdésben bármilyen eredményű döntés mellett állást foglalnánk, összességében elmondható, hogy a döntések számos megállapításával egyet lehet érteni, ugyanakkor közülük több is kritikára adhat okot, megvilágítva a kérdés összetett és bonyolult voltát (elég arra gondolni, hogy a testület határozata is csak igen szűk többséggel született meg). A politikai reklám fogalmának dinamikus értelmezése nemcsak számos érdekességet rejt magában, hanem legalább annyi nyitott kérdést is hagy maga után. Talán emiatt tűnhet szerencsésebbnek az egyes kampányüzeneteket a tartalmukra, esetleg kinyilvánítójuk személyére alapozva értékelni. Az elérni vágyott politikai célkitűzések és a termékeny közéleti diskurzus mint a demokratikus nyilvánosság érdeke a kampány releváns elemei, érvényesülésük pedig joggal igényel magának a politikai beszéd körébe tartozó véleménynyilvánítások kapcsán is kiszámítható és előre látható döntéseket.

„Van egy összefüggés, amit nehéz számszerűsíteni, de nem lehet tagadni a létét” – üzleti modellek a magyar online média korai szakaszában

TÓFALVY TAMÁS*

1. Bevezetés:

üzlet és modellek a magyar online média korai szakaszában

„Semmiféle üzleti modellünk nem volt, én hittem benne, hogy ez nagy lesz, jó lesz, benn kell lenni. Nem probléma, hogy én tök hülye vagyok, megtanulom, és mire értelmezhető méretű lesz, addigra én már nagyon jól fogom tudni, és majd kitalálom hozzá a monetizálást, hogy hogyan csinálunk pénzt. Azt gondoltam, hogy próbáljunk fejleszteni, meg újítani a szolgáltatásokon, hátha bejön több ember, több emberből talán könnyebb később pénzt csinálni. De nem volt ilyen lefektetett modell, semmi nem volt a fejemben.”

Így válaszolt az 1999 őszen elindult Kapu.hu alapítója, Holló Gábor arra a kérdésre, hogy milyen üzleti modell állt a portál háttérében.¹ Az oldalon elérhető legfontosabb funkciók a cset, a fórum, az üzenetküldés, egy könyvtárstruktúrába rendezett linkgyűjtemény és a hírek voltak. Az alapítók saját pénzükből, befektetői támogatás nélkül hozták létre az oldalt, de valójában anélkül, hogy pontos elvárásaik, számításaik lettek volna a projekt jövedelmezőségével kapcsolatban – ezért őket is meglepték az alapítást nem sokkal követő fejlemények.

Ez az attitűd, mint az a következő esettanulmányokból majd kibontakozik, egyáltalán nem volt kivételes a hazai online média kezdeti időszakában, gyökerei pedig feltételezhetően még korábbra, az internetes tartalomszolgáltatás megjelenése előtti időkre nyúlnak vissza. Ahogy az a 2011-ben, a húszévesként megünnepeelt magyar internet évfordulójára megjelent kötet visszaemlékezéseiből is kirajzolódik,² az internet első hálózatai itthon is alapvetően akadémiai körökben indultak el. Az Egyesült Államokkal szemben, ahol hamar megjelent az üzleti szemlélet és számos vállalat is a világhálón, itthon még egy ideig tartotta magát a nem üzleti felfogás:

* Egyetemi docens, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Szociológia és Kommunikáció Tanszék. E-mail: tamastofalvy@gmail.com. A tanulmány az MTA Médiatudományi Kutatócsoportjának keretében, a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Ezúton köszönöm Gálik Mihálynak a kézirat korábbi verziójához fűzött kommentjeit.

¹ HOLLÓ Gábor: „Tízezerből egy hírt, ha kitörnök” – Interjú Holló Gáborral. *Magyar Online és Digitális Médiatörténet*, 2019. <http://www.mediatortenet.hu/2019/06/01/hollogabor/>

² VARGA János (szerk.): *20 éves a magyarországi internet. Ahogy a szakemberek megélték, megélik*. Budapest, Internet Szolgáltatók Tanácsa, 2011.

„Számukra szinte elvetemült kóklereknek minősültek a datanetesek, akik holmi hétköznapi felhasználóknak akarnak szolgáltatni. Jellemző, hogy egy 1995-ös internetes konferenciáról szóló beszámolójában – amelyen szinte kizárólag az egyetemi-akadémiai szféra képviseltette magát – Bodoky Tamás azt írta a *Magyar Narancs*-ban, hogy a teremben egyedül Nyíró András képviselte az internet üzleti oldalát. Időbe telt ugyan, mire az akadémiai szféra tudomásul vette a kereskedelmi oldal létjogosultságát, azóta viszont a sokszor érdekesültségek generálta szembenállás zavartalan szakmai együttműködéssé alakult át.”³

Az üzleti modellekkel kapcsolatos bizonytalanság azonban még a magát egyértelműen üzletiként definiáló szférában is jelen volt. „A feladatom az volt, hogy építsem föl az internet-szolgáltatási üzletágat. Hazudnék, ha azt mondanám, hogy pontos üzleti stratégiánk volt. Azt láttuk, hogy történik valami, ami egészen új dimenziót hoz a számítástechnikában”⁴ – emlékezett vissza az imént már idézett, 2011-es kötetben a később gazdasági és közlekedési miniszteri hivatalt viselő Kóka János arra az időre, amikor 1994-ben, 22 évesen, még egyetemi tanulmányai alatt az Elender Kft. projektmenedzsere lett. Később a cég kereskedelmi, majd ügyvezető, végül vezérigazgatójaként tevékenykedett.

Kóka Jánoshoz hasonlóan sokan gazdasági és üzleti ismeretek nélkül indították el az internetes média legkülönbözőbb területein működő vállalkozásaikat, így például a későbbi iWiW elődjét, a WiW-et a kiugrott építész Várady Zsolt szórakozásképpen hozta létre. A másik végletet azok a projektek képviselték, amelyek nagyon határozott, akár nemzetközi vállalati háttérrel is bírtak, és kimondottan széles körű üzleti kompetenciákat mozgattak meg, mégsem találtak működőképesnek bizonyuló üzleti modellt, vagy nem sikerült biztosítani (vagy éppen bizonyítani) a vállalkozás jobb esetben nyereségességét, rosszabb esetben fenntarthatóságát. Ebbe a körbe tartozott a már a Telekom által megvásárolt iWiW, illetve a Telekom által elindított Origo, illetve az online média további meghatározó szereplői, például az IDG által kiadott Internetto és a belőle kivált Index.

A következőkben annak igyekszem utánajárni, hogyan működött ez a sajátos, nem feltétlenül az üzletimodell-központú vállalati racionalitás szabályait követő üzleti gondolkodásmód a korai magyar internetes tartalomszolgáltatás területén. Főként a Magyar online és digitális médiatörténet (MODEM) projekt *oral history* archívumára építve azt szeretném megvizsgálni, hogy a hazai digitális és internetes média első, 1994-gyel kezdődő bő évtizedében milyen kulturális és társadalmi együtthatók alakították az üzleti modellek sorsát a tartalomszolgáltatás területén. Hogyan függték össze az adott üzleti eredmények és modellek az éppen uralkodó technológiai, menedzsment- és médiafogyasztási trendekkel, az online újságírás szakmájának kialakulásával,⁵ hogyan alakultak az üzleti modellek a legkülönbözőbb területekről, a szakmán kívülről érkezők szocializációs és professzionalizációs folyamataival párhuzamosan.

Tartalomszolgáltatóknak azokat a digitális médiafelületeket nevezem, amelyek vagy eredeti tartalmat állítanak elő (mint például a hírportálok), vagy ezeket a tartalmakat forgalmazzák,

³ Uo., 82.

⁴ Uo., 144.

⁵ L. TÓFALVY Tamás: „A nyomtatott sajtó már nem pálya”: Újságírói professzionalizáció és szakmai önkép a magyar online média kialakulásának időszakában (1995–1999). *Médiakutató*, 2016/4., 55–66.

terjesztik (mint például a közösségi hálók és híraggregátorok). Nem fogok kitérni az összes ilyen típusú szolgáltatásra, mindössze hat fontosabb szereplő (az ABCD, az Internetto, az Index, a Tartalomprojekt–Origo, a WiW–iWiW és a Hírkereső) esetének tanulságait kísérel meg elemezni. A különböző platformokon különböző tartalmakat, illetve tartalomhoz kapcsolódó szolgáltatásokat kínáló fontosabb hazai digitális és online termékek áttekintése során szóba kerülnek termék- és hirdetésalapú üzleti, valamint más olyan modellek, amelyek már a magyar tartalomipar kezdetétől jelen voltak.

2. Üzleti modellek és a digitális média

Az online médiában gyakorlatilag megszületése óta központi és állandóan aktuális téma a fenntartható működést biztosító üzleti modellek keresése, különösen a tartalomszolgáltatás, a média és az újságírás területén.⁶ Ennek egyik oka az, hogy bár vannak olyan online tartalomszolgáltatók, amelyek nyereségesen működtethetők a kulturális iparágak vagy a média egy korábbi fázisából örökölt üzleti modellre építve, az iparág egészében rendkívül meghatározó a válságnarratíva, amely szerint a digitális média financiai instabilitása mögött a fenntartható működést biztosító üzleti modell hiánya áll.

Mi az üzleti modell? Pontos meghatározását Gálik Mihály és Urbán Ágnes szerint némileg megnehezíti, hogy a fogalmat „ugyan előszeretettel használják a vezetéstudományok, de közmegegyezéssel elfogadott meghatározása nincs”.⁷ Ellenben számos, egymással versengő meghatározás áll rendelkezésre: Gálik és Urbán idézi Richard Boulton, Barry Libertet és Steve Sameket, akik úgy tartják, hogy az üzleti modellek elsősorban eszközpórtfóliók,⁸ Robert Picard elképzelése szerint pedig a termék-, szolgáltatás- és információáramlások általános keretei.⁹ Annabeth Aagaard a digitális üzleti modellekről szóló kötet bevezető fejezetében arról ír, hogy nem pusztán a definíció hiányzik, de még az elméleti megalapozottság is, és kisebb részben az „üzlet”, nagyobb részben a „modell” vonatkozásában.¹⁰ Mindemellett számos szerző megpróbálkozik az üzleti modellek rövid meghatározásával, így például Alexander Osterwalder és Yves Pigneur szerint „egy üzleti modell leírja mindazokat az alapelveket, amelyek szerint egy szervezet értéket teremt, szolgáltatót és fenntart”.¹¹ Joan Magretta szerint „az üzleti modell egy vállalat

⁶ Bill GRUESKIN – Aka SEAVE – Lucas GRAVES: *The Story So Far: What We Know About the Business of Digital Journalism*. New York, Columbia University Graduate School of Journalism, 2011; VÉKEY Zoltán: Üzletimodell-kihívások a lapkiadás piacán. *Médiakutató*, 2015/nyár, 65–71.

⁷ GÁLIK Mihály – URBÁN Ágnes: *Médiagazdaságtan*. Budapest, Akadémiai, 2014. 29.

⁸ Richard E. S. BOULTON – Barry D. LIBERT – Steve M. SAMEK: A Business Model for the New Economy 21(4) *Journal of Business Strategy* (2000) 29–35.

⁹ Robert G. PICARD: *Mapping Digital Media: Digitization and Media Business Models*. Open Society Foundations (2011), <https://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/digitization-media-business-models-20110721.pdf>

¹⁰ Annabeth AAGAARD (szerk.): *Digital Business Models. Driving Transformation and Innovation*. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2019. 1–26., 4–5.

¹¹ Alexander OSTERWALDER – Yves PIGNEUR: *Business Modell Generation*. Hoboken, John Wiley and Sons, 2010. 14.

stratégiájának absztrakt reprezentációja, amely leírja mindazokat a kulcsfontosságú részleteket, amelyek szükségesek annak megértéséhez, hogy a vállalat hogyan tud értéket közvetíteni az ügyfelei részére”;¹² illetve Scott M. Shafer és munkatársai megfogalmazásában az üzleti modell „egy vállalat mögöttes, központi logikájának és azon stratégiai döntéseinek reprezentációja, amely szerint értéket teremteni és fenntartani kíván egy adott értékhálózatban”.¹³ A legalapabb definíciókísérletet talán Bernd W. Wirtz adja, aki úgy fogalmaz, hogy

„[a]z üzleti modell a vállalat releváns tevékenységeinek egyszerűsített és aggregált reprezentációja. Leírja, hogy a piacosható információk, termékek és/vagy szolgáltatások hogyan származnak a vállalat hozzáadott értékeinek eszközrendszeréből. Az értékteremtés felépítése mellett a stratégiai, fogyasztói és piaci összetevőket is figyelembe veszi annak érdekében, hogy a vállalat meg tudja szerezni, majd megőrizni a versenyelőnyt.”¹⁴

Túl az üzleti modell meghatározásának problematikáján, mind a szakmai gyakorlatban, mind a szakirodalomban az üzleti modellek számos fajtáját, összetevőjét, felosztását találhatjuk meg, jellemzően aszerint csoportosítva, hogy milyen szolgáltatásokra, bevételi forrásokra vagy éppen piacokra alapoznak, és ehhez milyen értékláncok, piaci kapcsolódások tartoznak. Alan Albarran hirdetési, előfizetési, használati arányos (*pay per use*) és keresési modelleket határoz meg,¹⁵ Bernd W. Wirtz pedig a megcélzott piacok szerint három üzletimodell-elemet különböztet el: közönség-, hirdetói és beszerzési piacot.¹⁶

Míndezeket a felosztásokat és megközelítéseket egy egyszerűsített modellben összefoglalva az üzleti modellek alapvetően két fő típusra bonthatók: hirdetésalapú és termék alapú üzleti modellekre. A hirdetésalapúak közé tartozik minden olyan üzleti modell, amely a tartalomhoz kapcsol, rendelkezésre álló felületeken elhelyezett, tetszőleges formátumú hirdetésekkel generál bevételt, a bannerfelületektől kezdve egészen a keresőhirdetésig. A termék alapú üzleti modellben magát a médiatartalmat, -szolgáltatást árazza be a médiavállalat akár a fogyasztók (B2C), akár más üzleti szereplők (B2B) felé. Ezen a kategórián belül további számos értékesítési stratégia található, a tételenkéntitől az előfizetésesen át a hozzáférési vagy *on-demand* piacokig, mint például a *streaming*. Ezeknek a modelleknek a legkülönfélébb kombinációja is megfigyelhető, például a *freemium* modellek bizonyos célpiacok számára bizonyos termékek ingyenes hozzáférhetőségével alapozzák meg a más területeken értékesíthető szolgáltatásokat.¹⁷

Miért visszaterő probléma a digitális média területén az üzleti modellek kérdése, és miben gyökerezik az üzleti modellek válságnarratívája? A fenti kettős felosztást követve úgy lehet összefoglalni a média üzleti modelljeinek problémáját, hogy a jelenlegi digitális média-ökosziszté-

¹² Joan MAGRETTA: Why Business Models Matter: 80 *Harvard Business Review* (2002) 3–8.

¹³ Scott M. SHAFER – Jeff SMITH – Jane C. LINDER: The Power of Business Models. 48 *Business Horizons* (2005) 199–207.

¹⁴ Bernd W. WIRTZ: *Media Management*. Wiesbaden, Springer Gabler, 2016. 51.

¹⁵ Alan B. ALBARRAN: *The Transformation of the Media and Communication Industries*. Pamplona, Universidad de Navarra, 2010.

¹⁶ WIRTZ i. m. (14. l.) 22.

¹⁷ Chris ANDERSON: *Free. The Future of a Radical Price*. London, Random House, 2009.

mában mindkét fő modell kihívásokkal küzd. Az eddigi tartalmi üzleti modellek megszületésének körülményeit biztosító technológiai kontextus megváltozásával olyan lehetőségek nyíltak a fogyasztóknak, amelyekre, meglehet, korábban is igényük volt, de immár meg is valósíthatják őket¹⁸ – a jelenlegi ökoszisztémában a médiavállalatok nem tudják biztosítani a korábbi bevételi csatornákat, az újak pedig még nem eléggé megbízhatók.

A termékalapú modellek fenntarthatóságának egyik központi problémája a David Hesmondhalgh által érzékletesen leírt mesterséges szűkösség fenntarthatósága.¹⁹ Amíg például a nyomtatásalapú szöveg-ökoszisztémában a szellemijog-tulajdonosok viszonylag könnyen kontrollálhatták a terjesztést, és érvényesíthették a szerzőijog-sértésekkel kapcsolatos követeléseket, addig a (többek között) digitális, immateriális tartalomformátumok könnyű másolhatósága lehetővé tette mindezen tartalmak hagyományos értékesítési csatornákon kívüli tömeges terjedését.²⁰ A tartalomszolgáltatás piacán emellett megjelentek azok a felületek, amelyek ha nem is illegálisan, mindenesetre ingyenesen kezdték el hozzáférhetővé tenni a korábban jellemzően csak pénzért elolvasható szöveges hírtartalmakat, és ezzel párhuzamosan a nyomtatott sajtó példányszáma is csökkenni kezdett.²¹

A hirdetésalapú modellek ugyanígy kihívásokkal küzdenek – ahogy arra Ethan Zuckerman rámutatott, részben éppen azért, mert az internetes tartalomszolgáltatás kezdetén a menedzsmentek az ingyenes online tartalom mellett döntöttek, meghatározva az iparág jövőbeli hirdetésfüggőségét.²² Azonban azt nem láthatták előre, hogy az internetes „figyelemgazdaságban” nagyon nehéz hirdetésekkel eredményt elérni, így sok esetben fenntarthatatlan az ezekre alapozott üzleti modell,²³ különösen a platformok által uralt ökoszisztémában, ahol nem a tartalomszolgáltatók, hanem a disztributáló felületek realizálják a legnagyobb hasznot.²⁴

3. Tartalom: termék vagy marketingeszköz?

Amennyiben az online tartalom üzleti fenntarthatóságáról van szó, a leggyakrabban a tartalom mint termék üzleti hasznosíthatósága kerül előtérbe, de lehetséges olyan viszonyrendszer is, amelyben a tartalom nem értékesítendő termék, hanem egy másik termék marketingkommunikációjának eszköze. A mai médiaszargonban tartalommarketingnek nevezik azt a tevékeny-

¹⁸ PICARD i. m. (9. lj.).

¹⁹ David HESMONDHALGH: *The Cultural Industries*. London, Sage, 2013.

²⁰ TÓFALVY Tamás: Ctrl+C / Ctrl+V. A könnyű másolhatóság és a kulturális iparágak digitalizációja. In: RAB Árpád (szerk.): *Csomópontok*. Budapest, Gondolat–Infonia, 2017. 73–90.

²¹ SZAKADÁT István: Szempontok a magyar online médiatörténet feltárásához. *Médiakutató*, 2016/ősz–tél, 37–46.

²² Ethan ZUCKERMAN: The Internet's Original Sin. *Atlantic.com*, 2014. augusztus 14., www.theatlantic.com/technology/archive/2014/08/advertising-is-the-internets-original-sin/376041/

²³ Tim WU: *The Attention Merchants: The Epic Struggle to Get Inside Our Heads*. London, Atlantic Books, 2016.

²⁴ Emily BELL – Taylor OWEN: *The Platform Press: How Silicon Valley reengineered journalism*. Tow Center for Digital Journalism (2017), https://www.cjr.org/tow_center_reports/platform-press-how-silicon-valley-reengineered-journalism.php

séget, amikor hirdető, márkák a tartalomszolgáltatáson keresztül kommunikálnak magukról partnereik vagy a fogyasztók felé: ilyenek például a márkamagazinok vagy a tematikus blogok, amelyeket egy-egy gyártó vagy szolgáltató szponzorál, többé vagy kevésbé a háttérben maradva.

A hazai online média korai időszakának egyik legjelentősebb kezdeményezése, a később az egyik legnagyobb hírportállá váló Origo elődje, a Tartalomprojekt is e modell egyik képviselője volt. A Matáv a kilencvenes évek közepén mint monopolhelyzetben lévő telekommunikációs szolgáltató azzal a problémával szembesült, hogy bár megvoltak az eszközei arra, hogy bővítse az internetezésre alkalmas hálózatot Magyarországon, a magyar nyelven elérhető tartalmak, szolgáltatások viszonylag szűk körűek voltak. Ahogy Straub Elek, a Matáv akkori vezérigazgatója fogalmazott a MODEM-nek adott interjújában:

„’98-ban, ’99-ben teljesen világossá vált, hogy ahhoz, hogy az internet széles körben elterjedjen, szükség van ennek a bizonyos érdekeltségnek a megteremtésére. A külföldi, angol nyelvű internet-tartalmak elérhetőek voltak, de az Magyarországon megint csak igen széles rétegeket kizárta a felhasználásból. A Telekom nagyon erősen érdekelt abban, hogy az internet terjedjen, ez abszolút stratégiai cél és üzleti célkitűzés volt, mi minden erőnkkel, a beruházásoknak igen jelentős részét erre a területre összpontosítottuk. Igen nagyok voltak még a lehetőségek a beruházásra, de beláttuk, hogy nincs az országban olyan erő, amelyiknek érdeke is fűződne hozzá, és képes is lenne arra, hogy elindítsa az interneten a magyar tartalom kiépítését. Kisebb-nagyobb kezdeményezések voltak, de azt láttuk, hogy ez olyan nagy beruházást és olyan mértékű erőkoncentrációt igényelne, ami nem várható el másától, és valójában másnak nem is annyira érdeke, hogy ez megtörténjen. Minекünk elemmentaris üzleti érdekünk fűződött ehhez. Így eljutottunk ahhoz a gondolathoz, hogy ha más nem csinálja, akkor nekünk kell megteremteni a tartalmat az interneten valamilyen arányban, és reméljük, hogy ez a dolog előbb-utóbb beindul, és akkor majd magától megy, de beindítani mindenképpen nekünk kellene. Akkor indult el a Tartalomprojekt.”²⁵

1997 végén tehát azzal a céllal indult el a magyarországi tartalomszolgáltatás ki- és újragondolását célzó projekt, hogy egyfajta „*killing applicationként*” működve bevonzza a felhasználókat a Matáv előfizetői körébe. A Tartalomprojekt természetesen nem pusztán a végül 1998 decemberében elinduló Origo portálnak ágyazott meg, hanem egy egész portfóliónak, amely különféle *niche* tartalmakat és szolgáltatásokat tartalmazott. Az előbbieik közé tartozott például a fiatalabbakat megcélzó Főzelek (fzlk) projekt, az utóbbiak közé pedig a Freemail levelező-program vagy éppen a később megvásárolt iWiW közösségi háló is.

Sajátos szerepe ellenére a tulajdonosnak már a kezdetektől az volt az elvárása, hogy a projekteknek önmagukban is fenntarthatóknak kell lenniük, de egy ideig kérdéses volt, hogy ezt hogyan érik el, és milyen koncepcióban fogalmazzák meg. Simó György, a T-Online későbbi vezérigazgatója – aki Nádori Péter, Weyer Balázs és Pohly Ferenc mellett annak a tanácsadó csapatnak a tagja volt, amely György Péter közvetítésével került a Matávhoz, és az első tar-

²⁵ STRAUB Elek: „Beláttuk, hogy nekünk kell megteremteni a tartalmat az interneten” – interjú Straub Elekkel, www.mediatortenet.hu/2016/05/27/straubelek/

talomszolgáltatási koncepciót kidolgozta²⁶ – visszaemlékezése szerint a telekommunikációs vállalat több, amerikai mintájú koncepciót versenyeztetett egymással. Az egyik a Yahoo! modellje volt, azaz az akkor egyik legnagyobb internetes szereplő portálját vette alapul, fő profilként tartalom- és kommunikációs szolgáltatással, valamint az ingyenes tartalom mellett hirdetési felületek értékesítésével. Az America Online modellje valamivel közelebb állt a Matáv céges hátteréhez és profiljához, mert ebben a tartalom és az egyéb szolgáltatások össze vannak kötve az internet-hozzáférést biztosító szolgáltatóval.

Bár a Matáv az America Online modellje szerinti fejlesztés mellett döntött, a végül megszülető felületek sajátos módon inkább a Yahoo! modelljének feleltek meg, ahogy Simó felidézte:

„Az az igazság, hogy a hirdetési bevételre alapozva a büdös életben nem mutattunk volna ki egy olyan üzleti tervet, amit a Telekom értelmezni tudott. Az America Online-modellben meg mindig az volt a logika, hogy keressünk valamennyit hirdetésből, de annnyival megnő az értékesítése az internet-hozzáférési piacnak és a részesedésünknek, hogy az finanszírozza. A végén – a valóságban – az Origo modellje a Yahoo! modellje lett, a cég viszont, ami ennek kapcsán létrejött, ezen az integrált úton indult el. Tehát létrehozták az Origót, de ezzel együtt el volt döntve, hogy néhány hónappal később kiszervezi a Telekom vezetése az internet-hozzáférési osztályt ebbe az önálló cégbe. És abból lett a Matávnet Kft.”

Azonban – a legtöbb visszaemlékezés és a rendelkezésre álló adatok alapján – nem jelenthető ki biztosan, hogy a két üzleti cél közül bármelyik teljesült volna. Egyfelől az, hogy az internet-hozzáférést milyen mértékben segítette elő a Matáv saját tartalma, módszertani okok miatt is nehezen mérhető: nem volt olyan felhasználói közönség, amellyel össze lehetne hasonlítani a Matáv-felhasználók csoportját, és azt sem lehet pontosan tudni, hogy az előfizetői réteg növekedése milyen mértékben függött össze a magyar hálózaton hozzáférhető matávos tartalmak fogyasztásának vonzerejével – ehhez sem adatok, sem elemzések nem állnak rendelkezésre. Másfelől a menedzsment is bizonytalan volt abban, hogy végül pontosan milyen szerepe volt a Tartalomprojektnek a hozzáférés-iparág sikerében. Straub arra a kérdésre, hogy sikerült-e elérni azt az eredeti célt, hogy a talomszolgáltatás támogassa az internetpenetráció növekedését, így válaszolt:

„Azt nehezen tudom megítélni, hogy mi lett volna akkor, ha nincs az Origo, a bázis hiányzik ennek a kérdésnek a megválaszolásához. Magyarországon az internetpenetráció a gazdaság és a társadalom fejlettségéhez képest jól alakult. [...] Egy országot meghatároz az emberek iskolázottsága, a gazdasági ereje, az egészségügyi rendszere és a többi. Egy internetes közeg pont olyan tud lenni, mint amilyen az előbb említett környezet. Tehát mi azt gondoljuk, és annak idején azt gondoltuk, hogy az internethez persze lehet felzárkózni, ez meg is történt, de attól kezdve csak együtt tud haladni azzal a társadalommal, amit kiszolgál. Ha az a társadalom gyorsan halad előre, akkor az internet is gyorsan fog előrehaladni, ha nem halad gyorsan előre, akkor meg hát az internet sem. Olyan nincs, hogy in-

²⁶ NÁDORI Péter et alii: *MATÁV-talomszolgáltatás az Interneten (1997. május)*, www.mediatortnet.hu/wp-content/uploads/2016/02/OrigoTeljesTanulmany.pdf

teretben svédországi szinten legyünk, miközben a benzinkutak színvonala albániai. Ezek a dolgok csak nagyon kicsit tudnak egymástól eltérni, mint ahogy az életben is hozzászoktunk ahhoz, hogy ahol – most mondok valamit – a postahivatalok úgy néznek ki, ahogy kinéznek, ott az internet sem fog tudni máshogy működni. A mi feladatunk az volt, hogy az internetet az ország adottságaihoz képest fejlesszük úgy, ahogy fejlesztettük.”²⁷

Ehhez hasonlóan az sem bizonyított tény (és hosszú éveken keresztül rendszeresen vitatott kérdés volt), hogy az Origo portál vagy az Origo mellett még más felületeket is magában foglaló Origo Zrt. profitot termelt volna a Matáv, majd a Telekom tulajdonlásában eltelt évtizedek alatt. Emiatt azonban nem volt egyedi az Origo helyzete, hiszen a piac többi nagy szereplője hasonló kihívásokkal küszködött, tekintve hogy az ingyenesen kínált tartalom mellett értékesített hirdetési felületek jellemzően nem tudtak elegendő bevételt termelni. Az internet-hozzáférést támogató kiinduló koncepció azonban jelentős korlátok közé szorította a további bevételi lehetőségeket, mint például a közvetlenül értékesített tartalom modelljét. Miért nem váltotta ki a fizetős modell az internet korai szakaszában a hirdetésalapú modellt?

4. A termék alapú üzleti modell online kilátásai: ingyenes vagy fizetős tartalom?

A termék alapú üzleti modell olyan értékesítési koncepció, amelyben az előállító vagy forgalmazó vállalat magát a médiatartalmat adja el a fogyasztóknak (vagy éppen üzleti partnereknek). Ez a modell a nyomtatott sajtó piacán a legelterjedtebb, ahol a napi- és hetilapok, valamint a magazinok példányait lehet megvásárolni, és az ebből befolyó pénz jelentős részét képezi az összbevételnek. A televíziós piacon is elterjedt a tartalom közvetlen értékesítése, igaz, ebben a szegmensben már jellemzően nem egy-egy médiatartalmat, hanem időkerethez kötött és csomagokba csoportosított hozzáférést vásárolnak a fogyasztók. A 2010-es években az online piacon is egyre elterjedtebbé vált a hozzáférés-alapú előfizetési modell, mind zenei, mind audiovizuális téren, így lehet például a Netflix vagy a Spotify tartalmaihoz hozzáférni. A szöveges tartalmak esetében azonban az előbbiekhöz képest viszonylag ritkán látható példa a termék alapú vagy előfizetési modell, csak néhány, a *niche*, illetve jellemzően a prémiumszegmensben mozgó tartalomszolgáltató él az előfizetés eszközével, speciális konstrukciókban (mint például a friss hírekhez való szabad hozzáférés biztosítása és az archív tartalmak előfizetéshez kötése, ahogy például a Portfolio vagy a Kreatív gyakorlata mutatja).

Az 1994-ben, az első digitális, de még nem online médiaként elinduló *ABCD* magazinnak, fizikai természetéből adódóan – tekintve hogy CD-ROM formátumban, fizikai hordozón valósult meg –, egyfajta átmenetet képezve a nem digitális magazin média és a digitális, anyagtalan média között, a termék alapú üzleti modell tűnt a magától értetődő választásnak. Az amerikai tulajdonú IDG által kiadott CD-ROM-okat újságárusnál lehetett megvásárolni, először

²⁷ STRAUB i. m. (25. l.).

990, majd 1526 forintos áron, ami a korabeli médiaárakhoz képest kimondottan magas volt, azonban aránylag nagy számban, a visszaemlékezések szerint ezres nagyságrendben tudták értékesíteni.²⁸ A Szakadát István melletti másik alapító, Nyíró András szerint ez valószínűleg annak volt köszönhető, hogy a tartalom fogyasztásához eleve hatalmas anyagi és technológiai háttérre volt szükség: rendelkezni kellett egy (akkor szintén drága) személyi számítógéppel, CD-ROM-olvasóval és megfelelő minőségű monitorral – akinek pedig mindezek már megvoltak, szívesen kifizetett egy ehhez képest már kisebbnek számító összeget azért, hogy tartalmat tudjon fogyasztani a gépén.²⁹

A korai magyar weben azonban ez még nem volt eldöntött kérdés. Ahogy Both Vilmos fogalmazott, „minden tartalomszolgáltató bejárta [a]zt a gondolatkísérletet”,³⁰ hogy fizetősé teszi a tartalmait, de ennek a különböző vállalati keretekben különféle akadályai voltak. A Matáv Tartalomprojektje esetében éppen az a kezdeti szándék ment szembe a fizetős modell bevezetésével, amely az internetes tartalom alapvető céljával az előfizetői bázis növelését tűzte ki, Straub szavaival: „Az igazi indok azért viszont az volt, [...] hogy ezzel ösztönözzünk, és minél nagyobb internetfelhasználást segítsünk. Ha pénzt kérünk érte, akkor az visszafogja a dolgokat, tehát ellentmondás lett volna a fizetés és az ösztönző hatás között. Aztán ezt a gondolatot félretettük.”³¹ Vagy ahogy Hámori Ferenc, a Tartalomprojekt vezető menedzsere fogalmazott:

„Nagyon hamar bukásra vezetett volna, ha nem *free* tartalommal indulunk. Az történt áttételesen, nem teljesen kimondva, vagy csak később formalizálva, hogy egy ideig a tartalmat tulajdonképpen keresztfinanszíroztuk az *access*-értékesítésből. Másrészt viszont nem lehet vitatni, hogy a hozzáférés-értékesítésre, aztán a sávzélesség-értékesítésre pozitív hatást gyakorol, minél több *content*-t nyomunk rajta. Tehát van egy összefüggés, amit nehéz számszerűsíteni, de nem lehet tagadni a létét.”

Az alapvető céllal való szembeszegülés mellett technológiai akadályai is voltak a termék-alapú modell bevezetésének:

„[V]ilágos volt, hogy ezt akkor nem lehet megcsinálni. Nem elsősorban azért, amit ma már tudunk, tehát nem a környezet kényszere volt, hogy ingyen adjunk mindent, hanem egyszerűen praktikus okai voltak annak, hogy nem nagyon lehetett pénzt kérni. Először is, a fizetés technikája nem volt megoldva. Lehet mondani azt, hogy fizessen valaki az Origo tartalmaiért, de pontosan miért kérjünk pénzt? Oldalanként fizet? Havi előfizetési díjat fizet? Kinek fizet? Hogyan fizet? Még ma sincs igazán könnyed megoldás a fizetésre. Barkácsolgatnak olyanokkal, hogy küldjek fizetős sms-t a nem tudom én, hova, és akkor meg tudom nézni a tőzsdei árfolyamot, vagy vegyem elő a hitelkártyámat, gépeljek be 12 számjegyet, meg még a nem tudom, milyen kódot, és akkor visszaír... Ezek nem jól

²⁸ BÍRÓ István: „Rosszabb volt, mint egy nyomtatott lap” – interjú Bíró Istvánnal, www.mediatortenet.hu/2016/02/19/hiroistvan/.

²⁹ NYÍRÓ András: „Én voltam az, aki azt mondta: gyerekek, most a Holdra kell menni” – interjú Nyíró Andrásal, www.mediatortenet.hu/2016/05/27/nyiroandras/

³⁰ BOTH Vilmos: „Kicsi, helyes magyar kkv voltunk, történetesen a tőzsdén” – interjú Both Vilmostal, www.mediatortenet.hu/2018/06/22/both_vilmos/

³¹ STRAUB i. m. (25. l.).

működnek, és egyszerűen nincsen rá praktikus megoldás. Akkor meg pláne nem volt. Ráadásul akkor még az internetfelhasználók zöme nem *mainstream* üzletember volt, hanem sokkal inkább diákok, akiknek amúgy pénzük se nagyon volt arra, hogy fizessenek, így nem csak a technika hiányzott.”

A technológiai, strukturális és társadalmi okok mellett további akadály volt a Matávon belül a fizetős modell kialakításának, hogy – amint azt számos kutatási eredmény is mutatta és mutatja³² – az online tartalmak túlnyomó részéért nem szívesen fizetnek a felhasználók:

„Mert láttuk, hogy a tartalom nem tartja el magát. És a hirdetési piac sem tartotta el, vagy az is kicsi volt, és lassan nőtt, és volt ez a dilemma, hogy akkor a hirdetésen keresztül finanszírozza magát, vagy a *content* értékesítésével. Olvastuk a külföldi irodalmat, és ott is látszott, hogy csata dúl. Igazából azt lehet látni, hogy az emberek nagyon nem szívesen fizetnek a tartalomért, csak ha nagyon szükségük van rá, és amit kapnak, tényleg hasznos, vagy ha a tartalom úgy be van kerítve, hogy nem lehet ellopni, vagy olyan nehéz, hogy nem éri meg az erőlködés. Vagy annyira jó az információ, és annyira kell neki az életéhez, akár a szórakozáshoz, akár a munkához, hogy úgy gondolja, hogy ennyit megér, és meg tudja magának engedni. De ez egy alapkérdés, ami nincs lefutva a mai napig. Látszik, hogy a nagy világcégek is, meg itt is mindenki, próbálja szoktatni a népeket, hogy a minőségi tartalomnak költsége van, és ezért árának is kell lennie. Tehát meg kell szokni, hogy ezért fizetni kell, különösen, ha valaki nem szeretne ilyen baromi sok hirdetést, ami megkeseríti az életet. Ez egy alapvető kérdés volt akkor, és aki azt mondja, hogy ezt akkor lehetett volna látni, hogy melyik az igazi, az nem mond igazat. Az hamar kiderült, hogy elindulni nem lehetett volna másképp. Ez a business online sorsát meg is pecsételte. [...] Ezt meg lehetett magyarázni a cég egészének, el lehetett fogadtatni, de az meg nyilvánvaló volt, hogy pillanatok alatt bebuknánk, ha fizetős tartalom lenne... A business online próbálkozott ezzel. Nem fizetnek érte. Magyarországon meg aztán különösen nem, de egyébként mindenhol így van. Nagyon nem szívesen fizetnek érte a népek.”³³

5. A hirdetésalapú üzleti modell az interneten: a reklám mint a bevétel alapvető forrása

Ahogy az Hámori szavaiból is kiderült, a mai internetes tartalomszolgáltatáshoz hasonlóan a kezdeti időszak online médiája számára sem feltétlenül az okozta a legnagyobb problémát, hogy nem lehetett vagy nagyon nehéz volt értékesíteni a tartalmat, hanem az, hogy az ingyenesen hozzáférhető tartalom mellett eladott hirdetések sem biztosítottak elegendő bevételt a fenntartható működéshez.³⁴ Azaz „a tartalom nem tartotta el magát”: a hirdetési piac túl kicsi volt, és lassan is nőtt.

³² Merja MYLLYLÄHTI: Newspaper Paywalls: the Hype and the Reality. 2(2) *Digital Journalism* (2014) 179–194.

³³ HÁMORI Ferenc: „A Matávnak itt kvázi történelmi szerepe van” – interjú Hámori Ferencsel, <http://www.mediatortenet.hu/2016/05/27/hamoriferenc/>

³⁴ L. ZUCKERMANN i. m. (22. l.).

Az 1990-es évek közepével induló bő évtizedben alapvetően a szerkesztőségi tartalom melletti (illetve az olyan szolgáltatásoknál, mint az iWiW, a felhasználói profilok és egyéb tartalmak melletti), kijelölt felületek értékesítései jelentették a szinte kizárólagos reklámlehetőséget. Ahogy Gerényi Gábor kötetének az internetes tartalomszolgáltatás üzleti modelljeit tárgyaló fejezetében összefoglalta, a ritkábban használt úgynevezett *affiliate* programok mellett – amikor például egy webáruház helyezett el hirdetést egy weboldalon, de csak akkor fizetett a felületért, ha konverzió, vásárlás is megvalósult – a bannerek adták az ökoszisztéma alapját.³⁵

A bannerek az úgynevezett *display* hirdetések nagyobb kategóriájának – amelybe gyakorlatilag minden, a képernyőn megjelenő hirdetési formátum beletartozik, mint például a videós hirdetések – egy alcsoportja, amely jellemzően egy kép vagy egy gif, amely a meghatározott sztenderd méretek valamelyikében egy weboldal választott részét foglalja el vagy a főoldalon, vagy az aloldalakon. A bannerek egy adserveren keresztül működnek, amely regisztrálja megtekintési és átkattintási rátákat. A nemzetközi szinten is csak 1994-ben elinduló bannerek a kizárólagosságuk ellenére sem tudtak megfelelni annak az elvárásnak, hogy biztosítsák a nekik helyet adó felületek fenntartható működését. Ennek legalább három oka volt az 1990-es évek közepétől a 2000-es évek közepéig tartó időszakban: egyrészt kezdetben a hirdetőik negatív előítéletei a hirdetési formával szemben – amely később puhább, a hirdetőik és a felületet adók eltérő elképzelései közötti konfliktussá alakult át –, másrészt a médiafogyasztóknak és felhasználóknak a hirdetéseket elutasító attitűdje, harmadrészt a világgazdasági, így a digitális gazdasági folyamatokat is érintő globális válságok.

Az egész piacon megfigyelhető negatív hirdetői előítéletek még az olyan médiumokat is érintették, amelyek magasabb fizetőképességű olvasókat céloztak prémium-, *niche* tartalommal, mint például az 1998-ban elindult Napi Online, amely a *Napi Gazdaság* napilap internetes felületeként gazdasági tartalmakat közölt.³⁶

„Az online felület a médiavásárló számára resztlí volt, ha maradt egy picike forrás, akkor vegyünk arra is valamit. Ha a printben hirdetett, például a *HVG*-nél, akkor rátett egy picit az online-ra is. Igazából soha nem tudtam megfejtetni a hirdetési piac lélektanát. Negatív sztereotípiáim vannak ezzel kapcsolatban, szerintem nem intelligensen terveztek akkoriban sem. De ez jöhet bőven abból is, hogy a Napi Online nem volt tele hirdetésekkel.”³⁷

Később már nem kerülték a médiavásárlók az internetet, csak éppen olyan módon gondolkodtak róla, amely nem mindig esett egybe a médiafelületek igényeivel. Vissza-visszatérő problémának bizonyult, hogy míg a hirdetőik és az ügynökségek szerették volna minél látványosabb módon felhívni a potenciális fogyasztók figyelmét a termékeikre (felugró ablakok, különböző animált megoldások), addig a felületeket nyújtók túlságosan toladódon tartották ezeket a módszereket. Hasonlóképpen, a hirdetések helyének vélt és valós értéke kapcsán is gyakran

³⁵ GERÉNYI GÁBOR: *Internetes tartalomszolgáltatás*. [Kerepes], Elektromédia, 2009. 12–23.

³⁶ VARGA i. m. (2. lj.) 208.

³⁷ BOTH i. m. (30. lj.).

nézeteltérések alakultak ki. Az Axel Springer kiadóhoz tartozó vidéki napilaphálózat első, Békés megyei printfüggetlen internetes verziójának, a 2004-ben induló Beolnak az esetére így emlékezett vissza Vandlik János, a kiadó online fejlesztésekért felelős vezetője:

„Banner, banner, banner – semmi más ötlet nem volt az elején igazából, erről szólt az egész hirdetési munka, hogy hova milyen bannereket tudunk elhelyezni. Bannereket, ahogy Pesten mondták. Mi a *skyscraper*-banner, mi a superbanner? Satöbbi. Nagyon-nagyon hamar rájöttünk arra – és itt kezd egy kicsit görcsbe rándulni a gyomrom, mert ez nyomasztott a legjobban –, hogy az aloldali hirdetési helyek tulajdonképpen semmit nem értek. Senki nem akart ott hirdetni, mindenki a site-nak a tetején a szuperbannert akarta, meg a popupot, a layeres előugró bannert. Ebből viszont elég korlátozott volt a hely, így a főoldalt tömtük tele mindenféle bannerekkel, de ez kevés volt ahhoz, hogy hozza azokat a hirdetési terveket, amiket szerettünk volna.”³⁸

A hirdetésekhez kapcsolódó különböző elutasító attitűdök a felhasználók szintjén is megjelentek, és a reklámellenes hangulat egyes online projektek kialakításánál is fontos szempont volt. Talán a legjellemzőbb példát a felhasználói és projektgazdai, üzemeltetői reklámelutasításra az iWiW elődjét adó WiW adta.³⁹ Várady Zsolt, a WiW alapítója így fogalmazott: „az volt az üzleti modell alapja, hogy a banner hirdetéseket teljesen elvettem.”⁴⁰ A kijelentés hátterében több megfontolás és körülmény is volt. Egyfelől – ahogy az egyébként is jellemző volt a korai webes tartalmak fejlesztőire – Várady-nak nem volt sem üzleti képzettsége, sem tapasztalata, így a profitorientált szemlélet csak később, a fejlesztés során merült fel. Ennek a folyamatnak volt egy fontos szakasza, amikor Várady és az oldalban közreműködők afelől döntöttek, hogy a WiW nonprofit, egyesületi keretben vagy kft.-ként működjön tovább. Másfelől egy olyan elképzelés is volt a koncepció mögött, hogy a tömegesebb, kevésbé személyre szóló banner hirdetések helyett olyan reklámokkal lehessen eljutni az oldal felhasználóihoz, amelyek jobban megfogják őket, és egyben illenek is a háló sajátos kulturális profiljához. Harmadrészt a hálózat már említett sajátos kulturális háttere sem támogatta a banner hirdetések széles körű alkalmazását, azaz a WiW korai szakaszában, amikor az offline kapcsolatok még jobban megjelentek a hálózat szervezőelvei között, maguk a felhasználók is idegenkedtek a hirdetésektől.

Ugyanakkor az iWiW Magyar Telekom általi 2006-os megvásárlását követően, párhuzamosan a felhasználói kör millióssá bővülésével, mindezek a közösségi ellenérzések már játszottak szignifikáns szerepet a hálózat üzleti modelljének alakulásában, és a vállalat egyértelműen a hirdetési bevételekre alapozta a stratégiáját. Hogy ez mennyire volt sikeres, arról eltérnek a vélemények. Az iWiW egykori ügyvezetője, Szabó Márton szerint „2006 első félévében volt 3 millió forint árbevételünk, aztán átvette a Telekom az értékesítést, és lett belőle egy

³⁸ VANDLIK János: „Mi adtuk a Springer-kattok felét” – interjú Vandlik Jánossal, www.mediatortenet.hu/2017/10/02/mi-adtuk-a-springer-kattok-felet-interju-vandlik-janossal/

³⁹ TÓFALVY Tamás: „Nem tudtuk, hogy az internet következő 10 éve arról fog szólni, amit akkor csináltunk” – Az iWiW története. *In Medias Res*, 2017/2., 372–385.

⁴⁰ VÁRADY Zsolt: „Az offline rész volt a lényeg” – interjú Várady Zsolttal, www.mediatortenet.hu/2017/10/05/varady_zsolt/

200 milliós árbevétel a második félévben”,⁴¹ de ez az összeg sem volt elegendő ahhoz, hogy rentábilissá váljon az üzemeltetés. Simó visszaemlékezése szerint az iWiW „nem az árát nem hozta vissza, hanem a potenciálját nem futtattuk ki”⁴²

A kezdeti időszakban az internetes reklámok működési mechanizmusainak viszonylagos ismeretlensége is akadályozta a hirdetési modell működését. Az *ABCD*-t is kiadó IDG, amikor az Internetto, az első online napi médium fenntarthatóságát próbálta biztosítani, először a termék alapú üzleti modellel kísérletezett, azaz megpróbálta előfizetési díjhoz kötni a hozzáférést, de a viszonylag gyors kudarc után áttért a hirdetések értékesítésére. Azonban a látogatottságmérés viszonylagos megbízhatatlansága és az online reklám hatékonyságának mérési problémái, valamint a hirdetőik bizalmatlansága és részben az aránylag kis olvasóközönség miatt ez a modell sem bizonyult fenntarthatónak. És ez még hosszú évekig így is maradt: amikor az internetes csapat otthagya az IDG-t, hogy elindítsa az Indexet, a hirdetés alapú modell még mindig nem volt működőképes. Ahogy Uj Péter, a lap egykori főszerkesztője visszaemlékezett:

„[A]z újságot egyre többen olvasták, de a hirdetéseket sokáig nem tudtuk eladni. És egészen 2003-ig horror volt, óriási veszteségeket halmoztunk föl. 2003-ban becsődölt a cég. Akkor kellett eladni a Wallisnak, és a következő évtől elkezdtünk konszolidáltabban működni. Akkor került a céghez a Mucsi Gyuri, akinek köze nem volt ehhez a világhoz, se a médiához, se az internethez, de azt mondta, gyerekek, itt hirdetéseket fogunk eladni, és ennyi. Innentől kezdve volt fókusz a cégnek, és elkezdett működni.”⁴³

Míndezek a folyamatok nehezen választhatók el a magyar digitális világ kialakulásával párhuzamosan zajló nagy világgazdasági, közelebből digitális gazdasági trendektől. A dotkomlufi 2000-es évek fordulóján bekövetkezett kipukkanása inkább közvetetten érintette a magyar piacot, mert nálunk nem volt jellemző sem az egyesült államokbeli befektetési gyakorlat az online médiában, sem médiavállalatok nem voltak a tőzsdén (2000 végén az első hazai digitális médiavállalat az Econet volt, és a karrierje az Est Mediába való beolvadással ért véget). A 2008-as hitelválság hullámai már közvetlenebbül érték el Magyarországot, a médiapiacot általában, így az online piacot is. A nehezen fenntartható hirdetés alapú modell működtetése még nagyobb kihívással járt ezután, hiszen a hirdetőik kevesebbet költöttek a válságot követő években, és – az értékesített példányokat tekintve – a fogyasztók is kevesebbet költöttek médiatermékekre.

⁴¹ SZABÓ Márton: „Ebben a társadalmi környezetben ki lett maxolva a történet” – interjú Szabó Mártonnal, www.mediatortenet.hu/2017/10/05/szabomarton/

⁴² SIMÓ György: „Az erkölcsi világvége nem korrelál az üzletivel” – interjú Simó Györggyel, www.mediatortenet.hu/2016/05/19/simogyorgy/

⁴³ Uj Péter: „Soha nem voltunk része az újságírói szakmának” – interjú Uj Péterrel, www.mediatortenet.hu/2016/03/21/ujpeter/

6. A tartalomiparhoz kapcsolódó korai szolgáltatások

Mindezek az üzleti modellek és koncepciók, amelyek a tartalomiparban nem működtek, bizonyos mértékben más funkciókat töltöttek be a digitális világ más szegmenseiben, mint például a szolgáltatások területén, amelyek lazábban vagy szorosabban kapcsolódtak a tartalomiparhoz. Ahogy Barczy Imre, az Index és az Origo fejlesztésében is meghatározó szerepet játszó fejlesztő megfogalmazta a MODEM-nek:

„Főleg az elején, amikor még voltak az interneten fizetős tartalmak, amik később eltűntek, néha újra előjönnek, bár a modell az alapvetően az maradt, hogy a tartalmat a hirdetés tartja el, és a szolgáltatásért lehet pénzt kérni. Pedig akkor az igazán komoly szolgáltatások még nem is voltak fent az interneten, ahol az internet csak mediátorszerepet tölt be, mint például egy banknál. Az igazán nagy pénz az, ha van egy banki rendszered, amiben tranzakciók futnak, de az már messze van a médiától.”⁴⁴

Az egyik, tartalomiparhoz kapcsolódó szolgáltatásról, amelyik kiemelkedően sikeresen tudott növekedni az üzleti partnerek által befizetett összegekből, már esett szó a tanulmány elején: ez volt a Kapu.hu-ból kinövő Hírkereső. A Hírkeresőt 2000-ben Holló Gábor egyfajta korai aggregátorként indította el. A mai aggregátoroktól eltérően, amelyek személyes adatokat gyűjtenek, és azokra alapozzák a piaci kapitalizációjukat, a Hírkereső leginkább a Google News RSS előtti megfelelője volt. Egy külön az oldalhoz írt kereső segítségével, általa válogatott forrásokból gyűjtötte össze a frissen megjelenő hírek linkjeit egyetlen oldalra, ahol a felhasználók egyfajta lapszemleként láthatták a kínálatot. Amikor elindult az oldal, Hollónak nem volt kialakított üzletimodell-koncepciója, az egyetlen, nem túl jelentős bevételi forrást hozó módszer a szöveges hirdetések alkalmazása volt: ezek nem bannerek voltak, hanem rövid szöveget tartalmazó dobozok, kihelyezett linkek, amelyekért a hirdető fizetett.

2003-ban történt a fordulat, azonban Holló akkor még nem sejtette a történetek jelentőségét. Az oldal sajátos technológiai hátterének köszönhetően csak bizonyos időközönként lehetett frissíteni, áthelyezni a hírforrásokat, és a Ma.hu számára fontos volt, hogy a tartalmi korábban kikerüljenek. Holló nem akarta vállalni az ezzel járó fáradtságot, ezért nem akart komolyan foglalkozni a Ma.hu ajánlatával, de végül amikor a lap havi 80 ezer forintos előfizetést ajánlott, egy évre előre kifizetve, elfogadta az ajánlatot. De még akkor sem gondolta Holló, hogy ez modell lehet, és azokat a kisebb, általa színvonaltalannak gondolt szájtokat, amelyeket nem akart elhelyezni az oldalán, egy ideig éppen azzal az indokkal próbálta lerázni, hogy az oldal fizetős, ezért nem kerülhetnek fel. Meglepetésére azonban páran már a kezdetekkor elfogadták ezt a tényt, és elkezdtek fizetni, és az ilyen oldalak száma évről évre nőtt. Holló számára csak akkor tudatosult, hogy ez az előfizetési modell valójában a Hírkereső fenntartható üzleti modellje, amikor az előfizetési bevétel már jóval meghaladta a hirdetési bevételeket.⁴⁵

⁴⁴ BARCZI Imre: „Az volt az ígéret, hogy majd mindenki meggazdagszik” – interjú Barczy Imrével, www.mediatornet.hu/2016/05/12/barczyimre/

⁴⁵ HOLLÓ i. m. (1. l.)

7. Összegzés

A tanulmányban a magyar online média korai szakaszának jellemző üzleti modelljeiről és a hozzájuk kapcsolódó attitűdökről kívántam rövid áttekintés nyújtani. A kiemelt példákat adó médiavállalatok, platformok, termékek – *ABCD*, *Internetto*, *Index*, *Tartalomprojekt*, *Origo*, *iWiW*, *Hírkereső* – esetein keresztül egyfelől azt elemeztem, hogy mikor és miért választotta egy-egy médiavállalat a két fő tradicionális üzleti modell egyik vagy másik fajtáját, a termék- vagy a hirdetésalapú üzleti modellt. Továbbá hogy ezeknek a modelleknek milyen alfajai működtek a hazai online média első két évtizedében, és hogy ezek mellett milyen más speciális bevételi forrásaik, üzleti modelljeik voltak a tartalomszolgáltatóknak vagy tartalomhoz kapcsolódó szolgáltatást fenntartóknak, mint például az internet-hozzáféréshez kapcsolt modell a *Tartalomprojekt* vagy az offline bevételi források a *WiW* esetében. Mint az az elemzett példák sorából kitűnik, a magyar digitálismédia-piacon viszonylag későn vált elterjedté a tudatosan, üzleti modellek alapján történő termékfejlesztés és tartalomszolgáltatás, de még azok nagy részében sem bizonyultak feltétlenül fenntarthatónak a koncepciók. Részben a digitálismédia-piac sajátosságainak, részben az azt alakító szereplők sajátos hátterének következtében a magyarországi tartalomszolgáltatás korai szakaszának üzleti professzionalizációját is meghatározta a benne részt vevők háttere, kultúrája. Az eltérő egyéni szocializációs, illetve szakmai háttérrel érkező szereplők a piac alakulása és alakítása közben ismerték meg és alkották meg azokat az elveket, amelyek végül az üzleti modellek kiválasztásához és kialakításához vezettek – amennyiben sor került erre.

Az informatikai bűnözés fogalmi meghatározása, csoportosítása és helye a hazai jogfejlődésben

VARGA ÁRPÁD*

1. Bevezetés

Az infokommunikációs technológiákkal (a továbbiakban: IKT) kapcsolatos bűnözés a modern kor olyan problémája lett, amely egyaránt érinti a társadalmat, az üzleti szférát, az ipart és a nemzetbiztonságot. A technológia globalizálódása megnövelte a számítógépes bűnözés veszélyeit az internet által nyújtott anonimitás és a fokozott biztonságérzet következtében.¹ Megjelentek az online térben is értelmezhető devianciák, amelyekre a jog- és a társadalomtudomány területei folyamatosan reagálnak. A kriminológiai kutatások céljukként határozták meg többek között az IKT-hoz köthető bűnözés eddig még ismeretlen területeinek feltárását, az elkövetővé válás folyamatának megismerését, az áldozattá válás okainak kutatását és a bűnmegelőzés lehetőségeinek feltérképezését.

Jelen írásomban az IKT-kkal kapcsolatos bűnözésen belül az informatikához szorosan kötődő – köznyelvi megfogalmazással élve – hekkerbűnözéssel foglalkozom. Tanulmányom célja elsőként a releváns kriminológiai szakirodalomban alkalmazott hekkerfogalmak összegzése, majd segítségükkel saját kriminológiai definícióm megalkotása. Ezt követően az online kriminalitás csoportosítási módjainak összehasonlítására és a kriminológiai kutatásban leginkább alkalmazható, az online devianciák rendszerezésére alkalmas kategorizálás kiválasztására vállalkozom. E tekintetben cél, hogy a későbbi tudományos vizsgálódás elősegítése érdekében megalkotott bűnelkövető fogalommal konvergáló csoportosítási módot ajánljak. Végül, a kriminológiai gondolkodást vegyítve a büntetőjog-fejlődés konkrétumaival, célom a magyar jogfejlődés áttekintésén és hazai bűneseteken keresztül annak bemutatása, hogy az általam meghatározott bűnelkövető fogalomba és a kiválasztott csoportosítási módba mely büntetőjogi tényállásokkal is leírható elkövetői magatartások tartozhatnak. A vizsgálódás legfőbb célja összességében a bűnözés e területéről egyes fogalmi, csoportosítási módok ajánlásával és a vizsgálandó bűncselekményi kör meghatározásával elősegíteni a Magyarországon ismertté vált informatikai bűnözés kriminológiai elemzését.

* Média tudományi munkatárs, Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Média tanács Média tudományi Intézet.
E-mail: varga.arpad@mtmi.hu

¹ Kathryn C. SEIGFRIED-SELLAR – Kellyn N. TREADWAY: Differentiating Hackers, Identity Thieves, Cyberbullies, and Virus Writers by College Major and Individual Differences. 35(10) *Deviant Behavior* (2014) 782–803.

2. Nem minden hekker informatikai bűnelkövető, de minden informatikai bűnelkövető hekker? Esetleg egyik sem?

Az informatikai bűnözés kutatásának egyik kiindulópontja minden esetben az, hogy mely magatartásokat tekintünk ebbe a körbe tartozónak. Alapvetően amikor a komolyabb IKT-kkal kapcsolatos bűncselekményekre gondolunk, a hekkerek jutnak eszünkbe. Ennek oka elsősorban az, hogy az 1950-es évek végén megjelenő ‘címke’ az 1960-as évek informatikai fejlődésével és a kisebb súlyú informatikai bűncselekmények megjelenésével² kvázi átragadt az egyébként fejlesztői motivációjú, az informatika használatát propagáló hobbiinformatikusokról a bűnelkövetőkre.³ A folyamat során a klasszikus (értsd: nem bűnelkövető) hekkerek igyekeztek e stigmát eltolni maguktól, így ragaszkodtak ahhoz, hogy a bűncselekményekben érdekelt és kártékony tevékenységet végző személyeket a cracker szóval illessék.⁴

A vita során elsőként merült fel annak kérdése, hogy a hekker (hacker) kifejezés használata megfelelően írja-e le az informatikai bűnözés ezen ágát, hiszen a legális keretek között tevékenykedő informatikai szakértőket, hobbihekkereket is a bűnözőkkel egy fogalom alá sorolta.⁵ A kifejezés később a szakirodalomban vált széles körben alkalmazottá, a média és a társadalom mégis inkább megmaradt a hekker kifejezés használatánál.⁶ A ‘címke’ így csak másodsorban vált a tudományos életben (például a kriminológiában) használt kifejezéssé, míg elsősorban a médiában, így a popkulturális alkotásokban (mint például a *Háborús játékok*, a *Drágán add az életed* vagy a *Johnny Mnemonic*) és a bűnözési hírekben propagált sztereotip kép határozza meg a fogalom elsődleges jelentéstartalmát egészen napjainkig.⁷ Valójában a mérvadónak tekintett médiában megjelent anyagok szinte minden esetben az informatikai bűnözők és kiberbűnözés szinonimájaként használják a „hekker” („hacker”) szót és a „hacking” kifejezést. Mi több, a hekkerek médiamegjelenése a misztikus és veszélyes informatikai bűnöző sztereotip képét erősíti a társadalomban.⁸ Ennek eredményeként a hekkerek gyakran a kiberbűnözés révén a társadalomra leselkedő veszélyek szimbólumaivá válnak.⁹

² Thomas J. HOLT – Adam M. BOSSLER – Kathryn C. SEIGFRIED-SPELLAR: *Cybercrime and Digital Forensics: An Introduction*. London, Routledge, 2017. 738.

³ Gráinne KIRWAN – Andrew POWER: *Cybercrime: The Psychology of Online Offenders*. Cambridge, Cambridge University Press, 2013. 280.

⁴ Robert G. MORRIS – Ashley G. BLACKBURN: Cracking the Code: an Empirical Exploration of Social Learning Theory and Computer Crime. 32(1) *Journal of Crime and Justice* (2009) 1–34.

⁵ Marcus ROGERS – Natalie D. SMOAK – Jia LIU: Self-Reported Deviant Computer Behavior: A Big-5, Moral Choice, and Manipulative Exploitive Behavior Analysis. *Deviant Behavior* (2005) 245–268.

⁶ Michael BACHMANN: *What Makes Them Click? Applying The Rational Choice Perspective To The Hacking Underground*. MA University of Mannheim, 2008. 229. (Doktori értekezés), <https://stars.library.ucf.edu/etd/3790>

⁷ Hyung-Jin WOO: *The Hacker Mentality: Exploring The Relationship Between Psychological Variables and Hacking Activities*. Doktori értekezés, Athens, GA, UGA, 2003. 128.

⁸ BACHMANN i. m. (6. lj.): Majid YAR: Computer Hacking: Just Another Case of Juvenile Delinquency? 44(4) *The Howard Journal* (2005) 378–399.

⁹ Kris ERICKSON – Philip N. HOWARD: A Case of Mistaken Identity? News Accounts of Hacker, Consumer, and Organizational Responsibility for Compromised Digital Records. 12(4) *Journal of Computer-Mediated Communication* (2007) 1229–1247.

A hekker fogalmának szakirodalmi ismertetésénél a kriminológusok alapvetően a hekkerek motivációiból, demográfiai jellemzőiből és pszichológiai személyiségképének felépítéséből indulnak ki. Ennek megfelelően lettek a hekkerek például „intellektuális kíváncsisággal megáldott, okos, tanulékony, agresszív, magabiztos, kockázatvállaló, [...] rosszul kommunikáló és vitázó személyek, akik elhivatottak a kibertér problémái iránt”.¹⁰ Emellett számos szerző a politikai véleménynyilvánításhoz való erős kötődésüket, a tudásvágyukat, az erőfitogtatást, a szubkulturális kapcsolataik fontosságát vagy éppen a magányos ténykedésüket tekinti a definíciójuk fő elemének.¹¹

A hekker kifejezés értelmezése és tartalma nem egyértelmű a szakirodalomban, szemben az olyan kriminológiai fogalmakkal, mint a fehérgalléros bűnelkövető.¹² Annyi azért biztosan kijelenthető, hogy a fogalom kezdetekben olyan személyt jelentett, „aki megszállottja a számítógépes rendszerek megismerésének és megértésének”.¹³ Robert Taylor és munkatársai a kriminológiai vizsgálódás talaján a *hacking* jellemzően elfogadott fogalmát a számítógépbe való bűnelkövetési szándékú behatolásban és jogellenes használatában határozták meg,¹⁴ ezzel szemben más kutatók a kezdeti közvélekedésre térnek vissza, vagyis szerintük a legmegfelelőbb azt mondani, hogy a „hekker” szó a „pozitív definiálása volt valakinek, aki képes elegáns, kreatív és hatékony megoldásokat találni technikai problémákra”.¹⁵

Eredeti jelentésében a „hacker” név a tisztelet jele volt, amelyet az érdemelhetett ki, aki egy számítástechnikai programban a rövidebb utak, avagy *hackek* létrehozásához kellő intelligenciával és szakértelemmel rendelkezett, azonban a fogalom az évek során negatív jelentést tartalmazott.¹⁶ Bruce Schneier kiberbiztonsági szakértő 2000-ben szintén értékes fogalmat alkotott: „a hekker olyan személy, aki – intellektuális kíváncsiságból vagy pusztán élvezetből – a rendszerek korlátait próbálja felderíteni.”¹⁷ Ám az elmúlt évtizedekben a hekkerek

¹⁰ Alexander E. VOISKOUNSKY – Julia D. BABAEVA – Olga V. SMYSLOVA: Attitudes towards Computer Hacking in Russia. In: Douglas THOMAS – Brian D. LOADER (szerk.): *Cybercrime: Law Enforcement, Security, and Surveillance in the Information Age*. London, Routledge, 2000. 56–84.

¹¹ Catherine D. MARCUM et alii: Hacking in High School: Cybercrime Perpetration by Juveniles. 35(7) *Deviant Behavior* (2014) 581–591.

¹² Edwin H. SUTHERLAND: White-Collar Criminality. 5(1) *American Sociological Review* (1940) 1–12.

¹³ Steven LEVY: *Hackers: Heroes of the Computer Revolution*. Garden City, Doubleday, 1984.

¹⁴ Robert E. TAYLOR et alii: *Digital Crime and Digital Terrorism*. Upper Saddle River, NJ, Pearson Prentice Hall, 2010. 368.

¹⁵ Majid YAR: *Cybercrime and Society*. London, SAGE, 2006. 200.

¹⁶ SEIGFRIED-SPELLAR-TREADWAY i. m. (1. lj.). Christian S. FÖTINGER – Wolfgang ZIEGLER: *Understanding a Hacker's Mind: A Psychological Insight into the Hijacking of Identities*. RSA Security, Krems, Danube University, 2004; Bernadette H. SCHELL – Thomas J. HOLT: A Profile of the Demographics, Psychological Predispositions, and Social/Behavioral Patterns of Computer Hacker Insiders and Outsiders. In: Kuanchin CHEN – Adam FADLALLA (szerk.): *Online Consumer Protection: Theories of Human Relativism*. Hershey, PA, Information Science Reference, 2009. 190–213.

¹⁷ Bruce SCHNEIER: *Secrets and Lies, Digital Security in a Networked World*. New York, Wiley and Sons, 2000; PARTI Katalin: A számítógépes bűnözés és az internet. In: IRK Ferenc (szerk.): *Kriminológiai tanulmányok*. Budapest, Országos Kriminológiai Intézet, 2003. 179–204.

számának növekedésével és tevékenységük pluralizálódásával a megítélésük is folyamatosan változott. A kifejezés ma már komoly aggodalmakat kelt az új számítógépes technológiákban rejlt hatalommal való visszaélés szempontjából.¹⁸

A hekkerek kezdetben kíváncsiságon, innováción alapuló motivációját, sajátos demográfiai jellemzőit már az informatikai rendszerek társadalmi beágyazottsága és a bűnözés nagymértékű professzionalizálódása jelentősen erodálni kezdte. A fogalom valósághoz való viszonya, amely ma is a hekkerek bűnelkövetői címkézésének alapja, jelentősen eltér az alacsony védetségű rendszerekbe beleső, nagy kíváncsisággal megáldott, de ártalmatlan és jó szándékú informatikai szakértő képétől. Ma egészen más szempontok, motivációk és elkövetői attitűdök jelentik az informatikai bűnözés magját, a bűnözés azon szegmensét, amellyel a kriminológiának igazán foglalkoznia kell: a hekkerfogalmat a behatolás és a tudáskeresés pusztá motivációjának elemzése helyett már az informatikai bűnelkövetői gyakorlatok valós társadalmi veszélyességgel rendelkező szegmensének vizsgálatával kell meghatározni.

Nem az informatikai kíváncsisággal megáldott fiatalok tettein keresztül kell a határmezsgyét meghúznunk – a bűnelkövetés gyakori, általában a közvélemény elől rejtve maradó esetei alapján indokolttá vált egy új bűnelkövető-fogalom megalkotása. Elsődleges cél a hekker fogalmának lezárása, a média által kialakított és befolyásolt, erősen romantizált hekkerkép lebontása, a modern bűnelkövetés helyzetének meghatározása, továbbá az informatikai bűnelkövetők fő tevékenységeinek, motivációinak és demográfiai jellemzőinek feltérképezése, függetlenül a korábbi hekkerdefinícióktól és a média által kreált hekkerképtől.

A változtatások lénye az, hogy az informatikai deliktumok¹⁹ professzionális elkövetőire tekintünk egyedi csoportként: e cselekmények elkövetőit jómagam „informatikai bűnelkövetőknek” hívom: az informatikai bűnelkövető olyan személy – utalva korábbi empirikus kutatásom tapasztalataira²⁰ –, aki számítástechnikai tudásának felhasználásával úgy követ el IKT-kkal kapcsolatos bűncselekményeket, hogy abban információ- és vagyonszerzési vagy károkozási motívum is megjelenik. Bűncselekményének legfontosabb mozzanata a rendszerbe való behatolás, az ezt megkönnyítő vagy egyéb – akár hagyományos bűncselekményhez használatos – program létrehozása, program vagy programegység megváltoztatása, funkcióinak átalakítása. Tevékenysége egyediségét erősíti, hogy cselekményének elkövetéséhez nélkülözhetetlen az átlagosnál fejlettebb informatikai tudás. E meghatározásból következik, hogy – Taylor és munkatársai meghatározásától eltérően, azt tiszteletben tartva – nem az IKT-rendszerekbe behatolókat (értelmezésben ők a hekkerek) tekintem az egyetlen ‘hardcore’ informatikai jogsértőknek, így például tartózkodom az elkövetési magatartásoknak az információs rendszer vagy adat megsértése bűncselekményekre redukálásától.

¹⁸ Gisle HANNEMYR: *Technology and Pleasure: The Art and Craft of Hacking* (1999), <http://hannemyr.com/en/sj98.html>

¹⁹ A kategória elemeit – követve a hatályos büntető törvényi meghatározást – I. a következő részben.

²⁰ VARGA ÁRPÁD: *Számítástechnikai bűnözés és elkövetők – a bűnelkövetővé válás okainak és jellemzőinek vizsgálata*. OTDK-dolgozat, kézirat, 2014.

Az informatikai rendszerekkel kapcsolatos bűnözés számos területén felbukkannak elkövetők, akik magas szintű technikai ismereteik segítségével követnek el olyan bűncselekményeket, amelyek nem elsősorban a jogosulatlan behatolásban nyilvánulnak meg, illetve őket a köznyelv nem feltétlenül említi egy lapon a hekkerekkel: kódolók, program- és vírusírók stb., akik végső soron inkább informatikai elkövetői minőségükben jelennek meg a bűnözésben. E bűnelkövetők már nem hasonlíthatók össze Richard Tappan Morrisszal, John Draperrel, de már elhagyták a híres hekkereknek – az informatikai bűnözői lét határmezsgyéjén mozgó Kevin Mitnick és Kevin Poulsen által kitaposott – ösvényeit is.²¹ Ide már egyértelműen a bűnelkövetők tartoznak, azok, akik egyrészt a felhasználói szintű tudást meghaladó informatikai készségeiket használják behatolásra, vírusírásra, másrészt valamilyen, a fizikai valóságban is értelmezhető (leggyakrabban vagyoni természetű) kárt, jelentős adatvesztést, illetve működési zavarokat is okoznak.

Fogalmam a rugalmassága, illetve a büntetőjogi tényállásokkal leírható természete miatt az informatikai bűnelkövetés kriminológiai racionalizálhatóságát és kutathatóságát növeli, továbbá lehetővé teszi a devianciaszociológiáról való leválasztást is, így elősegíti a büntetőjogi tényállásokban felfedezhető informatikai bűnözés előre meghatározott körének vizsgálatát és okainak keresését, megszüntetve az etikus és a bűnelkövető hekkerek közötti elválasztás nehézségeit. A fogalom mesterséges kritériumként szolgál az informatikai tudásukat visszaélészerűen használók kriminológiai azonosításához.

E törekvés nem jelenti azt, hogy a különböző hekkertipológiák²² megalkotása és alkalmazása felesleges lépés volna, csupán azt, hogy azok értelmezésében elsősorban az informatikai bűnelkövetők motivációs hálójának, célrendszerének, személyiségének, demográfiai jellemzőinek leírására alkalmasak, ezért a későbbiekben az informatikai bűnelkövető jellemzőinek és bűnelkövetővé válásának vizsgálatához a bűnelkövető fogalom alá betagozódva nyújtanak segítséget (kérdéses ugyanis, hogy ha a tipológiák szerint nem minden hekker bűnelkövető, akkor hogyan beszélhetünk kriminológiai hekkertipológiáról).

Az informatikai bűnelkövető fogalmának (hasonlóan a fehérgalléros bűnelkövetőhöz), illetve a *hacking*hez való viszonyának kriminológiai pozicionálása és a releváns bűncselekményi kör meghatározása érdekében a következőkben csoportosítom az informatikai bűnözés formáit. Ennek során az informatikai bűnelkövetők tipikus bűnelkövetési magatartásainak elhelyezésére és a hagyományos vagy – ahogyan látni fogjuk – ‘félhagyományos’ formájától való leválasztására nyílik lehetőség. Ezt követően áttekintem az informatikai bűnözés hazai fejlődését, amely a jogfejlődés ismertetésével együtt ad biztosabb alapot a fejlett technológiai tudást igénylő informatikai bűnözés határainak meghúzásához.

²¹ BACHMANN i. m. (6. lj.).

²² Pl. a black hat – grey hat – white hat, hacktivist – script kiddie – political or religious extremist megkülönböztetés. L. Rutger LEUKFELDT – Wouter STOL (szerk.): *Cyber Safety: An Introduction*. Hága, Eleven International Publishing, 2012. Rogers hekkertaxonomiája pedig tartalmazza a *novice* vagy *newbie*, a *cyber punk*, az *internal*, a *petty thief*, az *old guard hacker*, a *virus writer* vagy *coder*, a *professional criminal*, az *information warrior* és a *political activist* kategóriákat. L. Marcus ROGERS: A Two-Dimensional Circumplex Approach to the Development of a Hacker Taxonomy. 3 *Digital Investigation* (2006) 97–102.

3. Az infokommunikációs technológiákkal kapcsolatos bűnözés kriminológiai csoportosítása és fogalma

Az informatikai bűnözést vizsgáló kriminológus számára az első kihívást az új technológiák megjelenésének, a társadalom számára alapvetően hasznos szabadalmak elterjedésének és a bűnözés új mintázatainak összekapcsolása jelenti. Nyilvánvaló, hogy az IKT-k fejlődése és a bűncselekmények elkövetési magatartása, a konkrét bűncselekmények megvalósítása között valamilyen kapcsolat van – ennek tartalmára, arra, hogy bizonyos bűncselekményeket a technológiai fejlődés hívott-e életre, vagy csupán megkönnyítette a bűncselekmény elkövetését, számos elképzelés létezik, egyértelmű oksági magyarázattal szolgálni mégis nehéz.

A kriminológiai szakirodalomban ezt a polémiát a Peter Graboskytól²³ származó „*old wine in a new bottle*” dilemmával szokás felvezetni. Grabosky felveti a kérdést, hogy valójában beszélhetünk-e új, a technológiai fejlődés által megteremtett bűncselekményekről, vagy csak ‘régiborról van szó új palackban’, és a hagyományos bűncselekmények online térre áttérjedésével állunk szemben.²⁴

Az IKT-eszközök megjelenése és a bűnözés közötti kapcsolatot vizsgáló kriminológus és jogász közösség e kérdéssel már feltűnően régóta, az 1980-as évektől kezdve foglalkozik. Az IKT szerepének kérdése, bűnözésben való elhelyezése elsőként az Egyesült Államokban merült fel,²⁵ annak következtében, hogy az USA tekinthető az IKT, vagy legalábbis az internet bölcsőjének. Ugyanakkor a hazai jogi szakirodalomban is korán felvetődött már az új technológiai vívmányokhoz való hozzáállás kérdése.²⁶ Pontos rendszerezés a mai napig nem született, így számos bűnözésinterpretációval találkozunk, amelyek segíthetnek eligazodni a technológia és a bűnözés kapcsolatának definiálása során, örökérvényű választ mégsem nyújtanak.

3.1. Variációk az infokommunikációs technológiákkal kapcsolatos bűnelkövetés csoportosítására

Az új és a régi bűnelkövetés-felfogás közötti különbségeket és érveket hazai terepen Parti Katalin doktori disszertációjában – ugyan az online gyermekpornográfia kutatásához, az IKT-bűnözésre is érvényesen – foglalja össze a hagyományostól kissé eltérő módon.²⁷ Az IKT-bűnelkövetésről alkotott felfogást három részre osztja. Elkülöníti azokat a nézeteket, amelyek szerint az internet nem más, mint a tömegkommunikáció újabb megjelenési formája (*‘new bottle’*), ahol a problémák a régiek (*‘old wine’*). E nézőpont szerint nem beszélhetünk új tör-

²³ Peter GRABOSKY: Virtual criminality: Old wine in new bottles? 10(2) *Social & Legal Studies* (2001) 243–249.

²⁴ Uo.

²⁵ Will GRAGIDO – John PIRC: *Cybercrime and Espionage: An Analysis of Subversive Multi-vector Threats*. Burlington, Syngress, 2011. 272; LEVY i. m. (13. lj.).

²⁶ L. POLT Péter: A számítógépes bűnözés. *Belügyi Szemle*, 1983/6., 60–64.

²⁷ PARTI Katalin: *Gyermekpornográfia az interneten*. Miskolc, Bíbor, 2009. 373.

vényszerűségekről, csupán a folyamatok közege változott meg: a világháló közvetítő szerepben beágyazódott a hagyományos bűnnözésbe.²⁸ Külön csoportot alkotnak azok a vélemények, amelyek szerint az internet olyan új közeg, amely „új bűncselekmény-, illetve devianciaformák, mint például a számítástechnikai rendszerekbe való behatolás vagy a spamtevékenység megjelenését tette lehetővé (*new wine, new bottles*)”. E felfogásban a már meglévő veszélyek is olyan újabb veszélyforrásokat jelentenek az online térben, amelyekre a büntetőjognak mindenképp reagálnia kell.²⁹ Parti harmadik csoportja az a felfogás, amely szerint az internet új bűnnözési formákat hozott létre, ugyanakkor ezek az internet közege nélkül is kifejlődtek volna. „Ezeknek a bűncselekményeknek az internet mint médium ad speciális formát és teret, de az internettől függetlenül, azon kívül is léteznek.” David Wallt idézve Parti Katalin kutató jelzi, hogy ilyen bűncselekmény például – az egyébként a lanzarotei egyezményben³⁰ is megtalálható – fiktív személyeket ábrázoló obszcén vagy gyermekpornográf tartalmak készítése és megosztása is (*new wine, no bottles*).³¹

Más csoportosítások afelé irányítanak, hogy elfogadjuk: az IKT-kkal kapcsolatos bűnelkövetés eltér a hagyományos bűncselekményektől. Ezek szerint a kérdés az, hogy mennyiben tekinthető az adott cselekmény egyedinek, így például elkövetési magatartásában is innovatívnak, és mennyiben beszélhetünk a hagyományos bűncselekmények informatikai térbe való áttevedéséről, átszivárgásáról. E csoportosítások abban különböznek az előző bekezdésben idézettől, hogy elfogadják az IKT-val való kapcsolatból eredő egyediséget (vagyis már semmiképp sem érvényes az *old wine, new bottle* felfogás). A cselekmény már csupán attól, hogy e közegben történik, nem lehet teljesen a korábbi értelemben vett bűncselekmény; ‘félhagyományos’: kvázi átmenetet képez a hagyományos kriminalitás és az IKT-val kapcsolatos bűnnözés között (például e tekintetében a hagyományos csalás az interneten is része az IKT-bűnnözésnek). E felfogás nyilvánvalóan az IKT-khoz immanensen kötődő, azok nélkül kivitelezhetetlen jogsértések körét is tartalmazza.

Marleen Weulen Kranenbarg szerint az IKT szerepét tekintve létezik kibertér által elősegített bűnnözés (*cyber-enabled crime*),³² illetve kibertérfüggő bűnnözés (*cyber-dependent crime*),³³ azaz csoportosítása már egyértelműen a deviancia bizonyos szintű egyediségének, informatikai

²⁸ Uo.

²⁹ Uo.

³⁰ Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse. CETS No. 201. Lanzarote, 25/10/2007. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680084822>

³¹ PARTI i. m. (27. lj.).

³² Máté István Zsolt az Interpol által használt csoportosítás leírásakor a fogalmat kapcsolódó kiberbűncselekménynek fordítja. Ennek ellenére, a kifejezés eredeti jelentését és szövegkörnyezetét tekintve, a tanulmányban olvasható fordítást preferáltam. Érdekeség, hogy az Interpol csoportosításának másik eleme Máté fordításában a „fejlett vagy csúcstechnológias kiberbűncselekmények” (*advanced cybercrime*), amely ugyancsak szemléletesen írja le a két bűnnözésstípus közötti különbségeket. MÁTÉ István Zsolt: Informatikai rendszerek elleni támadások szakértői vizsgálata – a digitális nyomok rögzítésének szerepe. *Belügyi Szemle*, 2018/7–8., 36–54.

³³ A fogalmat az Europol az éves kiberbűnnözési riportjában közel azonos jelentéstartalommal alkalmazza. Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA), <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/internet-organised-crime-threat-assessment>

voltának talajáról indul.³⁴ Weulen Kranenbarg elősegített bűnözés alatt olyan hagyományos bűncselekményeket ért, amelyek elkövetésében az IKT valamilyen szerepet játszik: lehet csupán egy felület, működhet médiumként vagy közösségi területként. Ilyen cselekmények például az online csalás (amely nem azonos a hazai szabályozásban szereplő információs rendszer felhasználásával elkövetett csalással) vagy az online zaklatás, és idesorolható a rágalmozás, a becsület-sértés internetes terjesztése és a gyermekpornográfia online terjesztése is. E 'félhagyományos' formától megkülönbözteti azon új, innovatív elkövetési módokat, a kibertérfüggő cselekményeket,³⁵ amelyek magát az IKT-t célozzák, és az IKT egyben kulcsszerepet is játszik azok végrehajtásában. Idetartozik Weulen Kranenbarg szerint a kártékony *hacking* (*malicious hacking*), a weboldalak felülírása (*web defacement*), az IKT-rendszerek feletti irányítás engedély nélküli átvétele, illetve a kártékony szoftver (*malware*) használata is.³⁶ Ezek a cselekmények egyértelműen a bűnözés olyan új formáit jelentik, amelyek az IKT nélkül ma nem létezhetnének – külön csoportosításuk alapja a technológia ismerete és professzionális használata.³⁷

Parti korábban, a számítógépes bűnözés morfológiájának vizsgálatakor írt ehhez hasonlót: „az illegális áruk kereskedelme, a szoftver meg nem engedett másolása, a személyiségi jogokat károsító manőverek esetében az internet csupán egy, a technika fejlődésével megjelenő, újabb elkövetési eszköz, míg például a hackerek, crackerek tevékenysége hálófűgő, kizárólag az internethez kapcsolódó akció.”³⁸ Ez az elkülönítés a hálózatokhoz való kötődés alapján differenciál, mégis hasonlít a Weulen Kranenbarg-féle elkülönítéshez, illetve az én elkövetőfogalmamhoz is, hiszen az IKT itt is mint opcionális felület, platform vagy az elkövetés egyik kizárólagos közege jut szerephez.

Az elkülönítés e módja talán a leghatékonyabb az IKT-kkal kapcsolatos bűnelkövetés kriminológiai aspektusainak vizsgálata során, ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy a kibertér által elősegített kriminalitás esetén szinte lehetetlen meghatározni a cselekmények pontos és teljes körét. Ennek oka az, hogy egyéni kutatói mérlegelés kérdése, hogy mely cselekményeket tekintjük idetartozónak, tekintve hogy ma már a legtöbb bűncselekmény elkövethető az IKT felhasználásával, illetve elkövetésében szerepet játszanak az új technológiák, különösen az internet. Emiatt fontos a tényállási áttekintés, amely segít meghúzni a kibertérfüggő bűnözés vizsgálatának határait.

Az európai szakirodalomban emellett található még egyéb, a hagyományos és IKT-közeget összekötő, a bűnözés egyediségét nem firtató tipológiákat is. Ilyen például a Rutger Leukfeldt és Wouter Stol szerkesztette átfogó monográfiában használt, David Wall által kialakított tipizá-

³⁴ Marleen WEULEN KRANENBARG: *Cyber-offenders versus traditional offenders: An Empirical Comparison*. Vrije Universiteit. Doktori értekezés, 2018, http://dare.ubvnu.vu.nl/bitstream/handle/1871/55530/complete_dissertation.pdf?sequence=6&isAllowed=y

³⁵ A fogalom széles körű használhatóságát támasztja alá, hogy ezt használja az Europol kiberbűnözéssel foglalkozó központja, a European Cybercrime Centre (EC3) is. A szervezet által meghatározott, e körbe tartozó elkövetési magatartásokat l. az éves jelentésekben, <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/internet-organised-crime-threat-assessment#fndtn-tabs-0-bottom-2>

³⁶ WEULEN KRANENBARG i. m. (34. l.).

³⁷ Weulen Kranenbarg kutatásában az ilyen tudással rendelkezőket az 'IT skill' változója alapján azonosította, amelynek felmérésére speciális kérdésmodult iktatott az általa használt kérdőívbe. Uo., 18., 94–101.

³⁸ PARTI i. m. (17. l.).

lási módszer.³⁹ Wall az IKT-kkal kapcsolatos bűnelkövetést, Weulen Kranenbargtól eltérően, nem két, hanem három részre osztotta: a számítógép, illetve számítástechnikai rendszerek integritását sértő bűncselekmények (*computer integrity crimes*), a számítógép segítségével megvalósított bűncselekmények (*computer assisted crimes*) és a számítógépes tartalom-bűncselekmények (*computer content crimes*) kategóriáira.⁴⁰

A rendszerintegritást sértő bűncselekmények az elektronikus kommunikációs hálózatokat érintik, és célpontjukat a rendszer működésének biztosításához nélkülözhetetlen hardverek és szoftverek képezik. Wall szerint idesorolható a *hacking* (amely jelen esetben a jogosulatlan hozzáférést, behatolást és a hálózatok működésébe való beavatkozást jelenti), azon kártékony szoftver terjesztése, amelyek a rendszerek feletti irányítást képesek befolyásolni, és az úgynevezett túlterheléses támadások, amelyek az interneten keresztül képesek működésképtelenné tenni szolgáltatásokat.⁴¹ Ezek a magatartások az IKT-k nélkül nem követhetők el.

Wall megkülönböztetésének második csoportja a számítógéppel támogatott bűnözés. Ennek nevéből is következik, hogy ez esetben a bűnözés hagyományos formáinak átdolgozásával, az IKT adta előnyök kiaknázásával létrejövő határterületen elhelyezkedő cselekményekről van szó. Wall szerint ennek leggyakoribb formája a csalás és a lopás, így ezek nagyrészt valamilyen anyagi előnszerzést céloznak, de fontos megjegyezni, hogy irányulhatnak pusztán információ, adat megszerzésére, a szellemi termékek jogtalan eltulajdonítására és terjesztésére, vagy szexuális zaklatásra és egyéb abúzusokra is.⁴²

A Wall-féle számítógépes tartalom-bűncselekményeknél a szólásszabadság korlátozhatósága kerül középpontba: ezek a cselekmények mintegy meghaladják annak legitim kereteit. Wall e kategóriája mutatja a legnagyobb államonkénti eltérést, hiszen kultúránként, alkotmányos berendezkedés szerint változik, hogy mit tekintünk tilalmazottnak. Ilyenek lehetnek az obszcén vagy erőszakos tartalmak terjesztése, a gyermekpornográfia, vagy például a vallási felekezetekkel, etnikumokkal stb. szembeni sértő megnyilvánulások.

Wall a bűncselekmények e hármass felosztása mellett az elkövetési magatartásokat osztályozta, természetük szerint négy kategóriába: engedély nélküli behatolás (*cyber-trespass*), számítógépes csalás és lopás (*cyber-deception and theft*), számítógépes pornográfia és szeméremsértés (*cyber-porn and obscenity*), valamint kibererőszak (*cyber-violence*).⁴³ Az informatikai bűnelkövető általam korábban vázolt definíciója az engedély nélküli behatolás csoportjának felel meg. Wall nyomán Thomas Holt, Adam Bossler és Kathryn Seigfried-Spellar e kategóriába helyezték a hekkerek tipikus elkövetési magatartásait.⁴⁴ Ahogyan írják, itt a kapcsolat, a belépés jogosultsága válik kardinális kérdéssé, hiszen egyáltalán nem mindegy, hogy a kávézóba belépő számára van lehetőség az ottani nyílt wifihálózatot használni, vagy a vásárló az üzlet belső wifihálózatát feltörve tevékenykedik az interneten. A hekkerek egyik kedvelt és elsődleges célja a számítógé-

³⁹ LEUKFELDT–STOL i. m. (22. lj.) 348.

⁴⁰ David S. WALL (szerk.): *Crime and the Internet: Cybercrimes and Cyberfears*. London, Routledge, 2001. 236.

⁴¹ David S. WALL: *Cybercrime: The Transformation of Crime in the Information Age*. Cambridge–Malden, MA, Polity, 2007. 288.

⁴² Uo.

⁴³ Wall i. m. (40. lj.).

⁴⁴ HOLT et al. i. m. (2. lj.). 22–26.

pekhez, e-mail-fiókokhoz vagy védett rendszerekhez való hozzáférés, vagyis egy általuk nem birtokolt belépési jogosultság kreálása, eltulajdonítása, a védelem kijátszása stb. Az engedély nélküli behatolás büntetendősége mellettí érvként szolgál, hogy a *hacking* és a behatolás egyéb formáihoz általában számítógépes csalás és lopás is kapcsolódik. „Ez a kategória ugyanis tartalmazza az információk vagy egyéb javak illegális eltulajdonításának összes módját, ami általában együtt jár az engedély nélküli behatolással.”⁴⁵

A felosztásból az látszik, hogy Bossler és társai is azonosnak tekintik a *hackinget* az engedély nélküli behatolással, ami az informatikai bűnelkövető működési területének definiálása szempontjából hasznos számunkra. Ugyanakkor ki kell emelni, hogy a hagyományos eszközökkel eltulajdonított jelszó felhasználásával való behatolás is egyértelműen idetartozik. Fontos megjegyezni, hogy az informatikai bűnelkövető jellemzője, hogy belépése engedély nélkül és technológiai tudása felhasználásával történik. Ettől eltérő esetben, a pszichológiai manipuláció (*social engineering*)⁴⁶ Kevin Mitnick által megalkotott fogalmára gondolva, a hagyományos úton eltulajdonított azonosítókkal való belépést követően informatikai cselekményre – például a rendszer programkódjának módosítására – van szükség ahhoz, hogy a cselekmény elkövetője beilleszthető legyen az informatikai bűnelkövető kategóriájába. Ez azt jelenti, hogy a rendszerbe való behatolás hiába történik meg mindkét esetben, a súlyosság, a komplexitás és az elkövetői tudattartalom a folyamat eltérő kriminológiai értékelését igényli. A két cselekmény tényállásszerűsége (a hatályos Büntető Törvénykönyv szerint is)⁴⁷ ugyanaz, az elkövetés kriminológiai vizsgálatához nélkülözhetetlen az elkövetőben felfedezhető informatikai bűnelkövetésre jellemző készségek figyelembevétele. Ennek különösen a visszaesés és a cselekménnyel kapcsolatos neutralizáció csökkentése szempontjából lehet szerepe,⁴⁸ hiszen a látszólag bagatell bűncselekmények mögött eltérő célok és motiváció húzódhat meg. Az elkövető bűnözéshez vezető útja jelentősen eltérhet a laikus behatolótól.

Vélhetően a tudományágban hosszúra nyúlt polémiaának is következménye, hogy a 2001-ben Budapesten elfogadott Számítástechnikai bűnözésről szóló egyezmény⁴⁹ – amely az IKT-kkal kapcsolatos bűnelkövetés szabályozásának eddigi történetében talán a legismertebb dokumentum – nem kíván egységes definíciót alkotni az IKT és a bűnözés kapcsolatának leírására, és a tipizálására is csak korlátozottan, a jogalkotás elősegítése érdekében törekszik. Ellenben tartalmaz egy részletesebb, a büntetőjog-alkotás számára is adaptálható felsorolást, amely az IKT-kkal

⁴⁵ Uo., 22–23.

⁴⁶ E módszer a belépési kódokat, jelszavakat tulajdonló alkalmazottak kijátszásán alapuló, informatikai eszközök nélküli behatolást jelenti. A kifejezés nem azonos a „társadalmi mérnökösödés” mint szociológusi szerep-felfogással. GRAGIDO–PIRC i. m. (25. lj.).

⁴⁷ 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről, 423. §.

⁴⁸ Gresham M. SYKES – David MATZA: Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency. 22(6) *American Sociology Review* (1957) 664–670. A neutralizáció és az informatikai bűnözés kapcsolatának kriminológiai elemzését l. Joshua L. SMALLRIDGE – Jennifer R. ROBERTS: Crime Specific Neutralizations: An Empirical Examination of Four Types of Digital Piracy. 7(2) *International Journal of Cyber Criminology* (2013) 125–140., <http://www.cybercrimejournal.com/smallridgerobertsijcc2013vol7issue2.pdf>; Yi Ting CHUA – Thomas J. HOLT: A Cross-National Examination of the Techniques of Neutralization to Account for Hacking Behaviors. 11(4) *Victims and Offenders* (2016) 534–555.

⁴⁹ Az Európai Tanács Budapesten, 2001. november 23-án kelt, számítástechnikai bűnözésről szóló egyezménye. Convention on Cybercrime, CETS. No. 185.

kapcsolatos bűncselekményeket négy részre osztja: számítástechnikai rendszerek és számítástechnikai adatok hozzáférhetősége, sértetlensége és titkossága elleni bűncselekményekre, számítógéppel kapcsolatos bűncselekményekre, számítástechnikai adatok tartalmával kapcsolatos bűncselekményekre és szerzői vagy szomszédos jogok megsértésével kapcsolatos bűncselekményekre.⁵⁰

Összességében az előzőekben részletezett kriminológiai és egyezményi tipológiákból látható, hogy a legtöbb csoportalkotás között vannak átfedések, azok mégsem alkotnak egységes szemléletet. Ez azt jelenti, hogy egyrészt a büntetőjog-alkotás nem egységes tipológia alapján történik, ami hatással van a jogalkalmazásra, például az elkövetési magatartásukban hasonló jogesetek minősítésénél eltérések mutatkoznak, másrészt a kriminológiai elgondolások is eltérnek e kérdésben. E feloldhatatlan ellentét miatt az anyagi jogi célok és a társadalomtudományi gondolkodás nem képes szinergiában működni, hiszen csak egyes pontokon mutatnak hasonlóságot. Például az informatikai elkövetők kibertérfüggő bűncselekményei a büntetőjogi tényállásokon átívelő formában is megjelenhetnek, így – ha a hazai hekkertényállásra, az információs rendszer vagy adat megsértése bűncselekményre gondolunk – nem feltétlenül csupán egy tényállás alá tartoznak. Például egy készpénz-helyettesítő fizetőeszköz adatainak rögzítéséhez használt program létrehozása a kibertérfüggő bűncselekmény kategóriájába esik. Ehhez hozzátartozik az is, hogy az egyes tényállásokat megvalósító elkövetők és az elkövetési magatartásuk között nagyok az eltérések, és azok alapvetően határozzák meg az egyes büntetőeljárások során figyelembe veendő enyhítő vagy súlyosbító körülményeket.

Itt kell megemlíteni Nagy Zoltán András 2009-es monográfiájában⁵¹ alkalmazott gyakorlatát is: e dilemmák kiküszöbölésére egyszerűen a számítógépes környezetben elkövetett bűncselekmények gyűjtőfogalmát használta. Az 1989-ben megjelent európai tanácsi ajánlásban szereplő „*computer-related crime*” kifejezést vette át,⁵² amely a Weulen Kranenbarg kettéválasztott tipológiájába és a Wall hármas elkülönítésébe tartozó cselekményeket egyaránt tartalmazta. Nagy ezzel vizsgálódása alá vonta többek között a számítógépbe való jogosulatlan belépést (*hacking*), az elektronikus adatfeldolgozás és adatátvitel akadályozását, a számítógépes csalást, valamint olyan – Weulen Kranenbarg szavaival élve – kibertér által elősegített cselekményeket is, mint a hagyományos csalás számítógépes megfelelője, a fájlcsere (kalózkodás), a számítógépes zsarolás és a gyermekpornográfia, anélkül hogy vállalkozott volna ezek, illetve elkövetőik részletesebb csoportosítására.

Ennek ismeretében úgy gondolom, hogy nem is feltétlenül kell egységes tipológiát alkotnunk, érdemesebb inkább a különböző elkövetői magatartások kibertérfüggő jellege szerint áttekintenünk, hogy a hazai büntetőjogi fogalmak miként képesek e cselekményeket lefedni, illetve ezek hogyan jelennek meg a hazai jogirodalomban és kriminológiai gondolkodásban. A későbbi kriminológiai vizsgálódás elősegítése érdekében ki kell tehát derítenünk, hogy mely büntetőjogi tényállások, sőt mely konkrét események illeszthetők be a kibertérfüggő kriminalitás, vagyis az informatikai elkövetői magatartások közé.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ NAGY Zoltán András: *Bűncselekmények számítógépes környezetben*. Budapest, Ad Librum, 2009.

⁵² Uo., 21–25.

Weulen Kranenberg csoportosításának használatakor abból indultam ki, hogy a kibertérfüggő kriminalitás indikátora az egyes bűncselekmények elkövetéséhez nélkülözhetetlen informatikai tudás, technológiai képesség, így e kategóriába csupán azokat a cselekményeket sorolom, amelyeknek ez a legelemibb része, ez az elkövetés legfontosabb tényezője, ebből pedig egyenesen következik, hogy a kibertérfüggő kriminalitás egyéb IKT-cselekményekről való leválasztása feltételének a technológiai tudás meglétét vagy nélkülözhetetlen alkalmazását tartom. Az egyes informatikai elkövetői magatartások e csoportosítása különösen fontos lehet a preventív gyakorlatok kialakítása során, hiszen a kibertérfüggő kriminalitás megítélésénél és kezelésénél számba kell vennünk az intellektuális bűnözéssel való kapcsolat meglétét is. A kiemelkedő technológiai ismeretekkel és képességekkel elkövetett cselekmények megítélése és az egyre növekvő IKT-specifikus jogsértések (a köznyelvben helytelenül hekkerbűncselekmények) elkövetőinek megismeréséhez és az elkövetővé válás megakadályozásához szükség van e cselekmények körének pontos meghatározására és értelmezésére.

A jövő folyamatainak megértéséhez fontos látnunk, hogy az IKT-kkal kapcsolatos bűnelkövetés két részre szakadhat: egyrészt tovább terjednek azok a tömeghasználatához köthető jogsértések, amelyek elsősorban a kibertér által elősegített cselekményeket erősítik, és az egyre növekvő internetpenetrációval általános jelenséggé válnak, másrészt megjelenik a bűnözés még specializáltabb, tudásalapú szegmense. Ez utóbbi a kibertérfüggő kriminalitás részeként egyre nagyobb volumenű biztonsági, anyagi és társadalmi problémát fog jelenteni, illetve jelent már ma is.⁵³

4. A kibertérfüggő bűncselekmények elkövetőinek helye a magyar jogban és a kriminológiában

Az IKT-kkal kapcsolatos bűncselekmények megjelenésének pontos idejét hazánkban – és mástutt is – szinte lehetetlen megállapítani. Ennek első kutatói dokumentumait Polt Péter,⁵⁴ valamint Pusztai László írta, aki egyebek mellett az akkor még internethez nem köthető, de már számítógépes jogsértések megjelenéséről, illetve az NSZK büntetőjogi reformjáról értekezett.⁵⁵ Később egyre többen kezdtek foglalkozni a témával, köztük az 1990-es évektől Nagy Zoltán András, és részben az online tér szabályozási kérdésein keresztül Balogh Zsolt György,⁵⁶ majd a 2000-es években, ahogyan az internet tömeges használata is egyre nyilvánvalóbb problémákat kezdett felvetni, a jogi, kriminológiai kutatás – Parti Katalinnal az élén – egyre általánosabbá vált.

⁵³ Erre kiváló példa a közelgő európai parlamenti választás során fokozódó igény a dezinformáció csökkentésére, ami vonatkozik a botnetekre és az egyéb automatizált algoritmusokra is. E cselekmények mögött igen gyakran informatikai bűnelkövetők állnak.

⁵⁴ POLT i. m. (26. lj.).

⁵⁵ PUSZTAI László: *Computerbűnözés és büntetőjogi reform az NSZK-ban. Magyar Jog*, 1987/11., 959.

⁵⁶ L. pl. BALOGH Zsolt György: *Jogi informatika*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 1998. 386.

4.1. IKT-bűnözés és csoportosítási kísérletek a számítógépek hőskorában

Az 1980-as években zajló kutatások kezdetben a német és részben, de inkább csak áttételesen az angolszász jogterület – ahogyan akkor hívták – számítógépes bűnözéssel kapcsolatos vívmányait elemezték, és annak átvételéről értekeztek. Ezen írások abban jelentettek újítást, hogy leginkább a szoftverek mint elkövetési tárgyak köré szerveződtek, és az informatikai rendszerekre nem mint fizikai tárgyakra, hanem sokkal inkább mint adathalmazokra kezdtek tekinteni.⁵⁷ Érdeemes megvizsgálni, hogy milyen jogsértések indították el a gondolkodást és a jogfejlődést e területen.

Tekintve, hogy az 1978. évi Büntető Törvénykönyv egészen 1994-ig nem tartalmazott a ma ismert infokommunikációs technológiákkal kapcsolatos tényállásokat, a terület feltérképezése az egyes jogsértések minősítési problémáinak realizálódása, valamint a masszív technológiai fejlődés hatására kezdődött. E cselekményekről Nagy hozott kiváló példákat: 2009-ben megjelent monográfiájában számos rendszerváltás előtti esetet sorol fel az új típusú bűnözés köréből.⁵⁸ A kibertérfüggő cselekmények elhelyezésénél azonban a legfontosabb számunka az, hogy ebben az időben mind Pusztai, mind Nagy négy fő típusát különböztette meg a számítógépes bűnözésnek: a komputermanipulációt, a számítógép-kikémlelést, a számítógépes szabotázst, valamint a gépidőlopást.⁵⁹

Ezek közül az első kettő, ha megnézzük a szerzők definícióit a duális besorolás tekintetében, nem feltétlenül tekinthetők a kibertérfüggő bűncselekmények részének, hiszen azok első sorban valamely szoftver károkozás céljából való felhasználását vagy az adatok megváltoztatását tartalmazták, így csupán felhasználói szintű ismereteket igényeltek. Emellett a számítógépes szabotázs – „amely az adatfeldolgozási folyamatnak a gép sérelmével nem járó, anyagi haszon szerzési céllal való jogellenes akadályozása volt”⁶⁰ – is mindkét módon megvalósulhatott: lehetett valamilyen szoftver létrehozása, amelynek funkciója az adatok hozzáférhetetlenné tétele vagy egy egyszerű törlés véghezvitele volt. A számítógépes bűnözés típusainak e kezdeti szétválasztásából érződik, hogy az internettől és a társadalmi felhasználástól még igen messze állt a fejlődés, ugyanakkor már itt is látható, hogy a laikus használat és az informatikai tudás felhasználásával való elkövetés értékelése nem jelent meg az elválasztásban. Összegezve, ez az NSZK-ból származó elkövetői csoportosítás nem volt képes konvergálni a bűncselekmények elkövetési magatartása szerinti csoportosítással.

⁵⁷ Ezt megelőzően a számítógépekkel kapcsolatos bűncselekmények még az eszközök rongálásában, eltulajdonításában, csempészetében stb. merültek ki. Michel E. KABAY: *A Brief History of Computer Crime: An Introduction for Students*. Norwich, M. E. Kabay, 2008.

⁵⁸ L. NAGY i. m. (51. lj.).

⁵⁹ Nagy kötetében a négy egység neve némileg megváltozott, de jelentésük hasonló maradt. PUSZTAI László: *Számítógép és bűnözés*. In: GÖDÖNY József (szerk.): *Kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok XXVI*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1989. 85–145. A felosztás alapvetően A. Girginov nevéhez fűződik, amelyet az európai tipológiaalkotás is átvett. L. GIRGINOV, A.: *Elektronikus számítógépek és a büntetőjog*. *Magyar Jog*, 1986/12., 1063–1067.

⁶⁰ PARTI Katalin – KISS Anna: *A számítástechnikai bűnözésről akkor és most*. In: BÁRD Petra – HACK Péter – HOLÉ Katalin (szerk.): *Pusztai László emlékére*. Budapest, OKRI–ELTE ÁJK, 2014. 297–310.

Részletesebben áttekintve a legkorábbi tipológiákat, azt láthatjuk, hogy a Pusztai által megfogalmazott komputermanipuláció akár tartozhatna is a speciális tudást jelentő cselekmények közé, az ugyanis az „adatfeldolgozási folyamat eredményének jogtalan befolyásolása a program helytelen kialakításával, a program lefutásának megváltoztatásával vagy helytelen, illetve hiányos, optikailag közvetlenül le nem olvasható adatok létrehozásával, illetve alkalmazásával, abból a célból, hogy a beavatkozó saját magának vagy egy harmadik félnek vagyoni előnyt biztosítson”.⁶¹ A cselekményre olyan példákat találunk, mint a hamis lyukkártyák előállítás, és ezáltal családi pótlékok jogszerűtlen kiutalása, vagy a tized pfennigek kerekítésével elkövetett csalás.⁶² A kibertérfüggő bűncselekmények körül határolásában talán ez a két, az 1980-as évek NSZK-jából származó példa a legkiválóbb kiindulópont, mert a korai szakirodalmat olvasva úgy tűnik, a lyukkártya hamisítása valójában egyfajta okirat-hamisítás volt, és elkövetéséhez nem a hivatalnok kifejezett számítógépes ismerete, technikai tudása vezetett, hanem inkább a családi pótlékok kiutalási folyamatának ismerete és a lyukkártyák létrehozására való lehetőség.⁶³ Fontos, hogy itt ugyan beszélhetünk fehérgalléros elkövetőről, sőt esetleg még kibetér által elősegített bűncselekményről is (ugyanis a lyukkártyák hamisítása csak megfelelő technológiai eszközzel kivitelezhető), nem látunk az adatfeldolgozásba való olyan beavatkozást, amelyhez különösebb technológiai képesség szükségeltetik, vagyis az informatikai elkövető fogalmába, illetve Weulen Kranenbarg tipológiájába a lyukkártya hamisítása nem fér bele.

Ezzel ellentétben a komputermanipulációba tartozó másik eset, amely az adatfeldolgozási szakaszban végrehajtott változtatásokat jelentett, már egyértelműen a tudásalapú informatikai bűnözést takarta. Pusztai példája szerint a kerekítési trükk néven elhíresült manipulációt egy müncheni bank kamatszámoló szoftverének létrehozásával megbízott programozó követte el úgy, hogy már a program megírásakor utasította a rendszert a maradék összegek egy titkos számlán való összegyűjtésére és átutalására.⁶⁴ A bűncselekmény elkövetője egyértelműen a nélkülözhetetlen informatikai tudása segítségével helyezte el a programelemet, így annak ellenére, hogy a mai analógiával élve információs rendszer felhasználásával követte el a csalást, kibertérfüggő cselekményről beszélhetünk, és a tettes egyértelműen informatikai elkövetőnek tekinthető.

Továbbhaladva a tipológia elemein, a Pusztai és Nagy által elemzett komputerkikémlelés példái alapvetően a kibetér által elősegített bűncselekmények kategóriájába tartoztak, elkövetésük pedig leggyakrabban a számítógépeken tárolt adatok jogszerűtlen másolásával valósult meg, ami a mai szoftverkalózkodáshoz hasonlítható, és az online kriminalitás szürkezónájává vált.

Ennél érdekesebb a computerszabotázs, amely a ma is ismert elkövetési magatartás, az információs rendszer (programok, adatok) károsítását, tönkretételét nevesíti. Pusztai szerint e cselekmények célja is az anyagi haszonszerzés, de az elmúlt 30 év tapasztalatai alapján a megtorlás is idesorolható. Érdekesség, hogy míg Nagy szerint idetartozott az egyszerű programtörlés vagy a hozzáférhetetlenné tétel is, addig Pusztai éppen egy informatikai elkövetői maga-

⁶¹ PUSZTAI i. m. (59. l.).

⁶² NAGY i. m. (51. l.).

⁶³ A példa részletesebb ismertetését l. PUSZTAI i. m. (59. l.).

⁶⁴ Uo.

tartást tárt elénk. Az 1984-ből származó példája szerint egy német főiskola alkalmazottja azzal fenyegetőzött, hogy amennyiben nem helyezik magasabb fizetési fokozatba, az általa kifejlesztett program – az általa beépített elem aktiválásával – egy konkrét időpontban törölni fog az iskola rendszereiről.⁶⁵ Ez a bűncselekmény hasonló formában Magyarországon is előfordult, amiről Nagy tesz említést.⁶⁶ Az elkövetési magatartást tekintve ez is az informatikai bűnelkövetéshez tartozott. További érdekesség, hogy ebben az időben a legtöbb ilyen bűncselekményt, internet, illetve otthoni számítógép hiányában valamilyen oktatási intézmény vagy vállalat stb. alkalmazottai követték el munkakörük betöltése alatt – jó példa erre Robert Tappan Morris, az első internetes féreg megalkotója.⁶⁷

Végül, a számos korábbi forrásban megemlített, de ki nem bontott csoport, a gépidőlopás veti fel talán a legtöbb kérdést, hiszen e cselekménytípus ma már nem képezi az IKT-bűnözés részét, illetve alternatív formában épült be a bűnözésbe. E cselekményről akkor beszélhetünk, amikor egy alkalmazott a vállalati számítógépet használja a saját programjainak megírásához és teszteléséhez, írta Ulrich Sieber az 1980-as években.⁶⁸ A program elkészítése ez esetben szintén informatikai képességekre utalt, maga a bűncselekmény mégis a számítógép mint eszköz használatát jelentette, és nem az illetéktelen behatolás, a bennmaradás vagy az adatok megváltoztatása, törlése volt az elkövetési magatartás. Példaként gondolhatunk itt a túlterheléses (DoS, DDoS)⁶⁹ támadásokra vagy a kiterjedt zombihálózatokra, amelyek létrehozása során már az IKT-rendszerhez való engedély nélküli hozzáféréssel is megvalósul a bűncselekmény, ugyanakkor a számítógép, illetve az internetes sávzélesség párhuzamos használatát, a számítógép működési kapacitásának 'ellopását' is jelenti.

Látható tehát, hogy ekkor még magyar szabályozás nem létezett e cselekmények egyedi kezelésére, és az NSZK-ból átvett, nálunk még inkább csak kriminológiai csoportosítás egyes elemei nagyon eltérő elkövetői magatartásmintákat tartalmaztak. Érdekes, hogy ez a tipizálási probléma már akkor is megvolt, amikor az IKT-hoz kapcsolódó büntetőjogi tényállások megalkotása igen távoli célkitűzésnek számított. Érdeemes viszont megemlíteni, hogy a számítógépek kis elterjedtsége és a személyi számítógépek hiánya miatt ebben az időben a 'tömegek' még nem jelenhettek meg az IKT-ekkel kapcsolatos bűnözésben, így az informatikai elkövetők is felülreprezentáltak voltak, tekintve hogy pusztán programozói mivoltukból eredően ők fértek hozzá az informatikai eszközökhöz. Ettől eltekintve már Pusztai és Nagy is hozott olyan példákat, ame-

⁶⁵ Uo. Ulrich SIEBER: *Computerkriminalität und Strafrecht*. Köln, Heymann, 1980.

⁶⁶ NAGY i. m. (51. lj.).

⁶⁷ Steven J. VAUGHAN-NICHOLS: The Day Computer Security Turned Real: The Morris Worm Turns 30. *Networking*, 2018. november 2., <https://www.zdnet.com/article/the-day-computer-security-turned-real-the-morris-worm-turns-30/>

⁶⁸ SIEBER i. m. (65. lj.).

⁶⁹ „A szolgáltatásmegtagadással járó támadás egy olyan támadási forma, amelynek célja az információs rendszerek, szolgáltatások vagy hálózatok erőforrásainak oly mértékben történő túlterhelése, hogy azok elérhetetlenné válnak, vagy ne tudják ellátni az alapfeladatukat. Az ilyen elektronikus támadást intézők a jogosult felhasználókat akadályozzák a szolgáltatás igénybevételében, (pl. e-mail-fiókhoz, más banki vagy egyéb fiókokhoz való hozzáféréseben, a weboldal elérésében) – innen a szolgáltatásmegtagadással járó elnevezés is – amelynek a leggyakoribb formája, amely a webszerver elérését és rendeltetésszerű használatát gátolja a mesterségesen generált és megnövelt adatforgalommal.” MEZEI Kitti: A DDoS-támadások büntetőjogi szabályozása az Egyesült Államokban, Európában és Magyarországon. *Pro Futuro*, 2018/1., 66–68.

lyekben a számítógépet csupán használó ügyintéző vagy egyéb, informatikai jártassággal, programozói készségekkel nem rendelkező személy követett el kibertér által elősegített jogsértéseket, azonban ez nem tartozik vizsgálódásom körébe.⁷⁰

4.2. A hazai jogfejlődés és az ezredforduló IKT-bűnözése

A hazai szakirodalom és a magyar jogfejlődés további áttekintése során előbb a számítógépes csalás 1994. évi bevezetéséhez kapcsolódó néhány jogsértést vizsgálok, azután az ezredfordulón átalakult internetezési szokások és a már említett budapesti egyezmény alapján bevezetett 2002-es büntetőjogi változásokról és a bennük azonosítható kibertérfüggő kriminalitásról, valamint az informatikai elkövetők büntethetőségével foglalkozom.

Ahogy az a számítógépes bűnözés fejlődésénél a legtöbb hazai szakirodalomban olvasható, már az 1980-as évek végén megjelentek különböző európai szintű ajánlások az IKT-eszközökhöz kapcsolódó bűnözés szabályozásának módjára, az egyes bűncselekmények csoportosítására. Ilyen volt például az R (89) 9. számú Európa tanácsi ajánlás is,⁷¹ amely a bűncselekményeknek már egy minimum- és egy fakultatív listáját is meghatározta, illetve előtte az OECD⁷² is foglalkozott a kérdéssel egy ajánlás erejéig. Az informatikai bűnözés kodifikációjára gondolva fontos megjegyeznünk, hogy hazánk követi az európai szabályozást és annak minden fejleményét, Magyarország elkötelezett a kibervédelem, a büntetőjogi kodifikáció, az adatvédelem és az online gyermekvédelem iránt is.⁷³

4.2.1. Az információs rendszer felhasználásával elkövetett csalás

A nemzetközi ajánlások és a technológia fejlődésének hatására, valamint az első német törekvésekre felfigyelve, mint már említettem, a hazai szakmai plénum is értelmezni kívánta az itthon zajló, informatikához kötődő kriminális folyamatokat (ahogy azt ma is láthatjuk, nem csak a büntetőjog területén), ami először a számítógépek felhasználásával elkövetett csalás büntetendőségével kapcsolatban nyilvánult meg. Nagy kiváló példával illusztrálta a problémát, és felhívta a figyelmet a 'hagyományos' csalás során a sértett „tévedésbe ejtésének, tévedésben tartásának” hiánya miatt felmerülő alkalmazhatósági hiányosságra. Mint írta, a probléma a kezdetektől az volt, hogy egy számítógép átejtésével, vagyis a benne szereplő adatok, így akár egy bérletdíj-hátralék törlésében megnyilvánuló elkövetői magatartás semmiképp sem tartozhatott az akkori (és a mai) csalás tényállása alá, hiszen nem minden tényállási elem valósult meg, vagyis a cselekmény szétfeszítette az 1978. évi IV. törvény (78-as Btk.) adott szakaszának tényállási kereteit.

⁷⁰ A további tipológiák ismertetésétől jelen tanulmányban tartózkodom, tekintve hogy e négyes felosztás kisebb eltérésekkel az európai és az angolszász jogalkotásban is megtalálható volt az 1980-as években.

⁷¹ Az Európa Tanács R (89) 9. számú ajánlása a számítógépekkel kapcsolatos bűncselekményekről.

⁷² *Computer related crime: Analysis of legal policy*. Párizs, OECD, 1986.

⁷³ Erre jó példa az európai szinten is szigorúnak számító 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról, a Digitális jólét program és a Magyar kibervédelmi stratégia [1139/2013. (III. 21.) Korm. határozat Magyarország nemzeti kiberbiztonsági stratégiájáról] folyamatos felülvizsgálata is.

Emiatt, hosszú polémia után – amelyben egyébként Pusztai is megfogalmazott egy számítógépes csalás definíciót – 1994-ben megszületett a számítógépes csalás büntetőjogi tényállása.⁷⁴ Az 1994. évi IX. törvény elfogadásakor a miniszteri indoklás szintén tartalmazta, hogy nem csupán a piacgazdaság új keretei,⁷⁵ hanem „a tulajdont károsító számítógépes manipuláció gyakorisága és az a tény vezetett az új bűncselekmény bevezetésére, hogy a vagyon elleni bűncselekmények nem alkalmazhatók ebben a körben a tényállási elemek hiánya miatt.”⁷⁶ A helytelen adatok betáplálása, a programmanipuláció és az egyéb adatfeldolgozási módosítások mint új elkövetési magatartások kerültek a tényállásba.

Az alapesetben kibertér által elősegített devianciának tekinthető számítógépes csalás ugyan csak az IT-készségek igénybevételével véghezvitt programmanipulációs, programozási műveletek esetében tartozik vizsgálódásom körébe, néhány mondat erejéig foglalkozni kell vele, hiszen a tényállás megjelenése nagy előrelépésnek számított a számítógépes devianciák kriminalizációja szempontjából. A jogfejlődés e vívmánya érvelésem szempontjából is fontos, hiszen felveti az IKT-bűnnözésben való elhelyezhetőség kérdését és az informatikai elkövetői magatartások megjelenését a számítógépes csalások elkövetése során. E tényállás, illetve az ezt követő számítógépes csalás kodifikációk a szakirodalomban általában az IKT-bűnnözés hagyományosabb kategóriáihoz állnak közelebb. Ezt támasztja alá, hogy kezdetben a cselekmény még a gazdálkodási kötelezettséget és a gazdálkodás rendjét sértő bűncselekmények között szerepelt,⁷⁷ így nem tekintették a vagyon elleni bűncselekmények közé tartozónak, ahol a hagyományos csalás szerepelt, mégsem látszott indokoltnak a külön – informatikai bűnnözési – fejezetbe iktatása, különösen, hogy egyéb tényállások felvételére az IKT-bűncselekményi körben nem is volt szükség.

A számítógépes csalás rendszertani elhelyezésének kérdésességére utal, hogy a 2002. április 1-jétől hatályos – a budapesti egyezmény hatására bevezetett – büntetőjogi változások során a cselekmény az akkor bevezetett számítástechnikai rendszerbe való jogosulatlan belépés, valamint annak második bekezdéseként a számítástechnikai rendszer és a számítástechnikai adatok sértetlensége elleni bűncselekményekkel (78-as Btk. 300/C. §) közös tényállásba került. A cselekmény kriminológiai helyének kérdésességét jelzi, hogy továbbra is a gazdasági bűncselekmények között kapott helyet, ami az intellektuális bűnnözéssel való kapcsolatát is sejteti. A számítógépes csalás elsősorban az elkövetési tárgy (számítástechnikai rendszer és számítástechnikai adat) azonossága miatt került a 300/C. §-ba, ahol e bűncselekmények esetében a számítógép a bűnelkövetés tárgya, és nem csupán eszköze volt (gondolva itt a számítógépes bűnnözés korai kategorizálására), mégis, a közös tényállás alá vonás a magatartás kibertérfüggő cselekményként való azonosítása felé terel minket. Ennek ellenére a számítógépes csalás 1994-es kodifikációjának indokolása a tényállási elemek hiányát említette, pedig e bűncselekményt valójában a hagyományos csaláshoz hasonló céllal követik el.⁷⁸

⁷⁴ NAGY i. m. (51. lj.).

⁷⁵ SZATHMÁRY Zoltán: *Bűnnözés az információs társadalomban – Alkotmányos büntetőjogi dilemmák az információs társadalomban*. Pécs, PTE, 2012. 195.

⁷⁶ SZABÓ Imre: *Internetes bűncselekmények különös tekintettel az internetes csalásra*. OTDK-dolgozat, <https://docplayer.hu/1176875-Szabo-imre-internetes-buncselekmények-kulonos-tekitettel-az-internetes-csalarra.html>

⁷⁷ 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről.

⁷⁸ SZATHMÁRY i. m. (75. lj.).

Így e cselekmény felvet egy fontos kérdést: ez esetben hol húzható meg a kibertér által elősegített és a kibertérfüggő cselekmények közötti határvonal? Annak megállapításához, hogy e cselekmények elkövetői nem feltétlenül, illetve nagyobb arányban nem tartoznak a – szakirodalmi áttekintés segítségével kialakított – informatikai bűnelkövető fogalmába, az elkövetési magatartások mélyebb szintű kriminológiai vizsgálata indokolt: e nélkül nem állíthatjuk biztosan, hogy inkább laikus elkövetési módszereket vagy professzionális számítástechnikai tudást igényel a bűncselekmény végrehajtása.⁷⁹

A gyakorlat szempontjából elgondolkodtató, hogy a csaláshoz gyakran használatosak olyan programok is, amelyek létrehozása és hatékony alkalmazása informatikai tudást feltételez. Azonban ezek megalkotóinak büntethetősége még összetettebb kérdés, mint az informatikai bűnelkövető fogalmának meghatározása. Az álweboldalt létrehozó vagy adathalász e-mailt elkészítő ember vajon bűncselekményt követ el, ha azt nem saját használatra készíti? E kérdés megválaszolásában a büntetőjog 2000-es évek elején lezajlott változásai adnak némi segítséget.

4.2.2. Az információs rendszer vagy adat megsértése és az annak védelmét biztosító technikai intézkedés kijátszása bűncselekmények kodifikációja

Az európai jogfejlődésbe illeszkednek a 2001-ben elfogadott, a Büntető Törvénykönyv átfogó módosításával lezajlott változások, amelyeket elsősorban a budapesti egyezmény elfogadása indított el. Az egyezmény 2. cikke szerint az aláíró országok kötelezettséget vállaltak a számítástechnikai rendszerbe való jogosulatlan behatolás büntetendőségének bevezetésére. Az egyezményben a második rész 1. fejezete 1. címének 2. cikke (jogosulatlan belépés), 4. cikke (számítástechnikai adat megsértése), 5. cikke (számítástechnikai rendszer megsértése) és 6. cikke (számítástechnikai eszközökkel visszaélés) hazánkban is megteremtette – ahogyan a 78-as Btk. hívta: – az informatikai bűnelkövetés számítógépes csaláson túli rendezésének lehetőségét.⁸⁰ A dokumentum kimondta, hogy „a jogosulatlan behatolás, az egyezmény értelmében, a számítástechnikai rendszerbe vagy annak bármely részébe történő jogosulatlan és szándékos belépés” fordulat törvénybe iktatása kötelező az aláíró államok számára.⁸¹ A szerződő országok kiköthették továbbá, hogy a jogosulatlan behatolás a biztonsági intézkedések megsértésével, az adatok megszerzésére irányuló vagy más tisztességtelen céllal, illetve egy másik számítástechnikai rendszerhez kapcsolódó számítástechnikai rendszerre vonatkozóan legyen elkövethető.⁸²

Az egyezmény elfogadása következtében a 2001. évi CXXI. törvény két új ‘informatikai’ tényállást tett üldözendővé: a számítástechnikai rendszer és adatok elleni és a számítástechnikai rendszer védelmét biztosító technikai intézkedés kijátszását. Az átalakított 300/C. § (1) bekezdésébe a jogosulatlan belépés, bent maradás stb., (2) bekezdésébe a károkozás, adatok megváltoztatása stb. került, a tényállást korábban megtestesítő számítógépes csalás pedig a

⁷⁹ A hazai büntetőeljárások ügyészégi áttekintésére és az informatikai bűnelkövető fogalma alá tartozó esetek áttekintésére egy 2019-ben engedélyezett kutatással nyílik lehetőség.

⁸⁰ Számítástechnikai bűnözésről szóló egyezmény i. m. (49. lj.).

⁸¹ SZATHMÁRY i. m. (75. lj.) 89–91.

⁸² Uo., 90.

(3) bekezdésben szerepelt. A számítástechnikai rendszer védelmét biztosító technikai intézkedés kijátszása deliktum a 300/E. §-ában, három bekezdéssel kapott helyet.⁸³

Az informatikai bűnelkövető azonosíthatóságát nézve, a számítógépes csalás tényállása kiegészült a számítástechnikai rendszerbe való jogosulatlan belépéssel, bent maradással, illetve a belépést követő jogszerűtlen magatartásokkal (300/C. §), amelyek már – a Szathmáry Zoltán által *hacking*nek nevezett – jogosulatlan belépést és ‘szabotázszt’ is tartalmazták. E cselekmények kapcsán ismét meg kell említeni, hogy az elkövethető csupán mások jelszavának felhasználásával, illetve a korábban visszavont jogosultsággal való belépéssel vagy bent maradással is elkövetheti e bűncselekményt.⁸⁴ Ugyanakkor a 300/D. §-ban szereplő elkövetési magatartások, így a program, a jelszó vagy a kód elkészítése talán a leginkább alkalmasak az informatikai bűnelkövetők tipikus tevékenységének leírására, hiszen azok már valamilyen informatikai manipulációt igényelnek. Az informatikai bűnelkövetési magatartások azonosíthatósága tekintetében sajnálatos, hogy e területen a regisztrált bűncselekmények száma az összбűnözéshez mérten elenyésző, amiből egyértelműen az informatikai бűнözést övező nagymértékű látenciára következtethetünk.⁸⁵ Fontos viszont, hogy e két tényállás 2002-es hatálybalépése óta képes az információs rendszerekkel kapcsolatos bűnelkövetés szankcionálására Magyarországon.

A módosítást megelőzően az informatikai бűнözés hazánkban nem volt büntethető (pedig például az Egyesült Államokban már az 1984-es Computer Fraud and Abuse Act szankcionálta).⁸⁶ Ennek egyik példája az *Elender*-per, amely egyértelműen alátámasztotta a magyar állam büntetőigényének kiterjesztését a 2000-es évek elején. Sajnos az esetről nem készült kriminológiai feljegyzés, annyi azonban tudható, hogy három fiatal (akik közül egy még kiskorú volt) 1999 szilveszterén behatolt az akkor még virágkorát élő, főként internetszolgáltatással foglalkozó Elender Informatikai Rt. szerverébe, majd megváltoztatta a vállalat honlapjának tartalmát. Egy korabeli híradás szerint „a hackerek először 2000. január 8-án törték fel az Elender Rt. biztonságai rendszerét. Behatoltak központi szerverébe; lemásolták és feltették az internetre mintegy kétezer Elender-felhasználó nevét és jelszavát, így az bárki számára elérhetővé vált. Mivel a rendeltetésszerű működtetés nem volt biztosítható, a cégnek egy időre – egyes szolgáltatások esetében napokig – le kellett állni.”⁸⁷ Még egy behatolásra sor került – ekkor „a betörő- vagy

⁸³ A behatolással kapcsolatos, röviden már említett, büntetendőségi dilemma szempontjából érdekes, hogy – ahogyan azt az EU Tanácsának 2005/222/IB kerethatározata is írja – a jogosulatlan belépés, vagy ahogyan Szathmáry doktori disszertációjában szerepel, a ‘hacking’ (hiszen a rendszerbe való jogosulatlan belépést ő is ezzel azonosnak tekinti) megvalósulásához nem feltétel, hogy az informatikai rendszert valamilyen védelem megsértésével érik el. Ez azonban a gyakorlatban egyrészt a belépés bizonyíthatósága és – ahogyan Parti Katalin jelzi – előre hozott felelősségi alakzata miatt nem felel meg a büntetőjog dogmatikai feltételrendszernek, másrészt a nem védett rendszerbe való behatolás, a szándékosság büntetőeljárású bizonyítása kérdéses lehet. Ennek tárgyalására azonban jelen írás keretei között nincs lehetőség.

⁸⁴ SZATHMÁRY i. m. (75. l.).

⁸⁵ PERGEL Józsefné: A számítógépes csalás és egyéb számítógépes bűncselekmények. *Statistikai Szemle*, 2001/9., 763–775.

⁸⁶ L. bővebben H. Marshall JARRETT – Michael W. BAILIE: *Prosecuting Computer Crimes. Office of Legal Education Executive Office for United States Attorneys* (2015), <https://www.justice.gov/sites/default/files/criminal-ccips/legacy/2015/01/14/ccmanual.pdf>

⁸⁷ Vádemelési javaslat az Elender feltörői ellen. *Jogi Fórum*, 2001. február 28., <https://www.jogiforum.hu/hirek/552>

hacker-csoport ismét megváltoztatta a szolgáltató web-oldalának tartalmát”.⁸⁸ A három fiatal internetes hekkercsatornákon keresztül szerezte meg az Elender informatikai rendszerének jelszavát, amelyet „felhasználva, rendszergazda jogosultságuk segítségével otthoni számítógépük-ről beléptek az Elender rendszerébe, és feltöltöttek egy előre megírt honlapot”.⁸⁹

A rendszerbe való behatolás miatt az ügy bírósági szakaszba is került, ahol első fokon „folytatólagosan és bünszövetségben elkövetett közérdekű üzem működésének megzavarásában, és ötrendbeli magántitok jogosulatlan megsértésében találtak vétkesnek a fiatalokat. A bíróság 1 év 10 hónap felfüggesztett fogházbüntetésre ítélte az első- és a harmadrendű, fiatalkorú vádlottat, a másodrendű, felnőtt korú vádlott pedig 2 év (felfüggesztett) börtönbüntetést kapott.”⁹⁰ A budapesti egyezmény ratifikálásában megerősíthette a magyar államot, hogy másodfokon bűncselekmény hiányában felmentették a fiatalokat. A bíróság indokolásában az szerepelt, hogy egy szerver feltörése nem tekinthető közérdekű üzem megzavarásának, a 2002 áprilistól hatályban lévő jogszabály alapján pedig az elítélésre nem volt lehetőség, hiszen a cselekmény a jogszabály-módosítás előtt történt. Így ebben a ma már távoli technológiatörténeti korszakban nagy szükség és főként iparági igény volt a módosításokra: „úgy tűnik, hazánkba visszatér a betyárvilág, de a jelek szerint ezúttal a virtuális teret fenyegetik a múlt századi lovas haramiák kései leszármazottai.”⁹¹

A 2012. évi C. törvénnyel (új Btk.) bevezetett módosítások – a 2000-es évek *Elender*-perhez hasonló történései és az egyezmény miatt bekövetkezett változások tükrében – elsősorban rendszertani változást eredményeztek: a jogalkotó a budapesti egyezményben kiemelt szerepet kapó belépést, szabotázszt, csalást és technikai intézkedés kijátszását külön tényállásba rendezte. Az információs rendszer vagy adat megsértése bűncselekmények (a behatolás együtt a ‘szabotázzsal’ – 423. §) és az információs rendszer védelmét biztosító technikai intézkedés kijátszása továbbra is külön tényállásban (424. §) szerepelnek. Az információs rendszer felhasználásával elkövetett csalás ‘félhagyományos’ bűncselekményi tényállása az előző alfejezetben említett okok miatt a vagyon elleni bűncselekmények közé került (323. §).

A 2000-es évek utáni szabályozási irányokat vizsgálva az látszik, hogy a büntetőjogi kodifikáció helyett a büntetőeljárás szabályok szigorítása, az új nyomozástechnikai eljárások bevezetése és a különböző ágazati jogszabályok megalkotása irányába fordult a szabályozás. Az internet védelmében a kibervédelmi eseménykezelés, az audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló szabályok kiterjesztése, a pénzintézeti kárenyhítés és a biztonságtechnikai vállalatok által kínált védelmi technológiák nyertek teret.

A büntetőpolitika a büntetőjogi szabályozás *ultima ratio* voltából nem engedve, helyesen, a súlyosabb cselekmények szankcionálására koncentrált. A 2010-es években ennek ellenére a társadalom az 1980-as évekből származó hekkerkép szerint értékeli a kibertérfüggő bűnözést. A közvélemény e ‘romantikus’ percepcióját támasztja alá, hogy míg például az adathalász cselekmények⁹² volumene növekszik, addig továbbra is az olyan események kerülnek a hazai

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ K. Endre: Az Elender-hekkelés ítélete és tanulságai. *Prohardver*, 2003. december 15., https://prohardver.hu/hir/az_elender-hekkelés_itelete_es_tanulsagai.html

⁹¹ EGRI István: Betyár kibervilág. *Hetek*, 2000/6., <http://epa.oszk.hu/00800/00804/00099/6757.html>

⁹² Ilyenek pl. az adóvisszatérítésekkel és a Magyar Posta Zrt. nyereményeivel kecsegtető adathalász tevékenységek.

médiafigyelem középpontjába, mint a Telekom-hack néven ismertté vált büntetőügy, holott a nemzetközi bűnözési statisztikák és a biztonsági vállalatok felmérései már egy egészen más informatikai bűnözési jelenséget tárnak elénk.

A Telekom rendszerének 2017-es feltörése azért érdekes, mert – ellentétben az Elender Rt. szerverét feltörőkkel – a bűncselekményt elkövető fiatal, a híradások szerint egész egyszerűen a Telekom által kiadott, IP-cím váltásához használatos, online közzétett elektronikus kézikönyvben talált egy olyan IP-címet, amelyen keresztül lehetővé vált számára a Magyar Telekom belső hálózatába való belépés. A fiatal cselekményével megvalósította az új Btk. 423. §-ába tartozó jogtalan behatolást, de értesítette a vállalatot a hibáról. A hiba részletes leírásával a kezében a cég székhelyén megbeszélésen vett részt, amelyen felvetődött, hogy biztonsági tesztek végzésére szerződéses viszonyba léphetnének egymással. Nem jutottak egyezségre, a fiatal pedig tovább folytatta a cég engedélye nélküli tevékenységét. Ezt követően a törvényi tényállás megvalósítása miatt a Telekom feljelentette, mondván, tevékenysége már nem a jó szándékú rendszervédelmet szolgálta, hanem az ügyféladatokhoz való hozzáférés következtében jelentősen veszélyessé vált a társadalomra. A büntetőeljárás jelenleg is folyik, kimenetele nem jósolható meg.

Kijelenthető, hogy bár ez a cselekmény – vélhetően jogosan – az ‘informatikai’ tényállás alapján került a rendőrség (ez esetben a Nemzeti Nyomozó Iroda) látókörébe, a súlyosabb és a technológia által fellendülő informatikai bűnözés valós veszélyeit nem a Telekom-hackhez, sőt nem is az *Elender*-perhez hasonló esetek jelentik. Ezek a cselekmények segítenek megrajzolni a kibertérfüggő bűnözés határait, de a társadalmat valóban veszélyeztető és károkozó cselekmények elkerülnek a közfigyelmet, sőt az informatikai bűnelkövetést az inkább bagatell kriminalitással azonosítják, holott e cselekmények a modern bűnözés csupán egy kis és ma már viszonylag könnyen kezelhető szeletét képezik.⁹³

Kiegészítésként érdemes megemlíteni, hogy a 2002-es nagyobb változást követően hazánk helyzete alapvetően pozitív irányba mozdult az informatikai bűnözés szabályozása tekintetében. Néhány európai uniós dokumentumnak való megfelelés továbbra is megjelent az informatikai bűnüldözésben, így például az Európai Parlament és Tanács 2013/40/EU irányelve, amely a (budapesti egyezményhez hasonló kötelezettségeket tartalmazó) 2005/222/IB kerethatározatot váltotta fel. E folyamat során az információs rendszer vagy adat megsértése bűncselekmény minősített eseteinek kiegészítésével kötelezettséggé vált legalább azon súlyosabb esetek büntetendővé tétele, amelyeknél az irányelvben foglalt bűncselekmények⁹⁴ elkövetéséhez eszközöket használnak (ilyen lehet például a számítógépes programok készítése, a belépési kódok, jelszavak felhasználása az információs rendszerhez való hozzáféréshez).⁹⁵ Érdekesség, hogy a szabályozás lehetővé teszi a bünszervezetben történő elkövetés minősített esetté válását, ami – Mezei Kittivel egyetértve – az informatikai bűnözés szerkezetének megváltozása miatt üdvözlendő lenne.

⁹³ Hibát talált a Telekomnak, aztán egy reggel csöngettek a rendőrök. *Index*, 2017. július 26., https://index.hu/belfold/2017/07/26/telekom_t-systems_biztonsagi_res_nni_etikus_hekker_rendorseg_nni_orizetbe_vetel/

⁹⁴ Pl. kommunikáció tartalmának lehallgatása, ellenőrzése vagy figyelemmel kísérése, és az adattartalmak közvetlenül, az információs rendszerhez való hozzáférés és az információs rendszer használata általi, vagy közvetetten, elektronikus megfigyelő vagy lehallgató eszközök révén történő megszerzése.

⁹⁵ MEZEI Kitti: Az információs rendszerek elleni bűncselekmények uniós szintű szabályozása, különös tekintettel az Európai Unió 2013/40/EU sz. irányelvére. *Jogi Fórum*, 2015, https://www.jogiforum.hu/files/publikaciok/mezei_kitti_informacios_rendszerek_elleni_buncselekmények_eu_szabalyozasa%5bjogi_forum%5d.pdf

Összegezve, e rövid történeti áttekintésből az látható, hogy a kibertérfüggő bűnözés feltérképezéséhez e cselekmények is hozzájárulnak, sőt a bűnelkövetés magvát és enyhébb eseteit is segítenek megérteni. Ám, tekintve hogy a büntetőtudományoknak nem feladatuk az informatikai bűnelkövetők személyiségéről, szervezettségük fokáról, motivációjukról való információgyűjtés, e részben a vonatkozó büntetőjogi tényállások történeti és összehasonlító áttekintésével csupán azt mutathattam be, hogy milyen elkövetési magatartások szerepelnek a magyar büntetőjogban, és ezek a Weulen Kranenbarg-i csoportosításban hol kaphatnak helyet. A hazai büntetőjogi tényállások vizsgálata és a példák abban nyújtanak segítséget, hogy meghatározhassuk, melyek azok a főbb büntetőügyek, amelyek elemzése eligazítást nyújthat a kibertérfüggő bűnözés és a bűnelkövetővé válás jellemzőinek vizsgálatában.

5. Összefoglalás

A tanulmány bevezetőjében említett három cél követésével az IKT-kkal kapcsolatos bűnözés fundamentális kérdésre kerestem a választ. Elsőként a legfontosabb hekkerfogalmakat és azok fő tartalmi elemeit vizsgáltam, aminek segítségével arra a következtetésre jutottam, hogy a „hekker” („hacker”) és a „hacking” kifejezések gyűjtőfogalomként való használata, illetve csupán az információs rendszerbe – informatikai eszközökkel – való belépésre, valamint az oda belépő személyre való alkalmazása a nemzetközi és a hazai szakirodalomra egyaránt jellemző. E két út közül az utóbbi felé orientálódtam, sőt a „hekker” kifejezés számomra értékesleges jelentéstartalma következtében, fogalommeghatározásban az „informatikai bűnelkövető” elnevezés használatát preferáltam.

Eszerint az informatikai bűnelkövető olyan személy, aki számítástechnikai tudásának felhasználásával infokommunikációs technológiákkal kapcsolatos bűncselekményeket úgy követ el, hogy abban információszerzési, vagyonszerzési vagy károkozási motívum is megjelenik. Bűncselekményének legfontosabb mozzanata a rendszerbe való behatolás, az ezt megkönnyítő vagy egyéb – akár hagyományos bűncselekményhez használatos – program létrehozása, program vagy programegység megváltoztatása, funkcióinak átalakítása. Tevékenysége egyediségét erősíti, hogy cselekményének elkövetéséhez nélkülözhetetlen az átlagosnál fejlettebb informatikai tudás. Tekintve, hogy az összes online bűnelkövetőre egységes fogalmat alkotni nem lehetséges, és nem is feltétlenül szükséges, a definíció elsősorban a tudásalapú informatikai bűnözők ernyőfogalmaként fogható fel, és csupán az informatikai bűnözés egy kis szegmensére alkalmazható, emellett a bűnelkövetési magatartás jellemzőire koncentrálni, így a bűnelkövetői profil szempontjából egyetlen stabil eleme a technológiai tudás megléte. A fogalom alá tartozó alcsoportok konkretizálása (például kódolók, vírusírók, kémek stb.) és további közös elkövetői jellemzők feltárása a fenti elemzésben nem szerepel.

Láthattuk, hogy a kriminológiai szakirodalomban az informatikai bűnözésre számos csoportosítás létezik, ezek az online bűncselekmények diverzitása miatt nem egységesek, és nincs is lehetőség egységes csoportosítás megalkotására e téren. A harmadik részben olvasható csoportosítási módok közötti választás – a kriminológiai vizsgálódás későbbi irányvonalainak meghatározása érdekében – mégis indokolt. Ennek megfelelően Weulen Kranenbarg kettős felosztását

preferálok, szemben a nagyobb részletességű kategorizálási módokkal. Weulen Kranenborg fogalmának hasznosíthatósága abban rejlik, hogy az online kriminalitást csupán a kibertér által elősegített és kibertérfüggő bűncselekményekre osztja.

A kibertérfüggő bűnözés – amely magát az infokommunikációs technológiát célozza, és az informatika kulcsszerepet játszik a cselekmény végrehajtásában is – képes szemléletesen leírni az online kriminalitás technológiaorientált szegmensének egyedülállóságát. A bűnözési kategória, leválva a ‘félhagyományos’, inkább laikusok által elkövetett online jogsértésekről, egy terület alá vonja az informatikai bűnelkövetők által megvalósított főbb cselekményeket, amelyek egyik közös jellemzője az elkövetéshez szükséges technológiai tudás.

Végül értekezésem harmadik részében a hazai büntetőjog online kriminalitással foglalkozó szegmensének áttekintésére és az elmúlt közel harminc évben megalkotott tényállások főbb elkövetési magatartásainak a kriminológiai csoportosításban való elhelyezésére vállalkoztam. Ennek részeként példákkal világitottam rá arra az ambivalens helyzetre, hogy bár vannak a Büntető Törvénykönyvben kifejezetten ‘informatikai tényállások’, ezek elkövetési magatartásai nem minden esetben esnek azonos kriminológiai kategória alá. Nem állítható, hogy például az információs rendszer vagy adat megsértése bűncselekmények a gyakorlatban elsősorban a hekkerek büntethetőségét alapozzák meg, de az az állítás sem feltétlenül igaz kriminológiai szempontból, hogy az információs rendszer felhasználásával elkövetett csalás pusztán kibertér által elősegített bűnözés lenne.

Ennek következtében az látszik, hogy bár az újabb és újabb magyar büntetőjog – megfelelően az európai kívánalmaknak – rögzítette az informatikai bűnözés tényállásait, a valódi kibertérfüggő bűncselekmények átívelnek a büntetőjogi tényállásokon. Emiatt az informatikai bűnözés kriminológiai vizsgálata során, így például egy bírósági vagy ügyészségi aktakutatáskor, az egyes tényállásokon belüli differenciálásra kell törekednünk a kibertérfüggő bűnelkövetői magatartások és az informatikai bűnelkövetők azonosítása érdekében. Mindezen kutatási feladatok elvégzésére azért van szükség, mert a kriminológia és a büntető igazságszolgáltatás által már felismert, kibertér által elősegített bűnözés mellett nem csupán a kisebb súlyú jogosulatlan belépések, hanem a kibertérfüggő bűncselekmények specializált, tudásalapú válfaja is terjed, és mindkettő súlyos társadalmi problémákat okoz.

TÁJÉKOZTATÓ

Az „In Medias Res” médiatudományi folyóirat szerkesztésére vonatkozó elvek, szabályok

A Wolters Kluwer Hungary Kft. által megjelentetett médiatudományi folyóirat 2012 tavaszán indult, és évente két alkalommal jelenik meg. A folyóirat várja a tudományos igényű, a szólás- és sajtószabadság, valamint a médiaszabályozás tárgyában született kéziratokat. A folyóirat tudományos gyűjtőhellyé és nyílt szakmai fórummá vált az alapítás óta eltelt időben, ahol minden, a sajtószabadság és a médiaszabályozás iránt érdeklődő olvasó kielégítheti kíváncsiságát.

A folyóirat rovatainak felosztása a következő:

- *Tanulmányok* (elméleti elemzést tartalmazó írások),
- *Fórum* (a gyakorlat bemutatásának igényével írt cikkek),
- *Könyvismertetés* (a médiatudomány területén megjelent újabb publikációk bemutatása).

A tanulmányokat a szerkesztésre vonatkozó előírásoknak (l. a folyóirat honlapján) megfelelően kell eljuttatni a szerkesztőséghez a koltay.andras@uni-nke.hu e-mail címen.

A szerkesztőség fenntartja a jogot arra, hogy az írásokat ne feltétlenül beérkezési sorrendben jelentesse meg.

Az egyes számok lapzártája a következő:

- első szám: április 30.
- második szám: szeptember 30.

A folyóirat az interneten is hozzáférhető, a www.media-tudomany.hu honlapcímen. A nyomtatott kiadás előfizethető a kiadónál.

